FSU u BiH
ФСУ у БиХ
ZSU u BiH
SIF in BiH

Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini
Фондација за социјално укључивање у Босни и Херцеговини
Zaklada za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini
Social Inclusion Foundation in Bosnia and Herzegovina

Initiative for Better and Humane Inclusion
Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju
Иницијатива за бољу и хуманију инклузију
IBHI
ИБХИ

KO, KAKO, ZAŠTO?

Regionalna saradnja NVO-a u smanjenju socijalne isključenosti i siromaštva

Autori: Žarko Papić, Tatjana Slijepčević, Tijana Dmitrović,
Danilo Vuković, Petranka Delova-Miladinova, Ranka Ninković-Papić

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra
Embassy of Switzerland
Swiss Cooperation Office Bosnia and Herzegovina

Open Society Fund Bosnia & Herzegovina
Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

B | T | D The Balkan Trust for Democracy
A PROJECT OF THE GERMAN MARSHALL FUND

THINK TANK FUND
SUPPORTING POLICY RESEARCH

Napomena

Mape zemalja date ispred svakog poglavlja o socijalnoj isključenosti u pojedinim zemljama dio su dizajna publikacije (preuzete su sa stranice: http://www.zoinet.org/web/Region_Balkans) i ne obavezuju autore ove publikacije.

Profili država (izuzev Makedonije) također nisu dio autorskih tekstova, preuzeti su u neizmijenjenom obliku u oktobru 2011. godine sa stranica: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_eur.html i http://www.unhcr.org/refworld/docid/47de299b0.html

FSU u BiH/IBHI

Izdavači
Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini (FSU u BiH)
Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju (IBHI)

Finansijska podrška
Švicarska agencija za razvoj i suradnju
Fond otvoreno društvo BiH
Foundation Open Society Institute (OSI-ZUG) - Think Tank Fund
Balkan Trust for Democracy (BTD)

Autori
Žarko PAPIĆ, Tatjana SLIJEPČEVIĆ, Tijana DMITROVIĆ, Danilo VUKOVIĆ, Petranka DELOVA-MILADINOVA, Ranka NINKOVIĆ-PAPIĆ

Doprinosi
IBHI osoblje: Jasmina Gradaščević-Pleh, Stela Dukić, Vera Bartel, Alen Zaimović, Dragan Ličanin, Nataša Railić, Dženan Šarić, Danijela Mirić, Edo Kukić, Đulsa Salihović, Dubravka Halepović i Zvjezdana Filipović (FSU u BiH).

Zahvaljujemo svim partnerima i prijateljima koji su dali svoje doprinose za ovu Studiju na njihovoj podršci i pomoći koja je znatno utjecala na kvalitet Studije. Imajući ovo na umu, naglašavamo da su autori odgovorni za sve nedosljednosti u Studiji.

Tehnički urednik
Darko Krajtmajer, Triptih Design studio

Prevod
Tijana DMITROVIĆ, Tatjana SLIJEPČEVIĆ

Lektura
Tijana DMITROVIĆ, Tatjana SLIJEPČEVIĆ

Dizajn naslovne strane
Triptih Design studio, Sarajevo

Štampa
Triptih Design studio, Sarajevo

Tiraž
700 primjeraka

Prvo izdanje
Sarajevo, februar 2012

**Stavovi izraženi u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno i stavove Švicarske agencije za razvoj i saradnju, Fonda otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Fondacije Instituta otvoreno društvo (OSI-ZUG) - Think Tank Funda, kao ni organizacija Balkan Trust for Democracy, German Marshall Fund-a Sjedinjenih Država, ili njihovih partnera.*

Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju (IBHI) i Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini (FSU u BiH) zadržavaju autorska prava nad publikacijom. Citiranje izvora kako slijedi: IBHI, FSU u BiH. Ko, kako, zašto? Regionalna saradnja NVOa u smanjenju socijalne isključenosti i siromaštva. Sarajevo, 2012.

KO, KAKO, ZAŠTO?

Regionalna saradnja NVO-a u smanjenju
socijalne isključenosti i siromaštva

SADRŽAJ

UVOD **9**

I. SOCIJALNA ISKLJUČENOST U EVROPSKOJ UNIJI **13**

Opšta situacija 13
Prihodi 14
Zaposlenost 14
Spolne nejednakosti 15
Manjine 15
Osobe sa invaliditetom 16
Socijalna zaštita 16
2010 – Evropska godina suzbijanja siromaštva i socijalne isključenosti 17
Važnost regionalne saradnje na Zapadnom Balkanu 18
Otvoreni metod koordinacije 23

II. SOCIJALNA ISKLJUČENOST U ALBANIJI **31**

Profil države 31
Uvod 32
Siromaštvo i socijalna isključenost 32
EU integracije u Albaniji 35
Nezaposleni 36
Emigracija 38
Najranjivije grupe u Albaniji 40
Žene 40
Djeca 41
Stari 44
Romi i Egipćani 44
Državne politike i socijalna zaštita 46
Državne strategije na polju socijalnog uključivanja 49
NVO sektor u Albaniji: Veličina i struktura 50
Civilni sektor i socijalno uključivanje 52
Umrežavanje 54
Zaključak 55

III. BOSNA I HERCEGOVINA **59**

Profil države 59
Uvod – Siromaštvo i socijalna isključenost 61
Karakteristike i trendovi zapošljavanja 62
Izazovi socijalne politike 64

Procjena uticaja kriza i buduća dinamika siromaštva 65
Ključne ranjive socijalne grupe 68
Djeca 68
Mladi starosti između 15 i 25 godina 70
Starije osobe 70
Osobe s invaliditetom 71
Raseljene osobe 72
Romi 73
Gender aspekti socijalne isključenosti 74
Državne politike BiH za jačanje socijalnog uključivanja i smanjenje siromaštva . 75
Analiza veličine i strukture NVO sektora u BiH 77
Finansiranje nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini – Od uzroka do posljedica 79
Ekonomski indikatori prema kategorijama udruženja građana/NVOa 80
Primjer dobre prakse 82
Naučene lekcije 85

IV. MAKEDONIJA 89

Profil države 89
Republika Makedonija u EU kontekstu 91
Socijalna isključenost u Makedoniji 91
Najugroženije i najmarginalizovanije grupe 93
Djeca 94
Problemi stanovanja 95
Nezaposleni roditelji 96
Isključenost iz zdravstvenog sistema 96
Osobe sa invaliditetom 97
Socijalna zaštita 97
Obrazovanje 97
Zapošljavanje 98
Zdravstvena zaštita i rehabilitacija 98
Deinstitucionalizacija osoba sa mentalnim invaliditetom 98
Starije osobe 99
Manjine (sa posebnim fokusom na Rome) 101
Specifična romska pitanja 102
Obrazovanje 102
Zapošljavanje 102
Stanovanje 103
Zdravstvena zaštita 103
Žene 103

Državne politike i akteri socijalnog uključivanja u Republici Makedoniji 104
Ministarstvo rada i socijalne politike (MRSP) i Centri za socijalni rad (CSR) . . .105
Jedinice lokalne samouprave 108
Analiza veličine i strukture NVO sektora u Republici Makedoniji 110
Nevladine organizacije 112
Zaključak 115

V. CRNA GORA 119
Profil države 119
Socijalna isključenost u Crnoj Gori 121
Socijalna isključenost/ugroženost domaćinstava 122
Socijalno isključeni pojedinci 123
Najugroženije društvene grupe 125
Dugotrajno nezaposlene osobe 125
Penzioneri s minimalnim primanjima 127
Osobe s invaliditetom 129
Populacija Roma, Aškalija i Egipćana (RAE) 131
Izbjeglice i raseljena lica 132
Mladi 133
Relevantne institucije i akteri socijalnog uključivanja u Crnoj Gori 135
Državni nivo 135
Lokalni nivo 137
Nevladin sektor u Crnoj Gori 139
Organizacioni kapaciteti i finansijska održivost NVO sektora u Crnoj Gori .140
Pravni okvir za djelovanje nevladinih organizacija u Crnoj Gori 142
Aktivnosti zagovaranja nevladinih organizacija u Crnoj Gori 144
Pružanje usluga 145
Aktivnosti nevladinih organizacija u socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva 146
Zaključak 148

VI. SRBIJA 151
Profil države. 151
Socijalna isključenost u Srbiji. 153
Uvod 153
Ranjive i marginalizovane grupe 153
Nezaposleni 154
Stari 155
Seosko stanovništvo 156
Žene 156

Deca i mladi 157
Javne politike za jačanje socijalne uključenosti i smanjivanje siromaštva . . . 158
Zapošljavanje 158
Obrazovanje 160
Zdravstvo 163
Socijalna zaštita 165
Analiza veličine i strukture NVO sektora u Srbiji 168
Veličina NVO sektora u Srbiji 170
Struktura NVO sektora u Srbiji 173
Postignuća i potencijali NVO sektora u Srbiji za jačanje socijalne inkluzije i smanjivanje siromaštva 174
Zaključak 178

VII. UMREŽAVANJE NVOA NA ZAPADNOM BALKANU – KLJUČ U BORBI PROTIV SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI I SIROMAŠTVA 181

VIII. PREPORUKE U KONTEKSTU JAČANJA SOCIJALNOG UKLJUČIVANJA I SMANJENJA SIROMAŠTVA 185

Preporuke za organizacije civilnog društva u Albaniji, BiH, Makedoniji, Crnoj Gori i Srbiji 185
Preporuke vlastima u Albaniji, BiH, Makedoniji, Crnoj Gori i Srbiji 186
Preporuke za delegacije i institucije EU u Albaniji, BiH, Makedoniji, Crnoj Gori i Srbiji 188
Preporuke donatorskoj zajednici u Albaniji, BiH, Makedoniji, Crnoj Gori i Srbiji 189
Preporuke za jačanje regionalne saradnje 190

BIBLIOGRAFIJA 193

Albanija 193
Bosna i Hercegovina 195
Makedonija 198
Crna Gora 198
Srbija 200

UVOD

Ideja da se izradi studija “Regionalna saradnja NVO-a u jačanju socijalnog uključivanja i smanjenju siromaštva" začeta je tokom prve godine implementacije projekta “Uloga civilnog društva u jačanju socijalnog uključivanja" kada su ispunjeni značajni preduslovi za realizaciju projekta u drugoj godini. Prva godina implementacije projekta rezultirala je objavljivanjem studije “Mit i stvarnost civilnog društva: Uloga civilnog društva u jačanju socijalnog uključivanja i smanjenju siromaštva" u martu 2011, u saradnji Inicijative za bolju i humaniju inkluziju i Fondacije za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini.

ZAŠTO?

Ova studija, na osnovu primjera BiH, predstavlja pokušaj da se analizira trenutna situacija i problem civilnog društva u kontekstu socijalnog uključivanja. Sinteza niza prethodnih empirijskih istraživanja omogućila je kritički pristup realnosti civilnog društva. Ozbiljna, argumentovana kritika realnog stanja civilnog društva u BiH i šire uveliko se zanemaruje, naročito kada dolazi iz samog civilnog društva i kada je zasnovana na vrijednostima koje bi ono trebalo da promoviše.

Ovo je, također, jednim dijelom i posljedica desničarskog odbijanja, zasnovanog na nacionalizmu, da prihvati civilno društvo i njegove vrijednosti, što se može vidjeti iz ideologije nekih političkih partija. Civilno društvo “brani" sebe tako što ne analizira svoje vlastite slabosti i, što je važnije, loše razvijene tendencije unutar sebe. Opšte vrijednosti i koncept civilnog društva se brane s pravom, ali ne mogu biti opravdanje za stvarne slabosti civilnog društva.

Ovo “zatvara krug" - jedni napadaju a drugi se brane, bez stvarne kritičke analize situacije unutar civilnog društva, naročito u kontekstu socijalnog uključivanja, praktičnih efekata rada NVO-a, razvojnog koncepta i istinskog uticaja na socijalnu dinamiku.[1]

U ovoj i prethodnoj studiji, fokusirali smo se na ulogu NVO-a u socijalnom uključivanju, zato što socijalno uključivanje nije moguće kao pojednostavljena borba Vlade protiv siromaštva, bez obzira na to koliko je ona važna. Izazov je uključivanje svih građana u socijalnu dinamiku, što je jedan od preduslova za smanjivanje siromaštva. Ovo nije moguće bez udruženja građana, tačnije bez jačanja uloge NVO-a u politikama i praksama socijalnog uključivanja.

Kroz jačanje socijalnog uključivanja i razvijanje društvenog kapitala bit će stvorena osnova za otvoreno društvo - društvo u konstantnom, otvorenom razvoju prema novim vrijednostima jednakosti i nediskriminacije, ljudskih prava i socijalne pravde. Zemlje Zapadnog Balkana (ovdje su analizirane Albanija, BiH, Makedonija, Crna Gora i Srbija) imaju mnoga ista ili slična istorijska iskustva i trenutne probleme, naročito kada je riječ o NVO sektoru, siromaštvu i isključenosti.

- U analiziranim zemljama siromaštvo predstavlja ogroman problem, a politike borbe protiv siromaštva, naročito u uslovima globalne krize, ne daju očekivane, zadovoljavajuće rezultate. Ovo je djelimično i zbog činjenice što je “klasični" koncept socijalne politike zajedno sa bivšim socijalističkim naslijeđem, baziran na pravno dodijeljenom “statusu", a ne na stvarnim potrebama siromašnih.

1 Detaljniji kritički pregled situacije NVO sektora u Bosni i Hercegovini dat je u poglavlju o BiH "Naučene lekcije".

- Socijalno uključivanje, koje je osnova koncepta socijalnih politika u EU, u ovim se zemljama pojavilo tek tokom proteklih nekoliko godina sa intenziviranjem procesa Evropskih integracija. U stvarnosti, ovaj termin se često koristi bez razumijevanja njegovog sadržaja i sa skromnim rezultatima u praksi, naročito kada se odnosi na jačanje uloge građana udruženih u NVO-e u procesu socijalnog uključivanja.
- Bivša socijalistička istorija nije poznavala savremeni tip NVO-a, niti su opšte vrijednosti civilnog društva bile legitimne. Civilno društvo, uključujući i NVO-e, razvilo se u post-socijalističkom periodu uz značajne finansijske i druge uticaje međunarodnih politika pomoći.
- Analizirane zemlje u regionu su na različitom nivou u procesu Evropskih integracija. Uzimajući u obzir jedinstvene EU kriterije i standarde koji trebaju da se realizuju tokom ovog procesa, reforma socijalnih politika će također imati jednistvenu osnovu. Ovo omogućava i zahtijeva regionalnu saradnju, naročito u kontekstu ciljeva i principa dobrog upravljanja kao što je definisano u Otvorenom metodu koordinacije (OMK) Evropske unije.

Prethodno navedene i druge sličnosti između zemalja regiona su razlog da se analizira uloga NVO-a u jačanju socijalnog uključivanja i smanjenju siromaštva i da se inicira regionalna saradnja NVO-a u ovim oblastima. Uzimajući u obzir neophodnost regionalne saradnje na Zapadnom Balkanu, odabran je regionalni pristup problemu socijalne isključenosti i siromaštva u ovim zemljama i istraživanje mogućih zajedničkih mjera i djelovanja usmjerenog ka rješavanju jednog od najvećih problema u ovim zemljama, kao i postavljanje osnove za njegovo rješavanje na regionalnom nivou s obzirom da takva inicijativa, shodno znanju autora, do sada nije pokrenuta.

KAKO?

Polazna tačka istraživanja bila je detaljna analiza primarnih i sekundarnih izvora – statističkih podataka, zvaničnih izvještaja kao i prethodno provedenih studija i istraživanja koja su bila fokusirana na socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, način, kvantitet i kvalitet pružanja socijalnih usluga i glavnih pružalaca. Pružaoci socijalnih usluga na državnom i lokalnom nivou su analizirani sa aspekta raspodjele mandata/odgovornosti za pružanje i razvoj socijalnih usluga, trenutno stanje u oblasti socijalnih usluga, reformi koje su implementirane u ovoj oblasti, pokrivenosti stanovništva i najboljih praksi. NVO-i su analizirani sa aspekta udjela u pružanju socijalnih usluga, legislative koja se odnosi na status NVO-a kao pružalaca socijalnih usluga, njihovog održivog finansiranja, ispunjavanja preduslova kao što su minimalni standardi, licenciranje i akreditiranje. I državni i NVO pružaoci usluga su analizirani u pogledu vrste, efikasnosti i ciljanja socijalnih usluga, te broja i vrste pokrivenih korisnika.

Kako bi se došlo do relevantnih i aktuelnih informacija i kako bi se uspostavili direktni kontakti i saradnja sa nevladinim organizacijama koje rade na pitanjima socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva organizovane su posjete i sastanci u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori. Također se razgovaralo o potencijalnoj saradnji i učešću osoblja i konsultanata iz posjećenih organizacija u izradi IBHI-jeve studije "Ko, kako, zašto – Regionalna saradnja nevladinih organizacija u jačanju socijalnog uključivanja i smanjenju siromaštva" i svi su izrazili interes i spremnost da učestvuju i daju svoj doprinos u izradi Studije. Sastanci su također bili prilika da se istraži i prikupi najvažnija i pouzdana literatura za pripremu Studije uz pomoć i savjet eksperata i praktičara iz ovih zemalja.

KO?

Razgovori su održani u Skoplju (u martu 2011) sa Tanjom Hafner-Ademi (Izvršna direktorica Balkanske mreže za razvoj civilnog društva), Sašom Klekovski (Prvi izvršni direktor Makedonskog centra za međunarodnu saradnju), Marijom Risteskom (Izvršna direktorica Centra za istraživanje i izradu politika), Petrankom Delovom-Miladinovom i Stojanom Mishevov (Projekt menadžerica i Savjetnik za ljudska prava u Ludwig Boltzmann institutu za ljudska prava – Istraživačko udruženje, Projekat socijalnog uključivanja i smanjivanja siromaštva), Biljanom Kotevskom, Filipom Gerovskim i Aleksandarom Cekovom (Program koordinatorica i istraživač, Pravni službenik i Mlađi istraživač u Studiorumu- Centar za regionalno istraživanje politika i saradnju).

Intervjui i sastanci su, također, održani i u Podgorici (maj 2011) u Centru za demokratsku tranziciju sa Dragom Koprivicom (Izvršni direktor) i Milivojem Krivokapićem (Član Izvršnog odbora), u Centru za razvoj nevladinih organizacija sa Anom Novaković (Izvršna direktorica), u Institutu za strateške studije i prognoze sa Jadrankom Kaluđerović (Izvršna direktorica), Forum MNE sa Elvirom Hadžibegović - Bubanja (Izvršna direktorica), u institutu "Alternativa" sa Jovanom Marović (Koordinatorica istraživanja), u Centru za građansko obrazovanje sa Daliborkom Uljarević (Izvršna direktorica), Fondacijom za stipendiranje Roma sa Biljanom Alković (Izvršna direktorica) i Andrijom Đukanovićem (Direktor programa) i u Centru za monitoring sa Anom Selić, (Koordinatorica programa).

Intervjui su održani u Beogradu (mart i septembar 2011) sa Gordanom Matković (Direktorica Odjela studija socijalne politike u Centru za liberalno-demokratske studije), sa Miljenkom Deretom (Osnivač i Izvršni direktor "Građanskih inicijativa"), i Žarkom Šunderićem (Tim menadžer za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva u Vladi Srbije).

Na TACSO (Tehnička pomoć organizacijama civilnog društva) regionalnoj konferenciji ("Regionalna konferencija o budućim perspektivama za IPA CSF i TACSO 2 planiranje") u Prištini (oktobar 2011), uspostavljeni su kontakti i razmijenjena mišljenja o perspektivama regionalne saradnje sa Milicom Ružičić - Novković (Dopredsjedavajuća Federacije nevladinih organizacija, Srbija), Dubravkom Velat (Programska direktorica Građanskih inicijativa, Srbija), Ayca Haykinom (Direktor Centra za razvoj civilnog društva, Turska) i Sandrom Bavčić (TACSO, STE).

Članovi IBHI Jedinice za istraživanje i razvoj politika koristili su mnoge konferencije, okrugle stolove i seminare da uspostave kontakte, razmjene mišljenja i dokumente: seminar "Uloga civilnog društva u procesu Evro-Atlantskih integracija – Iskustva Slovačke") koji je organizovao Centar za sigurnosne studije BiH u saradnji sa CENAA-om (Centar za Evropske i Sjeverno Atlantske poslove) 30. septembra 2011. u Sarajevu; DRC ljetna škola o regionalnoj saradnji organizovana od strane Instituta za dunavski region i Centralnu Evropu, u julu 2011. u Beču; Univerzitet za demokratiju, koji je organizovalo Vijeće Evrope u Strazburu u junu 2011; Trening "Liderstvo i upravljanje" koji je organizovalo Vijeće Evrope u Podgorici u maju 2011; seminar "Jugoistočna Evropa i EU" koji je organizovao Evropski fond za Balkan, College of Europe i Transfuse asocijacija, u Briselu i Brižu u aprilu 2011; Trening o razvijanju efektnih strategija i sredstava komunikacije za zagovaranje koji je organizovao Fond otvoreno društvo u Sarajevu u aprilu 2011; panel diskusija "Kako EU može raditi bolje na Zapadnom Balkanu" koji je organizovao Evropski fond za Balkan, College of Europe i Transfuse asocijacija u Skoplju, u martu 2011; Trening o izradi relevantnih analiza i pisanju kojim će se uticati na donošenje odluka, koji je organizovao Fond otvoreno društvo u Sarajevu u novembru 2010. i Trening o izradi i istraživanju politika koji je organizovao Fond otvoreno društvo u Sarajevu u maju 2010.

U novembru 2011. IBHI i Fondacija za socijalno uključivanje u BiH (FSU u BiH) organizovali su okrugli sto kako bi predstavili draft Studije, diskutovali o njenom sadržaju i dobili mišljenja i komentare relevantnih interesnih grupa. Okrugli sto je okupio 27 učesnika iz državnih ustanova, organizacija civilnog društva i međunarodnih organizacija u Bosni i Hercegovini, koautore Studije iz regiona (Srbija i Makedonija) kao i eksperte za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva iz Bosne i Hercegovine.

Okrugli sto je bio prilika da učesnici diskutuju o draft verziji studije "Ko, kako, zašto – Regionalna saradnja nevladinih organizacija u jačanju socijalnog uključivanja i smanjenju siromaštva" i daju komentare na sadržaj, a posebno na preporuke. Komentari i savjeti bili su od velike važnosti i uključeni su u Studiju i time poboljšali njen kvalitet i sveobuhvatnost.

Na osnovu cjelokupnog istraživanja izrađene su zajedničke preporuke za Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju. Većina problema u oblasti socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva su slični u analiziranim zemljama zbog njihovog zajedničkog naslijeđa u socijalnom sektoru sa mnogim karakteristikama koje su se pojavile u periodu razvoja socijalne zaštite nakon što su ove zemlje postale nezavisne. S druge strane, proces Evropskih integracija koji je u toku u svim ovim zemljama postavlja slične uslove za sve njih. Takva situacija pruža osnovu za zajedničke elemente preporuka koje će se moći primijeniti u svim zemljama, kao i osnovu za budući regionalni pristup i saradnju u oblasti socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva.

KRAJNJI CILJ PROJEKTA

Istraživanje i njegov krajnji proizvod – studija "Ko, kako, zašto – Regionalna saradnja nevladinih organizacija u jačanju socijalnog uključivanja i smanjenju siromaštva" dali su pregled siromaštva i socijalne isključenosti u regionu Zapadnog Balkana, analizirali sistem pružanja socijalnih usluga, glavne pružaoce i druge relevantne aktere. Poseban naglasak je stavljen na ulogu, potencijale i dalje uključivanje civilnog društva u oblasti socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva. Razvijen je niz uzajamno primjenljivih preporuka za zemlje koje su analizirane u Studiji. Sveukupni cilj izrade Studije je bio da se postave osnove za zajednički rad i inicijative na Zapadnom Balkanu, posebno saradnju između organizacija civilnog društva u ovim zemljama s obzirom da njihovi kapaciteti i potencijalni doprinosi nisu dovoljno prepoznati i iskorišteni u oblasti socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva. Studija bi trebala poslužiti kao polazna tačka za osnaženu, redovnu i bolje usmjerenu saradnju vlada zemalja Zapadnog Balkana u iskorjenjivanju socijalne isključenosti kao i za umrežavanje, prekogranična partnerstva i inicijative organizacija civilnog društva u iskorjenjivanju socijalne isključenosti i siromaštva, te postizanju boljih, dugoročnijih i održivih rezultata.

I. SOCIJALNA ISKLJUČENOST U EVROPSKOJ UNIJI[2]

Siromaštvo i isključenost ne pogađaju samo dobrobit pojedinaca i njihovu sposobnost da aktivno učestvuju u društvenom životu, oni također umanjuju njihov ekonomski razvoj. EU je poduzela mnoge akcije da reafirmiše važnost kolektivne odgovornosti u smanjivanju siromaštva i ovo bez sumnje uključuje donosioce odluka, ali također traži i odgovor aktera u javnom, civilnom i privatnom sektoru. Iako je socijalna situacija u Evropskoj uniji daleko bolja nego na Zapadnom Balkanu, to ne znači da EU nema svoje probleme koje treba riješiti. Ovdje dajemo pregled najozbiljnijih pitanja socijalne isključenosti u EU i strategija koje se koriste za njihovo rješavanje.

OPŠTA SITUACIJA

Gotovo 84 miliona[3] Evropljana živi u riziku od siromaštva, što znači da se suočavaju sa nesigurnošću i žive bez onoga što većina ljudi smatra zagarantovanim. Sistemi socijalne zaštite u zemljama EU su među najrazvijenijim u svijetu, pa ipak veliki broj Evropljana još uvijek živi u siromaštvu. U nastavku su date neke cifre koje mogu ilustrovati ovu situaciju:[4]

- 79 miliona ljudi živi ispod linije siromaštva (postavljena na 60% srednjeg prihoda u njihovim zemljama). Ovo predstavlja 16% stanovništva Evrope.
- Jedan od deset Evropljana živi u domaćinstvu u kome niko ne radi. Čak i ako rade posao ih ne može uvijek efikasno zaštititi od rizika od siromaštva.
- Za 8% Evropljana posao nije dovoljan da bi se izbavili iz siromaštva.
- U većini zemalja članica djeca su više izložena ovom problemu od ostatka populacije: 19% djece živi pod prijetnjom siromaštva, dok je 19 miliona djece je pogođeno siromaštvom.

Oko jedne osobe na svakih šest (17%)[5] od populacije EU-27[6] bilo je materijalno uskraćeno u 2007, iako je ovo reflektovalo značajne razlike između zemalja članica EU-15[7] s jedne strane, i onih zemalja koje su ušle u EU 2004. s druge strane. Manje od jedne na svakih deset osoba u Luksemburgu, Nordijskim zemljama članicama i Holandiji bili su materijalno uskraćeni 2007, dok se proporcija povećala malo iznad jedne trećine u Mađarskoj i Poljskoj, pomjerila prema polovini stanovništva u Latviji i Rumuniji i gotovo tri četvrtine stanovništva u Bugarskoj.[8]

2 Prilikom analiziranja socijalne situacije u EU, korišteni su podaci iz izvještaja Eurostata i EK: Suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti: statistički portret Evropske unije 2010.
3 Podaci iz Brošure – 2010. Evropska godina suzbijanja siromaštva i socijalne isključenosti (http://ec.europa.eu/employment_social/2010againstpoverty/about/index_en.htm, 19.oktobar 2011.)
4 Podaci iz Brošure – 2010. Evropska godina suzbijanja siromaštva i socijalne isključenosti (http://ec.europa.eu/employment_social/2010againstpoverty/about/index_en.htm, 19.oktobar 2011.)
5 Eurostat, EK. Suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti: statistički portret Evropske unije 2010. str. 57
6 Evropska unija trenutno ima 27 članica.
7 Odnosi se na 15 zemalja koje su bile članice EU prije proširenja 1.maja 2004. Ovih 15 država su: Austrija, Belgija, Danska, Finska, Francuska, Njemačka, Irska, Italija, Luksemburg, Holandija, Portugal, Španija, Švedska i Ujedinjeno Kraljevstvo.
8 Eurostat, EK. Suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti: statistički portret Evropske unije 2010.

PRIHODI

U 2007. ukupni prihodi 20% najbogatije populacije EU-27 bili su pet puta veći od onih koje je ostvarilo 20% populacije sa najnižim primanjima. Ovaj omjer je značajno varirao u zemljama članicama, od malo manje od 3,5 u Sloveniji i Švedskoj do više od 6,0 u Bugarskoj, Portugalu i Latviji i 7,8 u Rumuniji[9].

Domaćinstva sa nižim primanjima troše veći dio svog budžeta na pokrivanje osnovnih potreba i korespondirajući manji dio na stvari koje nisu esencijalne. Na primjer, najniži prihodovni kvantil (20% stanovništva EU-27 sa najmanjim primanjima) odvojilo je 54,9% troškova domaćinstva na stanovanje, režije, hranu i bezalkoholna pića u 2005, dok je petina sa najvećim prihodima (20% stanovništva sa najvećim primanjima) iskoristila 37,3% svojih (značajno viših) troškova u ove svrhe. Nasuprot tome, najviši prihodni kvantil odvojio je 40,4% troškova na prevoz, rekreaciju, namještaj, restorane i hotele u poređenju sa 25,5% za najniži prihodovni kvantil.[10]

U EU-27 i penzioneri i nezaposleni potrošili su više od 50% kućnih troškova na stanovanje, režije, hranu i bezalkoholna pića u 2005, nasuprot 38,4% koje su potrošili nemanuelni radnici u industriji i sektoru usluga. Ova druga grupa alocirala je veći dio (nego ijedna druga socio-ekonomska grupa) svojih troškova na prevoz (13,8%), rekreaciju i kulturu (9,7%), restorane i hotele (6,3%), odjeću i obuću (6,5%) i namještaj (6,0%)[11].

ZAPOSLENOST

Stopa zaposlenosti[12] u EU-27 bila je 65,9% 2008, što je ispod ciljane lisabonske stope od 70% koja je postavljena za 2010. Stope zaposlenosti bile su iznad ovog procenta u samo osam zemalja članica (Danska, Holandija, Švedska, Austrija, Ujedinjeno Kraljevstvo, Finska, Kipar i Njemačka), ali ispod 60% u Poljskoj, Rumuniji, Mađarskoj i Malti.[13]

Prosječna stopa zaposlenosti za žene u EU-27 bila je 59,1% u 2008, što je relativno blizu ciljnoj stopi politike zapošljavanja od 60% koja je postavljena za 2010. i od 53,6% u 2000. godini. Ipak, ostala je znatno ispod stope zaposlenosti za muškarce (72,8%). Više od pola (15) zemalja članica zabilježilo je stope zaposlenosti za žene u 2008. iznad ciljanih 60%, dok su u Danskoj, Švedskoj i Holandiji stope prešle 70%.[14]

Upute za politike također su postavile ciljne stope zapošljavanja za starije radnike (između 55 i 64 godine) od 50% do 2010. Stopa zaposlenosti za starije radnike u EU-27 bila je 45,6% u 2008, a ciljna stopa je pređena u 12 zemalja članica, prije svega u Estoniji (62,4%) i Švedskoj (70,1%)[15].

9 Isto, str. 17
10 Eurostat, EK. Suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti: statistički portret Evropske unije 2010, str.19
11 Isto, str.21
12 Ukupna stopa zaposlenosti izračunata je dijeljenjem broja osoba između 15 i 64 koji su zaposleni sa ukupnom populacijom iste starosne grupe.
13 Eurostat, EK. Suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti: statistički portret Evropske unije 2010. str. 21
14 Isto
15 Isto

SPOLNE NEJEDNAKOSTI

Kao što je postavljen cilj da se podigne stopa zaposlenosti žena, Lisabonska strategija također zahtijeva da EU promoviše jednakost muškaraca i žena u plati, segregaciji na tržištu rada i poslovima odlučivanja. U 2007. su i dalje postojale razlike u platama, ekvivalentno 17,5% u EU-27 kao cjelini. Razlika je bila najveća u Estoniji (30,3%) i Austriji (25,5%) i najniža na Malti (5,2%) i u Italiji (4,2%).[16]

Među različitim sektorima ekonomije EU-27 (NACE – Klasifikacija ekonomskih aktivnosti u Evropskoj zajednici Revizija 1.1), neprilagođena razlika u platama je bila najrasprostranjenija u aktivnostima finansijskog posredovanja (32,2%), zatim u zdravstvenom i socijalnom radu (24,3%) – obje aktivnosti imale su veliki omjer ženskih radnika. Razlika u platama bila je najniža u sektoru prevoza, skladištenja i komunikacija (9,9%) i građevinarstvu (5,5%) - obje aktivnosti tradicionalno zapošljavaju više muškaraca.[17]

Proporcija žena u EU-27 koje su bile samozaposlene (7,6%) je bila dosta ispod odgovarajuće proporcije muškaraca (12,5%). Ova karakteristika se reflektovala u većini zemalja članica, ali najviše u Irskoj (4,3% za žene, 16,2% za muškarce) i Rumuniji (12,7% u poređenju sa 24,9%). Međutim, ovo nije bio slučaj u Luksemburgu i Portugalu, gdje je procenat žena koje su bile samozaposlene u 2008. bio veći nego za muškarce.[18]

Kada je riječ o jednakoj spolnoj zastupljenosti u poslovima odlučivanja, žene su činile gotovo pola (48,9%) u svim profesijama (ISCO – Međunarodni standard klasifikacije zanimanja, glavna grupa 2) u EU-27 u 2008. sa većinom (oko dvije trećine svih profesionalaca) u Baltičkim zemljama, Bugarskoj i Poljskoj. Nasuprot ovome, samo oko jedan od tri (33,2%) zakonodavaca, viših zvaničnika i menadžera (ISCO glavna grupa 1) u EU-27 bile su žene u 2008, a ovaj omjer pao je na jedan od svakih šest na Malti i Kipru.[19]

Na najvišem nivou odlučivanja žene su činile oko četvrtine (24%) članova nacionalnih parlamenata u 2008.[20] Ovaj udio žena je porastao u gotovo svim zemljama članicama u periodu između 1997. i 2008, ali naročito u Belgiji i Portugalu. Švedska je izvijestila o najvećoj proporciji žena (48%)[21] kao članica svoga nacionalnog parlamenta u 2008.

Žene su često spriječene da rade puno radno vrijeme zbog toga što odgajaju djecu, brinu se o starijim osobama ili obavljaju kućne poslove. Ovo je bio najveći razlog (36,0%) za žene koje su radile manje od 30 sati u 2007, nasuprot procentu od (5,0%) muškaraca kojima je ovo bio razlog što su radili manje od 30 sati sedmično.[22] Stoga, ne postoji interes politika da obezbijede pristupačniju i jeftiniju brigu o djeci i pomoć u kući, kao i da promovišu fleksibilnije radne angažmane.

MANJINE

Historijski, mnoge EU zemlje su rado primale kvalifikovane i nekvalifikovane imigrantske radnike – ova situacija će se vjerovatno nastaviti jer EU stanovništvo stari. Kada dođu u novu zemlju imigrantima je obično potrebno vrijeme i pomoć da bi počeli potpuno i jednako učestvovati u društvu. Od januara 1992. osobe koje dolaze iz EEA[23] imaju pravo

16 Isto. str. 25
17 Isto
18 Isto
19 Eurostat, EK. Suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti: statistički portret Evropske unije 2010, str.26
20 Isto
21 Isto
22 Isto, str.27
23 Evropska ekonomska zona

da rade ili da traže posao u drugoj EEA zemlji sa istim pravima kao osobe koje žive u toj zemlji. U EU-27 stopa zaposlenosti osoba koje dolaze iz drugih zemalja EU-27 bila je 69,7% u 2008, u poređenju sa 59,2% za građane iz zemalja izvan EU.[24]

Postojale su značajne razlike u ovom rasponu u zemljama članicama, sa pozitivnom razlikom (viša stopa zaposlenosti među državljanima od nedržavljana) od preko 10 procentnih poena u Slovačkoj, Poljskoj i Mađarskoj, ali negativnom razlikom (niža stopa zaposlenosti među nedržavljanima) od preko 10 procentnih poena u Finskoj, Holandiji, Švedskoj, Njemačkoj i naročito Danskoj.[25]

Pribavljanje državljanstva se ponekad percepira kao indikator formalne integracije imigranata u zemlje domaćine. Državljanstvo se može dati osobama koje su ranije bile državljani druge zemlje ili osobama koje koje nisu imale status. Oko 701.000 osoba je dobilo državljanstvo jedne od zemalja članica u 2007, od kojih je većina (58,4%)[26] dobila državljanstvo Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske ili Njemačke. Očigledno, istorijske veze sa drugim dijelovima svijeta, naročito sa bivšim kolonijalnim teritorijama, i/ili jezik mogu objasniti neke od načina za dobijanje državljanstva u zemljama članicama. Na primjer, većina novostečenih državljanstava u Francuskoj u 2007. data je osobama koje dolaze iz Afrike (62,4%), dok veliki dio (45,0%) onih koji dobijaju britansko državljanstvo potiče iz Azije, i veliki dio novih građana Španije (80,0%) došao je iz Amerike.[27]

Zemlje članice na istočnim granicama EU izvještavaju o relativno visokom procentu novih građana koji su porijeklom iz drugih evropskih zemalja, naročito balkanskih zemalja, Ukrajine ili Rusije. Druga važna grupa novih građana su oni koji traže azil zbog rata i/ili političke nestabilnosti. Ovo može objasniti relativno veliki broj somalijskih ili iračkih građana koji su dobili državljanstvo u nekoj EU zemlji u 2006. i 2007.

OSOBE SA INVALIDITETOM

Osobe sa invaliditetom imaju jednaka prava kao i ostatak populacije - imaju pravo na jednak tretman, samostalan život i puno učešće u društvu. Lisabonska strategija nastoji da poboljša komparativno nisku stopu učešća osoba sa invaliditetom u Evropi. U cijeloj EU gotovo jedna od pet osoba (19,7%)[28] koja je bila zaposlena u 2007. bila je dugo bolesna ili imala neki drugi zdravstveni problem.

SOCIJALNA ZAŠTITA

Evropski sistemi socijalne zaštite obezbjeđuju sigurnosnu mrežu za ljude koji se suočavaju sa izazovima kao što su nezaposlenost, loše zdravlje, siromaštvo ili starosna dob. Usluge socijalne zaštite variraju u Evropskoj uniji, ali obično imaju oblik socijalnih naknada koje pokrivaju nezaposlenost, bolovanje, porodiljsko odsustvo, invaliditet, potrebe starije populacije i porodične troškove.

Sveukupni troškovi socijalne zaštite u EU-27 u prosjeku su iznosili jednu četvrtinu BDP-a u 2006.[29] Troškovi socijalne zaštite u jedanaest EU-15 zemalja članica također su prešli jednu četvrtinu BDP-a, dok je najmanji udio među EU-15 zemalja članica bio u Irskoj. Među zemljama članicama koje su se pridružile EU 2004, najmanji udio troškova socijalne

24 Eurostat, EK. Suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti: statistički portret Evropske unije 2010. str. 29
25 Isto, str.30
26 Isto, str.32
27 Isto, str.34
28 Eurostat, EK. Suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti: statistički portret Evropske unije 2010, str.34
29 Isto. str.97

zaštite u BDP-u zabilježen je u Baltičkim zemljama, Rumuniji i Bugarskoj, a najveći u Sloveniji i Mađarskoj.

Od beneficija socijalne zaštite (najveća komponenta ukupnih troškova), većina troškova u EU-27 bila je vezana za godine starosti (na primjer, penzije) ili bolovanje i zdravstvenu zaštitu. Ove dvije kategorije zajedno su činile oko 70% ukupnih beneficija u EU-27 u 2006. Beneficije koje se odnose na djecu, invaliditet, osobe koje su preživjele neku nesreću i nezaposlenost su pojedinačno činile između 5% i 8% ukupnih troškova, dok je stanovanje činilo 2,3%.[30]

Ovi transferi mogu imati ključnu ulogu u osiguravanju da ljudi koji žive u siromaštvu imaju šansu da žive dostojanstven život. Nadalje, sistemi socijalne zaštite nisu bili u stanju spriječiti da ljudi postanu siromašni zbog nedavne recesije, koja je ostavila hiljade Evropljana bez posla ili sa smanjenim primanjima.

EU je posvećena promovisanju bliže saradnje između zemalja članica jer one nastoje da modernizuju svoje sisteme socijalne zaštite kako bi se suočile sa sadašnjim i budućim izazovima. Ovo uključuje preciziranje uloge koju sistemi socijalne zaštite imaju u smanjivanju siromaštva i socijalne isključenosti. U 2008. Evropska komisija je tražila od zemalja članica da urede ove sisteme kao sredstvo za razvijanje politika za stimulisanje "aktivnog uključivanja."

Strategije aktivnog uključivanja fokusiraju se na uključivanje što je moguće više ljudi na tržištu rada, dok u isto vrijeme nastoje da obezbijede da oni koji nisu u stanju da rade dobiju odgovarajuću socijalnu podršku tako da mogu imati ispunjen život. Aktivno uključivanje, koje promoviše Komisija, bazira se na tri zajednička principa:[31]

- Izgradnja inkluzivnih tržišta rada koja su otvorena za svakoga ko je sposoban da radi;
- Obezbjeđivanje adekvatne podrške u vidu primanja, putem koje se ljudima priznaju prava na određeni nivo socijalne pomoći i beneficija koji im omogućavaju da žive dostojanstveno i ne budu isključeni;
- Pristup kvalitetnim uslugama kao što su socijalna pomoć, zapošljavanje i obučavanje, podrška stanovanju i društveno stanovanje, briga o djeci, dugoročna briga i druge zdravstvene usluge.

2010 – EVROPSKA GODINA SUZBIJANJA SIROMAŠTVA I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI

Svake godine od 1983. u Evropi se inicira kampanja podizanja svijesti "Evropska godina" s ciljem da informiše građane Evrope i sa njima započne dijalog kako bi se radilo na promjeni mentaliteta i ponašanja. Ove Evropske godine također daju priliku da se skrene pažnja nacionalnih vlada na društvene teme. Unija je 2008. godine obilježila Evropsku godinu za multikulturalni dijalog, 2007. za jednakost prilika i 2006. za mobilnost radnika.

Inspirisana svojim osnivačkim principom solidarnosti, Evropska unija je udružila snage sa zemljama članicama da 2010. godina bude Evropska godina za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti.[32] Glavni ciljevi su bili da se podigne svijest o ovim pitanjima i obnovi

30 Isto, str. 97

31 2010. Evropska godina za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti http://ec.europa.eu/employment_social/2010againstpoverty/about/topicofmonth_en.htm (19.oktobar 2011.)

32 2010. Evropska godina je imala budžet od najmanje 26 miliona EURA od kojih je 17 miliona EURA obezbijedila Evropska unija.

politička posvećenost EU i zemalja članica suzbijanju siromaštva i socijalne isključenosti. Vodeći princip 2010. godine bio je da se da glas ljudima koji žive u siromaštvu i koji su socijalno isključeni, i inspiriše svakog evropskog građanina i druge interesne grupe da se uključe u rješavanje ovih pitanja. Također se nastojalo promijeniti stereotipe i kolektivne percepcije siromaštva. Poštujući EU principe solidarnosti i partnerstva, 2010. godina bila je poziv da se riješe uzroci siromaštva, direktno kroz nastojanje da se osigura da svako ima punu i aktivnu ulogu u društvu.

Organizacije civilnog društva i socijalni partneri pridružili su se zemljama koje učestvuju u ovoj inicijativi i Evropskoj komisiji da se provede niz aktivnosti 2010. godine. Učešće civilnog društva i posvećenost svih uključenih strana pokazala se ključnom. Koncepcija i implementacija Evropske godine uključila je veliki broj aktera, uključujući organizacije civilnog društva i one koje brane interese osoba koje žive u siromaštvu, kao i socijalne partnere - lokalne i regionalne vlasti. Na nacionalnom nivou razvijen je program za usvajanje zajedničkih uputa za politike na Evropskom nivou vezano za probleme i specifične karakteristike svake zemlje.

Tokom 2010. organizovano je stotine aktivnosti uključujući kampanje o podizanju svijesti, inovativne akcije, kreativne šeme solidarnosti, konferencije i natječaje koji naglašavaju postignuća i promovišu priče u vezi siromaštva i socijalne isključenosti. Osim toga, uspostavljena su partnerstva sa glavim organizatorima događaja u Evropi, kao što su Edinburški međunarodni festival, Frankfurtski sajam knjige i Međunarodni festival novinarstva u Peruđi, da navedemo samo nekoliko.

Na završnoj konferenciji koja je održana u Briselu 6. decembra 2010. Deklaracija o Evropskoj godini za smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti: Zajednički rad na smanjenju siromaštva u 2010. i ubuduće, potpisana je kao zajednička obaveza da se smanji siromaštvo i socijalna isključenost u slijedećoj deceniji. U ovoj deklaraciji naglašene su tri oblasti za djelovanje: EU strategija aktivnog uključivanja i potreba da se dalje implementira, posvećivanje naročite pažnje ugroženim grupama i ekstremnom siromaštvu, i borba protiv dječijeg siromaštva što je jedan od najznačajnijih prioriteta za EU. Pored toga, također se naglašava potreba za ekonomskim politikama, politikama zapošljavanja i socijalnim politikama koje će pojačati jedna drugu i biti komplementarne.

VAŽNOST REGIONALNE SARADNJE NA ZAPADNOM BALKANU

Regionalna saradnja nalazi se u samoj osnovi cijele strukture Evropske unije i model je koji se pokazao izuzetno uspješnim, naročito kada je u pitanju tako raznovrstan milje kao što je Evropa. Tokom postojanja Evropske unije, regionalna saradnja je mijenjala svoju osnovnu svrhu, dok je u svjetlu nedavnih dešavanja u srcu Evrope, naime Zapadnom Balkanu, dobila čak i veću vrijednost kao sredstvo pomirenja, stabilnosti i krajnjeg prosperiteta. U slučaju Zapadnog Balkana, regionalna saradnja stoji kao neizostavan preduslov za budućnost regiona kao cjeline kao i svake pojedinačne države, najviše kada je u pitanju njihova evropska perspektiva. Zemlje Zapadnog Balkana, koje su nekada činile jednu državu, a sada su najbliže susjedne države vezane istorijski i geografski, nemaju drugog izbora osim da sarađuju međusobno. Nadalje, sve ove zemlje imaju male teritorije, populacije, ekonomije i resurse i stoga je u najboljem interesu svih njih da ujedine svoje potencijale i djeluju kao regionalni igrač, umjesto da djeluju samostalno.

Regionalna saradnja na Zapadnom Balkanu je tema o kojoj se često govori i pitanje je od velike važnosti kada je riječ o evropskoj perspektivi regiona. Ostvaren je značajan progres

u intenziviranju regionalne saradnje, naročito u posljednjih nekoliko godina, zahvaljujući i regionalnim akterima i međunarodnim partnerima. Glavna podrška i podsticaj za regionalnu saradnju dolazi od Evropske unije, ali je ujedno i jedan od glavnih uslova, koji je inkorporiran u sve dokumente i sporazume koji se odnose na članstvo zemalja Zapadnog Balkana u EU. Kao što je već spomenuto, jedan od razloga zbog kojih se veoma mnogo insistira na saradnji je to što je i sama EU osnovana na saradnji između regiona i zbog toga što su politička stabilnost, ekonomski i socijalni razvoj najvećim dijelom postignuti zbog bliskih odnosa i saradnje u velikom broju oblasti između Evropskih država i regiona. Stoga se ovo smatra uspješnim primjerom koji treba pratiti i primijeniti u regionu Zapadnog Balkana. S druge strane, geografska blizina zemalja Zapadnog Balkana, istorijske veze i zajednička, vrlo često turbulentna i mračna prošlost, učinile su regionalnu saradnju neizbježnom i važnijom.

Da je regionalna saradnja instrument koji se isplati pokazano je i na primjeru Centralne i Istočne Evrope. Iako je EU održavala odnose i provodila pregovore sa zemljama Centralne i Istočne Evrope u bilateralnoj formi, međudržavna saradnja je snažno obilježila paket zahtjeva za pristupanje EU. U slučaju zemalja Centralne i Istočne Evrope, saradnja je bila neophodna za rješavanje graničnih problema i pitanja manjina. Od tada su "dobrosusjedski odnosi" dodati listi kriterija, i pored beneficija za određeni region, postali su sredstvo koje će "spriječiti da se tokom proširenja u EU unesu problemi vanjske politike."[33] Iako je bilo mnogo koristi od regionalne saradnje i iako je bila veoma podsticana, nikada nije postala obavezni uslov za članstvo u EU i nikada nije postala više od bilateralnog pristupa EU prema svakoj zemlji kandidatu iz zemalja Centralne i Istočne Evrope.

Ipak, stav prema zemljama Zapadnog Balkana je bio drugačiji. Zvanični izvještaj koji je Evropska komisija predala Evropskom vijeću i Parlamentu 1996. sadržavao je ciljeve kao i uslove i instrumente koji bi se trebali primijeniti kao odgovor na pitanje Zapadnog Balkana, uvodeći "regionalni pristup" po prvi put. Kako je to bilo vrijeme kada se završavao rat u Bosni i Hercegovini, regionalni pristup je prije svega bio sredstvo da se uspostavi mir i sigurnost u regionu. Iz tog razloga su sporazumi koji su kasnije zaključeni sa svakom zemljom bili fokusirani na održavanje političke stabilnosti i ekonomskog prosperiteta putem saradnje između samih zemalja, sa susjednim zemljama i sa EU.[34] Dok su oni tretirali sve ove zemlje kao jednu cjelinu, u isto vrijeme posebna pažnja je bila posvećena specifičnim pozicijama svake od ovih zemalja. Pristupanje takvom jednom sporazumu bilo je uslovljeno spremnošću svake zemlje da radi na izgradnji mira, usvajanju demokratskih vrijednosti sa naglaskom na poštivanju ljudskih i prava manjina kao i volji da se ponovo uspostavi saradnja sa susjedima. Stoga je EU dala mnogo veću važnost regionalnoj saradnji u slučaju Zapadnog Balkana, nego što je to bilo sa zemljama Centralne i Istočne Evrope, i sada je regionalna saradnja postala jedan od obaveznih preduslova za EU integracije i počela se nadgledati i ocjenjivati u okviru napretka zemalja ka članstvu u EU. U maju 1999. Evropska komisija je iznijela sveobuhvatniji i ambiciozniji plan za plan razvoj Zapadnog Balkana i njegovu eventualnu integraciju u EU.[35]

Kako bi se ubrzao proces pristupanja za kandidate i potencijalne kandidate na Zapadnom Balkanu, EU je razvila politiku poznatu kao Proces stabilizacije i pridruživanja (PSP). Proces stabilizacije i pridruživanja iniciran je u maju 1999. pokazujući dugoročnu orijentaciju EU

33 Delević, M. *Regionalna saradnja na Zapadnom Balkanu*. Chaillot Paper br. 104. EU Institut za sigurnosne studije. Pariz, 2007. str 23.
34 Isto. str 23, 24.
35 Isto. str 24.

da pomogne zemljama Zapadnog Balkana u njihovim političkim nastojanjima putem finansijskih i ljudskih resursa što bi vodilo do punopravnog članstva u EU. Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Makedonija, Crna Gora, Srbija i Kosovo uključene su u PSP, koji je sastavni dio sveukupne politike proširivanja i koji priprema cijeli region za njegovu EU integraciju. Proces je bilateralan i regionalan u isto vrijeme jer s jedne strane doprinosi uspostavljanju odnosa između zemalja koje su uključene u ovaj proces i EU, dok sa druge strane jača njihovu uzajamnu regionalnu saradnju.

Kao što je definisala Evropska komisija PSP je "okvir za pregovore EU sa zemljama Zapadnog Balkana na putu njihovog eventualnog pridruživanja" sa tri glavna cilja:[36]

- Stabilizacija zemalja i podrška njihovoj bržoj tranziciji u tržišne ekonomije;
- Promovisanje regionalne saradnje;
- Eventualno članstvo u EU.

Osnovna komponenta cijelog PSP je naglasak na regionalnoj saradnji. PSP ne treba razumjeti kao proces koji se odvija samo između EU i potpisnica PSP-a, već se on velikim dijelom odnosi na saradnju i uzajamno pomaganje zemalja u regionu. Ovo je naročito naglašeno u poglavlju PSP-a gdje se navodi da će zemlja potpisnica aktivno promovisati saradnju u regionu. Potpisivanjem Sporazuma, zemlja se obavezuje da počne pregovore i zaključi bilateralne sporazume o regionalnoj saradnji sa drugim zemljama koje su već potpisale SSP.

Kada je u pitanju regionalna saradnja zemlje koje učestvuju u PSP-u obavezale su se da postignu konkretne ciljeve i implementiraju specifične inicijative u skladu sa Solunskom agendom iz 2003.[37] u oblasti regionalne liberalizacije trgovine, facilitiranja viznog režima u regionu, sakupljanja malog naoružanja i oružja, stvaranja regionalnog tržišta za gas i energiju, razvijanja energetske infrastrukture, transportne mreže i telekomunikacija, upravljanja vodom, zaštite okoliša, prekogranične i parlamentarne saradnje kao i nauke i istraživanja.[38]

Konstruktivna regionalna saradnja je od ključne važnosti i pokazuje da je zemlja spremna da se integriše u EU. Približavanje Zapadnog Balkana EU mora biti praćeno jačanjem regionalne saradnje po modelu saradnje unutar EU. Zemlje Zapadnog Balkana su također postale potpuno svjesne zajedničkih problema, od kojih su većina prekograničnog karaktera i iz kojih proizlaze odgovornosti jednih prema drugima. One sada shvataju koristi i rezultate koje im je regionalna saradnja donijela, što pruža dalji podsticaj da se saradnja nastavi jačati. Sa ciljem uspostavljanja i jačanja regionalne saradnje mnoge regionalne inicijative su pokrenute tokom prošle decenije, i u svim od njih su učestvovale zemlje Zapadnog Balkana, ali često i zemlje izvan ovih granica. Promjene koje su se desile u Jugoistočnoj Evropi i napredak koji su sve zemlje ostvarile na putu ka EU i Evroatlanskim integracijama stvorile su potrebu da se modificira sam koncept regionalne saradnje i dodjeljivanja veće uloge samim zemljama i povećavanja njihovog učešća u ovom procesu. Potrebu za jačanjem uloge zemalja u regionalnoj saradnji naglasio je Pakt stabilnosti

36 Evropska komisija, DG za proširenje i DG za vanjske odnose, Regionalna saradnja na Zapadnom Balkanu - Prioritet politike za Evropsku uniju. Ured za zvanične publikacije Evropskih zajednica, Luksemburg, 2006. str. 4-5. http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process

37 Solunska agenda je proširila i obogatila SSP nekim elementima koji su uvedeni zbog tadašnjeg proširenja prema zemljama Centralne i Istočne Evrope; također je uvela i niz novih alata i instrumenata kako bi podržala proces reformi na Zapadnom Balkanu i približila ga EU.

38 Evropska komisija, DG za proširenje i DG za vanjske odnose, Regionalna saradnja na Zapadnom Balkanu - Prioritet politike za Evropsku uniju. Ured za zvanične publikacije Evropskih zajednica, Luksemburg, 2006. str. 4-6.

na sastanku u Sofiji 2005. godine, kada je predloženo da se Pakt transformiše u novi, fokusiraniji i efikasniji okvir regionalne saradnje u kome će zemlje imati važniju ulogu i biti odgovorne za saradnju.

Nakon iscrpnih konsultacija i pregovora sa zemljama iz regiona i evropskim i međunarodnim partnerima tokom 2005. i 2006. godine Pakt stabilnosti je donio nekoliko veoma važnih odluka o transformaciji u novi okvir regionalne saradnje. Najvažnija odluka je bila osnivanje Vijeća za regionalnu saradnju sa regionalno lociranim sekretarijatom u Sarajevu, Bosni i Hercegovini i Uredom za vezu u Briselu. Vijeće za regionalnu saradnju (RCC) zvanično je počelo sa radom 27. februara 2008. godine i naslijedilo je Pakt stabilnosti za Jugoistočnu Evropu.[39] U prethodnom periodu u kome je prioritet bio da se stabilizuje region i da se ponovo uspostave veze i odnosi u različitim oblastima glavnu ulogu je imala Međunarodna zajednica. Nova faza regionalne saradnje zahtijeva veće uključivanje i orijentaciju regiona prema održavanju dobre političke klime, programiranju, monitoringu projekata, finansiranju i obezbjeđivanju ljudskih resursa. Osnovni zadatak ovog novog tijela je da razvija i unapređuje regionalnu saradnju i pruža podršku zemljama Jugoistočne Evrope u procesu njihove dalje integracije u Evropske i Evroatlantske strukture. RCC je prelaz ka "razvojnim projektima i stvaranju pogodne političke klime da se implementiraju projekti šireg, regionalnog karaktera koji će biti od koristi svakoj zemlji. "[40]

Osnovni zadaci RCC-a se mogu sumirati na sljedeći način:

- Razvoj fokusirane regionalne saradnje sa zemljama Jugoistočne Evrope baziran na principima veće odgovornosti i vlasništva samih zemalja;
- Političko usmjeravanje i dvosmjerna saradnja sa postojećim radnim grupama i inicijativama u različitim oblastima regionalne saradnje;
- Unapređenje Evropskih integracija u regionu;
- Davanje uputa za rad Sekretarijata i Generalnog sekretara.

Potrebno je naglasiti da je civilno društvo bilo važan faktor u formiranju RCC-a, kao i da je imalo ključnu ulogu u uspostavljanju i održavanju regionalne saradnje. Civilni sektor je bio i biće glavni element u procesima pomirenja, izgradnje mira i stabilnosti i cjelokupnog razvoja saradnje u regionu. Civilno društvo je istinski promoter i jedan od najvažnijih stubova regionalnog vlasništva. Ono će nastaviti da igra ključnu ulogu u novom institucionalnom okviru, naročito u Vijeću za regionalnu saradnju.

Ono što se najviše treba pohvaliti i što je najznačajnije jeste da se jačanje i promocija saradnje nastavlja u novom svjetlu regionalnog vlasništva u kome sam region ima odlučujuću ulogu. Naime, sva postignuća u sferi ekonomije i sigurnosti praćena demokratskim i socijalnim razvojem učinila su region održivim i zrelim do nivoa kada spremno može preuzeti ozbiljan zadatak održavanja i jačanja regionalne saradnje i "imati odgovornost za svoju budućnost u vlastitim rukama".[41]

Uzimajući u obzir prethodno rečeno, jasno je da je regionalna saradnja među zemljama Zapadnog Balkana neizbježna stvarnost jer se zemlje suočavaju sa istim izazovima. Pitanje socijalne isključenosti i siromaštva nije izuzetak, već naprotiv, jedan od najvećih problema

39 Minić, J. i Kronja, J. Regionalna saradnja za razvoj i Evropske integracije. Evropski pokret u Srbiji. Beograd, 2007. Str. 55-56. Vijeće za regionalnu saradnju. Godišnji izvještaj generalnog sekretara Vijeća za regionalnu saradnju o regionalnoj saradnji u Jugoistočnoj Evropi 2008-2009. Sarajevo 2009. www.stabilitypact.org

40 www.rcc.int

41 Vijeće za regionalnu saradnju. *Godišnji izvještaj generalnog sekretara Vijeća za regionalnu saradnju o regionalnoj saradnji u Jugoistočnoj Evropi 2008-2009.* Sarajevo 2009. str 2.

u ovim zemljama. Kao što je poznato, tokom posljednjih 20 godina cijeli region Zapadnog Balkana je prošao kroz dramatične promjene. Zajednička socijalistička prošlost, direktni gubici i destrukcija ili druge posljedice rata, kao i tranzicija, rezultirali su nekim zajedničkim karakteristikama i problemima u regionu Zapadnog Balkana. U većini zemalja došlo je do velikog pada BDP-a koji i danas u nekim zemljama (Srbija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina) iznosi samo polovinu iznosa sa početka devedesetih godina prošlog vijeka.

Siromaštvo u zemljama Zapadnog Balkana je visoko kada se mjeri prema kriterijima nacionalnih linija apsolutnog siromaštva.[42]Prema ovako definisanoj liniji siromaštva, koja je stoga specifična za svaku zemlju, ispod ove linije je negdje između 8% i 25% populacije u zemljama Zapadnog Balkana. Makedonija je jedina zemlja Zapadnog Balkana koje ne mjeri siromaštvo prema apsolutnoj liniji siromaštva, iako prema Strategiji smanjenja siromaštva Makedonije ne postoje veće razlike između udjela onih koji se nalaze ispod drugih linija siromaštva. Ako je tako, onda se udio siromašnih u 2000. može procijeniti na oko 22%. Ukupan broj siromašnih u regionu iznosi 4 miliona stanovnika, ili preko 17% ukupne populacije u regionu. Ova cifra zasigurno rangira Zapadni Balkan kao najsiromašniji region u Evropi. Najveći broj siromašnih živi u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Albaniji i Kosovu. U svakoj od ovih zemalja/provincija između 800.000 i jednog miliona ljudi ne može zadovoljiti minimum nacionalnih standarda osnovnih prehrambenih i neprehrambenih potreba.

Mnogi faktori značajno su uticali na pad životnog standarda većine stanovništva tokom devedesetih godina. Ovo nije uzrokovano direktno ratom, destrukcijom i padom BDP-a. U mnogim zemljama Zapadnog Balkana stanovništvo je bilo izloženo mnogim ekonomskim teškoćama, od hiperinflacije, "zamrzavanja" stare devizne štednje, preko finansijskih piramidalnih šema, sankcija, i dezintegracije zajedničkog tržišta u slučaju bivših jugoslovenskih republika. Neredovna primanja i rad be plate, destrukcija velikih ruštvenih preduzeća, kašnjenja ili nedostatak socijalne pomoći i penzija, nefunkcionisanje zdravstvenog sistema i plaćanje usluga koje su prije bile besplatne, gurnulo je mnoga, ranije dobrostojeća domaćinstva na rub siromaštva ili ispod linije siromaštva. Izbjeglice i interno raseljena lica našli su se u naročito teškoj situaciji jer su preko noći ostali bez doma, zaposlenja i penzija. Ovo je rezultiralo velikom koncentracijom stanovništva/ domaćinstava ispod linije siromaštva u zemljama Zapadnog Balkana.

"Ugroženost" velikog broja domaćinstava koja su gusto koncentrisana odmah iznad linije siromaštva i koja lako mogu pasti ispod je naročito zabrinjavajuća, imajući na umu činjenicu da je većina ovih zemalja suočena sa daljim ekonomskim reformama i posljedicama globalne ekonomske krize. Među siromašnim, postoji određeni broj onih koji su ekstremno siromašni. Ekstremno siromaštvo, koje znači da se ne mogu zadovoljiti čak ni osnovne potrebe za hranom, je naročito prisutno u Albaniji (4,7%) i još više na Kosovu gdje prema podacima iz 2000. iznosi skoro 12%. U Srbiji, ekstremno siromaštvo pogađa 2,4% stanovništva, a posljednji rezultati pokazuju da je također prisutno i u Crnoj Gori. Za većinu zemalja karakteristično je da pored tradicionalno siromašnih postoji kategorija "novih siromašnih" među starijim radnicima koji su ostali bez posla, penzionerima sa malim penzijama, kao i među zaposlenima sa veoma malim i neredovnim penzijama, sezonskim radnicima i zaposlenima u neformalnoj ekonomiji (siromašni koji rade). Ova grupa "novih

42 Ova linija je utvrđena procjenom potrošnje domaćinstva na kojoj porodice, nakon što plate osnovne neprehrambene troškove, samo održavaju minimalne nutricionističke potrebe. Minimalne nutricionističke potrebe se određuju u skladu sa nutricionističkim zahtjevima FAO-a i prate potrošačke uzorke nacionalne populacije.

siromašnih" često živi u regionima gdje je prošla ekonomska aktivnost bila skoncentrisana u jednom od nekoliko industrijskih preduzeća (velika društvena preduzeća), koja su sada zatvorena.

Prema različitim nacionalnim strateškim dokumentima u zemljama Zapadnog Balkana, neki od najvažnijih zajedničkih makroekonomskih preduslova za smanjivanje siromaštva su: značajan porast BDP-a (za većinu zemalja preko 5% u naredne tri godine), promjena strukture BDP-a, praćena porastom u udjelu investicija i domaće štednje; postizanju i/ili održavanju makroekonomske stabilnosti, prije svega putem smanjenja javne potrošnje i fiskalnog deficita i postizanja stranog ekonomskog bilansa (smanjivanje trenutnog deficita u bilansu plaćanja i smanjivanje inostranog duga). Drugi preduslovi vezani za ekonomiju su: nastavak privatizacije i povećavanje udjela privatnog sektora, dalje restruktuiranje ekonomskih i javnih preduzeća, finaliziranje fiskalnih reformi i izmjene budžetskih procedura, dalje moderniziranje infrastrukture (transport, energija, telekomunikacije, komunalna infrastruktura, navodnjavanje) i nastavak reformi i restruktuiranja bankarskog sektora. Reforme sudstva i javne administracije, nastavak građenja i poboljšano funkcionisanje kontrolnih mehanizama i borba protiv korupcije predstavljaju drugi dio preduslova koje treba ispuniti da bi ekonomske reforme uspjele.

Iako svaka zemlja nastoji da riješi problem siromaštva i socijalne isključenosti putem različitih mjera i reformi, dosadašnji rezultati bili su spori i nedovoljni. Jedan od razloga je to što se ovaj problem ne može posmatrati i rješavati unutar samo jedne zemlje jer dešavanja u jednoj zemlji utiču na druge zemlje. Stoga je neophodno zauzeti novi pristup i zabaviti se ovim problemom na regionalnom nivou putem udruživanja kapaciteta i resursa, razmjene iskustava i praksi. Ukoliko se na ovaj način odgovori na problem to će biti veoma korisno za sve strane, zahtijevaće manje vremena i resursa i stvoriće uslove da se ujedine znanja i resursi u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti. Kako nije bilo inicijative da se pokrene regionalna saradnja između zemalja Zapadnog Balkana, naročito NVO sektora, u rješavanju rastućeg problema socijalne isključenosti i siromaštva, ova Studija ima za cilj da istraži kapacitete i interese da se započne takva saradnja i otvori perspektiva za zajednički rad i poboljšane rezultate u borbi protiv ovog zajedničkog problema.

OTVORENI METOD KOORDINACIJE

Otvoreni metod koordinacije (OMK) je oblik prava EU, proces kreiranja politika koji ne rezultira obavezujućim pravnim mjerama EU niti zahtijeva da zemlje članice promjene svoje pravo. Otvoreni metod koordinacije (OMK) ima za cilj da širi najbolje prakse i postigne veće približavanje glavnim ciljevima EU.[43] Zemlje članice mogu mnogo naučiti razmjenjujući iskustva nacionalnih politika u oblasti zajedničkog interesa. Ovo im može pomoći da dizajniraju i implementiraju svoje vlastite politike, da razviju koordinirane ili udružene inicijative za pitanja od transnacionalnog interesa, i da identifikuju oblasti gdje inicijative zajednice mogu pokrenuti nacionalne akcije.

Otvoreni metod koordinacije (OMK) je usvojilo Evropsko vijeće u Lisabonu u martu 2000. Metod je kreiran da pomogne zemljama članicama da zajedno napreduju u reformama koje je trebalo sprovesti kako bi se ispunili ciljevi Lisabonske agende. Ovaj metod uključuje slijedeće elemente:

43 http://www.eurofound.europa.eu/areas/industrialrelations/dictionary/definitions/openmethodofcoordination.htm

- Usklađivanje smjernica i rokova za postizanje kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih ciljeva;
- Uspostavljanje kvantitativnih i kvalitativnih indikatora i mjerila, prilagođenih potrebama zemalja članica i uključenih sektora, kao sredstvo za uspoređivanje najboljih praksi;
- Uvođenje Evropskih smjernica u nacionalne i regionalne politike postavljanjem specifičnih mjera i ciljeva;
- Periodični monitoring napretka koji je ostvaren da bi se uspostavili procesi uzajamnog učenja među zemljama članicama.[44]

Generalno govoreći, OMK radi u etapama. Prije svega, Vijeće ministara se složi oko (često veoma široko postavljenih) ciljeva politika. Zatim, zemlje članice obave transpoziciju smjernica u nacionalne i regionalne politike. Kao treće, dogovara se oko određenih mjerila i indikatora kojima će se mjeriti najbolje prakse. Najzad, vrši se monitoring rezultata i njihova procjena. Ipak, OMK se znatno razlikuje u različitim oblastima politika na koje se primjenjuje: izvještajni periodi mogu biti kraći ili duži, smjernice se mogu postaviti na nivou EU ili zemalja članica, a mehanizmi za primjenu mogu biti strožiji ili blaži.

Općenito, OMK ima više međuvladin karakter od tradicionalnih sredstava za kreiranje politika u EU tzv. metod zajednice. Zbog toga što predstavlja decentralizirani pristup putem koga se usaglašene politike implementiraju od strane zemalja članica i kontrolišu od strane Vijeća Evropske unije, uključivanje Evropskog parlamenta i Evropskog suda pravde je veoma malo. Formalno, Evropska komisija ima primarnu ulogu u monitoringu, dok u praksi, ipak, postoji značajan prostor da pomogne da se postavi agenda za politike i da ubijedi neodlučne da implementiraju usvojene politike. Iako je OMK zamišljen kao sredstvo u oblasti politika koje ostaje odgovornost nacionalnih vlada (i gdje sama EU nema nikakvih ili ima samo nekoliko pravnih ovlasti) nekada se čini kao način da Komisija "uđe na vrata" nacionalnih politika.[45]

Istorijski gledano, OMK se može shvatiti kao reakcija EU na ekonomske integracije u 1990-im. Ovaj proces je smanjio mogućnosti zemalja članica u oblasti politike zapošljavanja. Međutim, one su se također bile zasitile delegiranja ovlasti Evropskim institucijama i stoga je OMK osmišljen kao alternativa postojećim EU načinima upravljanja. OMK je prvo primijenjen na EU politiku zapošljavanja, kao što je to definisano Sporazumom iz Amsterdama 1997, iako tada nije nazvan ovim imenom. Dobio je zvanični naziv, definisan je i potvrđen na vijeću u Lisabonu za oblast socijalne politike. Od tada se primijenjuje u Evropskoj strategiji zapošljavanja, socijalnom uključivanju, penzionom sistemu, imigracijama, azilu, obrazovanju, kulturi i istraživanju, a predloženo je da se koristi i u oblasti zdravstva i okoliša.

Otvoreni metod koordinacije (OMK)[46] za socijalnu zaštitu i uključivanje predstavlja okvir za razvoj nacionalnih strategija socijalnog uključivanja i Zajedničkih memoranduma uključivanja u procesu integracija u EU (sporazumi članica Vijeća Evrope napravljeni 2000. u Nici) koji određuju zajedničke ciljeve Zajednice, u skladu sa sporazumom Vijeća ministara iz Lisabona i Santa Maria da Feire, ali ne propisuju bilo kakve pravne odgovornosti za zemlje članice. Na taj način zemlje članice su ohrabrene da reformišu

44 http://ec.europa.eu/invest-in-research/coordination/coordination01_en.htm
45 Isto.
46 Smjernice za razvoj nacionalnih strategija uključivanja, vidi: http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_inclusion/2008/080207_guidance_note_nsrs_cln_en.pdf

svoje sisteme socijalne zaštite i implementiraju politike kako bi se smanjila socijalna isključenost na osnovu razmjene iskustava. Zajednički ciljevi predstavljaju centralni element EU socijalnog modela, i Zajednica ima različite instrumente za implementiranje socijalne agende (legislativa, socijalni dijalog i finansijski instrumenti, prije svega Evropski socijalni fond (ESF) koji daje podršku za implementiranje politika zemalja članica u oblasti zapošljavanja, u okviru EU strategije zapošljavanja i njenih ciljeva i teme socijalnog uključivanja i programa PROGRESS). Iskustva u implementaciji Otvorenog metoda koordinacije zemlje članice su opisale kao pozitivna i korisna i kao inovativni instrument upravljanja socijalnom politikom (EU socijalno upravljanje).

Glavni izazovi u oblasti socijalnog uključivanja, kao što je usaglašeno na nivou EU su:

- Iskorjenjivanje siromaštva djece unutar zatvorenog kruga međugeneracijskog nasljeđivanja siromaštva i isključenosti;
- Stvaranje inkluzivnih tržišta rada;
- Osiguravanje prihvatljivih uslova stanovanja za sve;
- Prevazilaženje diskriminacije i povećanje stope integracije osoba sa invaliditetom, etničkih manjina i imigranata;
- Poduzimanje koraka ka prevenciji finansijske isključenosti i prevelikog duga.

Nadalje, zajednički ciljevi Otvorenog metoda koordinacije odnose se na tri domena djelovanja (siromaštvo i socijalna isključenost, zdravstvena njega, te dugoročna zdravstvena zaštita i penzione politike), što reflektuje cijeli proces socijalnog uključivanja:[47]

1. Ciljevi iskorjenjivanja siromaštva i socijalne isključenosti su definisani kroz:

a) Omogućavanje pristupa svim resursima, pravima i uslugama koji su potrebni za participaciju u društvu, prevenciju i rješavanje problema isključenosti i borbu protiv svih oblika diskriminacije koji bi mogli dovesti do isključenosti;

b) Osiguravanje aktivnog uključivanja za sve, putem promocije participacije na tržištu rada i borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti;

c) Omogućavanje dobre koordinacije politika socijalne uključenosti koje obuhvataju sve nivoe vlade i sve relevantne interesne grupe kao i osobe izložene siromaštvu i osiguravanje da su politike efikasne i integrisane u sve glavne javne politike, uključujući ekonomske, budžetske i obrazovne politike i programe strukturalnih fondova.

2. Ciljevi u oblasti penzione politike, od interesa za važnost i održivost penzija su definisani kroz:

a) Odgovarajući prihod od penzija za sve i pristup penzijama koji omogućava ljudima da održe prihvatljiv nivo životnog standarda nakon penzionisanja, u duhu međugeneracijske solidarnosti;

b) Finansijsku stabilnost javnih i privatnih penzionih šema, uzimajući u obzir pritisak javnih finansija kao i stanovništvo koje stari, u kontekstu tri stuba strategije koja treba da riješi budžetske implikacije starenja, primarno kroz podršku dugotrajnom zapošljavanju i aktivno starenje, balansirajući doprinose i beneficije na odgovarajući i socijalno pravedan način kao i putem promovisanja pristupa i pouzdanosti fondova i privatnih šema;

47 OMK ciljevi (2006). http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/common_objectives_en.htm

c) Transparentnost penzionih sistema, koji su prilagođeni potrebama i željama žena i muškaraca i zahtjevima modernog društva, demografskog starenja i strukturalnih promjena, da osiguraju da ljudi dobijaju informacije koje su im potrebne kako bi mogli planirati penzionisanje i da reforma bude inicirana na osnovu najšireg mogućeg konsenzusa.

3. Ciljevi zdravstvene njege i dugoročne zdravstvene zaštite, u interesu pristupačne, visoko kvalitetne i održive zdravstvene zaštite, su definisani kroz:

a) Omogućavanje pristupa odgovarajućoj i dugotrajnoj zdravstvenoj zaštiti, osiguravanje da neophodnost zdravstvene njege ne vodi do siromaštva i finansijske ovisnosti te da se rješavaju nejednakosti u pristupu zdravstvenoj njezi i uslugama;

b) Kvalitet zdravstvene njege i dugoročna zaštita i prilagođenost, uključujući razvoj preventivne zdravstvene zaštite, mijenjanje potreba društva i pojedinca, naročito putem razvoja standarda kvaliteta koji reflektuju najbolje međunarodne prakse kao i putem jačanja odgovornosti zdravstvenih radnika i pacijenata;

c) Pristup visoko kvalitetnoj i odgovarajućoj, finansijski održivoj zdravstvenoj njezi i dugoročnoj zdravstvenoj zaštiti putem promocije racionalne upotrebe resursa, naročito putem određenih podsticaja korisnika i pružalaca, dobrog upravljanja i koordinacije između sistema zaštite i javnih i privatnih institucija. Dugoročna održivost i kvalitet zahtijevaju promociju zdravlja i aktivnog načina života i dobrih ljudskih resursa u zdravstvenom sektoru.

Sljedeći ciljevi reflektuju suštinu procesa socijalnog uključivanja i odnose se na:

1. Socijalnu koheziju, ravnopravnost polova, jednake prilike za sve putem odgovarajućeg, pristupačnog, finansijski održivog, prilagodljivog i efikasnog sistema socijalne zaštite i politika socijalnog uključivanja;
2. Efikasna korelacija sa ciljevima Lisabonske agende (viša stopa ekonomskog rasta, veći broj i kvalitet poslova, viša stopa socijalne kohezije) i EU strategijom održivog razvoja;
3. Dobro upravljanje, transparentnost i uključenost svih interesnih grupa u procesu razvoja, implementacije i politika monitoringa.[48]

Dobro upravljanje, koje je ključni element u ovom procesu i odnosi se na odgovornost zemalja članica, demonstrira se u njihovim izvještajima (NSR), putem strukturalnog dijaloga u svim procesima kreiranja politika (razvoj, koordinacija, mobilisanje, uključivanje svih interesnih grupa, usmjeravanje, monitoring i evaluacija) i nastojanja da uključe široki krug interesnih grupa kao što su: lokalne i regionalne inicijative, javni i privatni sektor, NVO sektor, pružaoci usluga kao što su pružaoci zdravstvenih usluga, NVO-i koji predstavljaju ugrožene i isključene kategorije građana, aktere u socijalnoj ekonomiji, profesionalna udruženja koja rade u relevantnim sektorima i socijalne partnere.

Zemlje kandidati za članstvo u EU pripremaju Zajedničke memorandume uključivanja i od njih se zahtijeva, kao i od zemalja članica, da u okviru NSR-a pokažu institucionalne promjene koje omogućavaju ispunjavanje ciljeva dobrog upravljanja i uključenost aktera u različitim oblastima u procesu izrade javnih politika. Ove promjene naglašavaju važnost regionalnog i lokalnog nivoa i odnose se na četiri komponente dobrog upravljanja:

1. Uključivanje svih relevantnih aktera, njihovo vertikalno i horizontalno umrežavanje putem svih nivoa u procesu razvijanja NSR ili JIM dokumenata;

48 Isto.

2. Koordinacija politika socijalnog uključivanja sa postupcima za njihovu integraciju u sve relevantne politike;
3. Mobilizacija i uključivanje aktera i promjene koje će osigurati uključivanje širokog kruga aktera, među kojima i ugrožene grupe, putem procesa razvijanja, implementacije i evaluacije;
4. Uvođenje: postupci koji će omogućiti uvođenje politika socijalnog uključivanja u javne politike kao i strukturalne fondove.

Politike socijalnog uključivanja, iako su zasnovane na zajedničkim ciljevima, se znatno razlikuju od zemlje do zemlje jer OMK daje zemljama članicama puno prostora da definišu način i metod kojim će postići zajedničke ciljeve. Neki od njih se fokusiraju, u skladu sa prioritetima, na tržište rada i socijalnu sigurnosnu mrežu, dok se druge fokusiraju na mnogo širu oblast, u zavisnosti od njihovih internih politika i institucionalne organizacije.

Zajednički ciljevi postavljaju okvir za akciju u procesu socijalnog uključivanja. Ono što je važno jeste da oni naglašavaju ulogu civilnog društva u ovom procesu. Smjernice za socijalno uključivanje, kao okvir za razvoj nacionalnih strategija socijalnog uključivanja, zahtijevaju izvještavanje o mobilizaciji relevantnih aktera i institucionalnim aranžmanima s ciljem uključivanja organizacija civilnog društva u dijalog sa vladom. Uključivanje civilnog društva također je naglašeno putem Evropskog socijalnog fonda (ESF) i njegovih odredbi, jer predstavlja glavni izvor podrške za implementiranje politika socijalnog uključivanja i naglašava važnost partnerstva u razvoju, implementaciji i monitoringu politika socijalnog uključivanja. U okviru operativnog planiranja ESF ohrabruje partnerstvo između vlade i civilnog sektora, sa dvije izrazite vrste partnerstva:

- **Partnerstvo u mehanizmu upravljanja**: gdje se od zemalja članica očekuje da obezbijede uključivanje i konsultacije sa socijalnim partnerima u procesu razvijanja, implementacije i monitoringa podrške koju daje ESF;
- **Partnerstvo u projektima**: koje promoviše partnerstvo, paktove i inicijative putem umrežavanja interesnih grupa (socijalni partneri i NVO) na transnacionalnom, nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, u svrhu reformi u oblasti zapošljavanja i uključivanja u tržište rada. Posebna pažnja je posvećena projektima socijalnog partnerstva u pogledu izgradnje kapaciteta (u cilju konvergencije, određena sredstva iz ESF-a se dodjeljuju za izgradnju kapaciteta, uključujući treninge, umrežavanje, jačanje socijalnog dijaloga, kao i udružene aktivnosti koje poduzimaju socijalni partneri).

Nivo implementacije Evropskih principa u konsultacijama i dijalogu tokom donošenja odluka i politika predstavlja indikator koji pokazuje koliko su vlade ozbiljne i ukazuje na treći sektor kao partnera. Ovo se odnosi na pravo NVO da pristupe informacijama o procesu izrade politika i razvoja legislative i pravo da aktivno učestvuju u definisanju procesa, politika ili zakona.

Kao što je prikazano, OMK i obaveze koje iz njega proizilaze su još jedna oblast u kojoj saradnja između zemalja potencijalnih kandidata i kandidata može biti veoma korisna i gdje redovna komunikacija, razmjena iskustava i savjeta može ubrzati cijeli proces. Zvanični zahtjev Evropskog socijalnog fonda za uključivanje civilnog sektora je još jedan podsticaj da se započne i razvije saradnja među civilnim sektorima na Zapadnom Balkanu jer će njihova uloga sve više dobijati na važnosti u socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva.

S druge strane, kako su sve zemlje Zapadnog Balkana na različitom nivou priprema i implementacije strategija za smanjivanje siromaštva i socijalne isključenosti (Strategija socijalnog uključivanja u Bosni i Hercegovini je izrađena i treba da se usvoji, u Makedoniji Nacionalna strategija za smanjivanje siromaštva i socijalne isključenosti usvojena je 2010, u Crnoj Gori ažurirana Strategija za smanjivanje siromaštva i socijalne isključenosti usvojena je 2007, a Srbija je također usvojila i implementira Strategiju smanjenja siromaštva). Sve nacionalne strategije se moraju uskladiti sa EU zahtjevima u oblasti socijalnih politika i Milenijumskih razvojnih ciljeva), ali da bi se ovo postiglo one prvo moraju biti međusobno usklađene i koordinirane jer postoji mnogo međudržavnih i prekograničnih pitanja koja nisu riješena i koja su prepreke za sveobuhvatnu i uspješnu realizaciju gore navedenih strategija. Neka od ovih pitanja uključuju status izbjeglica i raseljenih lica, neregulisano državljanstvo, povrat imovine, regulisanje penzija koji su svi među uzrocima siromaštva i socijalne isključenosti u regionu. Stoga ciljevi OMK i pristup dobrom upravljanju mogu poslužiti kao model za internu harmonizaciju i zajednički pristup rješavanju zajedničkih regionalnih problema i trebao bi se usvojiti primarno u ove svrhe. Primjenom gore navedenih aspekata OMK samo u kontekstu Zapadnog Balkana, regionalni problemi će biti riješeni na odgovarajućem nivou i od strane nadležnih tijela, bez preklapanja sa harmonizacijom nacionalnih politika sa EU standardima. Ciljevi i principi OMK-a koji se odnose na dobro upravljanje i njihovo prilagođavanje osobenostima regiona tako otvaraju novi prostor, daju podsticaj i postavljaju zahtjev za razvijanjem regionalne saradnje.

SOCIJALNA ISKLJUČENOST U ALBANIJI

II. SOCIJALNA ISKLJUČENOST U ALBANIJI

PROFIL DRŽAVE[49]

Puni naziv: Republika Albanija

Glavni grad: Tirana

Geografski podaci: Albanija se nalazi u jugoistočnoj Evropi. Ukupna površina joj je 28.748km^2. Albanija graniči s Crnom Gorom, Srbijom, Makedonijom, Grčkom, Jadranskim morem i Jonskim morem. Klima je umjerena mediteranska. U zimskom periodu, Albanija je sklona ciklonima.

Stanovništvo i naseljenost:
Stanovništvo: 3.600.523 (procjena iz jula 2007).
Gustina naseljenosti: 114,1 stanovnika/km^2 (procjena iz 2004).

Jezici: albanski (službeni), grčki, vlaški, romanski i slavenski dijalekti.

Religije: muslimani 70%, albanski pravoslavci 20% i rimokatolici 10%.

Etničke grupe (procjena iz 1989.): Albanci 95%, Grci 3%, Ostali (Vlasi, Romi, Srbi, Makedonci, Bugari) 2%.

Demografija (procjena iz 2007, ukoliko nije naglašeno drugačije):
Porast stanovništva: 0,529%.
Smrtnost dojenčadi: 20,02 smrti/1.000 rođenja.
Očekivani životni vijek: 77,6 godina.
Natalitet: 2,03 djece po ženi.
Pismenost: 86,5% stanovništva starosti od 9 godina i više zna čitati i pisati (procjena iz 2003).

Valuta: Albanski Lek (ALL).

Indeks razvoja prema rodu (Gender-related Development Index - GDI) Ujedinjenih nacija i rang države: 0,780/1 Rang: 59. od 136 država.

Stanovništvo ispod državne linije siromaštva (procjena iz 2004): 25%.

Transparency International ocjena Indeksa percepcije korupcije (Corruption Perceptions Index - CPI): 2,6/10. Rang: 111. od 163 ispitane države.

Transparency International Globalni barometar korupcije (Global Corruption Barometer - GCB): Političke partije 3,2; parlament/zakonodavstvo 3,2; poslovni/privatni sektor 3,1; policija 3,8; pravni sistem 3,8; mediji 2,5; porezni prihod 3,4; medicinske usluge 4,1; obrazovni sistem 2,8; vojska 2,7; komunalne usluge 3,2; usluge registrovanja i dozvola 3,6; NVO 3,0 i religijska tijela 2,3.

49 Immigration and Refugee Board of Canada, *Country Fact Sheet - Albania*, August 2007, Istraživanje završeno: 13. augusta 2007, dostupno na: http://www.unhcr.org/refworld/docid/47de299b0.html [7. oktobra 2011].

UVOD

Poslije Drugog svjetskog rata, Albanija je postala staljinistička država i ostala je strogo izolacionistička do svoje tranzicije u demokratiju poslije 1990. U 1990. godini, tokom opštih pobuna svih sektora albanskog društva protiv post-Hodžinog socijalističkog režima, Radnička stranka Albanije dozvoljava politički pluralizam i tržišnu ekonomiju. Vlada se odrekla svog monopola nad spoljnom trgovinom i otvorila Albaniju za strana ulaganja.

Sve od tada, Albanija bilježi i održava visoku stopu ekonomskog rasta od prosječno 5–6 procenata godišnje[50]. Dok je taj rast zvanično uticao na smanjenje siromaštva, i dalje postoji nesklad između urbanih i ruralnih dijelova države. Rast takođe nije bio naročito uspješan na polju stvaranja dovoljno radnih mjesta: Albanija je i dalje jedna od najsiromašnijih država u Evropi, uprkos činjenici da je napredovala u grupu država s visokim Indeksom humanog razvoja (Human Development Index - HDI)[51].

Ruralno-urbani jaz, siromaštvo, starost (posebno kada je riječ o djeci) i invaliditet su ključni pokretači isključenosti u Albaniji. Državna Strategija socijalnog uključivanja (SSU) je postigla veliki napredak u definisanju ključnih izazova i predlaganju rješenja. Međutim, strategija je prilično rascjepkana kroz niz podstrategija koje nisu dobro integrisane.

Mnogi stručnjaci su predviđali da globalna finansijska kriza koja traje vjerovatno neće imati značajan uticaj na Albaniju, za razliku od prethodne naftne krize i krize cijena hrane koja jeste imala uticaj, dijelom kao rezultat samo djelimične integracije Albanije u globalni finansijski sistem. Međutim, oslanjanje Albanije na doznake građana koji su zaposleni u inostranstvu je čine veoma osjetljivom na bilo kakvu redukciju ovog izvora prihoda, a očekuje se da će tu ranjivost najviše osjetiti njene socijalno isključene grupe. Grčka kriza iz 2010. godine, sa posljedicama u vidu povećanja poreza i cijena, će skoro neizbježno ostaviti svoj trag na doznake koje se uplaćuju iz te države, koja je dom najvećem broju albanskih emigranata[52].

Globalna finansijska kriza može preokrenuti trendove siromaštva i povećati rizik od socijalne isključenosti, na taj način testirajući sposobnost Vlade Albanije da pravi hitne planove i prioritizuje budžetske alokacije kako bi se riješila socijalna isključenost. Globalna finansijska kriza takođe čini reformu javne administracije i izgradnju kapaciteta još hitnijim.

Albanija je prošla kroz temeljnu i brzu tranziciju nakon pada komunističkog sistema u 1991. godini. Socioekonomske reforme su doprinijele dubokoj transformaciji: u uspostavljanju demokratskog sistema, u postizanju relativno stabilnog ekonomskog rasta, smanjenju siromaštva, poštovanju ljudskih prava i povećanju životnog standarda. Uprkos tome, Albanija i dalje ostaje jedna od najsiromašnijih zemalja Evrope, s visokim stepenom socijalne isključenosti.

SIROMAŠTVO I SOCIJALNA ISKLJUČENOST

Prema podacima Anketa o mjerenju životnog standarda (LSMS) 2002-2005-2008, siromaštvo u Albaniji je multidimenzionalni fenomen koji se odražava u niskoj ili veoma niskoj visini prihoda (25% stanovništva živi na manje od 2$ dnevno, dok 4,7% stanovništva živi na manje od 1$ dnevno), visokom nivou izloženosti bolestima i nedostatku

50 UNDP Albanija. National Human Development Report Albania - 2010: Capacity Development and Integration with the European Union. Tirana, Albanija, August 2010.

51 Isto

52 http://www.guardian.co.uk/business/feedarticle/8981537, Reuters, 9. mart 2010, IMF tells Albania to cut deficit, sees 2010 growth. Pristupljeno: 10.marta 2011.

odgovarajućih zdravstvenih usluga (smrtnost dojenčadi, smrtnost djece mlađe od 5 godina i smrtnost porodilja su relativno visoke u poređenju sa drugim državama iz regije); visokoj stopi nepismenosti ili niskom nivou obrazovanja, niskom nivou participacije u donošenju odluka i socijalnoj isključenosti značajno velikog dijela stanovništva (75% siromašnih porodica pate i od socijalnih problema).

Bez obzira na navedeno, procenat ekstremno siromašnog stanovništva, koje se definiše kao dio stanovništva sa poteškoćama u ispunjavanju najosnovnijih prehrambenih potreba, se smanjio sa oko 5% u 2002. godini na 3,5% u 2005, te na 1,2% u 2008.[53] godini. U urbanim područjima se samo 1,17% stanovništva može smatrati ekstremno siromašnim. Kontinuirano smanjenje siromaštva prate i značajna smanjenja regionalnog siromaštva. Razlike u nivoima siromaštva između široko definisanih regija su se značajno suzile u poređenju sa stanjem iz 2005, uz izuzetke planinskih područja. Godišnji rast realnog BDP-a u Albaniji od 7,1% između 1998. i 2008, skupa sa povećanjima plata i penzija između 2005. i 2008, je pratilo i daljnje smanjenje siromaštva. Važna uloga održanog ekonomskog rasta i ekonomskih reformi, koji su doveli do makroekonomske stabilnosti, poboljšanog upravljanja, investicija u razvoj privatnog sektora, pružanja javnih socijalnih usluga (obrazovanje, zdravstvena i socijalna zaštita) i proširene infrastrukture, bi trebala da se nastavi kako bi se održao nizak nivo siromaštva. Pored toga, rješavanje specifičnih prepreka sa kojim se suočava stanovništva planinskih područja će ubrzati buduće koristi kada je riječ o smanjenju siromaštva.

Siromaštvo i socijalna isključenost imaju značajnu geografsku dimenziju. LSMS iz 2005. godine navodi da su najsiromašnija područja ona ruralna u sjeveroistočnom dijelu države. Stanovništvo iz ovog područja je uglavnom isključeno iz socijalnih usluga i usluga zapošljavanja, jer su one aktivne samo u gradovima. Nedostatak osnovnih usluga, uključujući i obrazovne i zdravstvene usluge, je osnovni faktor socijalne isključenosti siromašnih porodica koji utiče na položaj ovih porodica ispod linije siromaštva.

Zapravo, ovo istraživanje pokazuje da su djeca iz ovih porodica izložena većem riziku socijalne isključenosti, s obzirom na to da su najsiromašnije porodice one koje imaju više od troje djece. Njihova prava se uopšte ne ispunjavaju, a zbog siromaštva i drugih socijalnih faktora je visoka mogućnost napuštanja djece. Albanska vlada je pripremila Državnu strategiju socijalnog uključivanja kao dio Strategije razvoja i integracije. Ova strategije uključuje politike koje, kroz ekonomski rast, teže da povećaju uključivanje većine ugroženih kategorija unutar albanskog društva.

Prema metodologiji Svjetske banke koja se oslanja na podatke LSMS[54], procjene apsolutnog siromaštva u Albaniji pokazuju da je postotak stanovništva koje živi ispod državne linije siromaštva spao sa 25,4 posto državnog stanovništva u 2002. na 18,5 posto u 2005, te na 12,4 posto u 2008. Nivoi ekstremnog siromaštva su opadali istim redoslijedom sa oko 5% na 3,5% te na 1,2 posto u istom periodu. S druge strane, Laeken metodologija[55] koja se koristi u EU i odnosi se na ono stanovništvo kod kojeg je nivo potrošnje ispod 60% srednje vrijednosti, koja se nekad naziva i relativno siromaštvo, je ustanovila da se siromaštvo povećalo u istom tom periodu, sa 20,4 posto na 21,2 posto.

53 INSTAT, UNDP, Svjetska banka. Albania: Trends in Poverty 2002 – 2005 – 2008. April, 2009.

54 INSTAT, UNDP, Svjetska banka. Albania: Trends in Poverty 2002 – 2005 – 2008. April, 2009.

55 U decembru 2001. godine je Vijeće Evrope usvojilo komplet 18 zajedničkih statističkih indikatora za socijalno uključivanje, koji dozvoljava komparativno praćenje napretka država članica prema ciljevima EU. Nazivaju se i Laeken indikatori, i pokrivaju četiri osnovne dimenzije socijalnog uključivanja: finansijsko siromaštvo, zapošljavanje, zdravlje i obrazovanje. Vidjeti: EC, *Laeken Indicators—Detailed Calculation Methodology,* Working Group *Statistics on Income, Poverty & Social Exclusion*, Luxembourg, April, 2003.

Dok su generalne stope apsolutnog siromaštva opale, većim dijelom kao rezultat održivog rasta i povećanih doznaka iz inostranstva, sliku treba malo pojasniti. Stope urbanog siromaštva su niže od stopa ruralnog siromaštva. Koristeći liniju apsolutnog siromaštva, 14,6% stanovništva koje je živjelo u ruralnim područjima je 2008. godine bilo siromašno, u poređenju sa 10,1% u urbanim područjima. Čak i ovaj urbano–ruralni nesklad možda nije dovoljno precizan jer ima tendenciju da ne pokazuje ekstremnu isključenost sa kojom se suočavaju urbani migranti koji žive u jako teškim uslovima u privremenim naseljima u predgrađima Tirane. Važnost doznaka se može vidjeti iz činjenice da su stope siromaštva obično veće u onim domaćinstvima iz kojih nijedan član nije trajno emigrirao, nego u domaćinstvima u kojim je jedan ili više članova u inostranstvu.

Siromaštvo utiče na slabljenje porodičnih veza, time uzrokujući porast broja djece koja žive s jednim roditeljem i djece koja su privremeno prepuštena na brigu rođacima ili strukturama socijalne zaštite. Siromaštvo i socijalni problemi albanskom stanovništvu uskraćuju njihova prava - zanemarili su emocionalne, obrazovne, duhovne i fizičke potrebe, što može uzrokovati rizično ponašanje i nelegalne aktivnosti kako bi osigurali svoje preživljavanje. Među siromašnim postoji i određeni broj onih koji su *ekstremno siromašni*. Ekstremno siromaštvo, što znači da se ne mogu ispuniti čak ni najosnovnije prehrambene potrebe, ima značajno prisustvo u Albaniji (1,2%)[56].

Izračunata prehrambena linija siromaštva (ili linija ekstremnog siromaštva) stoji na 3,047 ALL (25 EUR) po glavi mjesečno. Apsolutna linija siromaštva je jednaka 4,891 ALL (40 EUR) po glavi mjesečno[57]. Trend rasta je uspio izvući hiljade ljudi iz siromaštva; oko 235 hiljada od oko 800 hiljada siromašnih ljudi se izvuklo iz siromaštva u 2002. godini[58]. Smanjenje siromaštva je bilo najznačajnije u Tirani, u urbanim područjima (u poređenju s ruralnim područjima), te u planinskim područjima (u poređenju s obalskim i centralnim područjima). Udio u potrošnji najsiromašnije petine stanovništva u ukupnom državnom nivou potrošnje u 2005. godini je bio niži nego u 2002. godini za četiri procentna poena[59].

Tokom zadnjih nekoliko godina, Albanija se u cjelini više fokusirala na političke i ekonomske kriterije EU integracija nego na socijalno uključivanje. Kao posljedica toga, postoji rizik da se pažnja usmjerena na socijalnu agendu – borba protiv siromaštva i socijalnog isključivanja, kao i razvoj kapaciteta vezanih za to – pomjeri još niže na listi državnih prioriteta.

Međutim, sama mjerenja ekonomskog siromaštva nisu dovoljna da se otkrije čitav raspon socijalne isključenosti. Ona je jedan širok koncept koji prevazilazi pitanja prihoda i potrošačkog siromaštva, i bavi se pitanjima diskriminacije, stigmatizacije, lošeg pristupa osnovnim socijalnim uslugama i manjkom potpune participacije u društvenom životu. Posljedično, neophodno je shvatiti ne samo domet siromaštva kod pojedinaca zbog malih prihoda ili nezaposlenosti, već stepen u kojem su oni isključeni iz obrazovanja, zdravstvene zaštite, odgovarajućeg smještaja, odgovarajuće prehrane, socijalne sigurnosti, političke participacije, učešća u kulturnom životu, pristupa pravosuđu i sredstava žalbi kada se njihova prava ne poštuju.

56 INSTAT, UNDP, Svjetska banka. Albania: Trends in Poverty 2002 – 2005 – 2008. April, 2009.

57 Evropska komisija. Social Inclusion and Social Protection in Albania (Socijalno uključivanje i socijalna zaštita u Albaniji). Septembar 2008.

58 Isto. Septembar 2008.

59 Osoba se smatra siromašnom ako je njen/njegov nivo potrošnje po glavi stanovnika ispod minimalnog nivoa neophodnog da se ispune osnovne prehrambene i neprehrambene potrebe. Ovaj minimalni nivo potrošnje označava liniju siromaštva, liniju koja razdvaja siromašne od nesiromašnih (INSTAT: 2004). U: Evropska komisija. Social Inclusion and Social Protection in Albania (Socijalno uključivanje i socijalna zaštita u Albaniji). Septembar 2008.

Većina država na Zapadnom Balkanu, i Albanija među njima, ne prate trendove siromaštva redovno i dosljedno. Pored toga, uzorci istraživanja uglavnom ne pokrivaju one osobe koje borave u institucijama. U nekim državama čak i danas dio izbjeglica i interno raseljenih lica živi u ekstremno teškim uslovima u kolektivnim centrima. Zbog svega ovoga, moramo biti svjesni da je vjerovatno da su službene procjene djelimično pogrešne i mogu potcijeniti širinu i ozbiljnost problema. Standardna istraživanja ne mogu obuhvatiti najsiromašnije grupe stanovništva koje žive u slamovima, nisu registrovane i nedostupne su kada se određuje uzorak istraživanja.

EU INTEGRACIJE U ALBANIJI

Albanija je pripremila nekoliko novih zakona koji su u potpunosti u skladu sa evropskom legislativom. Reforme su se ubrzale u različitim sektorima, a u martu 2006. godine je predstavljen državni Regulatorni reformski akcioni plan. Sada se zahtijeva da svaki novi zakon uključi konsultacije sa civilnim društvom kao integralni dio procesa pripreme zakona.

Albanske ekonomske institucije, na primjer METE, Ministarstvo finansija i Banka Albanije se također posmatraju kao značajni institucionalni kapaciteti jer su bili u središtu pozitivnog razvojnog procesa u javnom sektoru tokom posljednjih par godina. Centralna banka posebno uživa visok stepen nezavisnosti koji joj dozvoljava da postavi visoke nivoe plata, na taj način privlačeći i zadržavajući kvalitetne ljudske resurse. Jedna od važnih posljedica ovoga je povećanje javnog povjerenja u ove ključne javne institucije.

Ministarstvo evropskih integracija je iz temelja restruktuirano i institucionalno ojačano, a jedan od njegovih glavnih zadataka je da osigura usklađivanje Albanskog zakonodavstva sa *acquis communautaire*[60], te da vrši monitoring implementacije Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP). MEI također pruža stručnu i administrativnu podršku međuministarskim i međuinstitucionalnim komitetima za koordinaciju, te pomaže u organizaciji albanskog učešća u zajedničkim EU-albanskim tijelima. Štaviše, Ministarstvo evropskih integracija pruža metodološku podršku i vodstvo jedinicama integracije u resornim ministarstvima s ciljem da standardizuje njihove aktivnosti i izvještavanje, te poboljša međuinstitucionalnu koordinaciju.

Odjeljenje za strategiju i koordinaciju donatora (OSKD) je osnovano krajem 2005. godine i odgovorno je za pripremu i praćenje Državne strategije za razvoj i integraciju (DSRI) i za rad u osnovi IPS-a. Pored toga, OSKD ima pune ljudske kapacitete, operativno je i predstavlja ključnu centralnu agenciju koja je odgovorna za upravljanje državnom strategijom vanjske pomoći, razvoj i praćenje DSRI i treba da osigura usklađenost donatorskih programa s državnim planovima i prioritetima[61].

60 Jedan od tri statutarna kriterija ua pristupanje EU, druga dva su politički i ekonomski.

61 Pored reformi na centralnom nivou vlasti, jedinice lokalnih vlasti su (JLV), iako imaju veoma niske nivoe kapaciteta, imale mnogo koristi od prilika koje nude reforme decentralizacije. Veće JLV, kao što su opštine Tirana i Shkodra, su bolje opremljene da se nose sa novim prilikama i izazovima. Decentralizacija, lokalna uprava i regionalni razvoj su veoma važni aspekti za EU integracije i i državni razvoj, i bile su glavna tema NHDR izvještaja o Albaniji iz 2002.

Evropski pokret u Albaniji (European Movement in Albania - EMA) je "think tank" posvećen poboljšanju kvaliteta rasprava o procesu evropskih integracija. EMA je osnovan u februaru 2007. godine a registrovana u maju 2007, kao odgovor na povećane napore Albanije da ubrza procese priprema za pridruživanje EU. EMA smatra da su evropske integracije uglavnom korisne, ali prepoznaje da taj proces u mnogim aspektima ne fukcioniše najbolje. Zbog toga se EMA fokusira na promovisanje novih ideja za poboljšanje procesa razvoja politika.

EMA predstavlja forum za razmjenu pogleda na političke, ekonomske i socijalne izazove sa kojima se Albanija suočava. Prema tome, EMA je posvećen podržavanju i jačanju trenutnih demokratskih iskustava kroz promociju demokratskih vrijednosti u procesu kreiranja politika, analiziranja i implementacije javnih politika u državi. Cilj mu je transparentniji i otvoreniji proces kreiranja politika koji će odgovarati na javne interese, nudeći alternativne sugestije zasnovane na istraživanjima. Uzimajući u obzir potrebe i izazove albanskog društva u procesu transformacije, kao i ciljeve EMA,njegov rad je usmjeren na: istraživanja politika, analize, savjetovanje i zagovaranje; izgradnju kapaciteta i treninge; javne debate i političke forume; razvoj indikatora za paćenje određenih pitanja od velike važnosti za javnost.

Albanija je značajno napredovala u poboljšanju upravljanja ljudskim resursima (ULjR) u okvirima javne administracije. Ovo je posebno vrijedno pažnje u procesima uspostavljanja učinkovitih i stabilnih državnih usluga, što je od ključne važnosti za poboljšanje efikasnosti države u pružanju usluga, te formulisanju i implementaciji ekonomskih i socijalnih politika, posebno onih koje su neophodne ua EU integracije. Bavljenje pitanjima zaposlenosti, politika plata i napredovanja karijere je također pomoglo da se poveća odgovornost javnih službenika.

Ipak, standardi Evropske unije su strogi i predstavljaju nove pritiske na kapacitete javnih i privatnih institucija i civilnog društva koje im se moraju povinovati. Permanentni jaz u prihodima, razlike između urbanih i ruralnih područja, nejednakosti u pristupu osnovnim uslugama kada je riječ o manjinama, istrajnost velikog neformalnog sektora, unutrašnja i eksterna migracija i korupcija predstavljaju samo neke od najozbiljnijih izazova, od kojih se neki jedino mogu riješiti srednjoročnim ili dugoročnim mjerama.

NEZAPOSLENI[62]

Prema rezultatima Ankete o radnoj snazi iz 2009,[63] stope zaposlenosti su pale od 2002. (59%) i 2005. godine (57%) na 53,4%, što je još uvijek prihvatljivo prema EU standardima i uporedivo sa drugim susjednim zemljama. Stopa zaposlenosti muškaraca je 64,3% dok je stopa zaposlenosti kod žena 43,6%[64]. Poredeći stopu zaposlenosti iz 2007, 2008, i 2009. godine (vidjeti tabelu ispod), vidljiva je tendencija opadanja zaposlenosti kod žena, dok se stopa zaposlenosti muškaraca povećala u poređenju sa 2008. godinom. Najnoviji podaci INSTAT-a (albanskog Zavoda za statistiku) pokazuju da se stopa nezaposlenosti povećala

62 Pošto je nezaposlenost karakteristika siromaštva i socijalne isključenosti koja je zajednička svim ugroženim grupama u Albaniji, svi podaci o nezaposlenosti se dati u zasebnom poglavlju, a ne po pojedinačnim ugroženim grupama.

63 INSTAT. 2009 Labour Force Survey Results: Labour Market in Albania (Rezultati Ankete o radnoj snazi: Tržište rada u Albaniji).

64 Isto.

sa 12,7% u drugom kvartalu 2009. godine, dostigla vrhunac od 13,83% u prvom kvartalu 2010, a zatim se ravnomjerno spustila na 13,26% u drugom kvartalu 2011. godine.[65]

Tabela: Stopa zaposlenosti prema polu

Godina	2007.	2008.	2009.
Stopa zaposlenosti	56,4	53,8	53,4
Muškarci	63,6	63,0	64,3
Žene	49,3	45,6	43,6

Podaci potvrđuju da privatni sektor (i poljoprivredni i nepoljoprivredni) proizvodi preko 80 posto domaćih radnih mjesta. Ukupno 44,1 posto radne snage je zaposleno u poljoprivrednim sektorima, sektor građevine ima udio zaposlenja od 9,9 posto u nepoljoprivrednom sektoru, dok je udio trgovine 10,8 posto[66]. Industrijska zanimanja takođe imaju veliku ulogu u ublažavanju nezaposlenosti u Albaniji, pored toga što je to vodeći sektor po pitanju izvoza.

Tabela: Struktura zaposlenosti prema ekonomskoj aktivnosti

Godina	2007.	2008.	2009.
Ukupno	100,0	100,0	100,0
Poljoprivreda, Šumarstvo, Ribarstvo	47,9	44,7	44,1
Industrija	10,5	9,4	10,0
Građevina	8,1	8,4	9,9
Trgovina	11,0	11,7	10,8
Transport i komunikacije	3,7	3,6	3,7
Druge usluge	18,8	22,2	21,5

Stopa zaposlenosti je viša u ruralnim područjima (70 posto) nego u urbanim područjima (50 posto)[67]. Međutim, ruralno zapošljavanje se većinom sastoji od poljoprivrednih aktivnosti za vlastito uzdržavanje, što potvrđuje negativni trend udjela poljoprivrednog sektora u državnom BDP-u.

Tokom prvog kvartala 2011. godine, broj nezaposlenih u Albaniji je iznosio 1.063.275 osoba, a registrovana stopa nezaposlenosti je bila 13,43%[68]. Prosječan broj zaposlenih u privatnom poljoprivrednom sektoru tokom trećeg i četvrtog kvartala 2010. godine je bio 506.664 osoba. U privatnom nepoljoprivrednom sektoru se broj zaposlenih povećao u prvom kvartalu 2011. za 4,27% u poređenju s prvim kvartalom prethodne godine[69]. Prosječan broj registrovanih nezaposlenih osoba u prvom kvartalu 2011. je 142.836 osoba[70]. Prosječan broj nezaposlenih koji primaju naknade za nezaposlenost je 8.517[71]. Prosječan iznos djelimične socijalne pomoći po porodici je 3.336 albanskih LEK-a, dok je prosječan iznos pune socijalne pomoći 4.127 LEK[72].

65 http://www.instat.gov.al/ (Radna snaga, 21.10. 2011)
66 INSTAT. 2009 Labour Force Survey Results: Labour Market in Albania (Rezultati Ankete o radnoj snazi: Tržište rada u Albaniji).
67 Pregled tržišta rada Albanije, str. 21.
68 Agencija za statistiku Republike Albanije: http://www.instat.gov.al/. (29.8. 2011).
69 Isto.
70 Isto
71 Isto
72 Isto

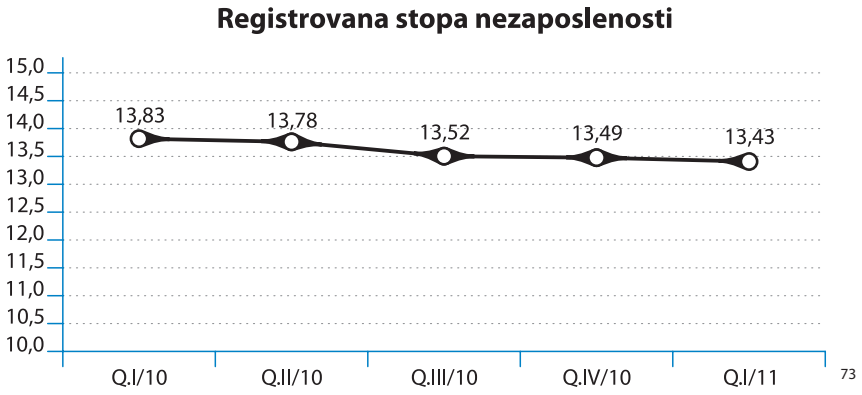

73

Neformalno zapošljavanje je dominantna osobina tržišta rada u Albaniji. Većina radnika je zaposlena putem neformalnih aranžmana koji ne spadaju u domenu zakona o radu i socijalnom osiguranju. U ranim godinama tranzicije, neformalno zapošljavanje je bilo važno i za ekonomiju i za dobrobit mnogih domaćinstava. Iako je tradicionalna priroda albanske ekonomije zaslužna za veliki dio neformalnog zapošljavanja, postoji i značajan nivo neformalnosti u modernijim, urbanim i nepoljoprivrednim sektorima. Skoro polovina prilika za zapošljavanje spada u samozapošljavanje, većinom u sektoru poljoprivrede[74].

Ne postoji formalna mreža socijalne sigurnosti (tzv. "zaštitna mreža"), ali je razvijena neformalna mreža radnika i njihovih porodica kao instrument za kontrolisanje rizika (kroz internu i eksternu migraciju i doznake). Rad u neformalnom sektoru i rad na dva posla su također važne vrste zaštitnih mreža. Zaposlenici neformalnog tržišta nisu samo manje plaćeni, već im poslodavci ne plaćaju doprinose državnom sistemu socijalne i zdravstvene zaštite. Žene najviše učestvuju u neformalnoj ekonomiji, uprkos tome što su ranjivije na socijalne i zdravstvene probleme, pošto su one najčešće, a često i jedine, koje vode brigu o djeci i starima[75].

EMIGRACIJA[76]

Emigracija je kompleksno pitanje, koje ima i pozitivne i negativne posljedice. Jedna od negativnih posljedica je smanjenje obima baze sposobnih ljudskih resursa koja bi se inače mogla iskoristiti da se zadovolje kriteriji kapaciteta ljudskih resursa u javnoj upravi. Prema posljednjim istraživanjima se procjenjuje da je oko pola predavača, istraživača i intelektualaca, prvenstveno mladih osoba koje su se specijalizovale u Evropi, emigriralo iz Albanije od 1990.[77]

Prema procjenama, oko 900 hiljada ljudi je napustilo zemlju u posljednjih 15 godina, što predstavlja preko jedne četvrtine stanovništva i preko 35% aktivne radne snage. Oko 20

73 Agencija za statistiku Republike Albanije: http://www.instat.gov.al/. (29.8. 2011).
74 Evropska komisija. Social Inclusion and Social Protection in Albania (Socijalno uključivanje i socijalna zaštita u Albaniji). Septembar 2008.
75 Women's Centre, Studim mbi kontributin e shkruar të lëvizjes së gruas në Shqipëri 1990–1998. (An Overview of the Written Contribution of the Women's Movement in Albania 1990–1998.) 2000. Tirana: Women's Centre, 70.
76 Emigracija je problem koji je dosegao specifične nivoe i značaj u Albaniji, i zbog toga se obrađuje u zasebnom poglavlju.
77 Svjetska banka. "Albania Urban Growth, Migration and Poverty Reduction" (Albanija: Urbani razvoj, migracije i smanjenje siromaštva), Svjetska banka, Jedinica za smanjenje siromaštva i ekonomsko upravljanje, Decembar 2007.

posto odraslih osoba se interno preselilo, a jedno od tri domaćinstva je izjavilo da im je neko iz porodice emigrant u inostranstvu. Više od 65 procenata ovih domaćinstava prima doznake, koje su imale veliki uticaj na potrošnju, dostupnost zaposlenja i ulaganja u domaćinstva[78].

Geografska analiza migracija većinu emigranata smješta u susjedne države – Grčku i Italiju, uz manji broj emigranata raspoređen u druge države EU kao što su Njemačka, Austrija i Belgija, ali i Švajcarska. Mali broj emigranata se uputio u Kanadu i SAD, te Australiju.[79] LSMS anketa pokazuje da je u 2005. godini 80% ukupnog broja emigranata boravilo u Grčkoj i Italiji, dok je ostalih 20% raspoređeno na drugim destinacijama.[80]

Ogromna emigracija Albanaca utiče na značajan dio ekonomski aktivnog dijela stanovništva. Učešće Albanki u migraciji se povećalo tokom zadnjih godina, posebno kao rezultat ponovnog ujedinjavanja porodica. Ovo je važna promjena u odnosu na prethodne karakteristike savremene albanske migracije, kojim su dominirali muškarci. Statistike popisa stanovništva u Grčkoj i Italiji pokazuju da su žene činile oko 20% ukupnog broja albanskih imigranata u ranim i srednjim 1990-tim, dok je do 2000-2001. godine taj procenat narastao do približno 40%.[81] Većina žena koje su migrirale su to uradile u okviru porodice (sa mužem, zaručnikom ili cijelom porodicom u slučajevima kada su migrirale neudate žene). Broj neudatih žena koje emigriraju legalnim kanalima da bi radile u inostranstvu je još uvijek mali, i većinom ga čine visoko kvalificirane žene, često iz porodica sa srednjim ili visokim primanjima koje emigriraju većinom u SAD i Kanadu.

LSMS također pokazuje da doznake čine 40,7% mjesečnih prihoda domaćinstava, i da bi se bez ovog prihoda broj domaćinstava blizu praga siromaštva povećao za 40%.[82]

Tabela: Priliv doznaka[83]

Opis		2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Priliv doznaka	U milionima EUR	610,1	684,6	710,7	822,1	894,2	935,1
Stope rasta	U %	4,94	12,21	3,81	15,67	8,77	4,57

Skoro dvije trećine pojedinaca koji su stekli doktorat u zemljama Zapadne Evrope ili Sjeverne Amerike ili su emigrirali iz Albanije, ili se nisu ni vratili nakon diplomiranja[84]. Kao protutežu ovom trendu, vlasti su inicirale mnogobrojne politike i programe kako bi privukli diplomante i kvalifikovane Albance iz Dijaspore da se vrate u državu i rade u javnoj upravi, a najvažniji od tih programa je Program priliva mozgova - PPM (Brain Gain Programme - BGP). Trenutno, PPM nudi poticajne pakete ograničenog trajanja osobama

78 Isto.

79 Svjetska banka. "The Italy – Albania Remittance Corridor. Shifting from the Physical Transfer of Cash to a Formal Money Transfer System" (Koridor doznaka između Italije i Albanije. Prelaz za fizičkog prenosa gotovine na formalin sistem transfera novca). Projekt konvergencije, 2006

80 INSTAT: Albania Living Standard Measurement Survey (LSMS) 2005.

81 Svjetska banka. "Albania Urban Growth, Migration and Poverty Reduction" (Albanija: Urbani razvoj, migracije i smanjenje siromaštva), Svjetska banka, Jedinica za smanjenje siromaštva i ekonomsko upravljanje, Decembar 2007.

82 INSTAT: Albania Living Standard Measurement Survey (LSMS) 2005.

83 Izvještaj o bilansu isplata 2006, BoA

84 Centar za socijalne i ekonomske studije u saradnji sa Razvojno-istraživačkim centrom o migraciji, globalizaciji i siromaštvu From Brain Drain to Brain Gain: Mobilising Albania's Skilled Diaspora: A policy paper for the Government of Albania (Od odljeva mozgova do priliva mozgova: mobilizacija stručne Dijaspore ALbanije), Univerzitet u Sussexu, Ujedinjeno Kraljevstvo (Tirana, april 2006).

koje zadovoljavaju gore spomenute kriterije. Kako bi se kvalifikovali za poticajne pakete PPM-a, moraju se natjecati za pozicije koje nudi OJU (Odjel javne uprave), u skladu s Zakonom i regulacijama o javnoj upravi. Međutim, i ovaj program ima svoje izazove.

NAJRANJIVIJE GRUPE U ALBANIJI

ŽENE

U svim zemljama Zapadnog Balkana, bez izuzetka, prema pripadajućim Ustavima i pred Zakonom, žene i muškarci imaju jednaka prava. Jednakopravnost pred zakonom, ipak, ne znači automatski i rodnu jednakost.

Podaci jasno pokazuju da su žene u lošijem položaju nego muškarci, posebno kada je riječ o njihovom statusu na tržištu rada. Kod žena su uglavnom veće stope nezaposlenosti, nezaposlene su duže nego muškarci i imaju veće poteškoće u pronalaženju zaposlenja, imaju manje plate, dominiraju u manje profitabilnim zanimanjima i sektorima, te su manje prisutne na rukovodećim pozicijama i među poduzetnicima. Procjenjuje se da u Albaniji veliki broj žena samo marginalno učestvuje na tržištu rada, te ih je jako malo zaposleno u poljoprivrednim aktivnostima ili su obeshrabrene za rad.[85] Kao rezultat nagomilanih razlika (u godinama rada, visini plata i nižem nivou obrazovanja) u starijem dobu su penzije žena niže nego penzije muškaraca.

Prelaz na tržišnu ekonomiju u Albaniji od 1990-tih se dokazao kao veoma težak za žene, koje su platile veću cijenu nego muškarci kada je riječ o nezaposlenosti. Analiza stopa nezaposlenosti tokom posljednjih nekoliko godina potvrđuje da je stopa zaposlenosti žena permanentno značajno niža od stope zaposlenosti muškaraca, a rezultati Ankete o radnoj snazi potvrđuju da je rodni jaz u stopama zaposlenosti 21 procentni poen (stopa zaposlenosti muškaraca u 2009. je bila 64,3%, dok je stopa zaposlenosti žena bila 43,6%), što je mnogo veći jaz nego u većini ostalih država regije. Razlike između stopa zaposlenosti žena i muškaraca su još veće u poljoprivrednom privatnom sektoru, gdje broj zaposlenih žena čini samo 25,8 posto ukupnog broja zaposlenih. Više od polovine žena (54 posto) je zaposleno u poljoprivrednom sektoru gdje su uslovi rada veoma teški, a prihodi uglavnom niski, često na pragu preživljavanja. S druge strane, žene su manje uključene u aktivnosti samozapošljavanja koje se većinom odvijaju u urbanim područjima.

Veliki dio ovih razlika je rezultat tradicionalne uloge žena u porodičnom životu, gdje žena skoro sasvim sama nosi dupli teret rada na radnom mjestu i neplaćenog rada kod kuće. Pored toga, kao rezultat tradicionalnog položaja žene u društvu, one često ne posjeduju nikakvo vlasništvo, nemaju uvijek jednaka prava nasljeđivanja i ne učestvuju u politici. Nakon dezintegracije socijalizma u nekim državama se pojavila tendencija oživljavanja diskriminirajućih stavova.[86] Još jedan veliki problem koji se pojavio je trgovina bijelim robljem, koje žrtve često vide kao jedini izlaz iz siromaštva.[87]

85 Svjetska banka. Republic of Albania – Poverty Assessment (Republika Albanija – Procjena siromaštva). 2003.

86 U Albaniji je Kodeks klanskog prava (Kanun) ponovo oživljen, posebno u sjeveroistočnoj regiji. Uključuje neke članove koji diskriminišu žene i promovišu nasilje u kući (UNDP, *The Albanian Response to the Millennium Development Goals / Odgovor Albanije na Milenijumske razvojne ciljeve.*2002, str. 24.)

87 Borba protiv trgovine bijelim robljem u Albaniji je jedan od državnih prioriteta. Osnovni uzrocu *traffickinga* radi prostitucije uključuju visoke stope siromaštva i želju da se brzo poboljša životni standardand, posebno među omladinom (UNDP, *The Albanian Response to the Millennium Development Goals / Odgovor Albanije na Milenijumske razvojne ciljeve.*2002, str. 24.)

Ono što je neobično je da je manje slučajeva siromaštva u porodicama kojima upravljaju žene. Kada bismo poredili porodice kojima upravljaju muškarci, kod njih je za 5% češća pojava siromaštva[88]. Ukupno je zabilježeno oko 12% domaćinstava koje vode žene, ali ona čine samo 8% siromašnih porodica. Jedan od razloga za ovo može biti uticaj migracija, koje su češće u ruralnim područjima. Ako je muž odsutan više od 12 mjeseci, prema LSMS metodologiji se smatra da žena vodi domaćinstvo. Prema tome, u kategoriji domaćinstava koja vode žene se nalaze i one porodice sa visokim doznakama koje utiču na njihove potrošačke rashode. Još jedan razlog bi mogao biti taj što žene bolje upravljaju prihodima domaćinstava u poređenju s muškarcima.

DJECA

U Albaniji, Makedoniji, Bosni i Hercegovini i među Albancima na Kosovu se rizik od siromaštva povećava skupa sa brojem djece u domaćinstvu.[89] Istraživanja i podaci[90] o ugroženim grupama djece pokazuju da je većina albanske djece u riziku da budu žrtve siromaštva, razvoda braka roditelja i razdvajanja porodice zbog migracije jednog roditelja, nasilja, zanemarivanja i društvenih problema.

Tranzicija mijenja porodicu kao društvenu instituciju. Ekonomske poteškoće su preopteretile roditelje poslom, značajan broj ih je emigrirao, ostavljajući za sobom obitelj s djecom. Siromaštvo oslabljuje porodične veze a povećan broj razvoda braka je uticao na porast broja djece koja žive s jednim roditeljem. Visok broj djece koja prosjače na ulicama, koja su napuštena ili smještena pod privremeno starateljstvo rođaka ili u strukture socijalne zaštite, pokazuje da se mora posvetiti više pažnje podrški koja se pruža porodicama li obezbjeđivanju usluga smještaja djece van doma.

Albanija je država u kojoj starosna grupa 0-14 godina predstavlja 25% stanovništva.[91] Teško je dobiti tačne podatke o broju djece koja su bez roditeljskog staranja ili su u riziku da ga izgube, jer nedostaju periodični podaci. Bez obzira na to, procjene iz 2005[92], pokazuju da 16.000 djece živi pod starateljstvom rođaka, dok 1.200 djece boravi u institucijama za dnevnu brigu i boravak. U istoj godini je oko 11.679 djece bilo iskorištavano, zanemareno ili napušteno većinu vremena, iako su živjela sa svojim porodicama.[93] To su bila djeca koja prosjače, rade ili su čak odvedena u inostranstvo bez pratnje svojih roditelja.

Ako stopu rizika od siromaštva pogledamo prema starosnim grupama, razdvajajući djecu, na primjer, 1-15 godina i preko 15 godina starosti na dvije strane, i nastavljajući računanje ovog indikatora prema istoj metodi, primijetićemo da je u grupi 0-15 godina došlo do ogromnog povećanja siromaštva a 42 posto djece iz te grupe je klasificirano kao siromašno. Razlika u postotku u poređenju sa drugim starosnim grupama od preko 15 godina je relativno značajna i opada na samo 12 posto pojedinaca u riziku od siromaštva.

88 Svjetska banka, Vulnerability needs Assessment (Procjena potreba i ugroženosti), 2005. UNICEF, Impact of emigration for socially excluded families and children (Uticaj emigracije na socijalno isključene porodice i djecu), 2007.

89 Matković, G. Overview of Poverty and Social Exclusion in the Western Balkans. Western Balkans Forum on Social Inclusion and the Millennium Development Goals (Pregled siromaštva i socijalne isključenosti na Zapadnom Balkanu. Forum zapadnog Balkana o socijalnom uključivanju i Milenijumskim razvojnim ciljevima),, Tirana 2005. http://intra.rbec.undp.org/mdg_forum/Overview.htm, članak na engleskom, *Population* (časopis) 1-2 2006.

90 World Bank, Vulnerability needs Assessment (Procjena potreba i ugroženosti), 2005. UNICEF, Impact of emigration for socially excluded families and children (Uticaj emigracije na socijalno isključene porodice i djecu), 2007.

91 Odnosi se na demografske podatke iz 2006 – posljednji izvještaj INSTAT-a.

92 UNICEF- NACSS, Assessment of child care system in Albania (Procjena sistema dječije zaštite u Albaniji), 2005.

93 Isto.

Razlika u novčanoj vrijednosti (ALL) linije relativnog siromaštva između ove dvije starosne grupe je značajna, sa 1.924 ALL (16 EUR) mjesečno za potrošnju za starosnu grupu ispod 15 godina, a 3.340 ALL (27,3 EUR) mjesečno po osobi za potrošnju za grupu preko 15 godina starosti. Od 2002. do 2005, rizik od siromaštva za starosnu grupu 0-15 godina se povećao za 1,6 procenata, dok je za starosnu grupu preko 15 godina rizik od siromaštva bio konstantan u 3 referentne godine.[94]

Ranjiva djeca uključuju djecu iz kulturoloških manjina, djecu iz siromašnih porodica, djecu bez roditeljskog staranja, djecu s poteškoćama, zaposlenu djecu, neregistrovanu djecu, zlostavljanu djecu, djecu bijelog roblja i djecu koja su zatvorena zbog krvne zavade. Nabrojane grupe djece su u posebno velikom riziku da ne budu u mogućnosti da pristupe bilo kojoj vrsti u"sluga brige i obrazovanja u ranom djetinjstvu" (Early Childhood Care and Education services - ECCE). Većina ovih grupa djece živi u najranjivijim zajednicama, a neka i u dalekim selima ili u predgrađima velikih gradova. Većinom ostaju isključena jer žive u područjima koja su siromašna i imaju lošu pokrivenost uslugama. Ostali (Romi, Egipćani i djeca s poteškoćama) su isključeni zbog etničke ili drugih vrsta diskriminacije i stigmatizacije.

Prema podacima LSMS 2005, ukupno 245.000 djece živi u apsolutnom siromaštvu u Albaniji. Zbog ekonomskog rasta, broj djece koja živi u siromaštvu je opao na 34 posto od 2002. godine. Najveći broj siromašne djece živi u siromašnim ruralnim i nerazvijenim područjima zemlje. Pored ekonomskog siromaštva, zajednički su im i neadekvatni stambeni uslovi, slab pristup pitkoj vodi i život u lošim higijenskim i sanitarnim uslovima. Siromaštvo u ovim područjima je rezultat slabe ekonomske aktivnosti domaćinstava koja su uglavnom smještena na male poljoprivredne farme; loš kvalitet zemljišta; nedostatak pristupa tržištu i javnim uslugama kao što su obrazovanje, zdravstvo i socijalne mreže podrške, što uključuje i usluge zapošljavanja. Ankete o životnim standardima koje su sprovedene u različitim godinama pokazuju da su ovi faktori dugoročni i uzrokuju siromaštvo u ovim područjima.

Djeca koja rade na ulici sačinjavaju kategoriju djece koja su najranjivija na različite oblike zlostavljanja i opasnosti. Od jutra do mraka, mnoga djeca lutaju ulicama u Albaniji prodajući cigarete, pre-paid telefonske kartice, itd.[95] Dapače, procjenjuje se da postoji 6.700 djece koja rade na ulici širom Albanije.[96] Pošto je nivo siromaštva veći kod Roma i Egipćana, najveći broj djece koja rade na ulici dolazi iz ovih ugroženih grupa. Prema još jednoj anketnoj procjeni koju je sproveo ILO u 2004. godini,[97] najveći broj djece koja rade je bio starosti od 12 do 17 godina, od čega je 82 posto dječaka, koji u prosjeku rade sedam sati dnevno, šest dana sedmično, dok djevojčice rade neznatno manje. Dvije trećine ove djece je odustalo od škole a 35 posto ih je samo vanredno išlo u školu. Anketa pokazuje da 40 posto romskih porodica i 43 posto egipatskih porodica zahtijevaju od svoje djece rad, te zbog toga djeca ne mogu pohađati školu.[98]

94 Evropska komisija: Generalna direkcija za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti. *Social Inclusion and Social Protection in Albania (Socijalno uključivanje i socijalna zaštita u Albaniji)*, Evropske zajednice, 2008.

95 V. Kolpeja, M. Ekonomi, F.Mema, S.Kusi; Measuring Child Poverty and Social Exclusion (Mjerenje dječijeg siromaštva i socijalne isključenosti), 2006

96 Evropska komisija: Generalna direkcija za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti. *Social Inclusion and Social Protection in Albania (Socijalno uključivanje i socijalna zaštita u Albaniji)*, Evropske zajednice, 2008.

97 Odjeljenje za rad SAD, *2004 Findings on the Worst Forms of Child Labour (Rezultati o najgorim oblicima rada djece) - Albanija*, 22.9.2005, dostupno nat: http://www.unhcr.org/refworld/docid/48c8ca4032.html [pristupljeno 7.10. 2011]

98 Evropska komisija: Generalna direkcija za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti. *Social Inclusion and Social Protection in Albania (Socijalno uključivanje i socijalna zaštita u Albaniji)*, Evropske zajednice, 2008.

Centar dječijih i ljudskih prava Albanije/međunarodna organizacija Odbrana djece (The Children's Human Rights Centre of Albania/Defence for Children International - CRCA/DCI Albania) je velika organizacija koja se bavi dječijim pravima koja postoji u Tirani od 1997. godine. CRCA radi na promociji poštivanja ljudskih prava, zaštiti djece od nasilja, zlostavljanja i izrabljivanja, na razvijanju dječijih prava u Albaniji i povećanju učešća djece na državnom i lokalnom nivou. CRCA radi kroz lobiranje i zagovaranje, poboljšanje politika i zakona, izgradnju kapaciteta, informiranje i istraživanje, te uspostavljanje dobrih modela usluga zaštite i brige o djeci. Istraživanja su još jedno moćno oruđe rada CRCA/DCI Albania. Tokom godina su postali jedan od glavnih istraživačkih centara u državi koji se bavi pravima djece. Oni mogu nabaviti podatke, dokaze i analizirati načine rješavanja problema dječijih prava koje primjenjuju institucije i društvo, koje su to dječije brige i očekivanja, kako se dječije potrebe odražavaju u vladinim politikama i budžetu, te koji su rezultati tih politika. CRCA želi ojačati kapacitete i proširiti djelovanje istraživačkog tima, uz veći broj viših istraživača sa Univerziteta i Tirani i drugih univerziteta, kako bi istraživanje učinili uticajnim oruđem za buduće politike i promjene u zakonima.

Samo 92 posto djece školske dobi zapravo pohađa osnovnu školu i po tom pitanju nema razlike između urbanih i ruralnih područja.[99] Prema podacima Ministarstva obrazovanja i nauke, stopa učešća u srednjoškolskom obrazovanju u 2003. godini, izmjerena neto stopom upisa, iznosila je samo 42 posto.[100] Ta stopa opada zbog regionalnih razlika, posebno kada se porede urbana i ruralna područja u kojima stopa upisa u školu pada na 22 posto.

Međutim, romska djeca, djeca koja žive u siromaštvu i djeca s invaliditetom nemaju jednake mogućnosti da pohađaju školu. Slabo učešće je rezultat kombinacije faktora koji su povezani sa slabim ekonomskim uslovima porodica i kvalitetom obrazovnog sistema. S druge strane, stopa odustajanja od školovanja se povećava skupa sa ranim stupanjem u brak (posebno kod Roma i Egipćana) što djevojčice prisiljava da napuste obrazovanje i može za posljedicu imati nepismenost. Stopa nepismenosti među Romima je 55 posto u starosnoj grupi ispod 15 godina; stopa nepismenosti kod Roma za starosnu grupu 7-20 godina je 47 posto.[101]

Prema Strategiji socijalnih usluga,[102] definisane ugrožene kategorije stanovništva su:

- Djeca bez roditelja (siročad), ili sa jednim roditeljem, koja ne žive u institucijama;
- Napuštena djeca i djeca ulice (ova kategorija većinom uključuje djecu iz romskih zajednica ili siromašnih porodica, te djecu sa socijalnim problemima);
- Djecu žrtve trgovine djecom;
- Djecu koja rade;
- Djecu s invaliditetom.

Albanska Vlada je poduzela duboke reforme da transformiše šemu socijalne zaštite koja je relevantna za ispunjavanje ekonomskih i socijalnih potreba djece. U ovom kontekstu, priprema novih socijalnih politika prije svega treba revidirati postojeću legislativu i

99 Isto.
100 Isto.
101 UNDP Vulnerable Groups Dataset (Skup podataka o ugroženim grupama), 2005
102 U 2008. usvojilo Vijeće ministara Albanije.

postaviti novi pravni okvir za neke netretirane aspekte zaštite prava djece u siromašnim i socijalno isključenim porodicama.

Ova reforma se odvija paralelno sa decentralizacijom, i cilj joj je povećanje kompetencija lokalnih vlasti i odgovornosti da se građanima obezbijede usluge.

STARI

Stare osobe su, u pravilu, posebno ranjiva kategorija stanovništva. Upravo to je razlog zašto penziono osiguranje postoji. Sa jedne strane, ono bi trebalo da zamijeni funkciju sigurnosti koju daje tradicionalna porodica iz prošlosti, a sa druge, trebalo bi ublažiti rizik od siromaštva tokom životnog ciklusa.

Kada je govorimo o onima koji su pogođeni niskim primanjima, penzioneri i stare osobe se mogu smatrati ranjivim grupama. Iako je prosječna penzija veća od linije siromaštva, a tradicionalne porodične veze osiguravaju opštu podršku penzionerima i starijim osobama, ova grupa je i dalje veoma izložena siromaštvu. Taj rizik se povećava sa uslugama zdravstvene njege, pošto ih zahtijevane neformalne isplate sprečavaju da pristupe zdravstvenoj njezi. Najranjivija kategorija u okviru ovih grupa su penzioneri koji su bili zaposleni u poljoprivrednom sektoru (zadruge, farme, sela). Kao što je spomenuto, zbog porodičnih veza se o starima brinu njihove porodice i u većini slučajeva, čak i u ruralnim područjima, ova grupa stanovništva prima doznake.[103]

Čini se da linija relativnog siromaštva u okviru ove grupe nije različita od nacionalne linije relativnog siromaštva. Još jedan važan indikator koji treba posmatrati je odnos medijana potrošnje između dvije starosne grupe, aktivne radne snage i grupe penzionisanih osoba, od kojih je kod ove druge medijan potrošnje niži nego kod prve starosne grupe. Neobično je što se ovaj indikator za Albaniju čini viši nego u svim ostalim državama članicama Evropske unije. Njihov omjer je 1,48 (u 2002) i opao je na 1,36 (u 2005).[104] Ovo se može objasniti životnim stilom i doznakama.

ROMI I EGIPĆANI

Istorijski i savremeni izvori romske i egipatske zajednice opisuju kao različite u pogledu jezika, istorije, zanimanja i nomadskog ili stacioniranog načina života. Uprkos ovim razlikama, ove zajednice se često grupišu zajedno kao Cigani, a njihove kulturološke razlike se rijetko prepoznaju.

U suprotnosti sa zdravstvenim, obrazovnim, stambenim i drugim povlasticama koje su im bile date u socijalističkom periodu, period tranzicije je donio značajno opadanje životnih standarda Roma i Egipćana. Isto tako je donio i ponovno isplivavanje na površinu mnogih aspekata njihovih kulturnih identiteta, a raznolikost Roma i Egipćana koja je opisana u međuratnim istorijskim izvorima i danas postoji. Kraj socijalizma je označio početak propadanja obje ove grupe od relativnog dobrostanja do ekstremnog siromaštva.[105]

Stanovništvo Albanije se može smatrati veoma homogenim, uz samo 2 do 3% etničkih manjina.[106] Grci predstavljaju najveću manjinsku grupu, a prate ih Makedonci i Crnogorci u

103 Evropska komisija: Generalna direkcija za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti. *Social Inclusion and Social Protection in Albania (Socijalno uključivanje i socijalna zaštita u Albaniji)*, Evropske zajednice, 2008.

104 Isto.

105 De Soto, H., P. Gordon, I. Gedeshi, i Z. Sinoimeri. 2002. "Poverty in Albania: A Qualitative Assessment." (Siromaštvo u Albaniji – Kvalitativna procjena) Tehnički esej Br. 520. Washington, DC: Svjetska banka.

106 Evropska komisija: Generalna direkcija za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti. *Social Inclusion and Social Protection in Albania (Socijalno uključivanje i socijalna zaštita u Albaniji)*, Evropske zajednice, 2008, str.94

veoma malim brojkama, dok su Romi, Egipćani i Armenci prepoznati kao etno-lingvističke manjine. Grčka manjina je jako dobro zastupljena u centralnoj i lokalnoj vlasti. Makedonci i Crnogorci su također zastupljeni u lokalnim vlastima u onim područjima u kojima žive. Nema indikatora koji ukazuju da su navedene tri etničke grupe ugrožene. Isto vrijedi i za etno-lingvističku manjinu Armenaca, jer su oni već vijekovima integrisani u albansko društvo.

Međutim, Romi i Egipćani su trenutno najsiromašnije i najmarginalizovanije etno-lingvističke grupe. Generalno, obje grupe se suočavaju s istim problemima. Ipak, Egipćani su se ipak dovoljno ustalili prebivališta da budu djelimično integrisani, dok se Romi obično suočavaju s većim poteškoćama zbog njihove migracijske/nomadske prirode. U komunističkom periodu, Romi i Egipćani nisu bili prepoznati kao etno-lingvističke grupe, pa zbog toga i nema pouzdanih podataka o njihovoj brojnosti. Sa druge strane, niska stopa upisa u matične knjige rođenih otežava tačnije procjene. Procjena broja Roma varira od 10.000 do 120.000[107] i od 80.000 do 150.000.[108] Međutim, oni ne upisuju svoju djecu u matični registar, te su ona zbog toga isključena iz pristupa obrazovanju, zdravstvenoj njezi i drugim socijalnim uslugama na koje imaju pravo.

Obje grupe imaju manje prilika za formalno zaposlenje od većine ostalog stanovništva. Sve više se oslanjaju na druge izvore prihoda, kao što su neformalno zaposlenje i samozapošljavanje, koji su u opadanju zbog povećane konkurencije, a u svakom slučaju nude malo izgleda za poboljšanje životnog standarda. U prosjeku 46 posto njihovih, sve manjih, prihoda dolazi od neformalnog rada ili samozapošljavanja.[109] Siromašne i veoma siromašne porodice se suočavaju s većim nivoima socijalne isključenosti, jer su manje sposobne da prište svakodnevne potrepštine i manje je vjerovatno da će učestvovati u procesima koji utiču na njihov pojedinačni opstanak, kao što su zaposlenje i obrazovanje.

Iako su bogati sa aspekta kognitivnog društvenog kapitala,[110] Romi i Egipćani su i dalje siromašni sa aspekta strukturnog društvenog kapitala, što je posebno važno u podsticanju njihovog učešća u procesima donošenja odluka na lokalnom, regionalnom i državnom nivou.[111] Nedostaje im efikasno političko predstavljanje, a njihove organizacije su fragmentirane i ne mogu učinkovito zagovarati za njihove interese i potrebe. Pored toga, 64 posto Egipćana i 51 posto Roma nema povjerenja u svoje organizacije. I jedni i drugi će ostati loše pripremljeni da se izdignu iz siromaštva i socijalne isključenosti dokle god njihov strukturni kapital ostane slab.

Djeca romskog i egipatskog porijekla imaju ograničen pristup, ili su potpuno isključena iz zdravstvenih, sanitarnih, obrazovnih i drugih usluga. U većini slučajeva nisu upisani u matični registar i kao posljedica toga, ne mogu pristupiti uslugama na koje imaju pravo.

Problemi romske populacije su rezultat nedostatka razumijevanja i svijesti albanskog društva i institucija. Problemi Roma se često ne smatraju problemima/pitanjima koji se tiču cjelokupnog društva. Albanija nije razvila jasne indikatore za romske zajednice kako bi prepoznala njihove slabe tačke. Većina Roma radi u “sivoj" ekonomiji i sakupljaju

107 European Roma Rights Centre. No Record of the Case: Roma in Albania (Nema podataka o slučaju: Romi u Albaniji). Serija državnih izvještaja, Br 5. Juni 1997.

108 Project Strategy for the improvement of Living Conditions of the Roma Minority (Projektna strategije za poboljšanje životnih uslova romske manjine), Tirana, April 2003, str.21.

109 Radni tekst Svjetske banke: Roma and Egyptians in Albania (Romi i Egipćani u Albaniji). 2005.

110 Kognitivni društveni capital se odnosi na neopipljive veze, vrijednosti, norme i stavove koji upravljaju ponašanjem.

111 Strukturni društveni capital se odnosi na formalne ili neformalne veze ili mreže koje olakšavaju kolektivno djelovanje.

ljekovito bilje, prodaju krv bolnicama, ili prodaju boce i stari metal. Kao rezultat, potpuno su izostavljeni iz sistema socijalne i zdravstvene zaštite.[112]

Glavni identifikovani uzroci siromaštva i socijalne isključenosti Roma i Egipćana u Albaniji su nedostatak obrazovanja, zaposlenja i slaba osnovna infrastruktura. Simptomi siromaštva i socijalne isključenosti se vide u njihovim aktivnostima unutar neformalnog sektora—migracija, ovisnost o pomoći i prostitucija—koje koriste kao strategije nošenja sa svakodnevnim životom. Njihov osnovni pristup je da koriste društveni kapital, koji se vidi u različitim vrstama međusobnih odnosa, razmjena usluga i saradnje. Ove strategije pomažu da se održe na životu na rubovima glavnih tokova društva, ali ih isto tako zarobljavaju u siromaštvu i socijalnoj isključenosti. Potrebne su efikasne politike kako bi se riješile razne dimenzije njihovog siromaštva i socijalne isključenosti i identifikovale specifične socijalne, institucionalne i političke prepreke koje treba ukloniti.

Nesposobnost države da obezbijedi infrastrukturu i javne usluge doprinosi siromaštvu Roma i Egipćana. Strukture koje su potrebne da bi se komunalne usluge proširile i na područja u kojima većina ove populacije živi još uvijek nisu izgrađene. Više od 40 posto romskih i 30 posto egipatskih porodica[113] u svojim domovima nemaju tekuću vodu jer nije instaliran vodovod. Većina ovih porodica živi u improvizovanom ili oronulom smještaju čije su površine mnogo manje od državnog prosjeka. Također se suočavaju sa problemima sticanja državne pomoći i drugih oblika socijalne pomoći.

DRŽAVNE POLITIKE I SOCIJALNA ZAŠTITA

Ustav Republike Albanije (1998) proglašava da republika ima socijalne ciljeve vezane za zapošljavanje, zdravstvo, obrazovanje, penzije i socijalnu zaštitu. Ustav određuje da se regulativa vezana za ove socijalne ciljeve treba definisati posebnim zakonima. Zbog toga su poduzeti značajni koraci da se razvije socijalna legislativa. Međutim, mnogo toga ostaje da se uradi u smislu razvijanja pravnih okvira, posebno sa aspekta usklađivanja zakona sa EU standardima. Proces reforme kojim se albanska Vlada bavi snažno podržavaju međunarodne organizacije i donatori kao što su Svjetska banka, Vijeće Evrope, ILO i UNDP.[114]

U 2006. godini, albanska Vlada je usvojila ILO Konvenciju Br.102/1952 za obezbjeđivanje minimalnih standarda socijalne zaštite, u slučaju starosti, smrti, bolesti, trudnoće, invaliditeta, povreda na poslu i strukovnih oboljenja, nezaposlenosti i zdravstvene zaštite. Čak iako je većina ovih kategorija već pokrivena trenutnim sistemom socijalne zaštite u Albaniji, treba uvesti još veliki broj poboljšanja u smislu kvaliteta usluga koje se nude. Socijalna i demografska situacija na koju utiču ekonomske promjene nameće sve veću potrebu da se uvedu novi sistemi socijalne zaštite za porodice i djecu (na primjer, davanje novčane i robne podrške).

Ogromna je potreba za razvijanjem kapaciteta na području upravljanja socijalnom zaštitom. Kao odgovor na ove organizovane potrebe, uvedene su neke intervencije u izgradnji kapaciteta koje se trenutno provode u okviru projekata Svjetske banke, USAID i ILO.

112 Institut Otvoreno društvo. Romani Women's Employment in Albania - Fact sheet 2006 (Zapošljavanje žena Romkinja u Albaniji – Činjenično stanje 2006). (http://www.soros.org/initiatives/women/articles_publications/publications/albania_20061207/albania_factsheet.pdf, 10. 10. 2011)

113 DeSoto, H; Beddies, S; Gedeshi, I. Radni tekst Svjetske banke: Roma and Egyptians in Albania (Romi i Egipćani u Albaniji). 2005.

114 Evropska komisija: Generalna direkcija za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti. *Social Inclusion and Social Protection in Albania (Socijalno uključivanje i socijalna zaštita u Albaniji)*, Evropske zajednice, 2008.

AGENDA Institut je neprofitna organizacija koja za cilj ima iznošenje na tržište podataka, istraživanja i analiza koje će doprinijeti boljem razumijevanju javnih politika. On proizvodi i objavljuje analize koje kontinuirano pomažu u stvaranju dobrog duha u javnim raspravama o pitanjima vezanima za dobro upravljanje evropske integracije i evropsku politiku susjeda, te za politike ekonomskog i socijalnog razvoja u državi.

AGENDA pažljivo balansira svoje aktivnosti između akademskih istraživanja i učešća u javnim debatama kako bi pomogla u poboljšanju donošenja politika na svim nivoima. Cilj je olakšati stvaranje javnog mnijenja i interesnih grupa. AGENDA igra ključnu ulogu u razvoju demokratskih procesa, davanju preporuka o nizu pitanja koja su vezana za javne politike zasnovane na analizama i istraživanju. Pošto spadaju u think-tank tip organizacija, vodi se racionalnim ubjeđenjima i transparentnošću u komunikaciji svojih rezultata i preporuka. AGENDA je uspostavila saradnju sa sličnim organizacijama u regiji i Evropi. Mnogi od aktuelnih fenomena koji su vezani za politiku, pravo, EU integracije, ekonomiju i društvo se ne mogu u potpunosti analizirati ako ih ne smjestimo u regionalni, evropski i, ponekad, transatlantski kontekst, i bez provođenja zajedničke analize i istraživanja.

AGENDA svoje stavove objavljuje u formi "policy briefova", održavajući određeni stav u vezi sa pitanjima koja su vezana za njihovo stručno polje. Ona pokušava da promoviše inovacije kroz svoje savjesno objavljene studije i obzervacije o vlastitim strateškim ciljevima koji su izneseni u javnost.

Pojedinci u stanju potrebe, porodice i zajednica kao cjelina su direktne interesne strane u stvaranju adekvatnog sistema socijalnih usluga. Centralna vlast, lokalne vlasti i civilno društvo snose najveću odgovornost za uspostavljanje sistema usluga koji cilja na klijenta. Do sada je odgovornost za isporučivanje socijalnih usluga bila dvostruka: sa jedne strane, to je bila odgovornost centralne vlasti, a sa druge, lokalnih vlasti. Posljednjih godina je civilno društvo igralo važnu ulogu u pružanju novih socijalnih usluga u zajednici. Odnos između struktura centralne i lokalnih vlasti i civilnog društva se još uvijek institucionalizuje kroz izdavanje dozvola i sisteme inspekcije. Civilno društvo zauzima novu, posebnu ulogu u procesu uvođenja i primjenjivanja nove filozofije socijalnih usluga. Uloga pojedinaca i zajednice počinje da dolazi u prvi plan. Uloge i odgovornosti struktura centralne i lokalnih vlasti će se preformulisati. Uloge civilnog društva i građana će se povećati.

Sistem socijalne zaštite u Albaniji je osmišljen tako da obezbijedi zaštitu protiv poznatih društvenih rizika i zasniva se uglavnom na doprinosima poslodavaca i radnika. Iz iskustva država EU, ovaj tip sistema dobro funkcioniše u kontekstu visokog stepena formalne zaposlenosti, što je bila osobina prošlog sistema. Kada je riječ o situaciji na polju zahtjeva na albanskom tržištu rada, demografske tendencije smanjenja nataliteta, povećanja očekivanog životnog vijeka, promjena u porodičnim strukturama i tradicionalnim vrijednostima, oni postavljaju pitanja o tome da li je trenutni sistem socijalne zaštite odgovarajući za postizanje barem minimalnih obaveznih standarda.

Usko partnerstvo sa NVO, socijalnim partnerima i poslovnim zajednicama se mora uspostaviti da bi se podržali ograničeni državni resursi na regionalnom i lokalnim nivoima. Kako bi se izbjegao rizik regionalizacije u garantiranju socijalnih prava, integracija aktivnosti različitih institucija na različitim nivoima vlasti kao što su Ministarstvo rada i jednakih prilika, Ministarstvo zdravlja i Ministarstvo obrazovanja, koje su institucije

odgovorne za sisteme socijalne zaštite, regionalne/lokalne vlasti, kao i privatni sektor, je neophodna da bi se razvio efikasan sistem socijalne zaštite.

Postoje različite državne strategije za osiguravanje zaštite djece i dječijih prava u državi. Osnovni problem vezan za njihovu implementaciju je nedostatak budžetske podrške i saradnje između relevantnih i odgovornih aktera.

Albanske žene rutinski trpe i fizičko i psihološko zlostavljanje od strane svojih bračnih partnera. Godine 2004. je uveden novi, rodno ravnopravni Porodični zakon koji se primjenjuje u Albaniji i koji je donio velike izmjene u konceptima, institucijama i zakonima.[115] Novi zakon povećava minimalnu starost za ulazak u brak sa 16 na 18 godina, što je veoma važno za djevojke i žene iz ruralnih područja. On prepoznaje zajednički život, koji je ranije bio protuzakonit u očima države uz pravo kažnjavanja nevjenčanih osoba koje su zajedno živjele i mogućnost njihovog prisilnog razdvajanja. Novi zakon prepoznaje nasilje u kući, što je novo u albanskom zakonodavstvu, i sudijama daje moć da narede zlostavljačima da napuste dom na period do tri godine.[116] Još jedan važan dokument za postizanje rodne ravnopravnosti je Zakon "Za rodno ravnopravno društvo" koji je usvojio albanski Parlament u februaru 2004. Ovaj zakon je pokrenut kao inicijativa albanskih ženskih organizacija kao dio regionalnih napora da se osnaže žene. Međutim, primjena ovog zakona još uvijek nije zadovoljavajuća.

Nedavno je predstavljen nacrt zakona o "Rodnoj jednakosti u društvu" sa ciljem da poboljša institucionalne mehanizme postizanja rodne jednakosti i primjene zakonskih okvira rodne jednakosti u Albaniji. Ovaj nacrt je usvojen u albanskoj Vladi u januaru 2008. godine, a sada je došao pred albanski Parlament na raspravu i predviđa se da će se uskoro usvojiti. Prvog juna 2007. godine je usvojen Prvi Zakon o 'Mjerama protiv nasilja u kući'. Cilj ovog zakona je da zaustavi nasilje u kući bilo koje vrste upotrebom odgovarajućih pravnih mjera. Isto tako, namjera ovog zakona je da garantuje pravnu zaštitu svih članova porodice, sa specijalnim fokusom na zaštitu djece, starijih osoba i osoba s ograničenim mogućnostima. Zakon je pripremilo civilno društvo i grupa NVO, a Parlamentu je predstavljen kao inicijativa 20.000 građana koji su je potpisali.

Još jedna značajna novina za rješavanje rodnih nejednakosti i nasilja u kući je 'Državna strategija Albanije o rodnoj jednakosti i nasilju u kući' koju je albanska Vlada prihvatila u decembru 2007. Cilj ove strategije je da obezbijedi načine i institucionalne mehanizme za osiguravanje bavljenja rodnim pitanjem u javnim politikama, da smanji rodne razlike u tretiranju žena i muškaraca, kao i da minimizira i smanji, ili potpuno eliminiše nasilje u kući kao društveni problem koji predstavlja stvarnu prepreku za razvoj i dobrobit društva. Proces pravljenja nacrta ovog dokumenta je bio veoma otvoren i participativan za sve zainteresirane aktere ali, kao i sa drugim zakonima, glavni izazov ostaje njegova primjena.

115 USAID. Annual Report on Good Practices, Lessons Learned and Success Stories (Godišnji izvještaj o dobrim praksama, naučenim lekcijama i uspješnim pričama). 1. 10. 2004 –30.9. 2005. Women's Legal Rights Initiative under the Women in Development IQC. str.13

116 Isto. str.22.

DRŽAVNE STRATEGIJE NA POLJU SOCIJALNOG UKLJUČIVANJA

Strategija socijalnog uključivanja je komponenta DSRI (National Strategy for Development and Integration/ Državne strategije razvoja i integracije), koja se oslanja na akcione planove o socijalnom uključivanju koje će Albanija morati da proizvede kada postane članica EU. U svojoj evropskoj orijentaciji, ona predstavlja značajno poboljšanje u odnosu na raniju Strategiju smanjenja siromaštva (Poverty Reduction Strategy - PRS) i Državnu strategiju socioekonomskog razvoja (National Strategy for Socio-Economic Development - NSSED). SSU je državni strateški dokument koji ocrtava politike za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti u svim državnim ministarstvima i agencijama. Cilj joj je da odredi politike koje prevazilaze mandat bilo kojeg ministarstva zasebno.

SSU uključuje tri strateška prioriteta kako slijedi:

- Povećati prilike za sticanje prihoda pojedincima kroz olakšavanje učešća na tržištu rada određenim grupama, širenje i formalizaciju tržišta rada i promovisanje cjeloživotnog učenja,
- Olakšati pristup uslugama (socijalna zaštita, obrazovanje, zdravstvo, pravne usluge, stambene usluge, transport, telekomunikacije, vodovod i kanalizacija),
- Pomoći ugroženim grupama.

Treći prioritet predstavlja sveukupnu posvećenost seriji pod-strategija koje uključuju djecu, Rome, osobe s invaliditetom, žene, ugrožene mlade i starije osobe.

Strategija socijalne zaštite 2007-2013: cilj joj je reformisanje sistema isplata i socijalnih usluga. Oblasti koje ona pokriva su smanjenje siromaštva, poboljšanje novčane podrške porodicama, širenje usluga baziranih u zajednici, pilotiranje hraniteljstva i konsolidacija usluga porodičnog tipa hraniteljstva.

Cilja na: djecu koja žive u apsolutnom siromaštvu, djecu koja žive u siromašnom okruženju, udaljena sela i predgrađa velikih gradova, djecu Roma i Egipćana, djecu bez roditeljskog staranja, djecu s invaliditetom, djecu žrtve trgovine bijelim robljem i djecu koja rade na ulici.

DRŽAVNA STRATEGIJA ZA OSOBE S INVALIDITETOM (2004 – 2014)

Strategija predviđa sprečavanje invaliditeta i poteškoća kroz ispitivanja u ranoj dobi i tretiranje emocionalnih i poremećaja u ponašanju; osigurava obrazovanje djece s invaliditetom kroz osmišljavanje novog školskog plana i programa za djecu, pripremu praktičnog vodiča, didaktičkih materijala i integrisanje standarda kao vid podrške školama, pilotiranje nove škole blizu univerziteta u integrisanom pristupu, formiranje multidisciplinarnog tima koji će davati psihopedagoške usluge za djecu u integrisanim školama i vrtićima.

Cilja na: Djecu starosti 0-6 godina

Sekcionalna strategija zapošljavanja 2007 -2013

Bavi se pitanjem djece koja rade na ulici da obezbijede novac svojim porodicama.

Osnovna preporuka joj je da se pokrenu stručni i profesionalni kursevi za djecu.

POLITIKE

Ministarstvo rada, socijalnih pitanja i jednakih mogućnosti planira reviziju zakona Br.8153 "O statusu siročadi" i novi amandman zakona Br.9355 "O socijalnim uslugama i ekonomskoj pomoći" i prioritet daje uslugama za djecu koja će brzo biti prestara za starateljstvo (18-25 godina).

Ulažu se veliki napori da se razviju strukture izgradnje kapaciteta i obezbijede obuke za osoblje koje svakodnevno daje pomoć djeci u javnim boravišnim institucijama.

MLSAEO sarađuje s donatorima i NVO da razvije usluge bazirane u zajednici za djecu s invaliditetom. Kao rezultat te saradnje, u gradu Shkodra je izgrađeno 6 kuća porodičnog tipa (sjeverno od Albanije).

Uprkos naporima MSEa, identifikacija romske djece koja nisu upisana u matične knjige ostaje kritičan problem. Zapravo, MSE sarađuje s UNICEFom, Save the Children i Centrom za humani razvoj, kao i romskim organizacijama na mapiranju romske djece.

U ispitivanju širih dimenzija kapaciteta se pojavljuje rizik da se previše toga uključi, a izgubi iz vida ono što je možda ključni problem izgradnje kapaciteta. Veliki broj takvih prioriteta je sadržan u Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju i drugim instrumentima i sporazumima vezanim za EU integracije. Državna strategija za razvoj i stabilizaciju Albanije (DSRS) 2007–2013 i prateći veliki set sektorskih i direktnih strategija također navodi mnogobrojne prioritete koji se ne mogu ispuniti bez razvijanja ogromnih kapaciteta.

Izazovi vezani za socijalno uključivanje su blisko povezani sa dugoročnim ciljevima ekonomskog i socijalnog razvoja Albanije, koji su dio većine sektorskih i direktnih strategija koje se ogledaju u DSRS (na primjer, zdravstvo, obrazovanje, tržište rada, socijalna sigurnost, penzije, briga o djeci, socijalne usluge, itd.). Samo socijalno uključivanje je jedna od formalnih direktnih strategija Albanije, koju je odobrilo Vijeće ministara u februaru 2008.

NVO SEKTOR U ALBANIJI: VELIČINA I STRUKTURA

Za vrijeme trajanja komunističkog režima, koncept civilnog društva nije postojao u Albaniji. Neka vrsta kolektivnog udruživanja je korištena kao političko oružje od strane režima, iako formalno nije bilo pod pokroviteljstvom Komunističke partije, što je stvorilo loše mišljenje o udruženjima u očima javnosti.[117]

Trenutno je u Albaniji termin civilno društvo uglavnom korišten za veliki broj nevladinih organizacija (NVOa), koje u velikoj mjeri ovise o donatorima i stoga su motivirane njima.[118] Uprkos određenom napretku, civilno društvo je i dalje slabo i neorganizovano. Sektor je obilježen naporima da bude neutralan i objektivan, suzdržavajući se od (umjesto da je naglašava) svoje odgovornosti, i izbjegavajući proces političke demokratizacije, umjesto da utiče na njega. Politički analitičari smatraju da je osnovni razlog za slabu organizaciju civilnog društva državna kontrola nad svakim aspektom života tokom komunističkog režima. Kao rezultat, organizovanje nepolitičkih aktera i interesnih skupina nije bilo moguće. Istovremeno, jednom kada se produbila demokratija, neki koncepti vezani uz organizovanje civilnog društva, kao što su uloga zajednice, organizovanje zajednice,

117 GTZ. Strengthening Civil Society and Democratic Structures in Albania - Lessons Learnt (Jačanje civilnog društva i demokratskih struktura u Albaniji – Naučene lekcije). Albanija, 2010.

118 Najada Tafili, Consolidation of Democracy: The Albanian Case (konsolidacija demokratije: Slučaj Albanije), New York 2007, str. 11.

volonterski rad, itd, su nosili negativne asocijacije jer je to bila retorika kroz koju su građani držani u izolaciji i strahu pod stalnom prijetnjom željezne šake komunističke države prije 1990-tih.[119]

Trenutno je u Albaniji aktivno oko 450 od 800 registrovanih NVO.[120] NVO sektor je mali, a povoljno okruženje je skučeno, dok im je pristup državnom ili privatnom finansiranju ograničen. Kao rezultat toga, većina NVO svoje aktivnosti usmjerava tako da odgovara dostupnim izvorima finansiranja umjesto da imaju vlastite strateške pristupe. Pojedine NVO su pokazale poboljšanje u održivosti, ali gledajući cijeli sektor, jasno je da je slab.[121]

Finansijska održivost NVOa još uvijek ovisi o sredstvima donatora. Smanjenje donatorskih sredstava namijenjeno NVO uveliko otežava dostizanje finansijske održivosti. Nedostaje dobro koordinisana strategija saradnje donatora u NVO sektoru. NVO se također suočavaju s poteškoćama u pristupanju sredstvima zbog različitih i birokratskih procedura donatora.

U Albaniji trenutno djeluje jedanaest multilateralnih donatora (koji raspolažu sa približno 58% strane pomoći) i 23 bilateralna donatora.[122] Dva najveća multilateralna donatora u periodu 2000-2008. godine su bili EU i SB. Kada je riječ o bilateralnim donatorima, pet najvećih u istom periodu su bili Italija, Njemačka, Japan, SAD i Holandija.[123] Najveći donator u sektoru civilnog društva i medija je USAID, zatim EU, Njemačka, Švedska i Holandija. Mnogi projekti se implementuju pod pokroviteljstvom OSCE-a u Albaniji. Ključni bilateralni akteri koju si podržavali civilni sektor su SAD, EU, Holandija, Njemačka, Kanada, i uglavnom su se fokusirali na institucionalizaciju rada civilnog društva u Albaniji, razvoj kapaciteta i pružanje usluga. SOROS Fondacija Otvoreno društvo je također pružila veliku podršku ovom sektoru.[124]

Većina programa koje implementuju strani donatori veliku važnost pridaju upravljanju, posebno održavanju vladavine prava i borbi protiv korupcije, kao i izgradnji kapaciteta i povećanju usluga albanske administracije. Napori u borbi protiv siromaštva su im također veoma važni. Institucije za javnu domnu ili dnevnu socijalnu brigu kao što su: sirotišta, centri za osobe s invaliditetom i stare, dobijaju direktnu podršku stranih NVO. Postoji oko 61 neprofitna organizacija koja nudi socijalne usluge u okviru institucija socijalne zaštite ili van njih, a koje imaju dozvolu od Ministarstva. U nekim slučajevima, primjenjuju se integrisane aktivnosti nekoliko stranih neprofitnih organizacija za realizaciju određenih projekata.

Strani i lokalni NVO svoje aktivnosti provode na cijeloj teritoriji Albanije, bez ugovornih odnosa sa Ministarstvom rada ili Državnom socijalnom službom. Pretpostavlja se, međutim, da je broj ovakvih organizacija veći od onih koje imaju dozvolu Ministarstva rada. Sa aspekta geografske pokrivenosti, NVO podrška u socijalnim uslugama nije proporcionalna, jer ih je većina locirana u Tirani, dok sa aspekta tipologije većina NVO pruža usluge usmjerene na djecu i žene u stanju potrebe. Najmanji broj organizacija je

119 Human Development Promotion Centre, Third Sector Development in Albania: challenges and opportunities (Razvoj trećeg sektora u Albaniji: Izazovi i prilike) 2007, str. 34.

120 Partners Albania, Popis albanskih NVO u 2009: http://www.partnersalbania.org/?fq=brenda&gj=gj2&kid=56 (10.10. 2011).

121 USAID, NGO Sustainability Index 2008 for Central and Eastern Europe and Eurasia (Indeks održivosti NVO za 2008. za Centralnu i Istočnu Evropu i Euroaziju), 2009, str. 46

122 GTZ. Strengthening Civil Society and Democratic Structures in Albania - Lessons Learnt (Jačanje civilnog društva i demokratskih struktura u Albaniji – Naučene lekcije). Albanija, 2010.

123 Vijeće ministara Albanije, Odjel za strategiju i koordinaciju donatora, External Assistance in Albania – Progress Report 2008 (Spoljna pomoć u Albaniji – Izvještaj o napretku 2008), Tirana 2009, str. 8-10.

124 GTZ. Strengthening Civil Society and Democratic Structures in Albania - Lessons Learnt (Jačanje civilnog društva i demokratskih struktura u Albaniji – Naučene lekcije). Albanija, 2010.

iz oblasti socijalnih usluga usmjerenih na stare osobe, mlade u stanju rizika, itd. Trenutno se javne politike ne bave integracijom ovih usluga na različitim nivoima, posebno na regionalnom nivou.

49 posto ukupnog broja registrovanih NVO u Albaniji je osnovano u periodu od 1997-2001. godine.[125] Većina NVO koje su nedavno registrovane se bave davanjem usluga, posebno nakon 1999. godine, dok je veliki broj postojećih NVO (posebno onih fokusiranih na ljudska prava, žene i probleme okoliša) uvelo komponente pružanja usluga u svoje aktivnosti, pored svojih ostalih aktivnosti. Kao rezultat, NVO su nudile usluge određenim grupama čak i prije nego što je država počela da prepoznaje potrebu za takvim uslugama.

Međutim, raspon dobara i usluga koje se nude ne odražava uvijek potrebe "klijentele" i lokalnih zajednica, a davaoce usluga često motiviraju prioriteti donatora. Programi bazirani u zajednici zaista mogu pružiti mnoge prednosti, ali samo ako je ciljanje pravilno planirano. Jedan od problema koji se pojavljuje u Albaniji a koji je vezan za ciljanje je konfuzija koja je rezultat migracija, i postoje situacije kada su korisnici članovi različitih zajednica, što uzrokuje dvostruku korist i dobrobiti. Prema studiji Svjetske banke, ciljanje potreba bazirano u zajednici se mora vršiti na dovoljno visokom nivou, iako to nije uvijek praktično jer mnoge ciljane grupe često nisu organizovane zajednice.[126]

Između 2002. i 2005. godine, angažman albanskog civilnog društva je pomjerio fokus sa zaštite građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava na poboljšanje kvaliteta upravljanja i njegovih ishoda. Uloga trećeg sektora se povećala u Albaniji i njenom procesu formulisanja strategija, u socijalnim uslugama, zagovaranju i lobiranju za važna pitanja (na primjer antikorupcija, upravljanje i zaštita potrošača). Treći sektor je, takođe, bio više uključen u zagovaranje na lokalnom i opštinskom nivou, bio je uključen u procese pripreme za regionalne i lokalne razvojne strategije za lokalno budžetiranje i pružanje usluga u zajednici.[127]

CIVILNI SEKTOR I SOCIJALNO UKLJUČIVANJE

Albanska Strategija socijalnog uključivanja je saradnju s civilnim društvom postavila kao jedan od svojih ciljeva kako bi identifikovala najznačajnije probleme, pitanja i prioritete. Iako se socijalno uključivanje kao cjelina ne čini kao srž mnogih aktivnosti bilo koje organizacije civilnog društva, mnogo je organizacije koje se bave pojedinačnim slojevima i aspektima socijalne isključenosti tako što pružaju razne vrste usluga i provode aktivnosti s ciljem poboljšanja socijalnog uključivanja građana.

Većinu socijalnih usluga koje finansira Vlada provodi Državna Socijalna služba (DSS, prethodno poznata kao Opšta administracija socijalne pomoći i usluga) u sklopu Ministarstva za rad i socijalnih pitanja (MRSP). S primarnim ciljem da pomaže osobama sa socijalnim i zdravstvenim poteškoćama, te da ih reintegriše u društvo, stvorena je mreža institucionalizovanih socijalnih usluga koja tretira nekoliko kategorija osoba u stanju potrebe, što uključuje: djecu, stare, osobe s invaliditetom i žene žrtve trgovine bijelim robljem.

125 Human Development Promotion Centre (HDPC). Third Sector Development in Albania: Challenges and Opportunities (Razvoj trećeg sektora u Albaniji: Izazovi i prilike). Tirana, 2007.

126 Conning, J. Kevane, M. SB Social Protection Discussion Paper Series No 0102: "Community Based Targeting Mechanisms for Social Safety Nets" (Mehanizmi ciljanja bazirani u zajednici za socijalne zaštitne mreže). Januar 2001.

127 Human Development Promotion Centre (HDPC). Third Sector Development in Albania: Challenges and Opportunities Opportunities (Razvoj trećeg sektora u Albaniji: Izazovi i prilike). Tirana, 2007.

Specifični ciljevi Državne Socijalne službe su da:[128]

1. Poboljša socijalne usluge povećanjem geografske pokrivenosti i uvođenjem novih tipologija usluga;
2. Uskladi institucionalizovane socijalne usluge i poboljša standard usluga u njima; i
3. Garantuje bolju saradnju između DSS-a i neprofitnih organizacija koje rade u oblasti socijalnih usluga.

Ovaj pristup se sastoji od dva sektora: javnog i ne-javnog sektora. Ovo su područja u kojima je saradnja s NVO donijela najbolje rezultate:[129]

- Obuka osoblja u centrima za socijalni rad i lokalnim i centralnim strukturama DSS-a (UNICEF, ILO, ASED, Hope and Homes for Children, CISP, itd.);
- Pružanje direktnih ili indirektnih socijalnih usluga ugroženim grupama stanovništva, kao i pružanje materijalne pomoći, kroz međunarodne programe ekonomske podrške siromašnim porodicama, što je slučaj sa CRS Programom UN-ovog World Food Programa u sjevernim i sjeveroistočnim regijama države; i
- Direktna podrška stranih NVO albanskim institucijama socijalne pomoći za siročad, osobe s invaliditetom i stare osobe.

Postoji 26 NVO koje pružaju socijalne usluge u okviru ili van institucija socijalne zaštite koje imaju ugovor sa DSS-om.[130] Ova kategorija uključuje institucije koje provode posebne aktivnosti jedinstvenih socijalnih usluga, što je slučaj i sa Zajednicom Emanuel, koja je multidimenzionalni centar za tretman i psihosocijalnu rehabilitaciju ovisnika o drogama i alkoholu, ili DOKITA-om, koja je multidisciplinaran centar širokog raspona aktivnosti. Centar BALASHE je osnovan na bazi finansijskih i socijalnih aktivnosti tri italijanske neprofitne organizacije (CISP, Progetto Sviluppo, Movimondo Molisv) i on uspostavlja saradnju sa Ministarstvom rada i socijalnih pitanja, Državnom Socijalnom službom i Opštinom Elbasani.

Širom države postoji oko 146 lokalnih NVO[131] koje pružaju socijalne usluge bez direktnih ugovornih odnosa sa MRSP ili DSS-om, od kojih je 72 u Tirani. Geografska raspodjela socijalnih usluga koje pružaju NVO je neproporcionalna. skoro 50 posto ih je smješteno u Tirani. Većina NVO pruža socijalne usluge za djecu i žrtve trgovine bijelim robljem (55 organizacija). Najmanji broj NVO cilja stare osobe, mlade u stanju rizika i osobe s invaliditetom.

Finansiranje dodijeljeno Albaniji za podršku socijalnih usluga u zajednici se u zadnje vrijeme povećalo (od 2002. godine). Različiti donatori, kao što su USAID, holandske organizacije aktivne u Albaniji (NOVIB, ICCO, HIVOS, Cordaid, SNV itd.), UNDP i SOROS Fondacija, su uveliko povećali kapacitet NVO u pružanju socijalnih usluga. U 2002. godini su Svjetska banka i DFiD pokrenuli Projekt pružanja socijalnih usluga (PPSU). Projekt je osmišljen za primjenu kao zajednička inicijativa lokalnih vlasti i NVO. Ministarstvo rada i

128 Tushi, G. Albania: National Report on Social Services (albanija: Državni izvještaj o socijalnim uslugama). U: Fultz, E. & Tracy, M. (ur.) *Good Practices in Social Service Delivery Good Practices in Social Service Delivery in South Eastern Europe (Dobre prakse u pružanju socijalnih usluga u Jugoistočnoj Evropi)*. ILO Subregional Office for Central and Eastern Europe Budapest, 2004. str.127.

129 Isto, str.128.

130 Tushi, G. Albania: National Report on Social Services (albanija: Državni izvještaj o socijalnim uslugama). U: Fultz, E. & Tracy, M. (ur.) *Good Practices in Social Service Delivery Good Practices in Social Service Delivery in South Eastern Europe (Dobre prakse u pružanju socijalnih usluga u Jugoistočnoj Evropi)*. ILO Subregional Office for Central and Eastern Europe Budapest, 2004, str.128.

131 Isto, str.129.

socijalnih pitanja je bilo državna institucija odgovorna za projekt, preko Opšte Agencije za socijalne usluge. Projekt PPSU je stvorio mogućnost za implementaciju dugoročnijih projekata u saradnji lokalnih vlasti i trećeg sektora.

UMREŽAVANJE

U 2002. godini je osnovan Zagovarački ured građana (ZUG) s ciljem davanja pravne pomoći građanima koji se susreću s pritiskom javnih službenika da učestvuju u korupciji. ZUG je ubrzo postao "watchdog" organizacija koja se počela takmičiti sa MJAFT-om u oblasti mobilizacije građana. ZUG je nastavio da se bavi aktivnostima nadziranja rada vlasti u oblasti korupcije i fokusira svoje aktivnosti na korupciju u sudskom sistemu. U istom periodu, novoosnovani ACAC je postao veoma aktivan na području antikorupcije, zagovaranja za usvajanje antikorupcijskih politika i zakona, kao i u organizovanju kampanja podizanja svijesti javnosti. MJAFT je 2003. godine pokrenuo omladinski pokret kroz masovnu promotivnu kampanju. Ubrzo je uspio da mobiliše veliki broj mladih ljudi širom zemlje. Jedna od njegovih glavnih funkcija je bila da djeluje kao posmatrač i pokretač građanskog aktivizma. MJAFT je javno i glasno protestvovao protiv Vlade, optužujući je za autoritarstvo i korištenje antikorupcijskih slogana i inicijativa u političke svrhe. Poslije 2004. godine, ACAC je također postao uključen u javne proteste protiv korupcije. OSFA je 2005. godine kao mreža 8 NVO osnovala Mrežu Otvorenog društva za Albaniju (Network of Open Society for Albania - NOSA), a cilj im je bio uticati na strateške vizije razvoja države i osmišljavanje javnih politika, kao i da podrže građanski aktivizam za implementaciju ovih vizija i politika.

Međutim, od 2005. godine, veličina, raspon, aktivnosti i geografska pokrivenost civilnog sektora su se smanjili. NVO u svim oblastima aktivnosti koje rade na svim nivoima su se suočile s teškim periodom zbog smanjenja finansiranja. Mnoge su od tada postale neaktivne, dok je uloga onih koje su opstale veoma ograničena. Istovremeno, i dalje istrajavaju problemi kao što su korupcija, loše upravljanje, nezaposlenost, siromaštvo i svi ostali povezani fenomeni, a država je i dalje nesposobna da ponudi rješenja. NVO mreže također slabe od 2005. godine: ACAC nije funkcionalan, ZUG djeluje samo kao think-tank, aktivnosti MJAFT-a su se smanjile, NVO koje se bave ljudskim pravima i pravima žena se bore sa problemima finansiranja i nesposobne su da pokrenu kampanje o bitnim problemima. Učešće NVO u procesima donošenja politika je slabo i površno.

Think-tankovi su se također suočili s poteškoćama. Djeluju u sve konkurentnijem političkom okruženju. Kao i u drugim zemljama Istočne Evrope u prvoj deceniji tranzicije, think-tankovi su imali savjetodavnu ulogu reformskim agencijama, većinom u okvirima strane pomoći. Međutim, tokom posljednjih godina, think-tankovi nisu ponudili svoja stručna znanja o pitanjima vezanim za javne institucije, iako je sasvim jasno da javnim institucijama nedostaje ova vrsta znanja. Otvoreno povezivanje vođa think-tankova sa političkim strankama i njihovo učešće u državnim tijelima u 2005. godini se smatralo faktorom koji je doprinijeo slabljenju trećeg sektora u Albaniji. Ovakav razvoj događaja se u početku smatrao prilikom za treći sektor da utiče na modernizovanje Vlade i politike iznutra. Međutim, čini se da to nije postignuto. Malo je novoosnovanih think-tankova, ali oni koji postoje su veoma aktivni, posebno kada se radi o EU integracijama.

ZAKLJUČAK

Od 2002. godine, snažan ekonomski rast Albanije je bio faktor koji je uveliko doprinijeo njenom pozitivnom napretku prema postizanju velikog broja ciljeva u oblastima kao što su borba protiv ekstremnog siromaštva i rodnih nejednakosti, poboljšanje nekih aspekata zdravstva i poboljšanje pristupa pitkoj vodi i sanitaciji. Jedno od najuspješnijih područja je bilo investiranje Albanije u informacijsku i komunikacijsku tehnologiju (IKT) kao indikator boljeg upravljanja (na primjer, sa aspekta smanjene korupcije i povećane transparentnosti i poboljšanog pristupa nekim javnim uslugama) kao i u izgradnju jakih partnerstava.

U brojnim drugim ciljnim područjima i dalje ima izazova. Albanska ekonomija nije bila značajno pogođena globalnom finansijskom krizom 2008–2009. na način na koji su pogođene druge ekonomije zemalja Jugoistočne Evrope. Iako je kriza po prirodi bila prvenstveno eksterna, svejedno je testirala efikasnost makroekonomske ravnoteže države, strukturne reforme, finansijske i bankarske sisteme i otpornost privatnog sektora. Jedan od glavnih izazova za osiguravanje dugoročne održivosti pružanja osnovnih usluga, postizanje MRC i drugih socioekonomskih i ciljeva EU je razvoj prijeko potrebnih *sistemskih* i *održivih kapaciteta* u albanskom sistemu javne uprave, uključujući sisteme za prikupljanje podataka i posmatranje trendova siromaštva i socijalne isključenosti. Vlasti moraju primijeniti snažno političko i izvršno vodstvo da bi osigurale primjenu raširenih reformi javne uprave, razvoj kapaciteta i antikorupcijske mjere. Ovo vodstvo se prvenstveno mora vidjeti u uspostavljanju partnerstava i bliske saradnje sa organizacijama civilnog društva u oblasti socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva.

Albanija mora prepoznati važnost civilnog društva koje doprinosi jačanju ranog, preventivnog socijalnog djelovanja, koje je proaktivno i može ostvariti kontakt s građanima koje javni sektor ne može doseći. Moraju se povećati investicije (ne samo finansijske) u civilno društvo koje će doprinijeti kontinuiranim inovacijama i razvoju u socijalnom radu. Blisko partnerstvo s OCD, socijalnim partnerima i poslovnim zajednicama se mora uspostaviti kako bi podržalo ograničene resurse vlasti na svim nivoima, lokalnom i državnom.

Do sada se Albanija većinom fokusirala na političke i ekonomske kriterije procesa EU integracija. To je za rezultat imalo zapostavljanje veoma važnih pitanja kao što su socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva. Ovi problemi moraju postati prioritet svih budućih politika i reformi u Albaniji, a saradnja s civilnim društvom i umrežavanje sa organizacijama i institucijama iz regiona predstavljaju izuzetno dobro oruđe za ubrzavanje tih procesa i napredak Albanije prema članstvu u Evropskoj uniji.

SOCIJALNA ISKLJUČENOST U BOSNI I HERCEGOVINI

III. BOSNA I HERCEGOVINA

PROFIL DRŽAVE

Puni naziv: Bosna i Hercegovina

Glavni grad: Sarajevo

Položaj: Jugoistočna Evropa

Ukupna površina: 51.197 km^2;

Susjedne države: Hrvatska 932 km, Crna Gora 249 km, Srbija 357 km

Stanovništvo: 3.057.000 (Anketa o radnoj snazi 2011)

Etničke grupe: Bošnjaci 48%, Srbi 37,1%, Hrvati 14,3%, Ostali 0,6% (procjena iz 2000)

Vjeroispovijest: Muslimani 40%, Pravoslavci 31%, Katolici 15%, ostali 14%

Jezici: bosanski, srpski i hrvatski

Državno uređenje: parlamentarna demokratija

Administrativna podjela: 2 prvostepene administrativne podjele i Brčko distrikt, Federacija Bosna i Hercegovina i Republika Srpska; napomena - Brčko distrikt se nalazi u sjeveroistočnoj BiH i predstavlja samoupravnu administrativnu jedinicu pod nadležnošću Bosne i Hercegovine; Distrikt je i dalje pod međunarodnom supervizijom.

Pravni sistem: sistem građanskog prava; Ustavni Sud nadzire zakonodavne akte

Izvršna vlast: Predsjedavajući države je Predsjedavajući u tročlanom Predsjedništvu

Predsjednik Vlade: Predsjedavajući Vijeća ministara

Vlada: Vijeće ministara koje nominira Predsjedavajući Vijeća ministara a odobrava Predstavnički Dom na nivou države

Zakonodavna vlast: dvodomna Parlamentarna Skupština koja se sastoji od Doma naroda (15 mjesta, 5 Bošnjaka, 5 Hrvata, 5 Srba koje biraju Dom naroda FBiH i Narodna Skupština RS na četverogodišnje mandate); i Predstavničkog Doma na nivou države (42 mjesta, 28 mjesta za Federaciju BiH i 14 mjesta za Republiku Srpsku; članovi se biraju na izborima glasovima birača na osnovu proporcionalne reprezentacije na četverogodišnje mandate); napomena – Izborni zakon BiH određuje četverogodišnje mandate za državno i prvostepene entitetske zakonodavne vlasti

Sudska vlast: BiH Ustavni sud (sastoji se od devet članova: četiri člana bira Federalni Predstavnički dom, dva člana bira Narodna Skupština RS, a tri nebošnjačka člana bira predsjednik Evropskog suda za ljudska prava); Državni sud BiH (sastoji se od 44 državna i sedam međunarodnih sudija, te ima tri odjeljenja – Upravno, Apelaciono i Krivično – koji imaju nadležnost nad slučajevima vezanim za državne zakone i slučajeve podnesene u entitetima koji u pitanje dovode suverenitet, nezavisnost ili državnu sigurnost BiH, te nad ekonomskim kriminalom koji ima ozbiljne posljedice na ekonomiju BiH koje nadilaze entitete ili Brčko Distrikt); Odjel za ratne zločine je otvoren u maju 2005.

***napomena:** svaki od entiteta ima Vrhovni Sud; svaki entitet također ima nekoliko nižih sudova; u FBiH postoji 10 Kantonalnih sudova, plus veliki broj Opštinskih sudova; Republika Srpska ima pet Okružnih sudova i nekoliko Opštinskih sudova.

BDP (paritet kupovne moći):
$30,33 milijarde (procjena iz 2010)
$30,09 milijardi (procjena iz 2009)
$31,04 milijarde (procjena iz 2008)

BDP (službeni tečaj):
$16,83 milijarde (procjena iz 2010)

Radna snaga po sektorima: poljoprivreda 20,5%, industrija 32,6%, usluge 47% (2008)

Stopa nezaposlenosti: 24% (procjena iz 2011, ILO metodologija; 43,2% - administrativni podaci)

Stanovništvo ispod linije apsolutnog siromaštva: 18,6% (procjena iz 2007)

Izbjeglice i interno raseljene osobe: **izbjeglice (zemlja porijekla):** 7.269 (Hrvatska)

IRO: 131.600 (Bošnjaci Hrvati, Srbi, i Bosanci raseljeni u ratu 1992-95) (2007)

UVOD – SIROMAŠTVO I SOCIJALNA ISKLJUČENOST[132]

Po Ustavu koji je usaglašen u Dejtonu odgovornosti za socijalne politike nisu dodijeljene državnim institucijama. Član III eksplicitno kaže: 'sve funkcije i odgovornosti vlade koje striktno nisu date institucijama Bosne i Hercegovine biće funkcije i odgovornosti entiteta'[133]. Stoga, sporazum dozvoljava razvoj dvije različite socijalne politike i režima socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini, Federaciji i Republici Srpskoj[134]. Zapravo, u Federaciji su ovlasti za socijalne politike dalje podijeljene između Federacije i kantona. Federacija, prema Članu 1 ima isključivu odgovornost za kreiranje monetarne i fiskalne politike. Zdravstvena pitanja i socijalna zaštita su definisani kao zajednička odgovornost Federacije i kantona po Članu 2 (III). Član 4 daje kantonima odgovornost da kreiraju politike obrazovanja, da kreiraju i regulišu stambene politike, politike o javnim uslugama i implementaciju socijalne politike i održavanje socijalnih usluga[135]. Ukratko, državi nedostaje jedinstvena legislativa na državnom nivou i stoga se socijalna zaštita ne pruža na isti način i pod istim uslovima u čitavoj BiH[136].

U suštini, Generalni okvirni sporazum o miru stvara kontradikciju između prava koje imaju entiteti i potrebe da niži nivoi sistema, kantoni i opštine u FBiH, i samo opštine u RS, sakupe sredstva da ispune ova prava. Sistem stoga promoviše visok nivo socijalnih prava koja se ne mogu realizovati, koja su zasnovana na statusu umjesto na stvarnim potrebama, i koja su potpuno odvojena od pitanja prihoda. Zapravo, kantoni i opštine mnogo variraju u veličini, izvorima i mogućnostima prikupljanja izvora, a fundamentalne nejednakosti u ostvarivanju prava su također ugrađene u sistem i njegovu strukturu.

U period od 2000. do 2008, BiH je zabilježila značajan ekonomski rast uz BDP koji godišnje raste za oko 6%. Generatori ovog rasta su bili: visok nivo izvoza i domaće potrošnje, i rast ulaganja koji su potakli značajan rast kreditiranja i doznaka i visoka cijena bh. proizvoda na svjetskom tržištu.

Rast BDP-a je bio praćen smanjenjem siromaštva[137]. Apsolutno siromaštvo, procenat stanovništva ispod linije siromaštva, što predstavlja nivo potrošnje definisan kao 205 KM po osobi mjesečno, se prema procjenama SB/DEP između 2004. i 2007. godine smanjilo sa oko 18 na 14 posto. To je napredak u poređenju sa prvom polovinom ovog desetljeća kada nije zabilježeno nikakvo smanjenje siromaštva. S druge strane, Statistička agencija BiH je došla do drugačije procjene za 2007. koja se zasniva na Anketi o budžetu domaćinstava[138]. Službene linije relativnog i apsolutnog siromaštva date u Tabeli 1 se odnose na procjene BHAS-a[139], koje su značajno veće i iznose 18,2% i 18,6%.

132 IBHI i FSU u BiH su u 2011. godini objavili studiju pod nazivom "Mit i stvarnost civilnog društva – Uloga civilnog društva u jačanju socijalnog uključivanja i smanjenju siromaštva", koja sadrži detaljnu analizu uloge NVOa u jačanju socijalnog uključivanja i smanjenju siromaštva u BiH. Dio rezultata te studije je korišten u pripremi ovog poglavlja.

133 Državni odjel SAD: http://www.state.gov/www/regions/eur/bosnia/dayann3.html

134 Vidi: IBHI. Tranzicija socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 2002.

135 Isto.

136 Rizvanović, Š. Bosna i Hercegovina: Nacionalni izvještaj o socijalnim uslugama. U: Međunarodna organizacija rada. Dobre prakse u pružanju socijalnih usluga u jugoistočnoj Evropi. Budimpešta, 2004.

137 Detaljnije vidi: SB/DEP. "Zaštita siromašnih u vrijeme globalne krize: Ažurirani izvještaj o siromaštvu za Bosnu i Hercegovinu za 2009. Godinu", 18. Decembar 2009, str. 8-9.

138 Važno je, međutim, naglasiti das u drukčiji setovi podataka korišteni za pomenuti period – serija Anketa o mjerenju životnog standarda (Living Standard Measurement Survey, LSMS) – koje su se sprovodile svake godine od 2001. do 2004. Od 2004, Agencija za statistiku BiH (ASBiH) se oslanja na Ankete o budžetu domaćinstava da bi procijenila nivoe siromaštva. Strogo govoreći, ova dva seta podataka se ne mogu porediti. Ipak, treba napomenuti das u procijenjeni nivoi siromaštva za 2004. godinu slični u oba seta, ako se koristi ista linija siromaštva.

139 Vidi: ASBiH, FOS, RSIS. "Anketa o budžetu domaćinstava 2007 – Siromaštvo i životni uslovi". Sarajevo, 2007.

Bez obzira na poboljšanje u novijem periodu, kako konstatuje SB/DEP Izvještaj, značajan procenat stanovništva ima nivoe potrošnje koji su tek nešto iznad linije siromaštva. Na osnovu podataka iz ankete HBS za 2007. godinu, procjenjuje se da oko 20 posto stanovništva, na primjer, ima nivoe potrošnje po glavi stanovništva između 204 KM i 306 KM, što predstavlja 100 do 150 posto linije siromaštva. To ukazuje na činjenicu da je veliki procenat stanovništva Bosne i Hercegovine u osjetljivoj poziciji u odnosu na ekonomsko opadanje koje bi, čak i u skromnim iznosima, moglo da dovede do smanjenja dohotka ispod linije siromaštva.

KARAKTERISTIKE I TRENDOVI ZAPOŠLJAVANJA

Nezaposlenost je jedan od glavnih faktora siromaštva i socijalne isključenosti stanovništva, koji je posebno izražen u svim ranjivim grupama. Ona je opšti problem koji jedan dio stanovništva čini ranjivim bez obzira na druge faktore koji utiču na posebno ranjive grupe. Prema tome, nezaposleni, baš kao i siromašni, se ne analiziraju kao zasebna ranjiva grupa jer su ti problemi opšte prirode i posebno utiču na sve ranjive grupe.

Glavne karakteristike tržišta rada u BiH su visoka stopa neaktivnosti i visoka stopa nezaposlenosti, pored visokog nivo zaposlenosti u neformalnom sektoru. Jedna od najizraženijih osobina tržišta rada u BiH je veoma veliki broj radno sposobnih osoba[140] koje ne učestvuju u tržištu rada i koje su 'neaktivne' (postotak 'radno neaktivnog' stanovništva u BiH je 57%). Učešće na tržištu rada u BiH je značajno ispod nivoa u drugim državama regije. Nadalje, ono već godinama stagnira i pokazuje jako slabe znakove mogućeg povećanja.

U prosjeku, neaktivne osobe imaju nizak nivo stručne spreme - 65% neaktivne populacije je završilo samo osnovnu školu ili čak ni toliko, 32% ima završenu srednju školu, dok samo 3%[141] ima više i visoko (univerzitetsko) obrazovanje. Stopa aktivnosti među mladima u BiH je posebno niska u poređenju sa drugim državama iz regije i EU. Osobe iz dobne grupe 15-24 godine pokazuju stopu aktivnosti od samo 33%.

Od ukupnog broja nezaposlenih osoba, 84% spada u kategoriju dugoročno nezaposlenih, što znači da su bez zaposlenja preko 12 mjeseci (što rezultuje stopom dugoročne nezaposlenosti od 20,1%). To implicira da ne posjeduju vještine neophodne za zaposlenje. Pored toga, 72,4% dugoročno nezaposlenih[142] je bez posla više od 2 godine, dok ih je 27,6% nezaposleno više od 10 godina!

Postotak dugoročno nezaposlenih osoba koji iznosi 84% pokazuje da je ovo slučaj strukturalnih, a ne cikličnih faktora. Čini se da nezaposleni ne posjeduju vještine neophodne da nađu zaposlenje, dok firmama i kompanijama nisu potrebne vrste znanja i vještina koje posjeduju dugoročno nezaposlene osobe.

Činjenica koja je posebno zabrinjavajuća je da otprilike polovinu nezaposlenih osoba čine oni koji po prvi put traže zaposlenje, osobe sa srednjom ili zanatskom stručnom spremom. Stopa nezaposlenosti među osobama starosti između 15-24 godine u 2009. je iznosila 48,7%. Ankete sprovedene u preduzećima pokazuju da oni koji su nedavno završili srednjoškolsko obrazovanje ne posjeduju odgovarajuću vrstu obrazovanja, vještina ili iskustvo koje poslodavci traže. Rizik od siromaštva pokazuje visoku korelaciju s niskim nivoom vještina[143].

140 U neaktivne osobe spadaju sve osobe starosti 15-65 godina i više koje nisu zaposlene i koje ne poduzimju nikakve mjere da se zaposle, kao i osobe koje ne bi prihvatile posao ako bi im se ponudio.
141 Vidi: SB, Isto, str. 10-13.
142 ASBiH, Anketa o radnoj snazi 2009, str. 50
143 SB/DEP, Isto, str. ii

Tabela 1: Linije siromaštva i odgovarajuće stope siromaštva[144]

	Podaci iz ankete HBS za 2004. godinu			Podaci iz ankete HBS za 2007. godinu		
	Držv.	FBiH	RS	Držv.	FBiH	RS
Linija siromaštva zasnovana na 2001 LSMS: 205 KM per capita mjesečno, po cijenama iz 2007.						
Stopa siromaštva:	17.7	18.6	16.5	14	13.3	15
Standardne greške	-0.8	-1.1	-1.3	-0.6	-0.8	-0.9
Zvanična relativna stopa siromaštva:	**311 KM po ekvivalentu odraslog lica mjesečno, cijene iz 2004**			**386 KM po ekvivalentu odraslog lica mjesečno, cijene iz 2007**		
Stopa siromaštva:	18.3	18.8	17.8	18.2	17	20.1
Standardne greške	-0.8	-1.1	-1.3	-0.7	-0.9	-1
Apsolutna linija siromaštva, 2004. godine						
Stopa siromaštva:	17.9	18.5	17.5			
Standardne greške	-0.4	-0.6	-0.7			
Apsolutna linija siromaštva, 2007. godine						
Stopa siromaštva:				18.6	17.4	20.2
Standardne greške				-0.6	-0.8	-0.9
Međunarodna linija siromaštva: 2,5 USD dnevno per capita, PPP iz 2005. godine						
Stopa siromaštva[/1]:	2.2	2.4	2.1	1.5	1.2	2
Standardne greške	-0.3	-0.4	-0.4	-0.2	-0.2	-0.4
Međunarodna linija siromaštva: 5,0 USD dnevno per capita, PPP iz 2005. godine						
Stopa siromaštva[/1]:	16.2	16.5	15.7	11	10.7	11.5
Standardne greške	-0.8	-1	-1.4	-0.5	-0.6	-0.9

Izvor: ASBiH (2008) i proračun osoblja Svjetske Banke uz korištenje podataka iz ankete HBS za 2004. I 2007. Godinu. Napomene: Koristeći ECAPOV agregatni pokazatelj potrošnje uporediv na međunarodnom nivou. Linija siromaštva iz LSMS-a iznosi 205 KM mjesečno u cijenama iz 2007. godine i 185 KM mjesečno u cijenama iz 2004. godine. Relativna linija siromaštva BHAS-a iznosi 386 KM mjesečno u 2007. godini i 311 KM mjesečno u 2004. godini, po ekvivalentu odraslog lica.

144 SB/DEP, "Zaštita siromašnih u vrijeme globalne krize: Ažurirani izvještaj o siromaštvu za Bosnu i Hercegovinu za 2009. Godinu". "U cilju praćenja siromaštva tokom vremena, izvještaj SB/DEP koristi liniju siromaštva na osnovu LSMS istraživanja iz 2001 – 205 KM mjesečno po glavi stanovnika a u paritetu sa cijenama iz 2007. Pošto je osnovni cilj konzistentnost, prisup je bio da se koristi linija siromaštva kao početna osnova te da se potom upotrebljavaju cijene (disagregirane koliko je moguće) kako bi se kreirale ekvivalentne vrijednosti te linije za ostale vremenske periode. Kao što je prikazano u Tabeli 1, linija siromaštva zasnovana na anketi LSMS iz 2001. godine je jedna od nekoliko linija siromaštva koje su obračunate za BiH. Argumentacija za izbor te linije siromaštva je da se osigura konzistentnost sa prethodnim analizama, te da se ocijene kretanja vezana za siromaštvo. Agencija za statistiku BiH izvještava o kretanju siromaštva na osnovu relativne linije siromaštva, koja se postavlja u odnosu nasrednju potrošnju po ekvivalentu odraslog lica. Konzistentno sa praksom koja je uobičajena u Europi, linija siromaštva se postavlja na 60 posto srednje potrošnje ekvivalentu odraslog lica. Takva linija je u 2007. godini definisana kao 386 KM mjesečno po ekvivalentu odraslog lica. Na osnovu tih linija, stope broja siromašnih su procijenjene na 18,3 posto 2004. godine i 18,2 posto 2007. godine, pošto su te relativne linije siromaštva postavljene u odnosu na raspodjelu potrošnje u konkretnoj godini, one nisu pogodne za određivanje vremenskih kretanja linije siromaštva. Uz to, apsolutne linije siromaštva (koje se nazivaju i "opšte linije siromaštva") izračunate su za ankete HBS za 2004. I 2007. godinu. Opšta linija siromaštva za 2004. godine je određena na nivou koji je veoma blizu liniji siromaštva o kojoj se izvještava u anketi LSMS iz 2001. godine, koja se koristi u ovom izvještaju, tako da su kretanja konzistentna sa onima o kojima se izvještava ovdje. Takođe treba pomenuti da praksa ponovnog obračunavanja linije za svaku novu anketu de facto sprječava uporedivost kretanja siromaštva. Kao alternativa za konkretne linije u BiH, mogla bi se koristiti međunarodan linija siromaštva, koja je sada postavljena na 2,50 USD po licu dnevno, kao i agregatni pokazatelj potrošnje koji se može porediti na međunarodnom nivou (International Comparison program, ICP 2005). Ako se primjenjuje to mjerilo, koje je mnogo niže od državne linije siromaštva, a time obuhvata i kretanja hroničnog siromaštva, linija siromaštva pada sa 2,2 na 1,5 posto, iako to nije statistički značajno". str. 11.

Veliki broj siromašnih su zaposleni siromašni[145]. Stopa siromaštva među osobama koje se klasificiraju kao zaposlene, u poređenju sa samozaposlenim, nezaposlenim, penzionisanim i neaktivnim osobama, je na najnižem nivou. Pokazalo se da su samozaposleni siromašniji i od zvanično zaposlenih i od penzionisanih osoba. Ipak, otprilike jedna trećina siromašnih osoba je zaposlena, što pokazuje da većina siromašnih radi. Sljedeća najveća grupa siromašnih su penzioneri koji predstavljaju 25% ukupnog broja siromašne populacije.

Neformalno zaposlenje je također na visokom nivou. "Službena" ili registrovana stopa nezaposlenosti je malo iznad 40%. Radi poređenja, Anketa o radnoj snazi iz 2008. godine pokazuje da stvarna stopa nezaposlenosti iznosi oko 23%, što implicira da postoji visok nivo neformalnog zaposlenja. Nekoliko uzroka može objasniti raširenost neformalnog sektora. Kao prvo, direktni porezi koji se plaćaju u formalnom (službenom) zapošljavanju su relativno visoki (socijalni doprinosi iznose oko 41% bruto plate, dok lični porez na dohodak iznosi 10% i 8% u Federaciji BiH i Republici Srpskoj).

IZAZOVI SOCIJALNE POLITIKE

Osnovni problem "uskog grla" sistema socijalne zaštite u BIH je njegova vrlo niska efikasnost u smanjivanju siromaštva.[146]

BiH je, kao što smo vidjeli, 2007. trošila 4% BDP-a na novčanu pomoć kroz oblike socijalne zaštite koji se ne zasnivaju na doprinosima. To je znatno više u poređenju sa prosjekom zemalja u regionu (1,6% BDP-a).

Ogromna sredstva koja Bosna i Hercegovina dodjeljuje za socijalne transfere ne 'ciljaju' siromašne, već se zasnivaju na "statusnim pravima". Od ukupnih socijalnih transfera (ne računajući zdravstveno i penziono osiguranje), najsiromašnija petina stanovništva dobija samo 17%. Detaljnija analiza otkriva čak goru sliku.

Ciljanost socijalnih davanja je nešto progresivnija i bolje usmjerena u RS-u nego u FBiH. Četvrtina (25,7%) najsiromašnijih u RSu su korisnici ovih davanja. U FBiH je taj procenat znatno manji. Svega 14,10% najsiromašnijih iz ovog entiteta je uključeno u finansijske transfere namijenjene socijalnom sektoru.

S obzirom na to da se boračka zaštita u oba entiteta zasniva na stečenim pravima korisnika, posebno je loša usmjerenost novčanih davanja prema siromašnima u ovoj populaciji. Boračke naknade su regresivne naročito u FBiH gdje samo 11,5% najsiromašnijih prima ove naknade nasuprot 21,4% takvih u RS-u. Interesantno je da su veći korisnici boračkih naknada oni iz dijela najbogatije populacije, pri čemu 27,80% takvih prima boračke naknade u RS-u i 26,5% u FBiH.

Civilne naknade, koje se zasnivaju na stvarnim potrebama korisnika, tačnije naknade koje se realizuju putem centara za socijalni rad (uključujući i naknade za dječiju zaštitu) imaju bolju socijalnu ciljanost u RS-u nego u FBiH. Ukupno 47,7% najsiromašnijih u RS-u i 25,1% u FBiH u okviru tzv. civilnih davanja dobijaju sredstva iz ovih programa. Novčana davanja iz dječije zaštite dopiru do 35,4% najsiromašnijeg dijela stanovništva u RS-u i 17,2% u FBiH.

Ovako visok nivo izdvajanja na programe socijalne zaštite koji samo manjim dijelom dosežu do korisnika kojima je socijalna pomoć neophodna, odnosno do najsiromašnijih dijelova stanovništva, opterećuje razvoj privatnog sektora, ne dozvoljava razvoj politika

145 SB/DEP; Isto, str. iv

146 Izvještaj Svjetske banke "Studija-Transferi socijalne pomoći u Bosni i Hercegovini: Prema bolje održivoj i bolje usmjerenoj sigurnosnoj mreži" str. 6-9

usmjerenih na stvaranje povoljnijeg poslovnog okruženja i destimuliše zapošljavanje, što za posljedicu ima dodatno opterećenje javnih budžeta. U trenucima kada se privreda suočava sa posljedicama globalne ekonomske krize, neadekvatna (socijalno nesenzibilna) davanja iz budžeta mogu još više socijalno raslojiti stanovništvo u BiH.

Učinak ovih davanja na smanjenje siromaštva je zanemariv. Ako bi se ova davanja (4% BDP-a) ukinula, siromaštvo bi se neznatno povećalo, sa 18,6% na 19,2%, odnosno za 0,6 indeksnih poena (imajući u vidu procjene siromaštva ASBiH). S druge strane, i uz pretpostavljeno udvostručavanje ovih davanja, efekat na smanjenje siromaštva bio bi zanemariv.

Osnovni problem je u tome što se socijalna davanja u BiH uglavnom zasnivaju na programima koji se temelje na "statusnim pravima" korisnika, a naročito u slučaju "boračkih naknada", koje apsorbuju oko 1/3 ukupne novčane pomoći iz socijalne zaštite nevezane za osiguranje.

Kako je primijećeno u citiranom izvještaju Svjetske banke, ova situacija je fiskalno neodrživa, ekonomski neefikasna i socijalno nepravedna. BiH mora u potpunosti izmijeniti svoje programe socijalnih novčanih davanja nevezanih za osiguranje. Postoji mnogo načina na koje BiH može reformisati ove programe i uspostaviti mjere s ciljem razvoja mreže socijalne sigurnost koja će biti: (a) manje opterećenje za javne resurse, (b) efikasnija i (c) bolje ciljana na siromašne. Konkretno, vlastima u BiH preporučuje se da razmotre trostrani pristup.

Od početka 2009. godine, u FBiH, gdje je ovaj problem najizraženiji, poduzete su značajne mjere kroz izmjene i dopune propisa o invalidima – civilnim, dok se u kontekstu aranžmana sa MMF-om od sredine 2009. godine poduzimaju značajne mjere u odnosu na ratne vojne invalide i druge dijelove boračke populacije. Kriteriji iz aranžmana MMF-a također su realizovani u RS.

PROCJENA UTICAJA KRIZA I BUDUĆA DINAMIKA SIROMAŠTVA

Imajući u vidu uticaj globalne krize na BIH i njene javne prihode, pomenute promjene su nužne. Važno je razviti sistem socijalne zaštite koji će novčana davanja i usluge fokusirati na stvarne potrebe korisnika, naročito mehanizme za bolje ciljanje stvarnih potreba.

Kriza je imala velike posljedice za Bosnu i Hercegovinu u 2009. godini. BDP je, u poređenju sa 2008. godinom (kada je već bio prepolovljen u odnosu na 2007) opao za 2,82%. U 2010 je njegov rast bio samo simboličan i iznosio 0,7%.

Svjetska ekonomska i finansijska kriza se na BiH odrazila na tri načina[147]. Kao prvo, kriza u EU je pokrenula kolaps potražnje za izvoznim proizvodima BiH - nekih 55 posto bh. izvoza ide na EU tržišta; a skoro sav izvoz ide u države koje uveliko ovise o rastu EU. Kao drugo, kriza je ozbiljno smanjila prekogranični dotok novca, te je predkrizni nagli porast kreditiranja odjednom zaustavljen. Brzi rast kreditiranja – koji je godišnje prelazio 20 posto – je zaustavljen i od tada se nije ponovo pokrenuo. Bankarski sistem je opterećen kada je bujica negativnih vijesti o stranim bankama s ograncima u BiH pokrenula proces podizanja depozita manjeg obima krajem 2008. Ipak, nijedna banka nije propala kao rezultat krize. Treće, doznake od dijaspore koja radi i živi vani su smanjene. Drugim riječima, model rasta koji je bio prisutan tokom prve decenije ovog vijeka je u velikoj mjeri nestao.

147 Svjetska banka. Međunarodna banka za obnovu i razvoj, Međunarodna razvojna asocijacija i Međunarodna finansijska korporacija. Strategija partnerstva sa zemljom za Bosnu i Hercegovinu za period FG12–FG15. August, 2011. str. 4.

Pristup socijalnoj uključenosti i smanjenju siromaštva sa svim relevantnim društvenim sektorima kao faktorima razvoja je veoma važan u situaciji globalne ekonomske krize i njenog utjecaja na situaciju u BiH. Jasna potreba da se smanje javni troškovi se ne može, bez ozbiljnih implikacija, primijeniti na socijalne sektore, koji se tradicionalno smatraju izdacima.

Racionalizacija fondova za socijalne sektore bi trebala da nagovijesti investiranje u reforme koje su usmjerene jačanju socijalnog uključivanja, aktivnim politikama socijalnih integracija putem razvoja vještina i zapošljavanja, obrazovanja i zdravstvene zaštite kako bi se korisnici uključili u ekonomski svijet i tržište rada. Stoga bi trebalo naglašavati ovaj karakter razvoja.

Opšte ekonomske posljedice krize u BiH prema svim ozbiljnim procjenama nezavisnih analitičara će biti veće nego što su zvanične procjene. Čak i prije "vanjskog utjecaja krize" BiH je bila u ozbiljnoj strukturalnoj krizi; u posljednjih nekoliko godina stopa nezaposlenosti je varirala između 40% - 45, a doprinos javnih troškova u BDP-u je bio znatno veći nego u regionu. Tranzicija i naročito privatizacija su uzrokovale mnogo društvenih frikcija zbog nepravilnosti. Velika ovisnost o međunarodnoj finansijskoj pomoći i podršci je uzrokovala "sindrom ovisnosti".

Stepen ugroženosti domaćinstava u odnosu na nekoliko dimenzija se već kreće naviše. Stopa nezaposlenosti u BiH je početkom 2009. godine iznosila 24 posto (ILO metodologija) i predstavlja jednu od najviših stopa u Jugoistočnoj Evropi. Za doznake, koje su predstavljale ukupno 15 posto društvenog dohotka BiH, predviđa se da će opasti za 3 do 5 posto u poređenju sa tokovima iz 2008. godine. Na kraju, zaduženost dodaje još jednu dimenziju na ugroženost domaćinstava. Do 2007. godine, dug domaćinstava je iznosio 27 posto BDP i to je predstavljalo polovinu duga cijelog privatnog sektora. Većina zajmova u BiH su bili sa varijabilnim kamatnim stopama i vezani za strane valute. Prema tome, povećanje kamatnih stopa u zemljama iz kojih su poticali najvažniji zajmovi, što je nametnulo tekuće smanjivanje kredita, vjerovatno će dovesti do povećavanja troškova vraćanja zajmova.

Empirijske simulacije Svjetske banke ukazuju na to da bi smanjenje BDP-a koje se predviđa moglo da dovede do povećanja siromaštva, čime bi se poništila polovina napretka koji je postignut prije krize. Šok vezan za dohodak na nivou od 4 posto dovešće do povećanja stope siromaštva za dva procentna poena[148].

Globalna ekonomska kriza je zaustavila napredak u smanjenju siromaštva i dovela do njegovog povećanja u regionu Europe i Centralne Azije, kao i u drugim regionima svijeta. Post-krizno povećanje siromaštva u BiH dio je globalne tendencije i relativno je manje nego u drugim zemljama[149].

Kao što je primijećeno u Strategiji partnerstva sa zemljom za Bosnu i Hercegovinu Svjetske banke[150], preokret rasta BDP-a u 2008. godini je vjerovatno potkopao dio ovih

148 Svjetska banka/DEP. Zaštita siromašnih u vrijeme globalne krize: Ažurirani izvještaj o siromaštvu za Bosnu i Hercegovinu za 2009. godinu. str.32.

149 Na primjer: "Preliminarni podaci pokazuju da je veliki dio progresa u smanjenju siromaštva koji je postignut između 2000. i 2008. poništen zbog globalne ekonomske krize". UNDP, itd. "Draft izvještaj o milenijumskim razvojnim ciljevima u Evropi i Centralnoj Aziji". Konferencija u Istanbulu 2010, str. 21. Vidi isto: UN. "Izvještaj o milenijumskim razvojnim ciljevima". New York. 2010.

150 Svjetska banka. Međunarodna banka za obnovu i razvoj, Međunarodna razvojna asocijacija i Međunarodna finansijska korporacija. Strategija partnerstva sa zemljom za Bosnu i Hercegovinu za period FG12–FG15. August, 2011. str. 5.

postignuća. Bez obzira na nepostojanje svježih podataka, dokazi ukazuju na značajno usporavanje smanjenja siromaštva u BH. Najnoviji raspoloživi podaci o siromaštvu potiču iz Ankete potrošnje domaćinstava (HBS) iz 2007. godine. Iako će se za punu procjenu novijih trendova siromaštva morati čekati na rezultate nove ankete HBS, koja se trenutno provodi na terenu (prvi nalazi se očekuju u junu 2012. godine), raspoloživi dokazi govore o značajnom uticaju nedavne krize na grupe s najnižim prihodima. Zapravo, jedna anketa pokazuje[151] da je više od 60 procenata domaćinstava navelo da su ozbiljno pogođeni krizom. To se može porediti s prosjekom za zemlje regiona ECA od 50 procenata.

Kriza ima značajan uticaj na životni standard. Kriza je zaustavila otvaranje radnih mjesta u BiH, koje je bilo u porastu, ostavljajući zemlju sa stopom nezaposlenosti od približno 27 procenta u 2010. godini.[152] Smanjen priliv doznaka iz inostranstva navodi preko 50 procenata stanovništva, a smanjenje plaće gotovo 40 procenata ukupnog broja. Ovi trendovi tržišta rada stvaraju značajan pritisak na dobrostanje domaćinstava. Četvrtina stanovništva (30 procenata u ruralnim područjima) navodi smanjenje potrošnje osnovnih životnih namirnica, kao što su mlijeko, voće, povrće ili kruh, a 10 procenata stanovništva moralo je da odgađa plaćanje režija (3 procenta je imalo isključenje komunalnih usluga zbog neplaćanja računa). Gotovo 10 procenata stanovništva je moralo odgoditi odlazak ljekaru kad su bili bolesni, a 4 procenta navodi da su morali da prestanu kupovati neophodne lijekove. Do ovih promjena je došlo nakon što su se već odrekli stavki koje nisu neophodne.

Navedene procjene ne uzimaju u obzir očekivane, izuzetno negativne, posljedice Drugog vala svjetske krize. Oporavak ekonomije BiH, smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti u 2011. godini nisu "odloženi"; u stvarnosti je već započeo novi pad BDP-a, a siromaštvo je u značajnom porastu.

Godinu nakon opštih izbora, BiH ulazi u ekstremno teške godine Druge globalne krize sa tek formiranim Vijećem ministara BiH i suočava se sa najtežom političkom krizom još od 1995. godine. Prema tome, nije iznenađujuće što je Evropska komisija objavila veoma negativan izvještaj koji, između ostalog, kaže i to da "Nije bilo napretka u socijalnim politikama"[153].

U Bosni i Hercegovini pitanje socijalne isključenosti je adresirano po prvi put 2007, u okviru Izvještaja o humanom razvoju, koji su izradili Razvojni program ujedinjenih nacija (UNDP) i Nezavisni biro za humanitarna pitanja, kada je analiza socijalne isključenosti objavljena, što je šokiralo javnost poražavajućim podacima o socijalnoj isključenosti BiH stanovništva.[154] Razvijena je originalna nova metodologija za izračunavanje socijalne isključenosti i primijenjena u ovom izvještaju.[155]

151 Anketa 2010 BH-LITS-II koja je iznijeta na teren radi ažuriranja našeg shvatanja socio-ekonomskih trendova u BH u nedostatku drugih novijih na državnom nivou reprezentativnih anketa među domaćinstvima.

152 Ovo je stopa siromaštva mjerena godišnjom Anketom radne snage (maj 2010. godine) uz različitu stopu nezaposlenosti za muškarce (25,6 procenata) i žene (29,9 procenata). Stopa nezaposlenosti je najviša među mladima (15-24 godine) s 57,5 procenata (55,1 procenat za mlade muškarce i 61,3 procenta za mlade žene). Administrativni podaci pokazuju stopu nezaposlenosti koja dostiže 43,3 procenta krajem 2010. godine.

153 EK Bosna i Hercegovina 2011 Izvještaj o napretku. Brisel, oktobar, 2011, str.39.

154 Uzimajući u obzir multi-dimenzionalnu prirodu siromaštva i međuzavisnost sa širim konceptom socijalne isključenosti, također je važno spomenuti mjerenje socijalne isključenosti. U EU, socijalna isključenost se mjeri Laeken indikatorima. U BiH, pripreme za statističko istraživanje su tek počele (SILC) i ono će omogućiti metodološki ispravan monitoring Laeken indikatora.

155 UNDP/IBHI. Nacionalni izvještaj o humanom razvoju 2007. Sarajevo 2007, strane 15, 21, 23. U 2009, ovaj izvještaj je dobio dvije svjetske nagrade "izuzetnost u mjerenju ", od UNDP i OECD.

Obim i priroda socijalne isključenosti u Bosni i Hercegovini analizirana je u okviru slijedećih kategorija: post-konfliktna diskriminacija i etnička separacija, ekonomska nesigurnost i ugroženost, obrazovanje, zdravlje, socijalna zaštita i građanska participacija.

Na osnovu ovih indikatora NHDR je predstavio niz od tri indeksa socijalne isključenosti:

Indeks generalne socijalne isključenosti (HSEI) je baziran na sedam glavnih indikatora koji odražavaju životni standard, zdravlje, obrazovanje, učešće u društvu i pristup uslugama. Ovaj indeks pokazuje da je 50,32% populacije u BiH socijalno isključeno u najmanje jednoj od ovih formi. Naročito je važno učešće u društvu i njegova dva slijedeća indikatora: indikator "nisu glasali na izborima" iznosi 43,6% i indikator "oni koji ne učestvuju u organizovanim društvenim aktivnostima" iznosi 90,7% ispitanika.

Indeks ekstremne socijalne isključenosti (HSEI-1) je izraženiji oblik HSEI-ja i procijenjen je na 21,85%. Ovo znači da je oko 22% BiH stanovništva ekstremno socijalno isključeno iz najosnovnijih procesa i potreba.

Indeks dugoročne socijalne isključenosti (HSEI-2) razlikuje se od druga dva u tome što mjeri dio stanovništva koji ima ograničene izvore za poboljšanje vlastite situacije, što znači da su u riziku od dugoročne socijalne isključenosti. Ovaj indeks pokazuje da je 47% BiH populacije u riziku od dugoročne isključenosti.[156]

Pored najugroženijih i socijalno isključenih grupa, postoji i čitave grupe koje se tradicionalno ne smatraju isključenim, a za koje se mora poduzeti akcija kako bi se osiguralo učešće njihovih članova u društvu. Ovakve grupe se mogu smatrati i najmarginalizovanijim. Njihovu isključenost karakteriše više stigmatizacija nego deprivacija. Ova raznovrsna kategorija uključuje grupe kao što su zaraženi HIV/AIDS-om, seksualne manjine i sadašnji i bivši ovisnici o drogama.

Rizik za sve ove grupe da budu isključene u najmanje jednoj od dimenzija je jasno veći ako nekoliko komponenti socijalne isključenosti međusobno djeluje i utiče jedna na drugu. Ovo stvara preduslove za višestruku deprivaciju kao što su one bazirane na spolu, prebivalištu, invalidnosti i drugom.[157]

KLJUČNE RANJIVE SOCIJALNE GRUPE

U BiH ne postoje statističke ankete koje bi redovno pratile siromaštvo i nezaposlenost u ranjivim grupama stanovništva, pa zbog toga ne možemo odrediti trendove pojedinih desetljeća. Možemo se osloniti samo na dostupna istraživanja.

DJECA

Djeca koja su najviše izložena riziku od isključenosti i siromaštva dolaze iz domaćinstava koja imaju slijedeće karakteristike: domaćinstva sa troje ili više djece gdje najmlađe dijete ima manje od pet godina; domaćinstva sa četiri ili više odraslih osoba; domaćinstva sa dvije ili tri starije osobe; domaćinstva koje vode žene; domaćinstva gdje je glava domaćinstva nevjenčana ili razvedena; domaćinstva koja vode osobe koje nisu obrazovane ili koje imaju samo osnovno obrazovanje; domaćinstva koja nemaju zaposlenih članova; oni koji žive u ruralnim područjima; oni koji žive u Brčko distriktu.

156 Isto. Vidi također: Slijepčević T., IBHI, Kratka analiza sa preporukama: Jačanje uloge civilnog društva u procesima socijalne inkluzije, Sarajevo, 2010.

157 DFID. Smanjenje siromaštva rješavanjem socijalne isključenosti. Sarajevo, 2005. strana 3.

U kontekstu rizika od siromaštva, koji zavisi od karakteristika domaćinstava i uzimajući u obzir deskriptivne i kvalitativne analize predstavljane u ovoj studiji, može se reći da je rizik od siromaštva najveći za:

- Djecu u domaćinstvima koje vode žene,
- Djecu koja žive u ruralnim područjima.

Glavni problem u ova dva tipa domaćinstava je da se preklapaju sa drugim karakteristikama koje povećavaju mogućnost za siromaštvo, što se naročito odnosi na nedostatak obrazovanja i nezaposlenost. Pored postojećih karakteristika domaćinstava, rizik od siromaštva i socijalne isključenosti je povećan za slijedeće specifične kategorije djece: djeca bez roditeljskog staranja, djeca sa invaliditetom, romska djeca ili raseljena djeca.

Siromaštvo je jedan od glavnih uzroka materijalne deprivacije kod djece. Analize bazirane na MICS3 2006 [158] jasno pokazuju da su djeca koja žive u siromaštvu mnogo više izložena riziku deprivacije u smislu ishrane i zdravlja. Siromaštvo je najveći uzrok deprivacije u razvoju i obrazovanju za djecu u BiH.

Istovremeno, siromaštvo je glavni uzrok materijalne deprivacije kod djece koja žive u domaćinstvima bez trajnih dobara (kao što su: TV, telefon, automobil, računar, itd.). Siromašna djeca žive u gorim stambenim uslovima od djece koja nisu siromašna (žive u domaćinstvima bez električne energije, grijanja, kanalizacije i vodovoda, itd.), ili žive u prenatrpanim kućama. Siromaštvo i uskraćenost imaju izuzetno negativne posljedice na razvoj djeteta i razvoj njegovih sposobnosti. Problem se još značajnije povećava ako analiziramo multidimenzionalnost dječijeg siromaštva, na primjer preklapanje indikatora siromaštva. Analiza Y. Chzhen[159] koja se zasniva na anketi Analiza budžeta domaćinstava iz 2007. godine i BHAS metodologiji je pokazala da je: 26,2% djece u BiH siromašno u smislu prihoda (apsolutna linija siromaštva), 18,8% siromašno u smislu potrošnje (relativna linija siromaštva), 13,3% djece materijalno uskraćeno, 25% je uskraćeno po stambenoj osnovi, a 38,5% djece u BiH živi u prenatrpanim domaćinstvima.

Isključujući liniju apsolutnog siromaštva, 57% djece je siromašno prema barem jednom od sljedeća četiri indikatora: relativno siromaštvo u smislu potrošnje, materijalna uskraćenost, uskraćenost po stambenoj osnovi i prenatrpana domaćinstva. Dok je više od polovine djece (57%) siromašno prema jednom indikatoru, četvrtina (26%) ih je siromašna prema bar dva indikatora, 10% djece je siromašno prema tri indikatora, a 3% djece je siromašno prema sva četiri indikatora. Postoji određeni stepen preklapanja dva indikatora koja su vezana za stambene uslove: 53% sve djece koja se svrstavaju u kategoriju stambeno uskraćene djece također žive u prenatrpanim domaćinstvima, u poređenju sa 34% djece koja nisu uskraćena. Preklapanje materijalne i stambene uskraćenosti je još naglašenije: 34% djece koja se svrstavaju u stambeno uskraćenu kategoriju djece su istovremeno i materijalno uskraćena, u poređenju sa samo 6% djece koja nisu stambeno uskraćena.

158 UNICEF, BHAS. *Klastersko istraživanje* višestrukih pokazatelja 2006. Sarajevo, 2007.

159 Chzhen, Y. Child Poverty in Bosnia and Herzegovina: Analysis of the 2007 Household Budget Survey – A Report for UNICEF. July, 2008.

MLADI STAROSTI IZMEĐU 15 I 25 GODINA

Mladi u Bosni i Hercegovini su među kategorijama koje su najviše socijalno isključene. Upitnik o percepciji budućnosti u BiH i analiza odgovora pokazuje veoma negativan stav i mračnu sliku koju mladi imaju o svom životu u ovoj zemlji. Ispitivanje je provedeno među mladima (15-25) koji se još uvijek obrazuju, onima koji su završili obrazovanje, osobama između 25-65 i onima iznad 65 godina.

Slijedeći statistički podaci pokazuju razočarenje i osjećaj beznadežnosti o budućnosti koji dominira među mladima i odraslima: ovaj osjećaj je skoro tri i po puta veći među onima koji se više ne obrazuju, 22,4% puta veći među studentima i učenicima (6,0%), i bliži razmišljanju ljudi između 25-65 (27,6% slučajeva) i preko 65 godina (33,4%). Nadalje, pozicija mladih se odražava u činjenici da oni koji nisu bili upisani u neku obrazovnu ustanovu imaju najniži nivo zdravstvenog osiguranja, dok oni koji jesu imaju najviši nivo.

Podaci su otkrili da 11,2% mladih ljudi koji ne idu u školu pati od depresije dvostruko češće nego oni koji idu u školu (samo 5,2%). Ako se ovo stavi u širi kontekst, u 17,2% slučajeva, odrasli između 25-65 godina se osjećaju depresivno i pate od melanholije često ili vrlo često.

Mišljenje mladih o obrazovnom sistemu nije ništa bolje. Mladi koji ne pohađaju redovno školovanje procijenili su obrazovni sistem kao loš u 22,3% slučaja, a ova cifra je 1,5 put veća nego kod ljudi koji se još uvijek školuju (12,8%). Drugim riječima, svaka peta muška ili ženska osoba u BiH koja nije upisana u neku obrazovnu instituciju vjeruje da je obrazovni sistem loš. Važna razlika između mladih koji se obrazuju i onih koji se ne obrazuju se odnosi na njihova primanja. Dok je u drugim zemljama to standardna praksa, u BiH mali broj studenata radi tokom srednjoškolskog ili univerzitetskog obrazovanja. Većina studenata je nezaposlena i nemaju svoj prihod tako da zavise od roditelja. Kao rezultat, djeca u siromašnijim kategorijama nemaju pristup obrazovanju, što dugoročno vodi krugu nasljednog siromaštva. Čak i ako imaju pristup obrazovanju, onda to nije sigurno i može biti prekinuto ukoliko njihovi roditelji padnu ispod linije siromaštva[160].

STARIJE OSOBE

Laeken indikatori pokazuju da su stariji u kategoriji koja je u najvećem riziku od siromaštva, bar kada se radi o siromaštvu koje se mjeri prihodom. Pravo na penziju, koje ima gotovo svaki penzioner, smanjuje rizik od siromaštva do određenog stepena. Ovo se naročito odnosi na žene penzionere. Domaćinstva sa dva člana, gdje je barem jedna osoba starija od 65 godina i bez djece koju izdržavaju, su starija u 36,1% slučajeva[161]. Ukupno 28,8% domaćinstava sa jednom osobom koja ima 65 godina ili više je siromašno. Drugim riječima, svaka treća starija osoba u BiH se može smatrati siromašnom.[162]

Kada se radi o siromaštvu na osnovu potrošnje odnosno mjerenju potrošnje, rezultati upitnika ankete "Živjeti u BiH" (2004)[163] su pokazali da se situacija između 2001. i 2004. u domaćinstvima sa jednim ili više starijih članova pogoršala, dok se situacija u domaćinstvima sa jednom starijom osobom popravila. Kao rezultat, može se zaključiti da je isključenost starijih ljudi u BiH primarno posljedica materijalnog siromaštva. Starijoj populaciji bi bilo bolje ako bi se za njih brinuli njihovi rođaci ili država kroz sistem penzionog osiguranja i druge načine socijalne zaštite namijenjene starijim.

160 UNDP/IBHI. Izvještaj o humanom razvoju 2007. Sarajevo 2007, strana 36-37.
161 EPPU-PIMO. Preliminarni izvještaj o stanju siromaštva u BiH za period 2001-2004. Sarajevo, 2005.
162 BHAS. Anketa o radnoj snazi. Saopštenje broj 27.juli 2006, Sarajevo
163 BSAL/IBHI. Živjeti u BiH. Sarajevo, 2005.

Činjenica da u BiH svaka druga osoba od 65 ili više godina, često, ili vrlo često smatra da su sve vrste aktivnosti teške za njih i da im većina usluga nije pristupačna, je najbolja ilustracija nivoa trenutne isključenosti starijih osoba u BiH. Još jedna dodatno otežavajuća okolnost za ovu kategoriju je da je stopa nepismenosti kod žena od 65 i više godina najviša u BiH.

U kontekstu siromaštva i socijalne isključenosti, glavni problem za stariju populaciju ostaje trenutni penzioni sistem u BiH. Na kraju 2004., broj penzionera u BiH je bio 484.000 i prosječna penzija je iznosila 184 KM mjesečno, dok je u isto vrijeme linija siromaštva bila 185KM. Ne uzimajući u obzir penzionere sa nadprosječnim penzijama, penzioni sistem u BiH nesumnjivo stvara siromaštvo i dio je sistema socijalnih davanja koji je najviše pogođen zvaničnom niskom stopom zaposlenosti i visokom stopom neaktivnosti. Ovo dalje smanjuje penzione doprinose.

Dok je prije 1991. bilo tri radnika na svakog penzionera, danas je ovaj odnos pao na 1:1,9. nadalje, penzioni sistem u BiH uključuje 81% osoba starijih od 64 godine, dok sve druge evropske zemlje imaju znatno veći broj penzionera nego odraslih, što je razumljivo uzimajući u obzir njihov penzioni sistem. Problem penzionog osiguranja u BiH je to što se manje od 45% finansijskih resursa troši na penzije za ljude starije od 65 godina, što znači da se penzionerima preko 64 godine daju neadekvatne naknade za penzije.

Ako bi se sav raspoloživi prihod penzionog sistema koji se dodjeljuje za starosne penzionere podijelio brojem ljudi starijih od 64 godine, vidjeli bismo da stariji žive u ekstremnom siromaštvu. Penzioni sistem u BiH dodjeljuje manje sredstava po starijoj osobi nego u onim zemljama u kojima su troškovi života manji (Albanija, Bugarska i Rumunija) i manje nego u zemljama koje su ekonomski manje razvijene nego BiH (Albanija). U BiH se 8,77% BDP-a odvaja za penzije, što je manje nego u susjednim zemljama (Hrvatska 12,5%; bivša Srbija i Crna Gora 11,7%).

Reforma penzionog sistema je jedan važan element za postizanje boljeg socijalnog uključivanja starijih. Teškoće unutar trenutnog BiH penzionog sistema odražavaju veoma lošu zaposlenost, neadekvatnu alokaciju javnih troškova i nesposobnost zemlje da modificira penzioni sistem u skladu sa dominirajućim socijalnim i ekonomskim uslovima i potrebama.

OSOBE S INVALIDITETOM

Socijalna isključenost invalida se, bez izuzetka, podrazumijeva, ali istinski obim njihove socijalne isključenosti se negira. Slijedeće cifre pokazuju stvarne i dramatične dimenzije socijalne isključenosti invalida, otkrivajući veoma uznemiravajuću sliku:

- 10% populacije BiH ima neki oblik invalidnosti, dok je 30% direktno ili indirektno pogođeno posljedicama invalidnosti.[164]
- Broj invalida koji se često ili vrlo često osjećaju beznadežno kada je u pitanju njihova budućnost (46,4%) je gotovo dva puta veći nego osoba koje to nisu (24,9%).
- Procenat invalida koji se osjeća depresivno je često ili vrlo često (47,8%) je gotovo tri puta veći nego onih koji to nisu (17,3%).
- Invalidi procjenjuju kvalitet svog društvenog života na skali od 1 do 7 niže nego ljudi koji nisu invalidi.

164 UNICEF/SPIS: D. Pobrić. A. Mujčinović. Z. Drnda. Situaciona analiza – Istraživanja stanja ranjivih grupa djece, okvira politika djelovanja, strateških dokumenata i zakona na kojima počivaju usluge socijalne zaštite i inkluzije za djecu u BiH (Radni nacrt). Maj, 2011.

- Invalidi procjenjuju kvalitet svog slobodnog vremena na skali od 1 do 7 niže nego ljudi koji nisu invalidi.
- Ljudi sa posebnim potrebama procjenjuju kvalitet svog ukupnog života na skali od 1 do 7 niže nego ljudi koji nisu invalidi.

Isto tako, invalidi su praktično isključeni iz obrazovanja[165]. Istraživanje pokazuje da 0,7% invalida dobija neku vrstu obrazovanja, dok je procenat osoba koje nisu invalidi 10 puta veći (9,6%). Mnogo veći procenat (46,2%) invalida je stoga procijenilo prilike za sticanje vještina kao slabe u poređenju sa ljudima koji nisu invalidi.

Slično, u oblasti zdravstva, invalidi bez zdravstvenog osiguranja čine veći procenat (18,4%) nego oni koji nisu invalidi (14,1%). Također više od četvrtine invalida je ocijenilo medicinske i zdravstvene usluge kao loše (28,6%), što je gotovo jedan i po put više nego kod onih koji nisu invalidi (20,2%). Sistem socijalne zaštite je također ocijenjen kao loš u većini slučajeva.

Kada su u pitanju prihodi, slika je jednako loša. Broj invalida koji zarađuju prihod je u pola manji nego onih koji nisu invalidi (16,7%, odnosno 33,5%). Pored toga, ako isključimo one koji su nesposobni za rad, penzionere i vojnike, pokazuje se da među invalidima ima daleko više domaćica (31,4%) u poređenju sa onima koji nisu invalidi (21,6%), dok je broj studenata i učenika znatno niži (1% u poređenju sa 11,2%). Neiznenađujuće, invalidi su procijenili njihovo zadovoljstvo na poslu na skali od 1 do 7 niže nego ljudi koji nisu invalidi.[166]

Invalidi generalno, kao što je slučaj u svim zemljama, su više izloženi siromaštvu i socijalnoj isključenosti. Analiza koju je sprovela Svjetska banka za BiH, pokazala je da invalidnost ili posebna potreba povećava vjerovatnoću da se postane siromašan za 18%. Drugim riječima, vjerovatnoća da postanu siromašni za invalide je za jednu petinu veća nego za koji to nisu.[167]

RASELJENE OSOBE

Do 31. marta 2010. ukupan broj povratnika iz inostranstva (izbjeglica) iznosio je 447.623. Broj povratnika (interno raseljenih lica) je bio 579.163. Stoga je ukupan broj povratnika u BiH 1.026.786[168]. Uprkos ovim, nesumnjivo pozitivnim rezultatima, ovaj problem još uvijek ostaje značajan; ukupno je još uvijek 113.191 raseljena osoba u BiH.

Povratnici, naročito nacionalne manjine, moraju da se suočavaju sa puno prepreka dok se bore za svoja ljudska i građanska prava, kao što je zaposlenje, zdravstvena zaštita i obrazovanje, što sve utiče na stabilnost povratka. Najugroženije kategorije među povratnicima, interno raseljenim osobama i izbjeglicama su stalno marginaliziranje i trenutno nema efikasnog sistema zaštite koji bi osigurao da njihove osnovne potrebe budu ispunjene. Uprkos određenom napretku, još uvijek nema zvanične podrške za lokalnu integraciju interno raseljenih osoba ili izbjeglica iz Hrvatske koje nisu u poziciji da se vrate. Globalna ekonomska kriza je dodatno smanjila prilike za zapošljavanje izbjeglica i interno

165 Vidi također: DEP, IBHI. Novi pristup invalidnosti – Inkluzivno obrazovanje. Sarajevo i Banja Luka, 2009.
166 Vidi također: DEP, IBHI. Novi pristup invalidnosti – Proces zapošljavanja i profesionalne rehabilitacije. Sarajevo i Banja Luka, 2009.
167 UNDP/IBHI. Izvještaj o humanom razvoju 2007. Sarajevo 2007. strane 38-39.
Vidi također: IBHI. Pregled socijalnog, kulturnog, institucionalnog, istorijskog i političkog okruženja. Sarajevo, 2006.
Vidi također: DEP, IBHI. Novi pristup invalidnosti-standardi, kapaciteti, modeli i mehanizmi za jačanje invalidnih osoba u Bosni i Hercegovini. Sarajevo i Banja Luka, 2009.
168 UNHCR. "Statistički paket". 31.mart 2010.

raseljenih lica, koji pripadaju najugroženijim članovima društva. Birokratske i pravne nedosljednosti na različitim nivoima u zemlji dodatno komplikuju pristup ekonomskim i socijalnim pravima povratnika i interno raseljenih lica. Oko 7.000 od ukupno 113.000 interno raseljenih lica u BiH još uvijek žive u kolektivnim centrima, često u zapanjujućim uslovima, 15 godina nakon što je potpisan Dejtonski mirovni sporazum.

Prema mjerenju siromaštva na osnovu potrošnje u 2004, 37% raseljenih osoba, ili svaka treća raseljena osoba, je bila siromašna. Između 2001. i 2004, siromaštvo raseljenih osoba se pogoršalo po osnovu tri glavna mjerenja - po glavi stanovnika, dubini i jačini – dok je udio raseljenih osoba u ukupnoj siromašnoj populaciji pao za gotovo 50%, sa 29% u 2001. na 16% u 2004.

U teoriji, ova situacija proizlazi iz takozvanih 'pseudosocijalnih politika' koje su usmjerene na najmanje ozbiljne slučajeve u određenoj kategoriji siromašnih. Na primjer, sistem socijalne zaštite pomaže osobama koje su najbliže siromaštvu tako da se one lako mogu izdići iznad linije siromaštva, dok situacija među najsiromašnijim ostaje nepromijenjena jer su oni najskuplja kategorija za adresiranje u ovoj vrsti sistema. Uzimajući u obzir visoku stopu siromaštva, materijalno siromaštvo je izgleda najznačajnija karakteristika isključenosti raseljenih osoba, iako je materijalno siromaštvo posljedica, a ne uzrok socijalne isključenosti ove vrste, zbog činjenice da su oni promijenili mjesto življenja i izgubili veze sa njihovim predratnim porodicama i prijateljima koje su važne kada se radi o pronalaženju zaposlenja na BiH tržištu rada.[169]

ROMI

Romska populacija je gotovo tradicionalno isključena u svim društvima. S jedne strane, njihova socijalna isključenost je bila uzrokovana rasnom diskriminacijom, a s druge strane, kao objektivna posljedica prethodne, samonametnute izdvojenosti Roma unutar njihovih vlastitih romskih zajednica. Kao što je prethodno opisano, određeni aspekti etničkih relacija u Bosni i Hercegovini su dodatno zakomplikovali položaj Roma.

Stvarni stepen socijalne isključenosti među romskom populacijom je predstavljen u rezultatima upitnika o domaćinstvima koji je sproveo UNDP u oktobru 2004. među Romima, raseljenim osobama i većinskim narodima koji žive u neposrednoj blizini. Ispitivanje je potvrdilo poražavajući položaj Roma u BiH sa različitih aspekata. Nepismenost je veliki problem zato što većina romske djece ne ide u školu. 76% romske djece nikada nije pohađalo školu ili završilo osnovno obrazovanje. Oko 18%, ili svaki peti Rom, je završio osnovno obrazovanje, a samo 7% je završilo trogodišnju srednju školu. Dvoje od petero romske djece nikada nije išlo u školu. U vrijeme kada je sprovođeno ispitivanje, 16% Roma od šest ili više godina je pohađalo školu ili je išlo na neku obuku, što je oko pola procenata većinskih naroda koji žive u neposrednoj blizini Roma (25%), ili izbjeglica i raseljenih lica (25%). Pet procenata romskih ispitanika između 6 i 22 godine koji nisu pohađali školu u vrijeme upitnika, reklo je da su visoki troškovi obrazovanja bili glavni razlog toga, što je bilo dva puta više u slučaju većinskih naroda koji žive u neposrednoj blizini Roma (38%), izbjeglica i raseljenih lica (39%).

Kada se radi o zdravstvenoj zaštiti, ispitivanje je pokazalo da Romi koji imaju problema sa zdravljem posjećuju doktora jednu trećinu puta manje nego druge ispitane grupe. Procenat nevakcinisanih Roma (41%) je pet do šest puta veći od procenta kod većinskih naroda koji žive u neposrednoj blizini Roma izbjeglica i raseljenih lica koja nisu vakcinisana.

169 UNDP/IBHI. Izvještaj o humanom razvoju 2007. Sarajevo 2007, strana 41. EPPU-PIMU. Preliminarni izvještaj o stanju siromaštva u BiH. Sarajevo, 2005.

Najvećim dijelom, romska djeca nisu vakcinisana jer nemaju zdravstvene knjižice odnosno zato što njihovo zdravstveno osiguranje nije regulisano. Izbjeglice i raseljena lica su u sličnoj situaciji. Svaki četvrti ispitanik romske pripadnosti je rekao da je lišen medicinskih usluga zato što nema adekvatne dokumente, što je pet do šest puta više nego u slučaju druge dvije ispitane grupe. Podaci ukazuju da su Romi koji su imali pristup medicinskim institucijama-bolnicama bili tretirani jednako kao i druge dvije ispitane grupe.

Kada je u pitanju zapošljavanje, jedan od 25 Roma je zaposlen ili samozaposlen. Većina nezaposlenih Roma je nezaposleno pet ili duže godina. 37% procenata Roma je imalo prihod iz neke vrste izvora u mjesecu prije nego što je upitnik sproveden, isto kao i izbjeglice i raseljene osobe (40%). Najčešći izvor primanja za Rome uključuje prodaju sekundarnih sirovina (29%) i prosjačenje (19%). U većini slučajeva (73%) oni nisu imali plaćeno socijalno osiguranje na osnovu prihoda.

BiH se približila EU time što se pridružila zemljama Jugoistočne i Centralne Evrope u implementaciji međunarodnog projekta "Decenija uključivanja Roma 2005 - 2015", koji ima za cilj da poboljša položaj romske populacije. Potpisivanjem deklaracije prihvatanja, BiH je najzad izrazila političku zrelost i spremnost da riješi problem Roma u BiH, smanji diskriminaciju protiv njih i utiče na poboljšanje njihovog socioekonomskog statusa. Stoga je u 2008. BiH potpisala Akcioni plan za adresiranje pitanja Roma u polju zapošljavanja, stambenih pitanja i zdravstvene zaštite. Akcioni plan se trenutno implementira, i kao dio njega neke opštine su uspostavile baze podataka u svojim centrima za socijalni rad sa informacijama o romskoj populaciji kako bi se obezbjedio smještaj Romima.

GENDER ASPEKTI SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI

I socijalna isključenost i gender nejednakost se dešavaju kao rezultat socijalnih i kulturnih procesa. Uobičajene karakteristike socijalne isključenosti koje se zasnivaju na rodu uključuju neprimjećivanje, siromaštvo, stigmatizaciju, diskriminaciju i manje povoljan položaj u društvu.[170] Socijalno isključene grupe su nevidljive u zvaničnim statistikama, kao što je slučaj sa izvještajima BiH statističkih institucija.

Detaljni izvještaji o nivou obrazovanja i godinama radnog staža u pojedinačnim sektorima, kao i visina primanja, ne pokazuju raspodjelu prema rodu. Posljednjih godina ulažu se napori da se poboljša vidljivost muškaraca i žena putem istraživanja i kvalitativnih studija[171]. Ipak, važni podaci o položaju žena među siromašnim još uvijek nisu dostupni, jer sva ispitivanja koja se bave standardom života, primanjima i budžetom prate situaciju u domaćinstvima a ne pojedinačno.[172]

Tipično, isključene grupe su predstavljene u sveukupnom broju siromašnih. Njihovo siromaštvo je češće dugoročno nego privremeno. Podaci u BiH pokazuju pad u broju siromašnih,[173] ali nivo siromaštva među ženama, naročito starijim i neudatim ženama, nije opao.

Razlika u moći između muškaraca i žena je suština stigmatizacije.[174] Ovaj fenomen proizlazi iz socijalne isključenosti i stvara dodatni prostor za diskriminaciju pored siromaštva i

170 Buvinić, M., i Mazza, J. Spol i politika socijalne inkluzije: Perspektive iz Latinske Amerike i Kariba. Konferencija "Nove granice socijalne politike" Arusha. 2005.
171 IBHI/Svjetska banka, 2003, GEEP 2003, Agencija za jednakost spolova u BiH, 2006.
172 Živjeti u BiH, Podaci za 2001-2004, HBS 2006.
173 LSMS, Talas 1, 2001. i Talas 4 (LiBiH), 2005.
174 Link i Phelau. O stigmi i njenim implikacijama za javno zdravstvo, Rad predstavljen na konferenciji, Stigma i globalno zdravlje: Razvijanje istraživačke agende, Maryland, 5-7. septembar 2002.

deprivacije. Spolna diskriminacija je najevidentnija na tržištu rada i izboru poslova koji su stigmatizirani, kao što je prostitucija,[175] i nasilju na osnovu spola koje je usmjereno protiv žena i djece pet puta više nego protiv muškaraca. Isti fenomen je prisutan i u zaposlenju i obrazovanju, iako je manje naglašen.[176]

Socijalno isključene grupe pate od kumulativno nepovoljnih pozicija jer posjeduju dvije ili više od gore navedenih karakteristika koje vode višestrukoj isključenosti. Na primjer, žene invalidi su isključene iz društva više nego druge žene ili muškarci invalidi, jer su isključene i kao žene i kao invalidi.[177]

DRŽAVNE POLITIKE BIH ZA JAČANJE SOCIJALNOG UKLJUČIVANJA I SMANJENJE SIROMAŠTVA

Bosna i Hercegovina se prilično kasno upoznala sa pojmom socijalnog isključivanja. Prva strategija socijalnog razvoja se bavila fenomenom siromaštva (Strategija za borbu protiv siromaštva, 1998), i pokušala je ponuditi rješenja za razne uzroke neuspjeha i odgađanja društvenog razvoja. Smatralo se da je koncept borbe protiv siromaštva najbolji način za rješavanje izazova s kojima se Bosna i Hercegovina tada suočavala. U toku razvijanja slijedećeg strateškog dokumenta s naslovom Srednjoročna razvojna strategija BiH–PRSP (2002), bila su jasna ograničenja upotrebe koncepta "borbe protiv siromaštva", ali još uvijek nije bio ponuđen neki novi koncept. Stanje na polju socijalne deprivacije građana se u ovom dokumentu posmatralo kroz administrativno funkcionisanje sistema, što svakako nije bilo dovoljno da se obezbijedi adekvatan odgovor na situaciju i poboljša pozicija socijalno marginalizirane populacije. Tek se kroz proces razvoja novih strateških dokumenata pojam socijalnog uključivanja pojavio kao strateški relevantna socijalna i politička dimenzija razvojnih procesa u BiH.

Sljedeće grupe su najviše pogođene ovim problemima: nezaposleni; porodice s djecom; neobrazovani; starije osobe; osobe s invaliditetom.

Ove grupe su prepoznate kao ciljne skupine u procesu razvoja Strategija socijalnog uključivanja u BiH[178], koja za cilj ima rješavanje problema socijalne isključenosti. Strategija socijalnog uključivanja u BiH definiše šest prioritetnih područja koja će biti osnov za budući razvoj BiH. Ova područja uključuju i ciljaju na slijedeće:

- Zapošljavanje;
- Penzioni sistem;
- Obrazovanje;
- Zdravstvenu zaštitu;
- Porodice s djecom;
- Osobe s invaliditetom.

Prioritetni ciljevi zacrtani u procesu razvoja ovog strateškog dokumenta su predstavljali pokušaj identifikacije primarnih ciljeva Strategije socijalnog uključivanja EU, kako bi se

175 IBHI, Legalizacija prostitucije, Zaključak sa okruglog stola, 2004.
176 CEDAW izveštaj, 2003.
177 UNDP i IBHI, Sarajevo 2007, Izvještaj o humanom razvoju, strana 43.
178 Odlukom Vijeća Ministara BiH (2008), BiH DEP (Directorate for Economic Planning) je nadležan za pripremu Strategije socijalnog uključivanja BiH i Srednjoročne Razvojne strategije BiH. Oba ta dokumenta su pripremljena u saradnji s državnim i entitetskim ministarstvima, uz učešće NVO sektora. Trenutno su oba dokumenta u proceduri prihvatanja od strane Vijeća ministara BiH.

osiguralo da proces razvoja i implementacije Strategije rezultira poboljšanjem socijalnog sistema u BiH, što je preduslov za članstvo u EU.

Proces razvoja Strategije socijalnog uključivanja u BiH i njegova implementacija se zasnivala na slijedećim ključnim principima:

- Participatornom pristupu;
- Kompatibilnosti socijalnih i ekonomskih politika;
- Državnom aktivizmu;
- Koordinaciji;
- Odgovornosti institucija;
- Socijalnom dijalogu i partnerstvu;
- Aktivnoj uključenosti socijalnih partnera i organizacija civilnog društva;
- Korporativnoj (zajedničkoj) socijalnoj odgovornosti[179].

Ovaj novi pristup socijalnim politikama zahtijeva aktivnu participaciju i doprinose ciljanih skupina koje će imati neposrednu korist od uvedenih mjera u okviru različitih subsistema socijalne politike. Redovna saradnja između stvaraoca smjernica strateškog razvoja i konačnih korisnika je vodeći princip koji služi kao osnov za novi pristup razvoju ovih strateških dokumenata. Proces razvoja Strategije socijalnog uključivanja olakšava takav pristup kroz uključivanje svih interesnih strana koje se bave implementacijom mjera socijalnog uključivanja.

Sve preporuke EU naglašavaju učešće organizacija civilnog društva kao važnih partnera u razvoju i implementaciji mjera socijalnog uključivanja. Obzirom na prirodu njihovog osnivanja i djelovanja, organizacije civilnog društva su u najpovoljnijoj poziciji da artikulišu gledišta i zahtjeve korisničkih grupa, jer imaju direktan pristup ugroženim grupama i pojedincima, kao i kapacitete za promociju i rad na socijalnom uključivanju istih. One utiču na "dizanje svijesti zajednice o aktivnoj participaciji u borbi protiv socijalne isključenosti".

U poređenju s ostatkom civilnog sektora u Bosni i Hercegovini, možemo tvrditi da je pravni okvir rada NVO sektora bolji nego pravni okvir rada drugih dijelova civilnog sektora[180]. Rad sindikata, akademske zajednice, medija, civilnih inicijativa i drugih dijelova civilnog društva je i dalje zasjenjen događajima i problemima koji pritišću podijeljeno društvo u Bosni i Hercegovini, pošto se mnoge aktivnosti pokreću kao rezultat etničke, teritorijalne, političke i drugih podjela. Prema tome, NVOi trebaju da iskoriste svoju prednost koja leži u boljoj organizaciji pravnog okvira i preuzeti vodeću poziciju u civilnom sektoru. U mnogim područjima već postoji partnerski pristup državnom i javnom sektoru. Ovo je novina, jer se tradicija demokratskog društva još uvijek ne primjenjuje dovoljno. Pošto društvo još uvijek nije potpuno demokratski razvijeno, nije realno očekivati ni da ovaj instrument društvene demokratizacije bude potpuno razvijen.

179 Izvještaj o humanom razvoju, UNDP i IBHI, 2007. strane 15 -44. Vuković, A. Jačanje civilnog društva: Naučene lekcije iz procesa pripreme BiH Strategije socijalnog uključivanja. U: IBHI. Šta da se radi? Socijalna uključenost i civilno društvo – Praktični koraci. Sarajevo 2009, strane 121-145. Strategija socijalnog uključivanja BiH, Vijeće Ministara BiH, Sarajevo, 2009.

180 Porča, E. Suradnja vladinog i nevladinog sektora na području socijalnih usluga u Bosni i Hercegovini (Magistarski rad). Sarajevo, 2009.

ANALIZA VELIČINE I STRUKTURE NVO SEKTORA U BIH

U zavisnosti od korištenih izvora, podaci o brojevima, oblastima i obimu rada udruženja, fondacija i grupa građana su ponekad kontradiktorni i uglavnom se odnose na nevladine organizacije (NVO 'sektor') i/ili uključuju druge organizacije pod uslovima koji se mogu samo registrovati u skladu sa spomenutim zakonima u BiH (na primjer profesionalna udruženja, kulturna ili rekreativna društva itd).

Istraživanje iz 2005. koje su sproveli IBHI/BSAL i DFID[181], pokazalo je da bilo 9.095 organizacija u BiH prema NACE klasifikaciji[182] i podacima biroa za statistiku oba entiteta i Brčko distrikta. Dalja verifikacija podataka sakupljenih tokom rada na studiji pokazala je da gotovo pola registrovanih organizacija nisu više aktivne[183], dok je procijenjeno da je broj aktivnih "nevladinih organizacija" u BiH bio 4.629[184]. Iako je prema nekim drugim izvorima (USAID) stvarni broj aktivnih NVO-a puno manji.

U 2008, broj registrovanih NVO-a u BiH je znatno porastao na 12.189 (HTSPE Ltd. i Kronauer Consulting, 2009). Ukupni broj registracija u svim javnim registrima je 12.189. Ipak, ovo ne znači da postoji 12.189 udruženja u Bosni i Hercegovini. Zbog postojanja četiri zakona o udruženjima i fondacijama, i odsustva jedinstvenog registra udruženja Bosne i Hercegovine, postoji realna mogućnost da su mnoge asocijacije dva puta registrovane (na primjer na kantonalnom i entitetskom nivou).

Prema istraživanju DFID, IBHI i BSAL u 2004[185], ukupni procijenjeni prihod NVO sektora u BiH u je u to vrijeme činio 4,5% BDP-a, dok je potrošnja NVO sektora bila 2,4% BDP-a. Sada dolazimo do vrlo interesantne usporedbe. Participacija NVO sektora u BDP-u BiH u 2004. bila je blizu 1/5 participacije BiH industrije u BDP-u (industrija je učestvovala sa 18% i to nije daleko od participacije poljoprivrede u BDP-u, koja je bila 40%). Stoga su ekonomska snaga i značaj NVO sektora veliki.

Broj stalno zaposlenih u NVO sektoru bio je 26.668 (ubrajajući i zaposlene na pola radnog vremena), odnosno 2,3% aktivne radne snage. Ako ovom broju dodamo broj volontera koji rade puno radno vrijeme – koji je procijenjen na 63.129, ili 5,36% aktivne radne snage – dobijamo slijedeću cifru: 7,66% aktivne radne snage radi u NVO sektoru, ili za platu ili volonterski. Prihod u BDP-u samo od volontera je bio 3,2%. U skladu sa međunarodnim standardima, ovi brojevi su veoma visoki. Analiza zaposlenosti (za platu ili volonterski) u 24 zemlje ukazuje da je prosjek 7,30%, od 20,6% u Holandiji do 0,6% u Meksiku.

U svrhu usporedbe, u 2004. je 43.405 građana u BiH bilo zaposleno u sektoru transporta i komunikacija. U to vrijeme, NVO-i u BiH su pružali usluge za 29% građana u BiH. Ovo također ilustruje transfer donatorskog novca korisnicima. Ovo je u vezi sa informacijom da 60% NVO-a djeluje na nivou lokalne zajednice što je veoma slično situaciji u Velikoj Britaniji gdje je 70% NVO-a djelovalo na lokalnom nivou iste godine.

Na rast NVO sektora bi se trebalo gledati kao na pozitivan trend, jer pokazuje viši nivo društvene svijesti i interesa građana da se uključe u dijalog i odlučivanje kroz NVO-e. Ipak, uloga i važnost nevladinog sektora se još uvijek potcjenjuje, naročito kada je u pitanju sektor socijalnih usluga.

181 Državne i entitetske Agencije za statistiku, Dokument 3: Izvještaj o telefonskom istraživanju o NVO-ima, u IBHI/BSAL i DFID, 2005.
182 Statistička klasifikacija ekonomskih aktivnosti u Evropskoj zajednici.
183 Dokument 2: Ekonomska teorija i pozadina, u IBHI/BSAL i DFID, 2005. str. 23.
184 Dokument 3: Izvještaj o telefonskom istraživanju o NVO-ima, u IBHI/BSAL i DFID, 2005: 6.
185 Dokument 3: Izvještaj o telefonskom istraživanju o NVO-ima, u IBHI/BSAL i DFID, 2005.

Ukupni broj udruženja koja su osnovana da bi radila samo u interesu svojih članova je 71,80% u poređenju sa udruženjima koja rade za opšti interes, koja učestvuju sa samo 28,20% u ukupnom broju udruženja.[186]

Većina udruženja u Bosni i Hercegovini su bila registrovana nakon demokratskih promjena 1991., dok je samo 9,40% udruženja bilo registrovano prije 1991. Udruženja koje su bila dominantna među predratnim udruženjima su bili lovački i planinarski klubovi, volonterske vatrogasne brigade, kulturna i umjetnička društva i organizacije Crvenog križa.

Udruženja primarno djeluju na lokalnom/kantonalnom nivou, i u većini slučajeva su također registrovana na istom nivou. Samo 19,20% udruženja je registrovano na nivou BiH, kod Ministarstva pravde, sa najmanjim brojem registrovanih na entitetskom nivou (6,40%) i većinom (47,80%) registrovanim na kantonalnom nivou.[187]

Većina aktivnih udruženja je registrovana u manjim gradovima sa populacijom do 100.000 stanovnika (51,10%), dok je najmanji broj registrovan u ruralnim područjima sa manje od 1.000 stanovnika (7,70%). Od ukupnog broja aktivnih udruženja u Bosni i Hercegovini, 15,90% rade u Sarajevu, glavnom gradu Bosne i Hercegovine.[188]

Nadalje, civilnim društvom u Bosni i Hercegovini dominiraju manja udruženja (sa maksimalno 10 zaposlenih ili 100 aktivnih članova/volontera), koja čine 85,4% udruženja u Bosni i Hercegovini. Veća udruženja (14,6%) su ona koja imaju više od 10 zaposlenih ili 100 članova/ volontera.

Istraživanje je pokazalo da 40% NVO-a vjeruje da nemaju konkurenciju u ovim opštinama, odnosno da nema drugih NVO-a ili javnih agencija koje pružaju iste usluge.[189] Ovo je otvoreno za slijedeće interpretacije: da određene usluge ili podrška za stanovništvo ne bi postojale da ih ove organizacije ne pružaju, da NVO-i nisu dovoljno informisani o uslugama koje pružaju druge (vladine i nevladine) organizacije, ili da su organizacije prisiljene da opisuju svoj rad na ovaj način da bi se izborile za svoj opstanak.

Većina zajedničkih polja interesovanja udruženja su obrazovanje, aktivnosti u lokalnoj zajednici, savjetovanje, lobiranje i zagovaranje. Najmanji broj je aktivan u monitoringu javnih politika i rada državnih institucija.[190]

Osim aktivnosti koje su direktno povezane sa posljedicama rata, ima nekoliko, ako ih zapravo uopšte ima, razlika u poljima rada NVO sektora u BiH, u poređenju sa razvijenim zemljama.[191] Osnovne oblasti NVO-a uključuju: kulturu i rekreaciju, ekonomske i socijalne usluge, građanske usluge i zagovaranje.[192] Prema trenutnom istraživanju, situacija je bila slična prije deset godina (odnosno u 1997) 35-40% svih organizacija su se bavile ljudskim

186 U 2009. HTSPE Ltd. i Kronauer Consulting sproveli su obimno istraživanje civilnog društva i objavili analizu pod nazivom: Civilno društvo: Prilozi za izradu strategije za uspostavu stimulativnog okruženja za razvoj civilnog društva u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 2009. S obzirom da je ovo posljednje i najobimnije istraživanje civilnog društva u BiH biće obimno korišteno i citirano u ovoj studiji.

187 Ibrahimagić, M. Analiza NVO sektora iz perspektive socijalnog uključivanja, IBHI. Sarajevo, 2009, strane 37-48. Žeravčić, G. i Biščević, E. *Analiza situacije civilnog sektora u BiH*; U: HTSPE Ltd. i Kronauer Consulting. Civilno društvo: Prilozi za izradu strategije za uspostavu stimulativnog okruženja za razvoj civilnog društva u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 2009. Strane 80-84.

188 Žeravčić G. i Biščevoć E., *Analiza situacije civilnog sektora u BiH*; U: HTSPE Ltd. i Kronauer Consulting. Civilno društvo: Prilozi za izradu strategije za uspostavu stimulativnog okruženja za razvoj civilnog društva u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 2009.Strana 91.

189 Dokument 1: Priručnik za čitaoce i sažetak zaključaka i preporuka u IBHI/BSAL i DFID, 2005.

190 Ibrahimagić, M. Analiza NVO sektora iz perspektive socijalnog uključivanja, IBHI. Sarajevo, strane 37-48.

191 Dokument 7: Mišljenja praktičara u FBiH, u IBHI/BSAL i DFID, 2005.

192 Dokument 1: Priručnik za čitaoce i sažetak zaključaka i preporuka u IBHI/BSAL i DFID, 2005.

pravima, socijalnim pitanjima i kulturom, sportskim aktivnostima i organizovanjem aktivnosti u slobodno vrijeme za određene grupe populacije, iako su u to vrijeme dominantne aktivnosti bile rekonstrukcija, repatrijacija, distribucija humanitarne pomoći i druge aktivnosti vezane za prevazilaženje ratnog razaranja.[193] Slični podaci za 2002. pokazali su se i u istraživanju među omladinskim organizacijama. Većina njih je izjavila da rade na obrazovanju (72,8%), kulturi i umjetnosti (64,9%), ljudskim pravima (58,5%) i zdravlju (55,8%).[194] U kasnim 1990-im, podrška NVO-a koji se bave ekonomskim razvojem počela je da se pojavljuje, kao i prve mreže NVO-a.[195]

FINANSIRANJE NEVLADINIH ORGANIZACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI – OD UZROKA DO POSLJEDICA

Brojni tekstovi su napisani, i pisaće se i u budućnosti, o finansiranju nevladinog sektora. Mi ćemo se, pak, ovdje fokusirati samo ne njegove određene aspekte, kao što su izvori finansiranja nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini. Poznato je da postoji nekoliko izvora finansiranja aktivnosti i rada nevladinih organizacija u BiH (lokalni i međunarodni donatori, državne institucije, samofinansiranje, dobrovoljni prilozi, prihodi od projektnih aktivnosti, itd.). Do sada su NVO aktivnosti uglavnom finansirali međunarodni donatori, država ili međunarodne organizacije. Dostupnost podataka o donatorskim sredstvima, evropskim fondovima ili grantovima koje dodjeljuju državne institucije je ključna za postojanje i rad nevladinih organizacija. Dostupnost tih podataka je mala ili je nema u svjetlu trenutnih kapaciteta nevladinih organizacija koje postoje u Bosni i Hercegovini. Sa čisto funkcionalnog aspekta, osnovni problem finansiranja nevladinog sektora leži u činjenici da je veoma teško kombinovati dostupna sredstva sa ciljevima koji se žele ostvariti u okviru predviđenih finansijskih parametara. Ipak, princip udruživanja sredstava (*matching funds*)[196] se postepeno pojavljuje u BiH i trebao bi postati dio svakodnevne prakse.

Na ovaj način se realizuje puno partnerstvo između NVOa, javnih institucija i svih nivoa vlasti u BiH, tako što se implementira novi način finansiranja projekata (udruživanje sredstava), čime se realizuje i aktivno uključivanje i rješavaju stvarni, aktuelni, prisutni socijalni problem na oba kraja.

IBHI (2007. i 2008. godine) i FSU u BiH (2010.) su sproveli istraživanja finansiranja NVOa iz lokalnih budžeta. Ukupna planirana sredstva institucija za nevladin sektor u 2010. godini iznosila su **114.078.193,73 KM** (0,48% BDP-a za 2009. godinu)[197]. U odnosu na 2008. godinu, u 2010. godini vladine institucije planirale su 3.955.197,70 KM manje izdvajanja za nevladinom sektoru u Bosni i Hercegovini.

Ukupna planirana izdvajanja institucija u 2010. godini iznosila su u **FBiH 75.269.352,73 KM**, u **RS 33.647.941,00 KM** i u **DB BiH 3.241.900,00 KM**. Oko 66% od ukupno planiranog za izdvajanje je planirano u FBiH, 29,5% u odnosu na ukupan iznos planirano je u RS-u

193 CIP u IBHI, 1998: 28. U isto vrijeme, određene ključne aktivnosti, kao što je deminiranje, konstantno nisu dovoljno zastupljene (IBHI, 1998).

194 OIA. Specijalni izvještaj o razvoju omladinske politike u BiH – 3.dio: Omladinski sektor u Bosni i Hercegovini + Direktorij omladinskih NVO u BiH. www.oiabih.info, 2003.

195 Dokument 7: Mišljenja praktičara u FBiH, u IBHI/BSAL i DFID, 2005.

196 Transparentna i pouzdana metodologija dodjeljivanja sredstava (**udruživanje sredstava**). U ovim slučajevima, neka donatorska organizacija investira sredstva iz budžeta u projekte nevladinih organizacija samo ako su one već ranije osigurala sredstva iz drugih (tzv. domaćih) izvora (kao što su ministarstva/opštine/centri za socijalni rad ili druga tijela javne uprave), tj. budžeta institucija vlasti.

197 Preliminarna procjena BDP-a za 2009. godinu iznosi 23.994 u milionima KM. Podatak Agencije za statistiku BiH, Tabela: Osnovni indikatori – godišnji nivo, www.bhas.ba [očitano u januaru 2011.]

i 2,8% planirano je u DB BiH. Preostalih 1,7% za nevladin sektor planirano je na nivou države BiH. U FBiH je planirano 4.550.235,44 KM više u odnosu na 2008. godinu, odnosno 6% od ukupnog planiranog za FBiH u 2010. godini, dok je u RS planirano 2.130.418,39 KM manje nego u 2008. godini, što je opet 6% od ukupnog planiranog za RS u 2010. godini. U DB BiH planirano je 1.399.213,12 KM manje nego u 2008. godini, što predstavlja oko 43% od ukupnih izdvajanja za DB BiH u 2010. godinu. Najveća planiranja izdvajanja unutar jedne institucije po entitetima su bila 10.853.000,00 KM u FBiH i 4.659.040,00 KM u RS, što je u oko 14% ili 1/7 od ukupnog planiranja unutar entiteta.

Od ukupnog broja institucija u BiH, 69% čine institucije FBiH i izdvajaju pomenutih 66% za FBiH. Od ukupnog broja institucija u BiH, 26% čine institucije RS koje izdvajaju pomenutih 29,5% unutar RS-a. Ostalih 4,7% od ukupnog broja institucija u BiH su institucije sa državnog nivoa i DB, a izdvajaju preostalih 4,5%.

Do perioda provođenja ovog istraživanja[198], u cijeloj BiH bilo je već dodijeljeno 107.500.558,50 KM što iznosi 94,2% od ukupno planiranih sredstava.

Posmatrano na administrativnim nivoima, najveća ukupna izdvajanja su na općinskim nivoima, iako su najveća pojedinačna izdvajanja ipak vidljiva od strane institucija na kantonalnom nivou. 47,1% institucija na općinskom nivou izdvaja 53,2% ukupnih planiranih sredstava, 33,6% institucija na kantonalnom nivou izdvaja 32,7% ukupnih planiranih sredstava, 16,3% institucija na entitetskom nivou izdvaja 12,4% ukupnih planiranih sredstava, i 3% institucija na državnom nivou izdvaja 1,7% ukupnih planiranih sredstava. Jednak omjer vidljiv je u kontekstu već izdvojenih sredstava u momentu provođenja istraživanja. Institucije na općinskom nivou su izdvojile sva planirana sredstva, dok su institucije na entitetskom nivou izdvojile i više nego su planirale za 2010. godinu.

EKONOMSKI INDIKATORI PREMA KATEGORIJAMA UDRUŽENJA GRAĐANA/NVOA

Podatak iz prethodnih godina, a koji upućuje na **općinski/opštinski nivo** kao glavni izvor sredstava za nevladin sektor nije se promijenio ni u 2010. godini. Naime, podatak iz prethodnih studija imenovao je općinske/opštinske vlasti kao većinski izvor sredstava za nevladin sektor u BiH.[199]

Grafikon koji se nalazi ispod prikazuje promjene trenda izdvajanja, kao i procente konkretnih izdvajanja po kriteriju kategorija UG/NVO u periodu provođenja istraživanja.

Od ukupno planiranog iznosa dodijeljenog nevladinom sektoru u 2010. godini, 34,3% je namijenjeno sportskim organizacijama; 16,0% boračko-invalidskim udruženjima i srodnim organizacijama; 21,6% UG/NVO koje se fokusiraju na pružanje socijalnih usluga/socijalne zaštite građana i 28,2%[200] ostalim tipovima UG/NVO-a[201].

198 FSU u BiH i CPCD. Na pola puta: Izdvajanja vladinog sektora za nevladin sector u Bosni i Hercegovini za 2010. godinu. Sarajevo: FSU u Bi Hi CPCD, Februar 2011

199 Napomena: U 2007. godini izdvajanja na općinskom nivou su iznosila: 54,7% za sportske organizacije, 12,7% za boračko invalidska udruženja i srodne organizacije i 32,6% za ostala UG/NVO od ukupnih izdvajanja vladinog sektora za nevladin, a u 2008. godini izdvajanja na općinskom nivou su: 42,5% za sportske organizacije, 15,2% za boračko invalidska udruženja i srodne organizacije i 42,3% za ostala UG/NVO

200 Znamenke koje su rezultat analize uglavnom su, us svrhu ove publikacije, pisane na više od 2 decimale. Usljed zaokruživanja na jednu ili dvije decimale, može doći do pojave ukupnog zbira neznatno različitog od 100% (recimo 99,9% ili 100,1%). Međutim kako se radi samo o posljedici zaokruživanja, to se ove devijacije mogu smatrati istovjetnim sa 100%.

201 Ukupna sredstva podrazumijevaju zbir pojedinačnih sredstava po kategorijama UG/NVO, koji se razlikuje od ukupno planiranih sredstava, radi mogućnosti računanja učešća svake od kategorija u tom ukupnom iznosu.

U odnosu na 2008. godinu udio izdvajanja za sportske organizacije je u 2010. godini blago opao (za 2,8%), udio za boračko-invalidska udruženja je blago porastao (za 1,3%), dok su se udio izdvajanja za UG/NVO koje se fokusiraju na pružanje socijalnih usluga/socijalne zaštite građana i udio izdvajanja za ostale tipove UG/NVO-a nešto značajnije promijenili. Za ostale tipove UG/NVO-a izdvojeno je 5,6% manje nego 2008. godine, ali za UG/NVO koje se fokusiraju na pružanje socijalnih usluga/socijalne zaštite udio izdvajanja je povećan za 8% u odnosu na 2008. godinu.

Kako se udio za sportske organizacije smanjio i sa 2007. na 2008. godinu, i to za 7%, vidimo da se trend smanjenja udjela sredstava za sportske organizacije nastavlja u 2010. godini.

U 2010. godini, u odnosu na 2008. godinu, javlja se trend povećanja udjela sredstava za udruženja fokusirana na boračko-invalidsku zaštitu. Ovaj procentualni odnos 2008. godine iznosio je 14,7% ukupnih izdvajanja, a 2010. godine taj odnos iznosi 16,0%.

Grafikon: Trend zdvajanja planiranih sredstava institucija vlasti po kategorijama UG/NVO[202]

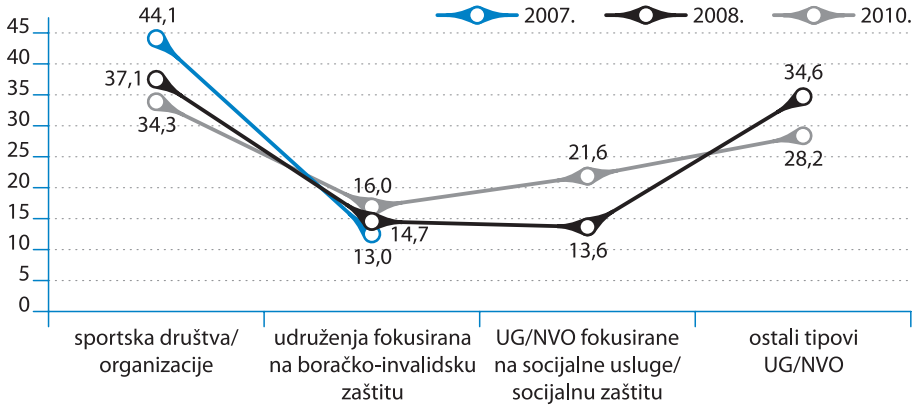

Ukupno je **35.698.841,62 KM** dodijeljeno bez tenderskih procedura (npr. putem planiranih programa rada), što je procentualno 31,3% od ukupnog iznosa dodijeljenih sredstava.

Ukupno **78.379.352,11 KM** od ukupno izdvojenih sredstava dodijeljeno je tenderskim procedurama, što je za 8,4% manje u odnosu na 2008., a 8,6% u odnosu na 2007. godinu.

Od institucija koje izdvajaju sredstava, 76,9% zahtijevaju podnošenje i finansijskih i pismenih izvještaja od strane UG/NVO-a dok 5,2% dodjeljuje sredstva bez obaveze podnošenja izvještaja. Ukupno 14,4% institucija vlasti zahtijeva podnošenje isključivo finansijskog izvještaja, a 3,5% isključivo podnošenje pismenog izvještaja.

U odnosu na 2008. godinu, samo je zahtjev za podnošenje pismenog izvještaja o realiziranim aktivnostima veći nego 2010. godine, dok su generalno zahtjevi za podnošenje oba ili samo finansijskog izvještaja o utrošku sredstava veći u 2010. godini. Razlika nije velika ali je ipak prisutna, što znači da je trend porasta zahtijeva za izvještavanje o utrošku dodijeljenih sredstava u porastu.

To potvrđuje i činjenica da je u 2008. godini, 3,7% institucija je zahtijevalo izvještaje samo za sredstva dodijeljena određenim kategorijama UG/NVO-a (uglavnom od UG/NVO koje

202 U 2007. godini UG/NVO fokusirane na socijalne usluge nisu razmatrane odvojene od ostalih UG/NVO, te im trend nije ni pokazan u cijelom periodu posmatranja.

se fokusiraju na socijalne usluge/socijalnu zaštitu i "ostale tipove UG/NVO-a"), a u 2010. godini nema takvih institucija. Dakle, na osnovu prethodno prezentiranih empirijskih podataka može se pretpostaviti da je izvještavanje od bilo kojeg tipa UG/NVO-a je postalo relativno važno.

62,1% institucija vlasti koje nemaju obavezu podnošenja finansijskog izvještaja planira uvesti obavezu izvještavanja u skorijoj budućnosti, a od toga 23,7% već u 2011. godini.

44,7% od onih koji nemaju obavezu podnošenja pismenog izvještaja o realizaciji planira uvesti obavezu izvještavanja u skorijoj budućnosti, a od toga 20,2% već u 2011. godini. Također, na osnovu ovdje pomenutih empirijskih podataka može se pretpostaviti da je potreba praćenja i izvještavanja o utrošku sredstava i realizaciji projekata postala važnija u 2010. godini.

PRIMJER DOBRE PRAKSE

Fondacija za socijalno uključivanje u BiH je registrovana u martu 2010, kada je i započela svoje aktivnosti vođena sljedećom vizijom, misijom, ciljevima i rezultatima:

Vizija: Aktivno i vitalno civilno društvo sa posvećenim i funkcionalnim nevladinim organizacijama koje promovišu jednake mogućnosti i potpunu realizaciju ljudskih prava za sve građane. Poštivanje ljudskih prava i transparentnost u procesima i procedurama odlučivanja su osnova za participativnu demokratiju u BiH i potpunu implementaciju Strategije socijalnog uključivanja (SSU).

Misija: Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini povećava kapacitete i ulogu nevladinog sektora u jačanju socijalnog uključivanja i implementaciji SSU. Prema tome, ona doprinosi prevenciji i smanjenju uzroka i posljedica socijalnog isključivanja u BiH. Pored toga, uzimajući u obzir činjenicu da se socijalna situacija u BiH nije promijenila posljednjih godina, kao i negativne posljedice trenutne globalne finansijske krize na realnu ekonomiju (i u BiH) i socijalni razvoj, prevencija mogućeg pogoršanja situacije u pogledu socijalnog isključivanja i siromaštva dobija još veću važnost.

Glavni cilj FSU u BiH: Smanjenje posljedica ekonomske krize i jačanje socijalnog uključivanja najugroženijih grupa u društvu, kroz strateške intervencije fokusirane na dugoročno i održivo jačanje uloge NVO-a u suočavanju sa posljedicama ekonomske krize i glavnim socijalnim pitanjima u BiH. FSU u BiH poboljšava kapacitete i ulogu nevladinog sektora u jačanju socijalnog uključivanja i smanjenju siromaštva. Na ovaj način, ona podržava prevenciju moguće socijalne isključenosti i siromaštva. Preciznije rečeno, **specifični ciljevi** FSU u BiH su:

- Doprinijeti prevenciji i smanjenju uzroka i posljedica socijalnog isključivanja i siromaštva u Bosni i Hercegovini kroz participaciju i podršku promovisanju partnerstva aktera iz vladinog, nevladinog i privatnog sektora;
- Pružiti direktnu podršku identifikovanim najugroženijim grupama stanovništva kada je riječ o siromaštvu i socijalnoj isključenosti;
- Olakšati i podržati razmjenu znanja, iskustava i stručnih vještina za aktivnosti vezane za socijalno uključivanje, a time i za aktivnosti vezane za područje socijalne zaštite, obrazovanja i zdravstvene zaštite, koje će biti zasnovane na potpunoj realizaciji, zaštiti i poštivanju ljudskih prava;
- Poboljšati kvalitet rada u nevladinom sektoru u Bosni i Hercegovini i prilagoditi NVO-e standardima (na primjer, profesionalizacija);

- Povećati dostupnost novčanih sredstava za NVO-e iz lokalnih vladinih budžeta kroz finansijsku podršku koju pruža FSU u BiH;
- Efektivna primjena koncepta udruženih sredstava: to znači da će projekte djelimično finansirati FSU u BiH, a djelimično domaći budžeti (opštinski, kantonalni, entitetski), uz tendenciju povećanja participacije domaćih budžeta;
- Olakšati pristup informacijama za građane u lokalnoj zajednici;
- Povećati transparentnost donošenja odluka u procesima dodjeljivanja sredstava iz domaćih budžeta.

Aktivnosti FSU u BiH uključuju finansijsku podršku NVO-ima koji direktno pomažu siromašnim i ugroženim grupama, u skladu s ciljevima SSU, kroz aktivnosti usmjerene na:

- Osobe s invaliditetom (posebno osobe s invaliditetom koje su ujedno i članovi manjinskih grupa – žene, starije osobe, itd.);
- Porodice sa više djece i djecu iz ugroženih grupa;
- Zapošljavanje mladih;
- Zapošljavanje novonezaposlenih;
- Ad-hoc podršku u kritičnim situacijama.

Koncept podrške NVO-ima zasnovan na obaveznom udruživanju sredstava sa domaćim budžetima je jako važan. U prvom krugu NVO projekata planirana participacija domaćih budžeta je bila 33%, 40%u drugom krugu i 50% u trećem krugu, sve u periodu 2010-2013. Učešće domaćih budžeta u budućim periodima će se definisati naknadno.

Ovaj koncept udruženih sredstava je rezultirao:

- Fokusiranjem NVO-a i budžeta sa različitih nivoa vlasti na implementaciju SSU, uzimajući u obzir komplementarnost između prioriteta FSU u BiH i SSU. Zbog toga je FSU u BiH jedan od specifičnih novih mehanizama za implementaciju SSU, posebno u pogledu uključivanja NVO-a u taj proces.
- Jačanje partnerskih NVO-a i javnih institucija u socijalnom uključivanju, što omogućava povećanje broja korisnika.
- Uvođenje EU standarda u procedure podrške NVO-ima kroz domaće budžete (tenderi, monitoring, izvještavanje, itd.).
- Jačanje održivosti NVO sektora u procesu njegove “tranzicije" sa stranih na domaće izvore finansiranja.

Sve ovo se jasno vidi iz sljedećih postignutih rezultata i indikatora:

- U prvom krugu projekata (2010-2011), FSU u BiH je podržala 21 NVO projekt fokusiran na pružanje pomoći osobama s invaliditetom (10 projekata), zapošljavanje i samozapošljavanje (4 projekta), zapošljavanje mladih (4 projekta), te najugroženije grupe stanovništva (3 projekta). Sveukupno učešće FSU u BiH sredstava je bilo 775.682 KM, a participacija domaćih budžeta je bila 387.667 KM, što ukupno iznosi 1.163.349 KM. Prema tome, učešće domaćih budžeta je bilo veće od očekivanog, 33,32%. To znači da se koncept udruženih sredstava dokazao kao realističan i uspješan, čak i za vrijeme ekonomske krize u BiH i uz značajna smanjenja domaćih budžeta. Kao implementator 21 NVO projekta, FSU u BiH je direktno podržala 9.527 korisnika. Kroz ove projekte je uspostavljeno javno-civilno partnerstvo između 21 NVO i 33 javne institucije.
- U drugom krugu (2011-2012) koji se trenutno implementuje, FSU u BiH podržava 18 NVO projekata (8 projekata koji pružaju pomoć osobama s invaliditetom, 2 omladinska

projekta, 2 projekta fokusirana na najugroženije grupe stanovništva i 3 projekta za obrazovanje i samozapošljavanje žena). FSU u BiH učešće u finansiranju ovih projekata je 765.116 KM, a domaću budžeti učestvuju sa 558.371 KM, što ukupno iznosi 1.323.487 KM. Učešće domaćih budžeta u drugom krugu projekata je, ponovo, veće od očekivanog i iznosi 42,19%. Kroz implementaciju ovih projekata obezbijediće se direktna podrška za 7.292 korisnika. Ovi projekti su podržali uspostavljanje partnerskih odnosa između 18 NVO-a i 22 javne institucije.

- Važno je naglasiti da su dvije godine iskustva FSU u BiH pokazale realne mogućnosti NVO participacije u implementaciji SSU, jačanja javno-civilnih partnerstava uz sredstva FSU u BiH (koja ima podršku SDC i OSF BiH) i uz podršku domaćih budžeta – u prva dva kruga projekata je bilo 55 domaćih donatora (za ukupno 39 projekata koji su imali ili imaju ukupno 16.819 korisnika).
- Makroekonomsko-socijalni učinak rada FSU u BiH je vidljiv čak i nakon samo 2 godine aktivnosti. Ukupna finansijska sredstva u dva kruga podrške NVO-ima iznose 2.486.836 KM, što iznosi 2,1% od ukupnog iznosa sredstava iz domaćih budžeta dodijeljenih za NVO-e u 2010. (114.078.193 KM), što FSU u BiH čini najvećim NVO partnerom u BiH.
- Još je važnije naglasiti da su ukupna sredstva FSU u BiH u dva kruga finansiranja NVO-a činila 10% ukupnih sredstava iz domaćih budžeta dodijeljenih za finansiranje NVO-a na području socijalne zaštite/socijalnih usluga, što FSU u BiH čini važnim faktorom socijalne zaštite u BiH.
- Od procijenjenog broja stanovništva ispod linije apsolutnog siromaštva (18,6% prema podacima Agencije za statistiku BiH za 2007, što je ukupno oko 670.000 stanovnika), FSU u BiH je podržala 16.819 korisnika, što čini 2,5% siromašnog stanovništva u BiH. Sve ove činjenice čine FSU u BiH bitnim faktorom u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti u BiH.

FSU u BiH je takođe značajno aktivna na području izgradnje kapaciteta NVO-a, kreiranja analiza i preporuka za politike u vezi sa socijalnim uključivanjem i razvojem civilnog društva. Uz mnogobrojne treninge za izgradnju kapaciteta NVO-a, FSU u BiH je pripremila i objavila:

- Istraživanje "Na pola puta – Izdvajanja vladinog sektora za nevladin sektor u Bosni i Hercegovini za 2010. godinu" (u saradnji sa Centrom za promociju civilnog društva - CPCD), februar 2011. Cilj ovog istraživanja je bio da obezbijedi dodatne finansijske parametre za definisanje uspješne saradnje između vladinog i nevladinog sektora u BiH, kao i za proces uspostavljanja uspješne saradnje i partnerstva između vlasti i organizacija civilnog društva u BiH i obezbjeđivanje pouzdanih podataka o izdvajanjima vladinog za nevladin sektor u BiH za 2010. godinu, obraćajući se direktno tijelima vlasti na svim nivoima upravljanja.
- Studiju "Mit i stvarnost civilnog društva – Uloga civilnog društva u jačanju socijalnog uključivanja i smanjenju siromaštva" (u partnerstvu s Inicijativom za bolju i humaniju inkluziju - IBHI), februar 2011. Analiza u Studiji je zasnovana na holističkom pristupu velikom broju problema kao što su siromaštvo, socijalna isključenost, sistem socijalne zaštite u BiH, ugrožene grupe, veličina, struktura i izvori finansiranja NVO sektora i medija. Na osnovu toga su razvijene preporuke za politike za jačanje uloge nevladinog sektora u jačanju socijalnog uključivanja (partnerstvo s javnim institucijama, umrežavanje NVO-a, neophodne reforme pravnih okvira, najbolje prakse u BiH, itd.).
- Almanah "Prijateljstvo se rađa", mart 2011. Ova publikacija oblikuje sliku rezultata i uticaja koji je FSU u BiH ostvarila tokom prve godine svog rada, u kontekstu implementacije projekata nevladinih organizacija u 2010/2011.

- Policy brief "Izazovi civilnog društva u Bosni i Hercegovini", juli 2011. Ovaj dokument za politike predstavlja kratki pregled civilnog sektora u BiH, njegovih izazova i poteškoća, a završava se nizom preporuka za OCD, predstavnike vlasti i građane BiH s ciljem poboljšanja generalne situacije u civilnom sektoru u BiH.[203]

NAUČENE LEKCIJE

Velika razlika se može uočiti između kvantitativnih pokazatelja vezanih za razvoj NVO sektora/medija i stvarni civilni utjecaj koji oni imaju na BiH društvo [204]. Ovo nameće jedno važno pitanje - Da li imamo civilno društvo u BiH? ili imamo njegovu "kvantitativnu" iluziju, bez civilnog karaktera i stoga, ima li ono utjecaj da društvena dešavanja? Ako je ova hipoteza tačna, razlozi bi bili slijedeći:

Civilno društvo u BiH se od završetka rata 1992-1995 razvijalo pod ključnim uticajem međunarodnih politika podrške, tj. stranih donatora. Logika iza ove vrste "industrije" podrške kao koncepta međunarodnih politika podrške[205] se također implementirala u pružanju pomoći razvoju civilnog društva[206]. Veliki broj lokalnih NVOa se formirao kao rezultat potrebe donator da imaju lokalne partnere tokom implementacije njihovih projekata.

Ovo nije bila podrška nego, zapravo, prepreka razvoju BiH civilnog društva, najviše zbog toga što:

- Lokalne NVO nisu bile svjesne prave misije civilnog društva;
- Nisu uspjele da uspostave vidljive odnose sa građanima zato što su njihove projekte određivali donatori, umjesto da budu odgovor na stvarne potrebe ljudi;
- NVO su se razvile kao interesne grupe ili kao profesionalne NVO, bez stvarnog članstva.

Sve ovo je doprinijelo ne razvoju civilnog društva i NVO sektora kao njegovog izuzetno značajnog dijela, nego formiranju jedne "NVO elite". S druge strane, to je značajno reduciralo mogućnost izgradnje održivih, nezavisnih organizacija civilnog društva.

Sa smanjenjem donatorske podrške razvoju civilnog društva, mnoge lokalne NVO su se zatvorile. S jedne strane, počeo je proces tranzicije NVO-a sa međunarodnih na lokalne izvore finansiranja. Ovaj proces je imao, i još uvijek ima, svoje dobre i loše strane.

Njegove loše strane su direktna posljedica interesnog karaktera velikog broja NVO-a. Naime, ovdje mislimo na fenomen koji može biti označen kao "vladine nevladine organizacije", tj. dio NVO sektora koji se finansira iz javih budžeta (uglavnom bez tendera ili opisa planiranih aktivnosti), i koji je potpuno politički orijentisan da podržava vlade. To su, dominantno, NVO koje tvrde da predstavljaju one dijelove stanovništva koji su najviše bili pogođeni ratom.

S druge (ili sa iste) strane, dio NVO-a vide sebe kao "civilne" organizacije koje su istina, formalno gledano, fokusirane na demokratizaciju i u velikoj mjeri vezane za političke stranke, naročito one u opoziciji. Ovo, samo po sebi ne bi bilo problem da ove NVO ne predstavljaju politike ovih političkih stranaka, umjesto vrijednosti civilnog društva.

203 Za više informacija posjetite: www.sif.ba
204 Vidi: Papić, Ž. Slijepčević, T. Dmitrović, T. Ninković – Papić, R. Mit i stvarnost civilnog društva – Uloga civilnog društva u jačanju socijalnog uključivanja i smanjenju siromaštva. IBHI/FSU u BiH, 2011.
205 Vidi: OSFBiH (ur. Papić, Ž.). Međunarodne politike podrške zemljama jugoistočne Evrope – Lekcije (ne) naučene. Sarajevo: Muller, 2002.
206 Vidi: Sebastian, S (FRIDE). Assessing Democracy Assistance: Bosnia (Procjena demokratske pomoći: Bosna). Maj, 2010.

Dobra strana prethodno spomenute tranzicije može se vidjeti u velikom broju NVO-a koje su aktivne u socijalnom sektoru. Ovdje mislimo na "grassroots" organizacije koje su aktivne u svojoj lokalnoj zajednici-opštini. Većina njih je bila "previđena" u davanju donatorske pomoći, što ih je učinilo fokusom rane saradnje i partnerstva sa javnim institucijama i aktivnostima usmjerenim na stvarne potrebe korisnika. Njihov potpuni fokus na socijalnu zaštitu i usluge zahtijeva vidljive aktivnosti podrške za one kojima je to potrebno. Ovo znači da ih je priroda njihovih aktivnosti usmjerila prema izražavanju interesa građana, "gurajući" ih prema osnovnim vrijednostima civilnog društva.

"Donatorski usmjereni" tipovi projekata koje podržavaju strani donatori su još uvijek prisutni. Napredak u smislu lokalnog vlasništva je vidljiv u projektima iz socijalne domene, u lokalnim zajednicama, itd. S druge strane, "donatorski usmjereni" projekti u "političkim" područjima (uloga civilnog društva, demokratizacija, pravo, itd.) *de facto* predstavljaju interpretaciju političkih stavova stranih donatora. Oni su ili bespotrebno trošenje sredstava (različite strategije za razvoj civilnog društva, na hiljade okruglih stolova i konferencija) ili predstavljaju put ka gubitku kredibiliteta ovih NVOa i njihovih projekata u očima građana BiH.

Zajedno sa uvođenjem EU koncepta socijalnog uključivanja, uloga civilnog društva, naročito NVO-a, dobila je značaj u javnim diskusijama u BiH i tokom pripremanja Strategije socijalnog uključivanja (koja će koristiti kao osnova za promjene u pravnom okviru).

U cilju ostvarenja neophodnog progresa (koji država ne može sama ostvariti) na polju socijalnog uključivanja u BiH, neophodno je mobilisati sve društvene aktere. Priroda socijalnog uključivanja zahtijeva jako civilno društvo, zato što jedno ne može funkcionisati bez drugoga. To je također razlog da tematski fokusiramo našu analizu na ulogu civilnog društva u jačanju socijalnog uključivanja i smanjenju siromaštva.

Na pitanje: "Šta da se radi?" je lako odgovoriti. Organizacije civilnog društva bi trebale biti reformisane na takav način koji bi im dozvolio da postanu agenti razvoja civilnog društva kao cjeline.

Prepoznali smo dva osnovna pravca reformi, prije svega, NVO sektora:

- Partnerstvo između NVO-a, njihovo umrežavanje na osnovu konkretnih, sektoralnih ili oblasti u kojima su aktivne. Ovdje ne mislimo na mreže onakve kakve jesu, koje podsjećaju na panel diskusije bez ikakvih pravih aktivnosti, nego na mreže koje su orijentisane prema akciji i koje rade na konkretnim pitanjima. Ovo je najbolji mehanizam za jačanje NVO kapaciteta da utječu na vlade i na javnost. U ovom kontekstu veoma je važno inicirati regionalnu saradnju i umrežavanje, naročito NVO-partnerstvo sa javnim institucijama, opštinama, kantonima, entitetima, BiH državnim organizacijama, naročito u vezi socijalnog uključivanja.
- Partnerstvo s javnim institucijama, opštinama, kantonima, entitetima, državnim organizacijama BiH, posebno u pogledu socijalnog uključivanja. Govoreći jezikom nakon '68, ovo rješenje je "hod kroz institucije" - injekcija civilnog karaktera u njihovo funkcionisanje. Na ovaj način, utjecaj civilnog društva na BiH društvo će biti ojačan.

Da parafraziramo tezu napisanu prije mnogo vremena, do sada su analitičari samo interpretirali NVO svijet, vrijeme je da se on promijeni.

SOCIJALNA ISKLJUČENOST U MAKEDONIJI

IV. MAKEDONIJA

PROFIL DRŽAVE

Puno ime: Republika Makedonija

Glavni grad: Skopje

Površina: 25.713 km^2

Geografski položaj: Smještena u južnom dijelu Balkanskog poluostrva, Makedonija je okružena kopnom i planinama.

Populacija: 2.022.547 – prosječna gustina naseljenosti 78,7 po km^2 (popis iz 2002) [207]

Spolna struktura populacije u 2009: 1.028.815 muškaraca, 1.023.907 žena[208]

Etnička struktura populacije: Dominantni stanovnici su Makedonci (64,18%), Albanci (25,17%), Turci (3,85%), Romi (2,66%), Vlasi (0,48%), Srbi (1,78%), Bošnjaci (0,84%) i drugi (1,04%)

Jezik: Zvanični jezik je makedonski. Bilo koji jezik koji govori barem 20% manjina ima status zvaničnog jezika

Religija: Pravoslavci 65%, Muslimani 29%, Katolici 4% i drugi 2%.

Obrazovanje: 13 godina obavezno obrazovanje (9 godina osnovno i 4 godine srednje).

Pismenost: 96,38% populacije (popis iz 2002)

Zdravlje: Stopa smrtnosti djece (procjena 2011) – 8,54 smrti/na 1.000 rođenih.

Očekivani životni vijek: (procjena 2011) – muškarci 72,61 godine; žene 77,87 godina.

Radna snaga (treći kvartal 2010): 949.300; zaposlenih 648.773; usluge - 58%; industrija i trgovina – 22,1%; poljoprivreda 19,9%.

Relativno siromaštvo u 2010: 30,9%[209]

Nivo demokratije prema Freedom House: Djelimično slobodna (2010)

Participacija žena u parlamentu RM: 35%

Indeks humanog razvoja: 0,701 (71) (UNDP, 2010)

Minimalna plata: MKD 8.050 (EUR 130).

Monetarna jedinica: 1 denar = 100 deni

Glavni izvozni proizvodi: odjeća, željezo i čelik

BDP po glavi stanovnika u 2009: EUR 3.253[210]

207 Državni statistički ured Republike Makedonije
208 Državni statistički ured RM, *Makedonija u ciframa 2010., str.10*
209 Državni statistički ured Republike Makedonije, Saopštenje za novine *Br. 4.1.11.48*
210 Državni statistički ured, *Statistički godišnjak Republike Makedonje, 2010., str.315*

Politika

Državno uređenje: Parlamentarna demokratija.

Ustav: Usvojen 17. novembra 1991, na snazi od 20. novembra 1991; izmijenjen 2001, 2005 i 2009. (Napomena: Izmijenjen u novembru 2001. nizom konstitucionalnih amandmana koji jačaju prava manjina, u 2005. amandmanima koji se odnose na pravosuđe, i 2009. amandmanima koji se odnose na popis za izbor predsjednika).

Nezavisnost od Jugoslavije: 8. septembar 1991.

Grane: Izvršna - premijer (šef vlade), vijeće ministara (kabinet), predsjednik (šef države). Zakonodavna – jednodomni parlament (120 članova izabranih glasanjem na 4-godišnji mandat sa stranačkih listi na osnovu procenta koji su stranke dobile na glasanju u svih šest izbornih jedinica, sa 20 mjesta po jedinici). Sudska – Vrhovni sud, Državno sudsko vijeće, Ustavni sud, Ured javnog tužioca, Javni branilac. Pravni sistem se zasniva na građanskom pravu i sudskoj kontroli pravnih akata.

Regionalna podjela: 8 NUTS[211] 3 statistička regiona.

Pod-podjela: 84 opštine i grad Skoplje.

211 Nomenklatura teritorijalnih jedinica za statistike (Eurostat)

REPUBLIKA MAKEDONIJA U EU KONTEKSTU

Od svoje nezavisnosti 1991, Republika Makedonija je isticala članstvo u Evropskoj uniji kao jedan od svojih strateških ciljeva.

Republika Makedonija je bila prva među zemljama u regionu koja je potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju u aprilu 2001. godine. U Dublinu, Republici Irskoj, Vlada Republike Makedonije je 2004. godine podnijela aplikaciju za članstvo u EU, potvrđujući svoju kontinuiranu i jasnu političku posvećenost da se pridruži Evropskoj uniji. Republika Makedonija je2005. dobila status kandidata za članstvo u Evropskoj uniji. Od tada, na kraju svake godine, Evropska unija objavljuje redovni izvještaj o napretku za Republiku Makedoniju. Vize za putovanje unutar EU Schengen zone za građane Makedonije ukinute su 2009. EK je 10. februara 2010. preporučila otvaranje pregovora o pristupanju Makedonije Evropskoj uniji.

Pored dodatnih koraka i obaveza koje Makedonija treba ispuniti na svom putu ka EU, glavna prepreka u ovom procesu je rasprava sa Grčkom oko imena Makedonije.

SOCIJALNA ISKLJUČENOST U MAKEDONIJI

Politike socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva u Makedoniji su relativno nov pristup[212] kao i uključivanje nacionalnih dužnosnika u poboljšanje situacije najugroženijih, marginaliziranih i siromašnih grupa u Makedoniji. Socijalni i ekonomski problemi sa kojima se ove grupe suočavaju su nasljeđe prošlosti. Oni imaju dugu istoriju i potiču, velikim dijelom, iz perioda loše tranzicije od planirane ekonomije ka tržišnoj ekonomiji koja se odvijala u Makedoniji nakon 1991. Proces tranzicije praćen je privatizacijom, restrukturiranjem preduzeća i zatvaranjem velikog broja neprofitnih industrijskih kapaciteta. Rezultat je bio veliki broj otpuštenih radnika, loši uslovi života, veća nezaposlenost, marginalizacija i porast siromaštva. Nažalost, 20 godina nakon nezavisnosti, post-tranzicijski planovi i mjere još uvijek nisu uspjeli da sistematično riješe ove probleme.

Istrajnost gorućeg problema nezaposlenosti je također potvrđen posljednjim podacima Državnog statističkog ureda, koji pokazuju da je procenat siromašnih ljudi u Republici Makedoniji u 2010. bio 30,9%[213].

212 Prethodne politike za smanjivanje siromaštva bile su uglavnom vezane za ekonomska pitanja i pripremilo ih je Ministarstvo finansija u saradnji sa MMF-om. U proteklih deset godina fokus je promijenjen, tako da su politike za socijalno uključivanje i smanjivanje siromaštva postale glavni zadatak Ministarstva rada i socijalne politike.

213 Relativna linija siromaštva kao nacionalni standard za izračunavanje nivoa siromaštva uvedena je u Makedoniji 1996. Državni statistički ured je definisao siromaštvo na nivou od 70 procenata medijane ekvivalentne potrošnje, (umjesto 60 procenata prihoda – kao u Evropskoj uniji (EU)) sa primijenom OECD skale ekvivalenta kako bi se prilagodilo veličini domaćinstva i potrošnji.
Potrošnja je odabrana kao osnova za mjerenje zbog slijedećih specifičnosti zemlje:
- Tokom dužeg perioda makedonska domaćinstva suočavaju se sa većim varijacijama u svojim primanjima, naročito kada se uzme u obzir, na primjer, da primanje neto plate može nekada kasniti i do nekolliko mjeseci;
- Domaćinstva uvijek ne prijavljuju socijalne transfere;
- Neka domaćinstva ne prijavljuju prihod koji primaju iz privatnih transfera. Kako ova domaćinstva često imaju nekoliko članova, izgleda da imaju minimalna primanja, ali visoke troškove;
- Troškovi pokazuju veliku stabilnost tokom vremena;

U trenutnim socio-ekonomskim uslovima primanja su često nedovoljna da pokriju troškove. Mnoge osiromašene porodice u Makedoniji se suočavaju sa tranzicijom tako što troše porodičnu ušteđevinu od prije tranzicije i druge resurse i ne oslanjaju se na "redovan" dnevni prihod. Porast nezaposlenosti je stvorio uslove u kojima domaćinstva preživljavaju na seoskim proizvodima koji se proizvode unutar porodične ekonomije i uz prihod koji u inostranstvu zarade makedonski emigranti. Neformalno ili crno tržište također veoma otežava određivanje tačnog broja porodica koje su uključene u neformalne aktivnosti za generiranje prihoda.

Grafik 1: Stopa relativnog siromaštva u Makedoniji (u %)

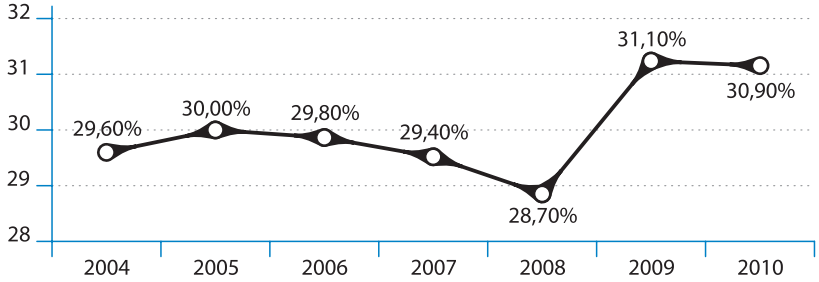

Izvor: Državni statistički ured

Analizirani po profilima, većina ugroženih grupa su domaćinstva sa više članova, imajući na umu činjenicu da 47,3% siromašnih živi u domaćinstvima sa 5 ili više članova. Stopa siromaštva za nezaposlene je 41,8%. Obrazovanje glave porodice također utiče na broj siromašnih ljudi, naime 54,7% siromašnih živi u domaćinstvima gdje glava porodice nema obrazovanje ili je najviše završila osnovnu školu[214].

Tabela 1: Relativno siromaštvo prema vrsti domaćinstva

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ukupno	29,6	30,0	29,8	29,4	28,7	31,1
Domaćinstva starijih osoba	18,2	22,2	24,5	26,7	22,8	24,5
Vjenčani parovi sa djecom	28,2	24,8	23,8	27,1	25,5	27,1
Druga domaćinstva sa djecom	35,1	33,6	33,6	33,4	33,7	36,8
Domaćinstva bez djece	25,2	27,1	26,9	26,3	25,8	28,5

Izvor: Državni statistički ured

Tabela 2: Relativno siromaštvo prema broju članova u domaćinstvu

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ukupno	29,6	30,0	29,8	29,4	28,7	31,1
1 član	20,2	19,6	24,3	26,9	25,3	22,8
2 člana	16,5	20,8	23,9	24,2	21,2	24,6
3 člana	22,5	21,6	17,4	18,8	19	22,3
4 člana	23,5	22,1	21,4	25,6	24,4	26,1
5 članova	29,5	31,0	29,9	30,6	33,2	36,9
6 i više članova	42,5	37,5	38,8	37,5	37,6	42,8

Izvor: Državni statistički ured

214 Državni statistički ured Republike Makedonije, Saopštenje za novine Br. 4.1.11.48

Tabela 3: Siromaštvo prema nivou obrazovanja glave domaćinstva

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ukupno	29,6	30,0	29,8	29,4	28,7	31,1
Bez obrazovanja	57,9	46,8	53,9	53,7	53,2	54,2
Nezavršeno osnovno obrazovanje	32,8	39,9	37,6	37,7	39,1	43,4
Osnovno obrazovanje	38,4	38,2	39,8	37,4	35,4	42,6
Srednje obrazovanje	22,9	23,4	22,8	23,6	23,4	25,7
Obrazovanje nakon srednje škole	17,4	17,6	17,4	17,4	21,5	13,0
Više obrazovanje	9,1	7,3	8,9	11	13,8	11,7

Izvor: Državni statistički ured

Promovisanje socijalnog uključivanja zahtijeva razumijevanje osnovnih uzroka socijalne isključenosti, kao što su diskriminacija, neodgovornost države i njenih institucija i strukturalne neefikasnosti. Rješavanje i prevazilaženje problema ovih grupa bi trebalo poslužiti kao osnova za pripremu Zajedničkog memoranduma za uključivanje (JIM) između Vlade Republike Makedonije i Evropske unije.

Posljednji Izvještaj o napretku Evropske komisije za 2011. navodi da je Makedonija postigla određeni napredak u oblasti socijalnog uključivanja. Usvajanje Nacionalne strategije za smanjivanje siromaštva i socijalne isključenosti smatra se pozitivnim signalom. Ipak, nisu osigurana sredstva za operativne programe. Uključivanje Roma, osoba sa invaliditetom i drugih socijalno isključenih grupa je još uvijek sporo.

NAJUGROŽENIJE I NAJMARGINALIZOVANIJE GRUPE

Tri definisane dimenzije socijalne isključenosti: isključenost iz ekonomskog života, isključenost iz socijalnih usluga i javnog života, prisutne su i u makedonskom kontekstu.

Dok su u 2004. programi Ministarstva rada i socijalne politike za rješavanje problema socijalno isključenih grupa bili fokusirani samo na četiri "tradicionalne" ranjive grupe: ovisnike o drogama i članove njihovih porodica, djecu sa ulice i njihove roditelje, žrtve nasilja u kući i beskućnike, u proteklih nekoliko godina ovaj fokus je proširen. Novoidentifikovane grupe su: osobe sa invaliditetom, starije osobe, djeca (posebno u ruralnim sredinama), manjine, Romi, žene, alkoholičari, samohrani roditelji, nezaposleni (mlade i dugoročno nezaposlene osobe), korisnici socijalne pomoći, itd[215]. Imajući na umu Pristup zasnovan na ljudskim pravima (Human Rights Based Approach - HRBA), odgovarajuća pažnja se mora posvetiti ljudima koji su izloženi socijalnoj isključenosti, ali su "nevidljivi" za statistike, kao što su odrasli i djeca koja žive u institucijama, ljudi koji imaju HIV, muškarci koji su u vezi sa muškarcima i LBGT populacija.[216]

Naredna poglavlja će detaljno obraditi neke od identifikovanih ranjivih grupa u Makedoniji i probleme sa kojima se ovi ljudi suočavaju u svakodnevnom životu.

215 Treba naglasiti da je civilni sektor u Makedoniji - koji uglavnom podržava međunarodna zajednica - dao značajan doprinos u ovom procesu. Dodatne ranjive i marginalizirane grupe identifikovane su putem različitih procesa primijenom Pristupa zasnovanog na ljudskim pravima (Human Rights Based Approach - HBRA), konsultativnih mehanizama sa predstavnicima nacionalnih i lokalnih institucija, relevantnih NVO-a i direktnog uključivanja siromašnih i ranjivih kategorija putem fokus grupa.

216 Podaci o problemima sa kojima se suočavaju određene ugrožene grupe u Makedonji, kao i nacionalne legislative u ovim oblastima, identifikovani su u okviru tematskih radionica sa NVO-ima u Makedoniji koje je organizovao Ludwig Boltzmann Institut za ljudska prava – Istraživačka asocijacija Skoplje. Nadalje, u okviru terenskih istraživanja i analiza koje je proveo isti institut, i u svrhu elaboriranja strateških dokumenata o socijalnom uključivanju, socijalnoj zaštiti i smanjivanju siromaštva na lokalnom nivou, također su dobijene informacije.

DJECA

Ratifikacijom *Konvencije o pravima djeteta* 1993, Republika Makedonija se obavezala da štiti i provodi prava djece, primarno kada su u pitanju materijalna dobra za egzistenciju i razvoj, zdravlje, socijalnu zaštitu i obrazovanje bez diskriminacije. Makedonski ustav definiše prava i dužnosti u vezi zaštite dječijih prava propisujući da porodice koje imaju potrebu, majke i djeca i djeca bez roditeljskog staranja imaju pravo na posebnu njegu i zaštitu države.[217]

Došlo je do pozitivnih pomaka u vezi stanja djece u Makedoniji. Reforme u zdravstvenom sektoru dale su ohrabrujuće rezultate. Većina indikatora dječijeg zdravlja pokazuje pozitivne trendove. Stopa smrtnosti ispod pet godina pala je sa 33,3 u 1990. na 12,6 u 2003, odnosno, 11,1 na 1.000 rođenih u 2007. Slični trendovi zabilježeni su kod stope smrtnosti novorođenčadi koja je pala sa 31,6 1990, na 11,3 u 2003. i 7,3 na 1.000 rođenih u 2010.[218] Ipak, stope smrtnosti novorođenčadi i djece ispod pet godina su različite u različitim geografskim područjima, regijama i opštinama, a postoje i razlike između urbanih i ruralnih područja, kao i među različitim socio-ekonomskim grupama. Smrtnost djece u ruralnim i udaljenim područjima je veća nego u urbanim, uglavnom zbog niskog socio-ekonomskog statusa. Na primjer, romska djeca su izložena većim rizicima zbog loše ishrane, lošeg zdravlja i veće smrtnosti novorođenčadi. Anemija je znatno više izražena među djecom u ruralnim područjima. Sigurnost stanovanja također utiče na zdravlje djece; romska djeca žive u barakama bez adekvatne infrastrukture i sa visokom stopom nezaposlenosti su veoma izložena riziku. Socio-ekonomski faktori, kao i okruženje u kojem djeca žive, utiče na stanje njihovog zdravlja i zdravstvenu njegu. Djeca koja su najviše pogođena siromaštvom i socijalnom isključenošću su djeca u velikim domaćinstvima (preko 6 članova), domaćinstvima bez prihoda, domaćinstvima gdje glava porodice nema obrazovanje ili je završila samo osnovnu školu, i gdje je stopa relativnog siromaštva viša.

Pozitivni trendovi su primijećeni u makedonskom obrazovnom sistemu. Od 2008, srednje obrazovanje je besplatno i obavezno za svako dijete u Republici Makedoniji. Prevoz, finansijska podrška i naknada za smještaj daju se učenicima koji se školuju izvan mjesta stanovanja. Porodice čija djeca ne pohađaju školu redovno moraju platiti kaznu koja je obično visoka za porodice sa prosječnim ili niskim primanjima. Uprkos ovim mjerama, postoje porodice iz ruralnih i izolovanih zajednica, većinom albanskog porijekla, koje ne dozvoljavaju svojim kćerkama da pohađaju srednju školu zbog svojih moralnih ubjeđenja i tradicije. Još uvijek postoje prepreke za obrazovanje djece koja nisu registrovana i nemaju dokumente, djece sa invaliditetom i djece sa ulice.[219]

Kako bi se unaprijedio kvalitet obrazovanja kao i pristup srednjem obrazovanju za učenike iz domaćinstava koja primaju socijalnu pomoć, 2010. je uveden program Uslovljenih novčanih transfera (Conditional Cash Transfers - CCS) u sekundarnom obrazovanju.[220]

217 Drugi nacionalni dokumenti koji artikulišu pravne odrebe za dječija prava su: *Deklaracija za zaštitu djeteta od političke manipulacije i zloupotrebe*; *Deklaracija Makedonskog parlamenta za zaštitu prava djeteta (2003); Zakon o ratificiranju opcionalnog protokola za konvenciju o pravima djeteta o uključivanju djece u oružane sukobe; Zakon o ratificiranju opcionalnog protokola za konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji; Nacionalna strategija za mlade; Nacionalni akcioni plan o pravima djeteta 2006- 2015.; Zakon o zaštiti djeteta; Program za implementaciju i razvoj zaštite djeteta; Porodični zakon; Kodeks rada; Zakon o socijalnoj zaštiti; Strategija za demografski razvoj Republike Makedonije 2008-2015.* i *Nacionalni program za razvoj obrazovanja u Republici Makedoniji 2005-2015.*

218 Državni statistički ured

219 Najbolja praksa u ovom pogledu je projekat "Upisivanje i nastavak obrazovnog procesa" koji implementira *Nacionalni romski centar* iz Kumanova, koji podržava romske učenike u obrazovnom procesu, facilitiranjem izdavanja rodnih listova i ličnih dokumenata.

220 Program implementira Ministarstvo rada i socijalne politike, Centri za socijalni rad, Ministarstvo finansija i Ministarstvo obrazovanja i nauke.

Program ima za cilj da poveća broj učenika iz siromašnih domaćinstava u srednjem obrazovanju. Iznos ove vrste pomoći na godišnjem nivou iznosi oko 200 EUR po učeniku.[221] Jedan od uslova za CCS je da se redovno pohađa škola i da se postigne određeni uspjeh.

Uprkos pozitivnim trendovima i afirmativnim mjerama koje su prethodno spomenute, još uvijek postoje mnogi problemi u Makedoniji sa kojima se određene grupe djece – one koje su u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti – susreću: problemi stanovanja, rad na ulici, nezaposleni roditelji, zdravstvena isključenost, nedostatak osoblja u centrima za socijalni rad itd.[222]

PROBLEMI STANOVANJA

Slijedeće kategorije djece suočavaju se sa problemima stanovanja:

- Djeca bez roditeljskog staranja koje žive u prihvatnim ustanovama,
- Djeca koja žive u udomiteljskim porodicama,
- Djeca iz porodica koje nemaju stan i žive u neuslovnim skloništima (uglavnom Romi).

Prve dvije kategorije djece imaju osigurano stanovanje do 18. ili 26. godine, ukoliko su upisana u instituciju višeg obrazovanja. Nakon što napuste udomiteljsku porodicu ili instituciju, ova djeca se suočavaju sa nesigurnim stanovanjem i zaposlenjem. Većini njih nedostaju vještine i nisu kvalifikovani za tržište rada. Napori države da pruže podršku ovoj djeci uključuju obezbjeđivanje društvenih stanova za djecu koja napuste udomiteljske institucije, uspostavljanje saradnje sa poslovnim sektorom kao i besplatno više obrazovanje.

Treća kategorija, djeca koja žive u porodicama beskućnika, su registrovana kao djeca sa ulice. Nedostatak jake podrške Vlade za ovu djecu svrstava ih u ranjivu grupu ljudi sa velikim rizikom od siromaštva i socijalne isključenosti sa najvećim potencijalom za razvijanje delinkventnog ponašanja. Ne postoje podaci o tačnom broju djece sa ulice u Republici Makedoniji. Istraživanje koje je proveo "Institut za socijalno napredovanje" u 2001. obuhvata 1.022 djece starosti od 18 godina ili manje koje Centar za socijalni rad identifikuje kao djecu sa ulice. Oni obično "rade" na ulici i zarađuju novac kao prosjaci, sakupljaju materijale za reciklažu ili otpad za ličnu upotrebu, neki od njih kradu, a određeni broj se bavi prostitucijom. Dok se ranije smatralo da su djeca sa ulice uglavnom iz romskih zajednica i da žive u gradovima, neki podaci pokazuju da više od 100 djece živi u selima i da su druge etničke pripadnosti od Roma. Mnoga od ove djece nisu registrovana kada su se rodila, nemaju lične dokumente, ili nisu uključena u državni zdravstveni sistem i njihov nivo imunizacije je veoma nizak. To su djeca koja će odrasti u Makedoniji suočavajući se sa institucionalnim preprekama koje bi mogle smanjiti njihov pristup javnim uslugama uključujući obrazovanje, i posljedično njihov kapacitet da izađu iz siromaštva i učestvuju u ekonomskom i društvenom životu.

Socijalna zaštita za ovu kategoriju djece i njihove roditelje pruža se putem tri dnevna centra za djecu sa ulice u Makedoniji. Prema posljednjem saopštenju Ministarstva rada i socijalne politike,[223] 631 dijete je zbrinuto u dnevne centre u posljednje tri godine. Dnevni centri obezbjeđuju topli obrok, odjeću, obuću, osnovno obrazovanje za ličnu higijenu, obrazovne, kulturne i sportske aktivnosti kao i nabavku ličnih dokumenata i drugih prava

221 Finansijska sredstva za ovaj program u iznosu od 19.300,000 EURA osigurana su putem zajma Svjetske banke.
222 Ludwig Boltzmann institut za ljudska prava – Istraživačka asocijacija Skoplje (BIM-FV Skopje), 2008., *Na putu ka EU: Doprinosi civilnog društva izradi Politike za socijalno uključivanje u Republici Makedoniji*
223 Ministarstvo rada i socijalne politike, www.mtsp.gov.mk, (15. septembar 2011.)

koja garantuje zakon. Posljednja akcija koju je poduzelo Ministarstvo rada i socijalne politike u septembru 2011. je bilo otvaranje 'Tranzit centra' koji radi 24 sata i koji će zbrinuti djecu sa ulice na 24 do 48 sati. U ovom periodu, biće pokrenuta pravna procedura protiv nemarnih roditelja i mogla bi imati za posljedicu oduzimanje roditeljskih prava.

NEZAPOSLENI RODITELJI

Čak i prije tranzicije, Makedonija je imala komparativno visoku stopu siromaštva od oko 20% i njena ekonomija je bila najmanje razvijena u bivšoj Jugoslaviji. Trenutna stopa nezaposlenosti je 31,2%[224] (iako je postojanje značajne neformalne ekonomije dovelo do znatnog precjenjivanja stvarne stope nezaposlenosti).[225]

Grafik 2: Stopa nezaposlenosti (Izvor: Državni statistički ured Republike Makedonije)

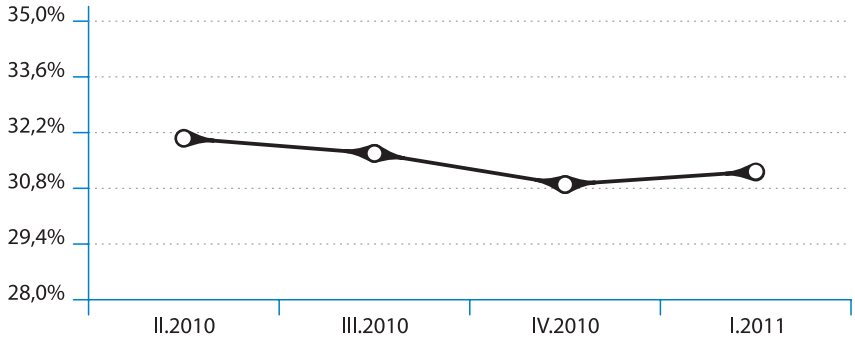

Uprkos naporima Vlade da prevaziđe ove probleme, broj nezaposlenih pokazuje trend stalnog rasta. Nezaposlenost je glavni generator siromaštva roditelja i drugih članova porodice. Ovo posebno pogađa djecu koja žive u porodicama koje su socijalno isključene i koje su u riziku da njihov lični razvoj bude ometen. Nedostatak odgovarajućeg obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite u najvažnijem i najosjetljivijem periodu za dijete predstavlja prijetnju za njegov fizički, psihološki i društveni razvoj. Posebna kategorija koja je pogođena ovim problemom su djeca iz porodica sa jednim nezaposlenim roditeljem, djeca iz romskih porodica i porodice i djeca koja žive u najsiromašnijim ruralnim opštinama bez pristupa najznačajnijim objektima za život.

ISKLJUČENOST IZ ZDRAVSTVENOG SISTEMA

Iako se smrtnost novorođenčadi i djece ispod pet godina smanjila, još uvijek postoji velika grupa djece u Makedoniji koja su isključena iz zdravstvenog sistema. Ovo se očituje kroz nedovoljno vakcinisanje djece, lošu prehranu, infektivne bolesti sa velikom stopom smrtnosti, naročito među djecom predškolskog uzrasta. Isključenost velikog broja djece iz zdravstvenog sistema u periodu ranog razvoja ne pogađa samo djecu iz socijalno isključenih i marginaliziranih grupa, nego također i drugu djecu ovog uzrasta. Ovo je posebno uzrokovano privatizacijom primarnog zdravstvenog sistema, ukidanjem pedijatarskih usluga u predškolskom obrazovanju i roditeljskim nemarom.[226]

224 Državni statistički ured

225 Svjetska banka 2003., *FYR Makedonija: Rješavanje nezaposlenosti*

226 Nezaposlene osobe imaju pravo na besplatno zdravstveno osiguranje nakon blagovremenog i redovnog prijavljivanja kao nezaposlena osoba kod agencija za zapošljavanje. Uprkos ovom pravu, neke nezaposlene osobe se ne prijavljuju redovono i izgube ovo pravo.

OSOBE SA INVALIDITETOM

Nacionalna legislativa o invalidnosti i akcioni okvir politika obuhvataju slijedeće nacionalne dokumente: *Nacionalna strategija za izjednačavanje prava osoba sa invaliditetom 2010 – 2018; Nacionalna strategija za zapošljavanje 2010; Nacionalni akcioni plan za zapošljavanje 2009-2010; Nacionalni program za razvoj obrazovanja u Republici Makedoniji;* i *Nacionalna strategija za smanjivanje siromaštva i socijalne isključenosti u Republici Makedoniji 2010-2020*. Nadalje, Republika Makedonija je potpisala *Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom* 30. marta 2007.[227] i njen *Opcionalni protokol* 29. jula 2009. Svi ovi dokumenti pravno obavezuju zemlju da poduzme akcije u ovoj oblasti, ali osim nekih manjih intervencija, konkretne akcije izostaju.

Sa gledišta ljudskih prava, problemi sa kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom se mogu podijeliti u dvije grupe:

SOCIJALNA ZAŠTITA

Ne postoje podaci o tačnom broju osoba sa invaliditetom u Makedoniji[228] i teško je procijeniti da li sve osobe sa invaliditetom i sve socijalno ugrožene osobe ostvaruju svoja prava na socijalnu zaštitu.

Glavni problem u ovoj oblasti je iznos finansijske pomoći i brige druge osobe koji je veoma mali i to što nema prava na lični budžet na osnovu invalidnosti. Mjesečna naknada se smatra prihodom za osobu sa invaliditetom i zavisi od socio-ekonomskog statusa porodice. Osobe sa umjerenim intelektualnim poremećajem gube pravo na finansijsku pomoć i brigu druge osobe kada napune 26 godina, uz objašnjenje da su ove osobe nezavisne i sposobne da se nose sa dnevnim izazovima. Birokratske procedure koje otežavaju realizaciju postojećih prava osoba sa invaliditetom smatraju se dodatnim problemom.

OBRAZOVANJE

Kao što je spomenuto, osnovno i srednje obrazovanje je obavezno i besplatno za svakog učenika u Makedoniji. Trenutno ne postoji nacionalni registar za djecu sa invaliditetom. Najveći problem u obrazovnom procesu osoba sa invaliditetom bio je odvojeni sistem obrazovanja za djecu sa invaliditetom naročito u specijalnim osnovnim i srednjim školama i posebnim razredima u osnovnoj školi. Ovo pitanje je adresirano uvođenjem inkluzivnog obrazovanja za učenike sa invaliditetom, što se pokazalo kao dobar model za prihvatanje i dalji razvoj ove djece. Prema nezvaničnim podacima Ministarstva obrazovanja trenutno ima 486 učenika sa invaliditetom koji su redovno upisani u osnovne škole,[229] dok je 710 učenika upisano u posebne razrede ili osnovne škole za učenike sa invaliditetom u Makedoniji. Ministarstvo obrazovanja daje finansijsku podršku u vidu besplatnog prevoza, knjiga, smještaja, obroka i stipendija ovoj kategoriji učenika. Ove podsticaje često zloupotrebljavaju romski učenici i njihove porodice, koji se upisuju u obrazovni proces zbog gore spomenutih beneficija, iako su sasvim sposobni da pohađaju redovnu školu.

227 Ipak, još uvijek nije ratificirano od strane Parlamenta.

228 Kako bi se unaprijedile ove statistike, pitanja u vezi invalidnosti bila su dio ispitivanja o domaćinstvu za popis koji je proveden (ali nije realizovan u potpunosti) u oktobru 2011.

229 Ovaj broj bi mogao biti veći, s obzirom da se roditelji veoma često opiru da registruju svoju djecu kao djecu sa invaliditetom u okviru redovnog obrazovnog procesa.

U vezi kvaliteta obrazovanja, NVO-i izvještavaju da se studenti sa malom mentalnom invalidnosti i njihovi profesori suočavaju sa mnogim teškoćama na časovima, jer profesori nisu imali posebnu obuku za rad sa ovim kategorijama djece i mnoge škole nemaju zaposlenog defektologa.[230]

Pored toga, problem sa kojim se djeca sa fizičkim invaliditetom susreću u obrazovnom procesu su arhitektonske barijere u nekim školskim zgradama, koje toj djeci otežavaju pristup školskim objektima. Drugi problem koji su osobe sa invaliditetom navele u obrazovnom procesu jeste mala upotreba znakovnog jezika, Brajeve abecede i IT opreme, kao i ograničeni programi za srednje obrazovanje i profesionalne obuke, koji bi korespondirali potrebama tržišta.

Dobre prakse vezane za ovo pitanje mogu se naći u nekim privatnim obrazovnim ustanovama, ali djeca iz siromašnih porodica koja se bore sa dnevnim troškovima ne mogu sebi priuštiti privatno obrazovanje.

ZAPOŠLJAVANJE

Ukupan broj nezaposlenih osoba sa invaliditetom registrovanih u Agenciji za zapošljavanje Makedonije[231] za 31.12.2010. bio je 2.326 osobe, od kojih je 809 žena. Prema različitim kategorijama, najveći udio nezaposlenih osoba sa invaliditetom je među osobama starosti između 35-39 godina (341 osoba); ljudima sa niskim nivoom obrazovanja (1.162 osobe); i ljudima sa mentalnim invaliditetom (858 osobe). Glavni problem kada se radi o zapošljavanju je diskriminatorski stav prema osobama sa invaliditetom. Država je obezbijedila finansijske subvencije za kompanije koje zapošljavaju osobe sa invaliditetom. Nažalost, ovu mjeru zloupotrebljavaju mnoge kompanije koristeći finansijske subvencije, ali izbjegavajući da zaposle osobe sa invaliditetom. Kontrolni mehanizmi za zaštitu radnih prava osoba sa invaliditetom nisu efikasni i pravni okvir za zapošljavanje osoba sa invaliditetom nije potpuno razrađen.

ZDRAVSTVENA ZAŠTITA I REHABILITACIJA

Finansijska participacija u zdravstvenim uslugama za osobe sa mentalnim invaliditetom iznad 26 godina, kao i ograničeni programi rehabilitacije za osobe sa invaliditetom identifikovani su kao glavni problem sa kojim se ovi ljudi suočavaju. Prepisani lijekovi, koje pokriva Fond za zdravstveno osiguranje Makedonije, su često nedostupni i osobe sa invaliditetom moraju da ih kupe. Time je ugroženo ne samo zdravlje, nego i ekonomski položaj osoba sa invaliditetom. Vrlo često osobe sa invaliditetom se suočavaju sa teškoćama u tercijarnoj zdravstvenoj zaštiti, najviše zbog nivoa njihove invalidnosti, ali također i zbog medicinskog osoblja, kome nedostaje obučenost za specifičan tretman osoba sa invaliditetom.

DEINSTITUCIONALIZACIJA OSOBA SA MENTALNIM INVALIDITETOM

Dobra praksa deinstitucionalizacije za ovu ranjivu grupu ljudi je usvajanje *Nacionalne strategije za* deinstitucionalizaciju osoba sa invaliditetom *2010-2018*. *Inicijativa zajednica za sve Makedonija* nastoji da deinstitucionalizira 192 osobu sa intelektualnim invaliditetom iz posebne ustanove "Demir Kapija". Kako bi se postigao ovaj cilj 6 usluga stanovanja u zajednici bi trebalo biti ustanovljeno u različitim gradovima Makedonije. Svaka usluga stanovanja u zajednici će pružiti podršku za 32 bivša rezidenta ustanove "Demir Kapija".

230 Edukatori za djecu sa posebnim potrebama u obrazovnim sistemima u Istočnoj Evropi
231 http://www.avrm.gov.mk/?ItemID=62A239CC9D5E4742AC292DB9488DCD6D

Oni će primiti podršku da žive u zajedničkim stanovima i podršku do 24 sata na dan od strane obučenih asistenata koji su prilagođeni njihovim potrebama. Dvije usluge stanovanja u zajednici su ustanovljene do sada. Prvu uslugu je ustanovila NVO "Centar za podršku osobama sa mentalnim invaliditetom - Poraka" u opštini Negotino uz finansijsku podršku "Inicijative za mentalno zdravlje" i Ministarstva za rad i socijalnu politiku. Usluge podržavaju ljude sa intelektualnim invaliditetom u svim aktivnostima svakodnevnog života u kući kao i aktivnosti u zajednici i nastoje da podrže socijalno uključivanje osoba sa mentalnim invaliditetom.

STARIJE OSOBE

Udio populacije od preko 60 godina u ukupnom broju u 2002. bio je 15%, od koga je 13,75% bilo muškaraca i 16,27% žena[232], dok demografske procjene Državnih statističkih podataka za 2008. pokazuju rastući trend od 16,6%. Teritorijalna raspodjela starije populacije od preko 60 godina pokazuje značajne razlike. Od osam statističkih regiona u Makedoniji, najveći udio starije populacije (20,8%) živi u regionu Pelagonija. Zatim slijedi Vardar, Istočni i Jugoistočni region sa 18,1% starije populacije, dok je najmanji procenat starije populacije (12,2%) zabilježen u regionu Polog. Čak i u ovom regionu procenat starije populacije je iznad kritičke linije demografske starosti populacije, što potvrđuje da su svi makedonski regioni naseljeni starijom populacijom.

Tabela 4: Starosna struktura stanovništva (za 30.06.2008)

Statistički region	Starosna grupa u %		
	0-14	15-59	60+
Republika Makedonija	**17,5**	**65,8**	**16,6**
Regija Vardar	15,8	66,0	18,1
Istočna regija	15,8	66,0	18,1
Jugozapadna regija	18,0	67,2	14,8
Jugoistočna regija	15,1	66,8	18,1
Regija Pelagonija	15,4	63,8	20,8
Regija Polog	20,0	67,8	12,2
Sjeveroistočna regija	19,0	65,3	15,7
Regija Skoplje	17,9	64,8	17,3

Izvor: Državni statistički ured Republike Makedonije

Prema ovim podacima, Makedonija se može rangirati među zemljama sa visokim brojem starije populacije.[233]

Socijalna zaštita za starije osobe bez ikakvih primanja i imovine uključuje nekoliko formi socijalnih prava: stalnu finansijsku pomoć, finansijsku pomoć za brigu druge osobe, jednokratnu finansijsku pomoć, i pomoć u naturi, finansijsku pomoć za društveno stanovanje, zdravstvenu zaštitu, dnevnu njegu, uslugu kućne njege itd.

232 Državni statistički ured, popis 2002.

233 Ne postoji poseban državni zakon koji se odnosi samo na pitanja starije populacije. Pored ustavnih odrebi, najrelevantniji je *Zakon o socijalnoj zaštiti i Zakon o penziono-invalidskom osiguranju*, koji su usko povezani sa *Zakonom o zdravstvenoj zaštiti, Porodičnim zakonom, Zakonom o radnim odnosima, Zakonom o stanovanju*, itd. Gore navedena legislativa je kompletirana usvajanjem *Nacionalne strategije za starije osobe 2010-2012.*, što je osnovni dokument u Makedoniji za identifikovanje prioritetnih oblasti sa ciljem da se unaprijedi kvalitet života za starije osobe.

Znatan broj starijih u Makedoniji nema lična primanja i obično ih izdržavaju supružnici ili djeca. Finansijska sredstva koja stariji ljudi u Makedoniji primaju u vidu penzija, socijalne finansijske pomoći ili pomoći za njegu od strane druge osobe nisu dovoljna za dostojanstven i kvalitetan život. Na primjer, prosječan iznos penzije u Makedoniji u 2008. bio je oko 140 EUR, iznos koji ne može pokriti osnovne potrebe starije osobe u Makedoniji.[234]

Glavni problemi sa kojima se stariji ljudi u Makedoniji suočavaju su nizak životni standard i siromaštvo, nedostatak zdravstvene zaštite i lijekova, socijalnih usluga i odgovarajućih uslova stanovanja, nedostatak strategija za starije na lokalnom nivou, nedostatak OCD koje se bave starijim osobama i promovišu volonterski rad za i sa starijim osobama, nedostatak informacija i prilika za cjeloživotno učenje i kršenje njihovih prava i sloboda, naročito od strane članova njihovih porodica.

Najranjivije kategorije starijih osoba u Makedoniji su: a) starije osobe koje žive same ili samo sa supružnicima koje nisu u mogućnosti da zadovolje svoje potrebe i koje odbijaju da žive u institucijama; b) starije osobe ruralnih i udaljenih područja koje žive same u izolovanim kućama i imaju ograničen pristup informacijama, penziji i javnim uslugama zbog nedostatka redovnog i povoljnog javnog prevoza; c) stariji Romi koji žive u porodicama sa tri ili četiri generacije; d) starije osobe bez ikakvih primanja, većinom žene koje žive sa muževima ili zaposlenom djecom; e) starije osobe sa hroničnim bolestima itd.

Institucionalni kapaciteti za starije osobe u Makedoniji pružaju smještaj u četiri javne i nekoliko privatnih domova. Od ukupnog broja starijih osoba u zemlji, samo 0,5% starijih preko 65 godina su smještene u ove ustanove.[235]

Vaninstitucionalna zaštita za dugoročnu njegu je operativna unutar sistema socijalne i zdravstvene zaštite kroz nekoliko oblika usluga. Dio *Zakona o zdravstvenoj zaštiti* koji govori o implementaciji primarne i preventivne zdravstvene zaštite je predvidio dvije vrste zaštite izvan institucija na primarnom nivou: njegu kod kuće i pozive kući. Usluga njege kod kuće se odnosi na posjete pacijentima u njihovim kućama, uglavnom kako bi pružili savjetodavne usluge za žene poslije poroda i bebe, za starije osobe, i za osobe sa hroničnim bolestima; ali broj takvih posjeta je veoma mali zbog nedovoljnog broja terenskih vozila. Usluga njege kod kuće je dostupna u samo 36 od ukupno 84 opštine.[236]

Činjenica da mnoge starije osobe u Makedoniji žive u skromnim uslovima povećava potrebu za dodatnim radnim angažmanom starijih osoba, i onih koje su u penziji i onih koje nisu. Trenutno, korisnici penzija koji se zvanično zaposle moraju da se odreknu penzije ili da primaju manji iznos tokom perioda zaposlenja - provizija koja sprječava starije osobe da budu aktivno uključene u profitne aktivnosti i da iskoriste svoje profesionalno iskustvo. Promocija i implementacija obrazovanja za život i cjeloživotnog učenja je potpuno zanemarena u Republici Makedoniji. Loš kvalitet usluga koje pružaju institucije, nedostatak usluga, pomoći i brige kod kuće za starije osobe, nedostatak dnevnih centara u lokalnim zajednicama i opšte siromaštvo sprječava starije ljude da aktivno i dostojanstveno stare i svrstava ih u socijalno isključene i marginalizirane grupe makedonskog društva.

234 Ova situacija je identifikovana kao goruće pitanje i u procesu elaboriranja lokalnih dokumenata za socijalno uključivanje, zaštitu i smanjivanje siromaštva u osam opština u okviru BIM-FV projekta "Socijalno uključivanje i ljudska prava u Makedoniji". Sve opštine su definisale mjere za poboljšanje situacije starijih osoba na lokalnom nivou.

235 Prema EU standardima, institucionalni smještajni kapaciteti zemlje bi trebali pokriti 3-5% starije populacije, što nameće potrebu da se otvore novi povoljni domovi za starije osobe.

236 Friedrich Ebert Fondacija 2010., Časopis o socijalnim politikama Br. 5

MANJINE (SA POSEBNIM FOKUSOM NA ROME)

Makedonija je zemlja sa multi-etničkom i multi-konfesionalnom populacijom. Dominantni stanovnici su Makedonci (64,18%), zatim Albanci (25,17%), Turci (3,85%), Romi (2,66%), Vlasi (0,48%), Srbi (1,78%), Bošnjaci (0,84%) i drugi (1,04%).

Grafik 3: Etnička struktura stanovništva u Republici Makedoniji

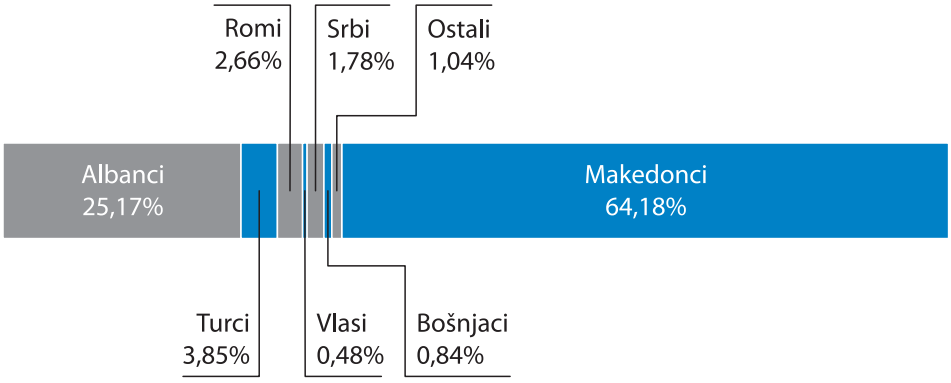

Izvor: Državni statistički ured, popis 2002.

Najugroženije manjine, naročito kada je riječ o punom i efektnom učešću u procesu donošenja odluka su turska i romska zajednica. Njihov status malih i disperziranih manjina još uvijek im ne daje političku moć u odlučivanju.

Iako se integracija etničkih manjina smatra ograničenom od strane njihovih predstavnika, posljednja dešavanja u Makedoniji pokazuju da je tokom nekoliko godina došlo do značajnog porasta jednake zastupljenosti u administraciji, vojsci, policiji i sudskom sistemu, iako kvota još nije postignuta.[237] Prema posljednjim podacima o etničkom sastavu, 22% predstavnika profesionalne vojske su Albanci, 2,3% Turci, 1,3% Romi i 2,4% su Srbi (UNDP 2007, str. 59).

Sporo uključivanje ljudi iz etničkih zajednica u administraciju uzrokovano je kombinacijom faktora koji uključuju nedostatak dovoljno obrazovanih kandidata iz manjinskih zajednica manjina, zabilježen nedostatak entuzijazma među vladajućom većinom, i potrebu da se smanji ukupni broj administrativnih radnika zbog ekonomske krize.

Mnogi predstavnici manjina se također suočavaju sa problemima u procesu obrazovanja i zapošljavanja. Romi se suočavaju sa najviše problema koji su vezani za nezaposlenost, isključenost iz obrazovanja i zdravstvenog sistema, kao i najvećim nivoom siromaštva. Turskim manjinama još uvijek nedostaju mogućnosti da uče na svom maternjem jeziku i suočavaju se sa diskriminacijom od strane vlasti.

Situacija u kojoj se nalaze žene iz manjinske zajednice je drugi problem. Uprkos posljednjim zakonima o obaveznom srednjem školovanju i finansijskim subvencijama

237 Pravni i akcioni okvir za politike o zaštiti etničkih manjina obuhvata slijedeće najrelevantnije zakone: *Zakon o upotrebi jezika (koji koristi barem 20% građana Republike Makedonije i u jedinicama lokalne samouprave); Zakon o komitetu za odnose između zajednica; Zakon o promociji i zaštiti prava osoba koje pripadaju zajednicama koje predstavljaju manje od 20% populacije u Republici Makedoniji i Zakon o državnim službenicima. Pored navedenog pravnog okvira, treba naglasiti da Ohridski okvrini sporazum (Ohrid Framework Agreement - OFA) daje ključne garancije za prava nevećinskih zajednica u Republici Makedoniji. Ohridski okvirni sporazum je poboljšao participaciju etničkih zajednica u procesu donošenja odluka u javnoj administraciji.*

za najsiromašniju populaciju, romske djevojke imaju najveću stopu napuštanja škole u obrazovnom sistemu. Djevojke iz albanskih i turskih zajednica često napuštaju obrazovanje nakon što završe osnovnu školu, zbog moralnih ubjeđenja i tradicije.

SPECIFIČNA ROMSKA PITANJA

Dekada za uključivanje Roma 2005-2015. je javna politika u Republici Makedoniji, koja se provodi kao dio regionalne politike usmjerene na prevazilaženje neprihvatljivih razlika između Roma i ostatka društva, implementacijom Nacionalnih akcionih planova, participacijom Roma i monitoringom napretka koji je ostvaren. Ključni nalazi istraživanja *Praćenje dekade 2010*[238] pokazuju da Republika Makedonija ne posvećuje dovoljno pažnje implementaciji politika koje su usmjerene na Rome. Romi uključeni u istraživanje ističu pasivnost u rješavanju problema sa kojima se suočavaju i na centralnom i lokalnom nivou.

OBRAZOVANJE

Obrazovanje je jedina oblast u kojoj romska zajednica prepoznaje pozitivne promjene i očekuju kontinuirane napore za postizanje kvaliteta u ostatku društva. Uključivanje romske djece u predškolsko obrazovanje je poraslo. Ovo je najviše zbog projekta Ministarstva rada i socijalne politike za uključivanje romske djece u predškolsko obrazovanje. Mjere koje su dale pozitivne rezultate: besplatan dnevni boravak u predškolskim ustanovama; miješanje romske i neromske djece u predškolskom obrazovanju, socijalne mjere za podršku predškolskom obrazovanju i zapošljavanju Roma u predškolskim ustanovama.

Uključivanje Roma u osnovno i srednje obrazovanje je također poraslo. Specifične mjere kao što su stipendije za romske učenike upisane u srednje škole i opšte mjere za cijelu populaciju kao što su uvođenje obaveznog srednjeg obrazovanja, besplatni udžbenici, prevoz itd. dovelo je do veće stope upisa romskih učenika u obrazovni sistem. Značajan napredak primijećen je također i kod uključivanja Roma u tercijarno obrazovanje. Najvažnija mjera u ovoj oblasti je davanje stipendija za romske studente, socijalne mjere, (kao što su smještaj, obroci i prevoz), dodatna podrška za romske studente za lakše razumijevanje materijala za učenje, uvođenje materijala na romskom jeziku itd.

ZAPOŠLJAVANJE

Nezaposlenost Roma u Makedoniji je dva puta veća od generalne nezaposlenosti i dostiže preko 70%. Ipak, postoje afirmativne politike za aktivno zapošljavanje, koje su tek u ranoj fazi implementacije.

Samo jedna petina romske zajednice prepoznaje poboljšanje prilika za unaprjeđivanje radnih vještina, što pokazuje da nema mnogo aktivnih mjera za profesionalno kvalifikovanje Roma. Mjere za profesionalnu prekvalifikaciju Roma imale bi bolje efekte da su organizovane u okviru formalnog obrazovanja, što trenutno nije slučaj. Stagnacija i/ili smanjivanje prilika za zapošljavanje primijećena je u svim sektorima tržišta rada. Pozitivni trendovi primijećeni su samo u prilikama za sezonsko/privremeno zapošljavanje.

Državni i javni sektor smatraju se glavnim poslodavcem i akterom za poboljšanje zapošljavanja i za ovu etničku zajednicu. Negativni stereotipi kao i predrasude i diskriminacija prema Romima negativno utiču na prilike za zapošljavanje za romsku zajednicu. Drugi problem kada se radi o zapošljavanju Roma i ostalih manjih zajednica je marginalizacija ili isključivanje poslova manjina iz glavnih programa što se negativno odražava na zapošljavanje manjina u privatnom sektoru.

238 Istraživanje je provela NVO Insok, sa ciljem monitoringa progresa implementacije Dekade Roma.

STANOVANJE

Uslovi nezdravog stanovanja Roma znatno utiču na dobro stanje romske zajednice, naročito romske djece i žena, u ruralnim i urbanim područjima. Nezavisni dostupni podaci u 2008. pokazali su da samo 2% Roma u Makedoniji živi u stanovima u stambenim zgradama, 15% živi u novim kućama, 47% živi u starijim kućama sa prihvatljivim uslovima stanovanja, a 38% u objektima bez minimalnih uslova za stanovanje. Većina Roma je koncentrisana u siromašnim prigradskim naseljima, bez minimalnih infrastrukturnih uslova. Ove zajednice nemaju pristup struji, vodi, kanalizaciji, cestovnoj infrastrukturi itd. Prema procjenama, oko 70% Roma nema pravne dokumente za vlasništvo nad objektom u kome žive, iako 88% njih tvrdi da imaju vlastiti dom.[239]

ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

Zakon o zdravstvenoj zaštiti propisuje odredbu o zdravstvenoj zaštiti za sve građane Republike Makedonije, i također za sve one koji nisu osigurani po bilo kom osnovu. Ovo također uključuje Rome, građane Republike Makedonije. Uprkos ovom pravu, nedostatak informacija, administrativne barijere, nedostatak dokumenata koji bi dokazali makedonsko državljanstvo, neuspjeh da se registruje u Zavodu za zapošljavanje kao nezaposlena osoba ili neredovna registracija u ovoj instituciji sprječava Rome da pristupe zdravstvenom sistemu. Diskriminacija Roma je drugi problem, koji se često navodi od strane zdravstvenih institucija.

Kada se radi o zdravstvenoj zaštiti, Romkinje, Romi sa invaliditetom, Romi ispod 15 i iznad 55 godina su najugroženije kategorije od cijele romske populacije. Ovi Romi se suočavaju sa višestrukom diskriminacijom, što čini njihovu marginalizaciju u društvu težom nego što je to kod ostalih socijalno ugroženih grupa.

Nizak nivo obrazovanja i svjesnosti o zdravlju, prisustvo tradicionalnih praksi koje utiču na zdravlje Roma, nizak nivo vakcinisanja romske djece su dodatni problemi sa kojima se Romi u Makedoniji suočavaju u 21 vijeku.

ŽENE

Žene su specifična ranjiva kategorija, naročito kada se radi o žrtvama porodičnog nasilja i nasilja na poslu, ili nezaposlene žene koje se suočavaju sa velikim socijalnim rizicima.[240] Životni uslovi žena u Makedoniji su prilično zadovoljavajući. Većina žena koja živi u manjim gradovima ili ruralnim područjima su, u najvećem broju slučajeva, zaposlene u tekstilnoj industriji i poslovnom sektoru, dok je u administraciji i drugim javnim institucijama zaposlenje određeno prema političkoj pripadnosti. Žene preko 35 godina su diskriminisane na tržištu rada zbog svojih godina. Nadalje, uslov za zapošljavanje je porodični status odnosno žene ne smiju da planiraju proširenje porodice kada su zaposlene; ako planiraju mogu biti otpuštene.

Fabrike tekstila ne poštuju *Zakon o radnim odnosima* odnosno žene koje rade u njima nemaju socijalno ili zdravstveno osiguranje, ili fiksno radno vrijeme. Zaposlenici u ovim

239 Baza podataka referenci za *Izvještaj o milenijumskim ciljevima Republike Makedonije*

240 Pored specifičnih ustavnih odredbi, Legislativa o zaštiti žena u Republici Makedoniji je pokrivena *Zakonom o jednakim mogućnostima žena i muškaraca* (2006.) i *Porodičnim zakonom* koji propisuje: zaštitu majčinstva; ostvarivanje roditeljskih prava; stupanje u brak, prava i dužnosti bračnih partnera i naročito pokriva pitanja nasilja u kući. Drugi važni zakoni koji se odnose na ovu ugroženu grupu su *Nacionalni akcioni plan za ravnopravnost polova 2007-2012., Operativni plan za implementaciju Nacionalnog akcionog plana za 2011., Nacionalne strategije za zaštitu od porodičnog nasilja 2008-2011.* i *Jedinstveni protokol o akciji u slučaju porodičnog nasilja.*

fabrikama nisu plaćeni za prekovremeni rad, a plate su minimalne. Oni se koriste kao jeftina radna snaga, i često su žrtve nasilja na poslu od strane njihovih poslodavaca. Oni ne prijavljuju nasilje jer ne mogu da nađu drugo zaposlenje i njihove minimalne naknade su njihov jedini prihod.

Svijest žena o zdravstvenoj zaštiti je zadovoljavajuća. One su svjesne svojih prava na zdravstvenu zaštitu, ali zbog loše finansijske situacije ne koriste zdravstvene usluge redovno. PAP mjere[241] koje je promovisala Vlada su nedovoljne da obezbijede kvalitetne usluge za žene. Žene lošeg zdravlja imaju pravo na jednokratnu finansijsku pomoć od Centara za socijalni rad (CSR), ali je ponekad ne dobijaju.

Žene - žrtve nasilja u kući nisu zadovoljne tretmanom Centara za socijalni rad i Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP). MUP registruje žalbe, dok CSR registruje narušene bračne odnose. Psihološko nasilje nije sankcionisano od strane spomenutih institucija. Centar za sklonište nije realno rješenje problema, kao što je privremeno sklonište. Ministarstvo treba da reaguje, sankcioniše nasilnu osobu i skloni je iz kuće. Žene žrtve nasilja nisu finansijski nezavisne ili nemaju svoj dom, i to je jedan od razloga da se nasilje ne prijavljuje. Ove žene nemaju pravo na opštinske stanove (socijalne stanove).[242]

DRŽAVNE POLITIKE I AKTERI SOCIJALNOG UKLJUČIVANJA U REPUBLICI MAKEDONIJI

Kao što je opisano u prethodnim poglavljima, Republika Makedonija je identifikovala mnoge ranjive i marginalizirane kategorije ljudi. Konkretna nastojanja države da se riješi njihova teška situacija su uglavnom usmjerena na usvajanje mnogih zakona i dokumenata koji su označeni “Evropskom zastavom", neophodnošću kada se radi o približavanju EU i članstvu Makedonije u ključnim međuvladinim organizacijama uključujući Ujedinjene nacije (UN), Međunarodnu organizaciju rada (ILO), Vijeće Evrope itd.

U ovom kontekstu, posebna pažnja se treba posvetiti Nacionalnoj strategiji za smanjivanje siromaštva i socijalno uključivanje u Republici Makedoniji 2010-2020, dokument koji predstavlja namjeru i volju Republike Makedonije da unaprijedi kvalitet života svojih građana, Programu za razvoj socijalne zaštite 2011-2021. i Zakonu o sprječavanju i zaštiti od diskriminacije.

Nacionalna strategija za smanjivanje siromaštva i socijalno uključivanje u Republici Makedoniji 2010-2020.

Ovaj dokument je pripremljen tokom 2010. uz podršku najvažnijih UN agencija u Makedoniji, usvojen od strane Vlade Republike Makedonije u oktobru 2010. i trebao bi da služi kao platforma za početak JIM procesa u Republici Makedoniji i učešća u Otvorenom metodu koordinacije. Glavni strateški cilj smanjivanja siromaštva i socijalne isključenosti u Republici Makedoniji je “Da se smanji siromaštvo i socijalna isključenost u Republici Makedoniji putem bolje upotrebe dostupnih ljudskih i materijalnih izvora, da se unaprijede životni, radni i društveni uslovi za sve građane, sistematske i institucionalne zajedničke aktivnosti koje imaju za cilj ubrzani razvoj, više standarde i bolji kvalitet života."

Strategija je strukturirana u 14 oblasti gdje su siromaštvo i socijalna isključenost najvidljiviji:

1. Zapošljavanje,
2. Neformalna ekonomija i jačanja poduzetništva,

241 PAP – Analiza brisa za prevenciju raka materice

242 BIM-FV Skoplje, *Analiza socijalne zaštite i socijalnog uključivanja na lokalnom nivou 2010.*

3. Tržište rada,
4. Siromaštvo i društveno oduzimanje prava,
5. Zdravstvena zaštita,
6. Dugoročna njega,
7. Obrazovanje,
8. Socijalna zaštita,
9. Prevoz,
10. Komunikacija,
11. Stanovanje,
12. Zaštita djece,
13. Jednake prilike za muškarce i žene,
14. Javna svijest o socijalnom uključivanju.

Dokument se zasniva na univerzalnom pristupu socijalnim pravima i beneficijama koji se fokusira na osobu, prije nego specifične ranjive grupe i razloge za isključivanje i/ili ugroženost (porijeklo, dijagnoza ili bilo koji osnov za socijalno isključivanje građana). Iako je dokument usvojen prije godinu dana, priprema i usvajanje operativnih planova još uvijek zaostaje.[243]

Program za razvoj socijalne zaštite 2011-2021. postavio je osnovu za pružanje efikasnih mjera socijalne zaštite od strane CSR-a u narednih deset godina i razdvaja administrativni od profesionalnog rada osoblja koje je zaposleno u CSR-u.

Zakon o sprječavanju i zaštiti od diskriminacije usvojen je 2010. i propisuje: "*Zaštita i zabrana diskriminacije odnosi se na sva fizička i pravna lica u procesu postizanja prava i sloboda kao što je garantovano Ustavom i zakonima Republike Makedonije*."

Zakon ima za cilj da spriječi i zaštiti od diskriminacije kako bi građani ostvarili svoja prava garantovana Ustavom Republike Makedonije, zakonima i ratificiranim međunarodnim sporazumima.[244]

MINISTARSTVO RADA I SOCIJALNE POLITIKE (MRSP) I CENTRI ZA SOCIJALNI RAD (CSR)

Iako socijalno uključivanje i borba protiv siromaštva uključuje mnoga ministarstva i institucije iz različitih oblasti, Ministarstvo rada i socijalne politike (MRSP) je glavni akter kada se radi o socijalnoj zaštiti i uključivanju u Republici Makedoniji.[245]

Najvažniji zakon u ovoj oblasti je *Zakon o socijalnoj zaštiti*[246] koji ima cilj da "unaprijedi pristup korisnika pravima i uslugama i implementaciju principa uključivanja socijalno isključenih osoba, pluralizaciju i decentralizaciju sistema socijalne zaštite" i propisuje univerzalni pristup socijalnim uslugama.

243 Imajući na umu transparentnost kao jedan od glavnih principa u elaboriranju Strategije, treba se naglasiti da je finalni dokument prezentovan ispred mnogih važnih NVO-a, ali njihova participacija u ovom procesu je bila uglavnom formalna, bez stvarnog uključivanja u cijeli proces.

244 Ipak, zakon ne prepoznaje diskriminaciju na osnovu različite seksualne orijentacije –pitanje koje je veoma kritikovano od strane međunarodne zajednice i makedonskih NVO-a.

245 Kako bi se pokazala posvećenost da se unaprijedi stanje Roma, makedonska Vlada je također imenovala ministra bez portfolia koji je zadužen za pitanja Roma i implementaciju Dekade Roma u Makedoniji.

246 Zvanične novine Republike Makedonije Br.79/2009.

MRSP i druge javne institucije za socijalnu zaštitu obrazuju strukturu sistema socijalne zaštite.[247] Iako su kapaciteti za izradu politika u MRSP-u značajno osnaženi u poređenju sa periodom odmah nakon nezavisnosti Makedonije, još uvijek postoji potreba za daljim profesionalnim razvojem kada se radi o efektivnim, efikasnim, održivim i transparentnim planiranjem. Procesi planiranja se ne oslanjaju uvijek na prethodne evaluacije, analize i istraživanja. Ne postoji dovoljno investicija u primarna istraživanja, koja bi pokazala stvarne potrebe građana i bila osnova za izradu politika. Slab sistem održavanja podataka je drugi razlog za nepostojanje detaljne slike o situaciji u socijalnom sektoru. Jedini dostupni podaci daju informacije samo o broju primalaca socijalne pomoći i troškovima, dok nema indikatora kao što su godine, nacionalnost, nivo obrazovanja, radne vještine i iskustvo primalaca u integriranoj bazi podataka.

Mreža javnih institucija za socijalnu zaštitu sastoji se od 30 centara za socijalni rad (CSR), 11 institucija za socijalnu zaštitu i 33 centra za privremeno sklonište korisnika. Socijalna zaštita u Republici Makedoniji sastoji se od usluga i beneficija iz sistema socijalne zaštite koji je finansiran iz poreza (socijalna prevencija – koja uključuje obrazovni i savjetodavni rad, razvoj oblika samopomoći, volonterski rad, institucionalnu njegu, ekstra-institucionalnu njegu i novčanu pomoć) i sistema socijalnog osiguranja koji se zasniva na doprinosima (penziono-invalidsko, zdravstveno i osiguranje od nezaposlenosti). Institucije odgovorne za socijalnu zaštitu i pružanje njege su centri za socijalni rad, institucije za socijalnu zaštitu (za institucionalnu zaštitu), kao i obdaništa. Prava i usluge iz sistema socijalne zaštite pružaju se kroz Fond za penziono-invalidsko osiguranje, uključujući kompanije za privatno osiguranje, Fond za zdravstveno osiguranje i Biro za zapošljavanje. Centri za socijalni rad imaju kompetencije u primjeni programa i primjeni pravnih akata iz oblasti socijalne zaštite, koje usvajaju i finansiraju opštine, grad Skoplje, kao i kompetenciju da iniciraju, organizuju i koordiniraju volonterske aktivnosti među građanima, udruženjima, humanitarnim organizacijama koje implementiraju programe socijalne zaštite u opštinama, gradu Skoplju i drugim opštinama u Skoplju.

CSR još uvijek rade kao institucije kojima se upravlja sa centralnog nivoa, obično pokrivaju više od dvije opštine, uglavnom se nalaze u većim urbanim naseljima u Makedoniji i djeluju kao među-opštinski centri za socijalni rad. Postoji samo nekoliko podružnica CSR-a u malim i ruralnim opštinama. Nedostatak regionalnih jedinica predstavlja problem jer građani moraju da putuju do najbližeg CSR-a. Ovo dodatno opterećuje njihovu ionako tešku finansijsku situaciju. Dio CSR-a nema dovoljno profesionalnog osoblja, što često vodi do lošeg kvaliteta usluga koje pružaju CSR.[248]

Trenutna struktura CSR-a u Makedoniji ne pravi jasnu podjelu socijalnih usluga od administrativnih aktivnosti i većinu vremena lokalni socijalni radnici rade administraciju socijalne finansijske pomoći, dok se profesionalne socijalne usluge zanemaruju. Drugi problemi sa kojima se suočavaju CSR su nedostatak adekvatne IT opreme, profesionalno osoblje, prostorije i oprema, vozila kao i stara metodologija da se dokumentacija korisnika piše rukom, što ozbiljno utiče na efikasnost i kvalitet posla CSR-a.

247 Pored prilika za pluralizaciju pružalaca usluga među OCD-ima i privatnim sektorom u sistemu socijalne zaštite njihova participacija u socijalnoj oblasti je još uvijek slaba.

248 Tokom Grupa vršnjačke diskusije sa najranjivijim i siromašnim koju je organizovao BIM-FV Skoplje u okviru projekta "Socijalno uključivanje i ljudska prava u Makedoniji", neprofesionalnost i loš tretman od strane osoblja CSR-a, kao i nedostatak informacija o pravima u socijalnoj oblasti identifikovani su kao najveći problem na lokalnom nivou.

Ostale oblasti u kojima postoje problemi kada se radi o poslu, identifikaciji, uključivanju i saradnji sa različitim ranjivim grupama su:

- Nerazvijeni mehanizmi za identifikovanje siromašnih i ranjivih grupa. Većina CSR-a identifikuje siromašne i ugrožene grupe individualno, odnosno putem direktne komunikacije sa klijentima kada dođu u centar i predaju aplikaciju;
- Na lokalnom nivou, potrebe određenih ranjivih grupa su rijetko prepoznate, posebno kada se radi o korisnicima droga i osobama različite seksualne orijentacije;
- CSR nemaju savjetničku ulogu zbog obimnog administrativnog posla koji se odnosi na odobravanje pomoći;
- Sistemske slabosti odnosno uslovi koji se određuju zakonom, sprječavaju siromašne i ranjive grupe da ostvare određena prava i zadovolje svoje stvarne potrebe (uslovi za primanje finansijske pomoći koje određuje zakon odnosno ograničena primanja kao uslov za primanje pomoći; mnoge generacije u jednom domaćinstvu imaju problem da dobiju finansijsku pomoć i beneficije za djecu; ograničenje perioda provedenog na poslu itd.);
- Iznos socijalne pomoći je nedovoljan da pokrije osnovne potrebe korisnika i njegove/njene porodice. Nadalje, pomoć se prima mjesečno nakon što se preda zahtjev;
- Ne postoje mehanizmi da olakšaju uslove za korisnike svih vrsta finansijske pomoći pojednostavljenjem procedure za dobijanje dokumenata koje korisnici treba da plate;
- Sistemske mjere i aktivnosti prilagođene potrebama siromašnih i ranjivih grupa ne postoje. Neke od mjera koje se pripremaju (javne kuhinje, bonovi za hranu, vaučeri za struju) su projektne aktivnosti iz programa rada Vlade. Stoga, kada se projekti završe ove aktivnosti mogu biti ukinute;
- Navedene projektne aktivnosti Vlade (javne kuhinje, bonovi za hranu) nisu dostupni svim korisnicima socijalne zaštite i ne pokrivaju cijelu teritoriju zemlje;
- Većina CSR ne provodi preventivne aktivnosti, usmjerene na informisanje siromašnih i ranjivih o svojim pravima i zaštitnim mehanizmima;
- Ne provode se savjetodavne aktivnosti, niti odvojene procjene potreba siromašnih i ranjivih grupa. Aktivnosti ove vrste su često sporadične i nisu sistemske.
- Saradnja CSR-a sa jedinicama lokalne samouprave je uglavnom nedovoljna i neredovna, naročito u ruralnim područjima. Saradnja se sastoji uglavnom od privremenih ugovora koji se daju korisnicima socijalnih beneficija za izvršavanje usluga u zajednici i razmjenu informacija;
- Ne postoje mjere za zapošljavanje korisnika usluga CSR-a. Određene inicijative odnosno aktivne mjere zapošljavanja su ocijenjene kao diskriminirajuće i nepristupačne svima;
- Saradnja između CSR-a i Biroa za zapošljavanje se zasniva samo da razmjeni informacija/listi korisnika socijalnih beneficija;
- CSR ne sarađuju sa poslovnim sektorom, osim u slučajevima kada se daju donacije ili kada pojedinačne kompanije zapošljavaju građane iz ranjivih grupa.

JEDINICE LOKALNE SAMOUPRAVE

Glavni faktori socijalnog uključivanja na lokalnom nivou su jedinice lokalne samouprave i centri za socijalni rad. *Zakon o lokalnoj samoupravi,*[249] *Zakon o socijalnoj zaštiti i Zakon o finansiranju jedinica lokalne samouprave* definišu nadležnosti jedinica lokalne samouprave u ovoj oblasti i daju osnovni pravni okvir za proces decentralizacije. Zakon propisuje da se, u skladu sa politikom nacionalne ekonomije, opština finansira svojim osnovnim prihodima, kao i drugim izvorima sredstava.

Jedinice lokalne samouprave, kao glavni akteri u oblasti socijalne zaštite odgovorne su za uspostavljanje javnih tijela za socijalnu zaštitu, razvoj ekstra-institucionalnih formi socijalne zaštite i realizaciju socijalnih programa u skladu sa drugim javnim tijelima, privatnim sektorom i organizacijama civilnog društva.

Prema ovom zakonu, jedinice lokalne samouprave i grad Skoplje su odgovorni za:

- Socijalnu zaštitu i zaštitu djece (obdaništa) i domove za starije osobe (vlasništvo, finansiranje, investiranje i održavanje);
- Socijalnu zaštitu osoba sa invaliditetom;
- Djecu bez roditeljskog staranja;
- Djecu sa socijalnim i problemima u ponašanju;
- Djecu sa posebnim potrebama;
- Djecu sa jednim roditeljem;
- Djecu sa ulice;
- Osobe koje su izložene socijalnim rizicima;
- Osobe koje koriste droge ili alkohol;
- Stanovanje za osobe koje su izložene socijalnom riziku;
- Ostvarivanje prava i odgoj predškolske djece.

Zakon o finansiranju jedinica lokalne samouprave[250] definiše različite finansijske izvore jedinica lokalne samouprave, koji se sastoje od prihoda opštine, državnog budžeta, drugih budžeta, kao i finansiranja putem zajmova.

Socijalna zaštita u jedinicama lokalne samouprave provodi se putem dva mehanizma:

- Zaposlenika u opštinskoj administraciji
- Komiteta opštinskih vijeća koja su aktivna u oblasti socijalne i dječije zaštite, obrazovanja, sporta i kulture.

Ipak, u većini makedonskih opština ne postoje zaposlenici koji rade samo na pitanjima socijalne zaštite. Osobe koje su zaposlene u jedinicama za lokalni ekonomski razvoj rade na pitanjima koja su vezana za socijalnu zaštitu, u saradnji sa jedinicama ili sektorima za javne poslove. Kada su u pitanju komiteti kao pomoćna tijela opštinskim vijećima, koja se bave socijalnom zaštitom, treba naglasiti da takvi komiteti postoje u mnogim opštinama, ali veoma često nema radnih programa socijalne zaštite.[251] Sa promjenama Zakona o socijalnoj zaštiti u 2004. opštinama je data prilika da pripreme razvojne programe za specifične potrebe u oblasti socijalne zaštite građana. Prema istom zakonu, u 2009,

249 Zvanične novine Republike Makedonije, Br.5/2002

250 Zvanične novine Republike Makedonije, Br. 61/2004, 96/2004, 67/2007 i 156/2009

251 Komisija za zdravstvenu i socijalnu zaštitu sastavljena od osam gradonačelnika osnovana je u okviru Udruženja jedinica lokalne samouprave (ZELS). Ipak, ova komisija nije aktivna, što se vidi iz činjenice da je njen posljednji sastanak održan u maju 2006. (www.zels.org.mk).

opštine su bile dužne da razviju takve programe, ali osim prenosa nadležnosti za domove za starije osobe, realizacija drugih socijalnih nadležnosti nije na zadovoljavajućem nivou. Nedostatak srednjoročnog i dugoročnog planiranja i implementacije u oblasti socijalne zaštite su identifikovani u većini makedonskih opština. Ovo je najviše uzrokovano sporim prenosom socijalnih nadležnosti i finansiranja lokalnog nivoa sa centralnog.

U većini makedonskih opština ne postoje formalno razvijeni mehanizmi za participaciju siromašnih i ranjivih grupa na lokalnom nivou. U nekim slučajevima opštinski statuti definišu mogućnosti za javne debate i konsultacije prije usvajanja nekih dokumenata i lokalnih planova, ali u praksi ovo se rijetko radi i formalne je prirode kako bi se prikazalo da postoji participativni proces.[252] Komunikacija sa građanima je direktna, uglavnom kada građani dođu u opštinu da traže pomoć. Komunikacija jedinica lokalne samouprave sa ljudima koji žive u ruralnim područjima se obično odvija preko predsjednika lokalnih zajednica,[253] koji informišu opštinu o problemima. Opštine informišu svoje građane putem lokalnih novina, medija i web-stranice opštine. Opštine sarađuju sa centrima za socijalni rad, u većini slučajeva, kada dobijaju informacije za korisnike određenih usluga.

U vezi saradnje između jedinica lokalne samouprave i organizacija civilnog društva, postoji tendencija za saradnju u projektnim aktivnostima, odnosno organizacije se obraćaju opštinama kada im nude saradnju. Ova tendencija raste sa prilikom za apliciranje za mnoge EU fondove, gdje se zahtijeva čvrsta saradnja između opština i NVO-a. Ipak, postoje prekidi u saradnji kada je u pitanju monitoring implementiranih aktivnosti iz programa ili plana.

U većini makedonskih opština ne postoji ustanovljen mehanizam za identifikaciju siromašnih i ranjivih grupa. Opštine ne održavaju bazu podataka o socijalnoj zaštiti i uključivanju; niti klasifikuju podatke u različite kategorije korisnika.

Neki od opštinskih uposlenika smatraju da bi se ovim pitanjem trebali baviti centri za socijalni rad. Veoma često, određene ranjive grupe nisu identifikovane ili uključene u proces elaboracije određenih lokalnih akcionih planova, što ih opet ostavlja na marginama lokalne zajednice.

Pružanje socijalnih usluga od strane jedinica lokalne samouprave uključuje manje novčane dodjele, kao i različite socijalne usluge koje se implementiraju uglavnom uz učešće centralne vlade ili uz podršku stranih donatora (odnosno projekat "javna kuhinja" putem koga se daju topli obroci korisnicima socijalnih usluga; posebni objekti za dnevne centre za djecu sa posebnim potrebama itd). Iako određene usluge pružaju jedinice lokalne samouprave, još uvijek postoji nedostatak programa koji su usmjereni na ranjive i marginalizirane grupe.[254]

Pored nedostatka strateškog planiranja za uključivanje i poboljšanje uslova siromašnih i ranjivih ljudi, postoji i nedostatak saradnje između poslovnog sektora i opština, i najviše nedostatak saradnje i koordinacije sa relevantnim akterima u oblasti socijalne zaštite i uključivanja na lokalnom, među-opštinskom i centralnom nivou.[255]

252 Direktna participacija građana putem građanskih inicijativa za lokalna pitanja, referendumi ili peticije, kako ih definiše Zakon o lokalnoj samoupravi, se rijetko dešavaju.

253 Na makedonskom: "mesni zaednici"

254 Odnosno u mnogim ruralnim opštinama u Makedoniji postoji nedostatak obdaništa.

255 Kako se korisnici socijalne pomoći ne bi percipirali samo kao primaoci, Zakon o socijalnoj zaštiti propisuje da bi svaka jedinica lokalne samouprave mogla zaposliti sezonske radnike da obavljaju usluge u zajednici. Većina makedonskih opština koristi ovu odredbu, ali ne postoji kontinuitet za njihovo ugovaranje, jer ove mjere zavise od finansiranja Vlade.

ANALIZA VELIČINE I STRUKTURE NVO SEKTORA U REPUBLICI MAKEDONIJI

Civilno društvo u Makedoniji potiče iz ranije istorije Makedonije, počevši od XIX vijeka tokom makedonske nacionalne revolucije, kroz dobrotvorne organizacije prije Drugog svjetskog rata i mnogih kulturnih, sportskih, društvenih i profesionalnih organizacija tokom perioda socijalizma. Prve nevladine organizacije u modernom smislu osnovane su u periodu prije i poslije nezavisnosti Republike Makedonije, početkom 90-tih. Kriza na Kosovu 1999. dovela je mnoge međunarodne i humanitarne organizacije u region i Makedoniju, što je imalo značajan uticaj na razvoj civilnog društva u Makedoniji.

Broj registrovanih NVO-a u Makedoniji je znatno porastao tokom dvadeset godina nezavisnosti, sa 4.203 u 1990. na 11.326 u 2010.[256] Organizacije civilnog društva u zemlji se mogu podijeliti na nekoliko kategorija, kao što su:

- Vjerske zajednice;
- Ekonomske komore i organizacije poslodavaca;
- Političke partije;
- Međunarodne i strane organizacije (sa podružnicama u Makedoniji)
- Sindikati;
- Udruženja i fondacije.

Posljednju kategoriju čine organizacije koje rade u različitim oblastima kao što su:

- Demokratija, ljudska prava i vladavina prava;
- Djeca, mladi i studenti;
- Ekonomski razvoj;
- Etničke zajednice;
- Žene i rodna pitanja;
- Okoliš i priroda;
- Zdravlje;
- Informisanje;
- Kultura;
- Djeca sa posebnim potrebama;
- Nenasilje i tolerancija;
- Obrazovanje i nauka;
- Potrošačke organizacije;
- Ruralni razvoj;
- Razvoj civilnog društva;
- Dobrotvorne organizacije;
- Sport, hobiji i rekreacija;
- Stariji itd.

256 Makedonski centar za međunarodnu saradanju (MCIC)

Tabela 5: Broj i kategorije organizacija civilnog društva u Makedoniji tokom godina

Godina	Ukupan broj	Sport	Kultura	Profesionalne organizacije	DVU[257]	Drugo
1954	1.004	27,6%	10,3%	3,7%	55,6%	2,2%
1962	1.138	28,1%	11,4%	7,3%	41,0%	12,3%
1971	1.535	30,9%	8,4%	6,6%	45,3%	8,8%
1980	3.077	39,9%	9,1%	9,2%	23,7%	17,8%
1990	4.203	41,3%	11,1%	11,8%	14,6%	21,1%
1998	6.526	43,6%	13,1%	10,4%	5,9%	26,8%
2001	3.433	-	-	-	-	-
2003	5.769	35,4%	10,4%	6,7%	1,6%	45,9%
2009	10.700	27,6%	4,5%	8,1%	-	59,8%

Izvor: UNDP 1999., MCIC 2003. i 2011.

Uprkos velikom broju registrovanih NVO-a u Republici Makedoniji, broj aktivnih i održivih NVO-a je prilično nizak. Broj NVO-a sa profesionalno zaposlenim osobljem je veoma ograničen. Mnoge organizacije unajmljuju volontere za alternativno osoblje za svoje operacije, što ozbiljno utiče na kvalitet rada. Povlačenje tradicionalnih bilateralnih donatora iz Makedonije ozbiljno utiče na mnoge organizacije koje su imale dugu saradnju sa ovim donatorima.

Tabela 4: NVO indeks održivosti, procjene za 2009. za Makedoniju[258]

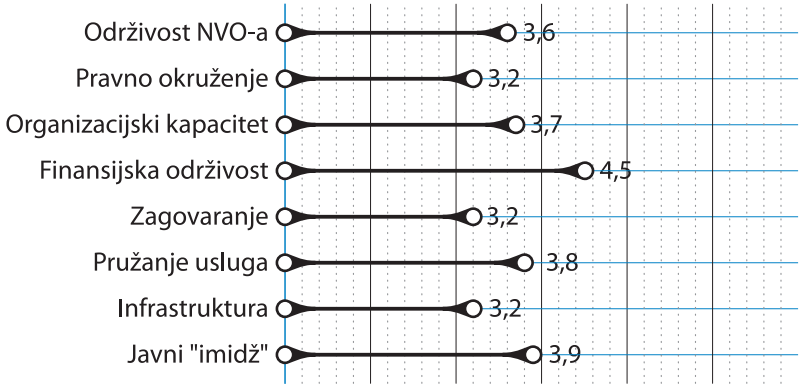

Izvor: USAID, NVO indeks održivosti 2009.

257 Volonterska vatrogasna udruženja

258 NVO indeks održivosti koristi skalu od sedam stupnjeva, da omogući poređenja sa Freedom House indeksima, gdje 7 označava nizak ili mali razvoj, a 1 veoma napredan NVO sektor

Indeks civilnog društva 2010[259] je identifikovao slijedeće snage i slabosti makedonskog civilnog društva:

Snage	Slabosti
Civilno društvo je najaktivnije u oblasti promocije ljudskih prava; Doprinosi jačanju građana; Komunikacija, umrežavanje i saradnja između NVO-a je na veoma visokom nivou; Korupcija u civilnom društvu se rijetko dešava; NVO-i imaju kapacitete za prikupljanje sredstava iz različitih izvora.	Smanjivanje siromaštva je samo deklarativni prioritet i uključuje samo ad-hoc akcije; Makedonski NVO-i ne pokazuju jake aktivnosti kako bi uticali na nacionalni budžet; Civilno društvo nije lider na svojim pozicijama[260]; Uključenost građana u civilno društvo je veoma mala; Civilno društvo ne poboljšava društvenu odgovornost prema građanima; NVO-i su više posvećeni odnosima sa stranim donatorima umjesto odnosu sa svojim članovima, građanima i drugim akterima.

NEVLADINE ORGANIZACIJE

U 2004. godini, organizacije civilnog društva dobile su priliku da budu uključene u sistem socijalne zaštite kao pružaoci usluga. Dozvoljeno im je da pružaju socijalne usluge građanima uz djelimičnu finansijsku podršku Ministarstva rada i socijalne politike nakon što ispune određene kriterije. Trenutno je 58 NVO-a registrovano kao pružaoci usluga kod MRSP, iako finansijska sredstva za njihove aktivnosti nisu osigurana na dugoročnoj osnovi od strane MRSP, tako da njihove aktivnosti zavise od programa i projekata koje finansiraju strani donatori.

NVO-i u Makedoniji koje su aktivne u socijalnom sektoru rade uglavnom u oblastima za koje država ima manje razvijene oblike pomoći kao što su dnevni centri za podršku različitim ranjivim grupama, SOS telefonske linije, podrška specifičnim ranjivim kategorijama, kao što su žene (naročito žrtvama porodičnog nasilja) manjine, neformalni obrazovni programi itd.

U oblasti socijalnog uključivanja ne postoje NVO-i koji se bave ovim pitanjima uopšteno. Mnogi NVO-i predstavljaju i rade na poboljšanju stanja najčešćih i gore opisanih ranjivih grupa u makedonskom društvu.

Rome predstavljaju mnoge lokalne i nacionalne NVO koje rade na zagovaranju ili direktnoj podršci Romima. Jedno od najvećih postignuća u ovoj oblasti je podrška obrazovnom procesu romskih učenika uglavnom od strane dobro poznatih lokalnih NVO-a u regionima koji su naseljeni većim brojem pripadnika romske zajednice. Imajući u vidu da mnogi Romi dolaze iz porodica koje nisu obrazovane ili imaju nizak nivo obrazovanja, lokalne NVO su posvećene radu sa romskim učenicima nakon nastave i pomažu im sa zadaćom i dodatnim objašnjenjima za određene školske predmete.

259 Civikus, *Indeks civilnog društva 2010., Dug put do većeg građanskog uključivanja*

260 Negativan primjer koji vodi nepovjerenju u organizacije civilnog društva je registracija NVO-a od strane političkih partija u korist poslova i interesa političkih partija. Najpoznatiji primjer zloubotrebe NVO reputacije je organizovanje štrajkova za podršku političkim interesima.

NVO "Sumnal" radi u romskom naselju "Topaana", koje se nalazi u blizini centra Skopja, glavnog grada Makedonije. Njihove glavne aktivnosti usmjerene su na romsku djecu različitog uzrasta i pružanje podrške za sticanje najvažnijih životnih vještina i napredovanja u obrazovnom procesu. Jedna od njihovih aktivnosti je program o:

Pismenosti i životnim vještinama za djecu koja ne pohađaju školu – Putem saradnje sa lokalnom zajednicom i institucijama, NVO "Sumnal" je uspjela da pruži podršku velikom broju djece da se upišu u školu i ostanu u obrazovnom procesu. Ipak, mnogo djece nije bilo u stanju da pohađa školu zbog nedostatka finansijskih sredstava i državljanstva u Makedoniji. Ovaj program pruža usluge za najsiromašniju i marginaliziranu djecu i porodice. Koristeći standardizirane nastavne programe i fokusirajući se na praktične vještine, ovaj program nastoji da djeci koja ne pohađaju školu pruži osnovnu pismenost i životne osobine.

Osobe sa invaliditetom su dobro predstavljene u zemlji od strane mnogih NVO-a, koji su aktivni u lokalnim zajednicama naročito kada je u pitanju lobiranje za uklanjanje infrastrukturnih barijera za osobe sa fizičkim invaliditetom. Osobe sa mentalnim invaliditetom predstavlja "Nacionalni centar za podršku osobama sa intelektualnim invaliditetom – Poraka".

Jedna od aktivnosti **NVO "Poraka"** je projekat "Akcija i podrška porodicama sa djecom sa invaliditetom u Republici Makedoniji.

Ciljevi projekta su:

- Osnivanje 10 dnevnih centara za predškolsku djecu (stvaranje specijalnih grupa u običnim obdaništima);
- Lobiranje ispred Vlade i institucija za pružanje usluga djeci sa intelektualnim invaliditetom;
- Podizanje svijesti o pitanju invalidnosti u R. Makedoniji;

U okviru projekta, otvoreno je 10 specijalnih grupa u običnim obdaništima za djecu sa intelektualnim invaliditetom u 10 gradova u R. Makedoniji: Kumanovo, Skopje, Tetovo, Struga, Ohrid, Bitola, Negotino, Sveti Nikole, Stip i Kocani. Ovih 10 specijalnih grupa za djecu sa intelektualnim invaliditetom opremljene su opremom za animaciju i dalji razvoj.

NVO mreže koje se bave pitanjima žena su veoma aktivne u Republici Makedoniji. Dok je samo nekoliko ženskih NVO-a specijalizirano za izradu politika i zagovaranje, mnoge NVO rade na direktnoj podršci ženama (naročito ženama koje su žrtve porodičnog nasilja) putem pružanja besplatne pravne pomoći, psiho-terapije, jačanja profesionalnih vještina žena različitih kategorija i ekonomskog jačanja kroz različite oblike jačanja kapaciteta.

Nasuprot gore spomenutim ranjivim grupama, starije osobe predstavlja samo nekoliko NVO-a u Makedoniji koje rade u naseljima sa većim brojem starijih osoba.

Dobra praksa direktne podrške starijim osobama je jedna od aktivnosti NVO "Humanost" koja pruža uslugu pomoći starijima u mjestu gdje žive. Korisnici ove izvan-institucionalne usluge bile su osobe starije od 65 godina, kojima se pruža njega i pomoć pri svakodnevnim aktivnostima. Tim doktora, sestara, socijalnih radnika, psihologa i domaćica bio je angažovan 2009. na teritoriji opštine Aerodrom da podrže stare ljude kojima je trebalo.

Lobiranje i zagovaranje ključnih promjena politika primijećeno je samo kod nekoliko poznatih NVO-a, koje se uglavnom nalaze u glavnom gradu Makedonije. Glas makedonskih NVO-a o socijalnoj nepravdi je još uvijek slab. Kampanje da se podigne svijest i riješe socijalni problemi, kao i događaji da se skrene pažnja javnosti se organizuju uglavnom od strane većih NVO-a u okviru većih projekata koje finansiraju međunarodni donatori. Ipak, postoje NVO-i koji redovno izvještavaju o akutnim socijalnim problemima i neprihvatljivom usvajanju zakona u okviru konferencija za štampu i svojih web-siteova.[261]

Kako bi se pojačala funkcija monitoringa NVO-a koje su aktivne u socijalnoj oblasti u Makedoniji, i inicirao dijalog sa makedonskim dužnosnicima, 2010. Austrijska razvojna saradnja podržala je uspostavljanje Makedonske platforme protiv siromaštva (Macedonian Anti-Poverty Platform - MAPP).[262] Makedonsku platformu protiv siromaštva čini 40 nacionalnih nevladinih organizacija i udruženja. Ove nevladine organizacije (uključujući i udruženje sindikata) rade u različitim poljima, uključujući ljudska prava, socijalni sektor, nediskriminaciju, zdravstvena pitanja, pitanja žena, pitanja djece, siromaštvo i ljude koji su pogođeni siromaštvom, invalidnost, izbjeglice i interno raseljena lica, etničke manjine, seksualne manjine itd. Ove organizacije su se udružile kako bi skrenule pažnju na probleme građana u vezi pitanja od zajedničkog interesa.

Platforma ima za cilj da osigura široku diseminaciju informacija o EU politikama o borbi protiv siromaštva, socijalnog uključivanja i nediskriminacije. Krajnji cilj MAPP-a je da unaprijedi uslove života i da promoviše politike u vezi siromaštva i socijalne isključenosti u Makedoniji i široj zajednici .[263]

Ciljevi MAPP-a su:[264]

- Smanjiti siromaštvo i socijalnu isključenost;
- Razvijati kulturne, ekonomske i društvene vrijednosti;
- Razvijati jaku vezu za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti;
- Raditi sa osiromašenim zajednicama i njihovo jačanje;
- Eliminisati sve forme diskriminacije i promovisati jednakost;
- Promicati participativnu demokratiju;

261 "Makedonski Helsinški komitet", "HERA"itd.

262 Makedonska platforma za borbu protiv siromaštva osnovana je uz tehničku pomoć Ludwig Boltzmann instituta za ljudska prava (BIM-FV Skoplje) u okviru projekta finansiranog od strane ADC-a "Socijalno uključivanje i ljudska prava u Makedoniji".

263 U 2010. MAPP je implementirao *Kampanju za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti* u okviru *Evropske godine za smanjivanje siromaštva i isključenosti 2010*. Moto Kampanje je bio "Svaki treći Makedonac živi "skrpljen" život" i potvrdila je posljednji statistički izvještaj o siromaštvu za 2009. Različite grupe u Makedoniji su različito gledale na njega i uzrokovao je mnogo diskusije među medijima i stručnjacima u socijalnom sektoru.

264 www.mpps.org.mk

- Vršiti zagovaranje, lobiranje i uticati na javne politike i strategije u oblastima socijalne i zdravstvene zaštite, zapošljavanja, smanjivanja siromaštva, socijalnog uključivanja, ljudskih prava i nediskriminacije;
- Podići svijest o pitanjima vezanim za siromaštvo;
- Stvoriti okruženje koje omogućava ekonomski razvoj;
- Umrežavati se i sarađivati sa drugim nacionalnim i regionalnim platformama za borbu protiv siromaštva;
- Uključivanje osiromašenih, marginaliziranih, ranjivih i socijalno uključenih zajednica na svim nivoima procesa donošenja odluka;
- Jačati interne kapacitete svojih članova;
- Provesti istraživanje i analizu u oblasti siromaštva, ljudskih prava, socijalnog uključivanja, nediskriminacije, zdravstvene zaštite, zapošljavanja i obrazovanja; time sugerišući konkretne mjere za prevazilaženje identifikovanih problema.

U junu 2011. godine, Makedonska platforma protiv siromaštva postala je zvaničan član Evropske mreže za borbu protiv siromaštva.[265] Članstvo u jakoj EU mreži[266] bi trebalo doprinijeti razmjeni iskustava, daljem jačanju kapaciteta članica MAPP-a, kao i jačanju pozicije Makedonske nacionalne platforme.

ZAKLJUČAK

8. septembra 2011. godine, Makedonija je proslavila 20-tu godišnjicu svoje nezavisnosti od Jugoslavije. Iako je dosta napredovala u kontekstu pridruživanja EU u odnosu na druge države bivše Jugoslavije, još uvijek se suočava sa gorućim socijalnim problemima i tenzijama.

Socijalni uticaj globalne ekonomske krize u Makedoniji bio je dramatičan kao i ostalim zemljama. Makedonija je bila prisiljena da podigne sredstva na međunarodnim tržištima kapitala po visokoj cijeni, dok je budžetski deficit, koji je bio nizak i prije nego što je kriza počela, znatno porastao nagovještavajući smanjivanje socijalnih troškova. Kvalitet života u Makedoniji je značajno pogođen globalnom ekonomskom krizom, kao što pokazuju nalazi ispitivanja domaćinstava koje je provedeno u 2009.[267] Gotovo svaki treći građanin u Makedoniji (31%) vjeruje da se njegov/njen život pogoršao tokom proteklih 12 mjeseci prije ispitivanja, dok je samo 15% smatralo da se njihov život poboljšao. Zapošljavanje je primarni uzrok siromaštva i socijalne isključenosti. Stopa nezaposlenosti u trećem kvartalu 2009. prema ILO metodologiji je bila jedna od najviših u Evropi (31,7%). U poređenju sa 2008. godinom, nejednakost u primanjima između ruralnih i urbanih sredina se znatno povećala u korist urbanih sredina. Ekonomska situacija domaćinstava se pogoršala. U 2009. Godini je tri petine domaćinstava izjavilo da im je bilo teško da sastave kraj s krajem. Starije osobe se suočavaju sa najviše teškoća kada je u pitanju životni standard. U pogledu plata, gotovo jedna polovina ispitanika nije zadovoljna i misli da je loše plaćena[268] i mnogi se osjećaju nesigurni na svom poslu.[269]

265 www.eapn.eu
266 EAPN se sastoji od 30 nacionalnih mreža protiv siromaštva.
267 Istraživanje je provela Brima agencija, u ime istraživačkog tima na Jugoistočnom Evropskom univerzitetu u Tetovu.
268 O Zakonu o minimalnoj plati u Makedoniji se pregovaralo u oktobru 2011. i ona iznosi 8050 MKD (EUR 130) neto.
269 Bartlett, Will, *Socijalni uticaj ekonomske krize na Zapandnom Balkanu, sa fokusom na Republiku Makedoniju,* 2010.

Mnoge politike i zakoni su prilagođeni EU legislativi u nekoliko proteklih godina; ipak, njihova implementacija u mnogim sektorima još uvijek zaostaje. Činjenica da socijalne nadležnosti nisu u potpunosti prenesene sa centralnog na lokalni nivo je stalni izgovor za neimplementiranje socijalne agende makedonskih dužnosnika.

Nedostatak saradnje između centralnih i lokalnih vlasti, nepostojanje dugoročnih strateških partnerstava između vlasti i NVO sektora, nedostatak obučenih profesionalaca u centrima za socijalni rad kao i preopterećenost administrativnim pitanjima pogoršava situaciju ranjivih i socijalno isključenih ljudi u zemlji. Nadalje, predrasude i stereotipi koji još uvijek preovladavaju među stanovništvom za specifične marginalizirane grupe nije jak signal za veoma inkluzivno društvo.

Borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti poziva na snažnu međusektorsku saradnju između vlasti i ozbiljnu odgovornost glavnih aktera, i na nacionalnom i lokalnom nivou. Saradnja sa NVO-ima bi trebala prevazići fazu deklarativnih okupljanja.

S druge strane, NVO-i koji su aktivni u socijalnoj oblasti bi trebali razviti dugoročne strateške planove za poboljšanje situacije ljudi koje predstavljaju putem lobiranja, zagovaranja i senzitiranja stanovništva, naročito putem jake saradnje sa medijima, što trenutno nije slučaj u Republici Makedoniji. I najzad, ranjive i marginalizirane kategorije ljudi, koje podržavaju organizacije civilnog društva bi trebale postati jače i biti slobodne da protestuju protiv socijalne nepravde i nejednakosti.

SOCIJALNA ISKLJUČENOST U CRNOJ GORI

V. CRNA GORA

PROFIL DRŽAVE

Puno ime: Republika Crna Gora

Glavni grad: Podgorica

Lokacija: Jugoistočna Evropa, između Jadranskog mora i Srbije

Ukupna površina: 13.812 km^2

Granične države: Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija

Stanovništvo: 661.807 (procjena juli 2011)

Nacionalnost: Crnogorac/ka (Crnogorci)

Etničke grupe: Crnogorci 43%, Srbi 32%, Bošnjaci 8%, Albanci 5%, drugi (Muslimani, Hrvati, Romi 12% (popis 2003)

Religije: Pravoslavci 74,2%, Muslimani 17,7%, Katolici 3,5%, drugi 0,6%, neodređeni 3%, ateisti 1% (popis 2003)

Jezici: Srpski 63,6%, Crnogorski (zvanično) 22%, Bosanski 5,5%, Albanski 5,3%, neodređen 3,7% (popis 2003)

Starosna struktura:
0-14 godina: 15,5% (muškarci 50.060/žene 52.823)
15-64 godina: 71% (muškarci 244.057/žene 225.620)
65 godina i više: 13,5% (muškarci 35.551/žene 53.696) (procjena 2011)

Državno uređenje: republika

Administrativna podjela: 21 opština - Andrijevica, Bar, Berane, Bijelo Polje, Budva, Cetinje, Danilovgrad, Herceg Novi, Kolašin, Kotor, Mojkovac, Nikšić, Plav, Pljevlja, Plužine, Podgorica, Rožaje, Savnik, Tivat, Ulcinj, Žabljak

Pravni sistem: građansko pravo

Izvršna grana:

Šef države: predsjednik

Šef vlade: premijer

Kabinet: ministri djeluju kao kabinet

Zakonodavna grana: jednodomna skupština (81 mjesto; članovi se biraju direktnim glasanjem na četverogodišnji mandat; napomena – broj mjesta je porastao sa 74 mjesta u 2006)

Sudska grana: Ustavni sud (pet sudija koji služe devetogodišnji mandat); Vrhovni sud (sudije imaju doživotni)

BDP (paritet kupovne moći):
6.724 milijardi $ (procjena 2010)
6.653 milijardi $ (procjena 2009)
7.055 milijardi $ (procjena 2008)

BDP (zvanični devizni kurs):
4.017 milijardi $ (procjena 2010)

Radna snaga prema zanimanju: poljoprivreda 2%, industrija 30%, usluge 68% (procjena 2004)

Stopa nezaposlenosti: 14,7% (procjena 2007)

Stanovništvo ispod apsolutne linije siromaštva: 7% (procjena 2007)

SOCIJALNA ISKLJUČENOST U CRNOJ GORI

Pojam socijalne isključenosti u Crnoj Gori, kao i u ostatku regiona, relativno je nov. Prvi put istraživanje socijalne isključenosti u Crnoj Gori provedeno je u okviru Nacionalnog izvještaja po mjeri čovjeka 2009. godine[270] kada je i izračunat indeks socijalne isključenosti (Social Exclusion Index-SEI).[271] Koncept socijalne isključenosti u Crnoj Gori i ulazni parametri za izračunavanje SEI-a uzeli su u obzir aspekt domaćinstva i aspekt porodice. Stoga je socijalna isključenost posmatrana na dva osnovna nivoa:

- Isključenost / socijalna ugroženost na nivou domaćinstva
- Isključenost / socijalna ugroženost na nivou pojedinca

Smatra se da su domaćinstva socijalno ugrožena/ isključena ako nemaju dovoljne prihode tj. izložena su riziku od siromaštva ili ako nisu u mogućnosti da izmiruju svoje obaveze, te ako nemaju odgovarajući i redovan pristup zdravstvenim uslugama. Domaćinstva koja imaju neizmirene obaveze (najčešće za vodu, struju i rate kredita) izložena su riziku od nagomilavanja dugova za komunalne usluge, a kada je riječ o kreditima porodice koje nisu u stanju da najamninu stana ili ratu kredita plate na vrijeme se čak suočavaju sa gubitkom stambenog prostora. Nadalje, neodgovarajući pristup zdravstvenim uslugama, posebno za porodice i pojedince sa niskim primanjima, dovodi u opasnost zdravlje tih osoba. Jedan od razloga otežanog i neadekvatnog pristupa zdravstvenim uslugama je prevoz do zdravstvenih ustanova koje porodice sa niskim primanjima često ne mogu sebi priuštiti. Dakle, može se reći da se socijalno ugroženim smatraju ona domaćinstva koja su izložena slijedećim problemima i rizicima:

- **Niski prihodi/siromaštvo** - u ovu kategoriju spadaju domaćinstva sa ekvivalentnim prihodima ispod praga siromaštva (60% od srednje vrijednosti ekvivalentnih prihoda domaćinstva)
- **Zaduženost-**domaćinstva koja se suočavaju sa problemima u izmirenju svojih obaveza, odnosno koja imaju neplaćene račune za komunalne usluge, rate kredite ili neka druga neizmirena potraživanja
- **Neodgovarajući pristup uslugama zdravstvene zaštite** - domaćinstva kojima udaljenost od zdravstvenih ustanova i doktora predstavlja prepreku da prime medicinski tretman.[272]

Kada je riječ o pojedincima oni se smatraju socijalno isključenim/ugroženim ukoliko nisu zaposleni ili njihovo zaposlenje nije sigurno i dugotrajno, te ukoliko imaju niži stupanj obrazovanja koji ih čini manje konkurentnim na tržištu rada i otežava pronalaženje posla. Kada se ovome dodaju niski prihodi domaćinstva pojedinci bivaju dovedeni u rizik od društvene isključenosti. Niska primanja, nedovoljan stupanj obrazovanja i neredovno i nesigurno zaposlenje uzrokuju uskraćenost ovih pojedinaca da izvrše promjene u svom životu i poboljšaju svoj ekonomsko-socijalni status što dovodi do njihove dugoročne socijalne isključenosti.

270 UNDP i Institut za strateške studije i prognoze. Nacionalni izvještaj o humanom razvoju 2009. Crna Gora: društvo za svakoga, Podgorica 2009. Strana 28.

271 Tokom istraživanja koncept i indeks socijalne isključenosti bazirani su na paralelnim metodologijama koje su korištene u Makedoniji i Hrvatskoj, Vidi: UNDP i Institut za strateške studije i prognoze. Nacionalni izvještaj o humanom razvoju 2009.

272 UNDP i Institut za strateške studije i prognoze. Nacionalni izvještaj o humanom razvoju 2009. Crna Gora: društvo za svakoga, Podgorica 2009. Strana 28.
Vidi također UNDP Hrvatska. Nacionalni izvještaj o humanom razvoju – Isključen – Lica socijalne isključenosti. Hrvatska, 2006.

Tabela 1.1. daje pregled glavnih pokazatelja socijalne isključenosti/ugroženosti domaćinstava (izražen u % od ukupnog broja).

	Niski prihodi (siromaštvo)	Neodgovarajući pristup zdravstvenoj zaštiti	Zaduženost	Indeks socijalne isključenosti
Crna Gora	24,3	29,7	30,1	3,5
Sjeverni region	25,1	42,4	29,2	5,9
Južni region	20,0	24,9	12,0	1,0
Centralni region	24,8	23,9	41,1	3,2
Podgorica	23,9	23,7	38,9	3,3

SOCIJALNA ISKLJUČENOST/UGROŽENOST DOMAĆINSTAVA

Podaci prikazani u tabeli 1.1. pokazuju da je procenat društvene isključenosti kako prema zasebnim kategorijama (niski prihodi, neodgovarajući pristup zdravstvenoj zaštiti i zaduženost) kao i generalni indeks socijalne isključenosti veoma visok. Najveći dio domaćinstava suočava se sa finansijskim problemima i nedovoljnim prihodima. U Crnoj Gori 24,3% pojedinaca živi u domaćinstvima čiji je ekvivalentni prihod po odraslom članu domaćinstva ispod praga relativnog siromaštva u Crnoj Gori,[273] što za posljedicu ima to da veliki dio porodica nije u stanju da na vrijeme izmiruje svoje obaveze, a pored toga često imaju i problem neodgovarajućeg pristupa zdravstvenoj zaštiti.

Kao što se vidi u tabeli 1.1. postoje varijacije u stepenu socijalne isključenosti domaćinstava

	Niski prihodi (siromaštvo)	Neodgovarajući pristup zdravstvenoj zaštiti	Zaduženost	Indeks socijalne isključenosti (SEI)
Crna Gora	24,3	29,7	30,1	3,5
Korisnici prava socijalne i dječje zaštite	53,9	20,8	55,4	11,9
Dugotrajno nezaposleni	44,3	29,0	41,0	10,0
Penzioneri	44,5	22,8	32,7	8,9
RAE	41,6	50,5	54,5	14,1
Osobe sa invaliditetom	32,9	35,0	44,0	5,0
Raseljena lica	31,0	32,3	22,9	8,3

273 Prag relativnog siromaštva ili prag suočavanja sa siromaštvom računa se kao 60% srednje vrijednosti ekvivalentnog prihoda domaćinstva po odraslom članu. Smatra se da su domaćinstva suočena sa siromaštvom ako je ekvivalentni prihod njihovih članova manji od 60% srednje vrijednosti ekvivalentnog prihoda. Srednja vrijednost (median): Jedna vrsta prosjeka koja se dobija redanjem vrijednosti po redu i zatim odabirom one u sredini. Ako je ukupan broj vrijednosti u uzorku paran, onda je srednja vrijednost sredina dva broja u sredini. Srednja vrijednost je koristan broj u slučajevima kada distribucija ima izuzetno velike krajnje vrijednosti koji bi inače dale pogrešne podatke. Rizik od siromaštva se dobija upotrebom ekvivalentnog prihoda po domaćinstvu (ISSP/UNDP Istraživanje o socijalnoj isključenosti domaćinstava. 2008). Za osnovni uzorak ispitanika, ako koristimo ekvivalentnu potrošnju, srednja vrijednost je 455,9 EUR a prag od 273,16 EUR, rezultati su sljedeći - 27,1% pojedinaca se suočavaju sa rizikom od siromaštva. Ako upotrijebimo potrošnju po glavi stanovnika, a ne primijenimo skalu ekvivalentnosti, onda se 9,6% pojedinaca suočava sa rizikom od siromaštva (srednja vrijednost 296,62 EUR, prag 177,97 EUR).

Prikazani pregled po regionima pokazuje da je najveći postotak socijalno ugroženih domaćinstava koncentrisan u sjevernom dijelu zemlje, gdje je 5,9% domaćinstava izloženo problemima niskih primanja, ograničenom i neodgovarajućem pristupu uslugama zdravstvene zaštite, te nemogućnosti da svoje finansijske obaveze izmiruju blagovremeno. U južnom regionu procenat socijalne ugroženosti je najmanji i on iznosi svega 1%, a najveći problem kome su izložena domaćinstva su nedovoljna primanja. U centralnom, najvećem regionu socijalno isključeno je 3,2% domaćinstava, a najveći problem domaćinstava je zaduženost.

SOCIJALNO ISKLJUČENI POJEDINCI

Smatra se da su pojedinci ugroženi/isključeni ako su izloženi siromaštvu, ako su nezaposleni ili imaju nesigurno zaposlenje i ako su uskraćeni za obrazovanje. Ako su ovi pojedinci istovremeno članovi domaćinstava koja spadaju u kategoriju društveno isključenih onda se smatra da su oni izloženi teškoj društvenoj isključenosti. Procjene su da je u Crnoj Gori isključeno 9,2% pojedinaca, dok se 1,3% nalazi u stanju teške socijalne isključenosti.

U sjevernom regionu živi najveći broj socijalno isključenih osoba 10,2%, od kojih je 2,4% teško socijalno isključeno. Procenat društveno isključenih pojedinaca u južnom regionu iznosi 7,8%, od kojih je 0,2% teško socijalno isključeno, a u centralnom 9,2%, sa 1,0% pojedinaca izloženih teškoj socijalnoj isključenosti.[274]

	Sjever	Jug	Centralni dio	Crna Gora
Nedostatak zaposlenja	11,4	4,4	8,3	8,3
Nesigurno zaposlenje	8,2	12,3	6,6	8,6
Uskraćeni za obrazovanje	16,1	10,8	14,5	14,2
Niski prihodi (u siromaštvu)	26,1	19,9	25,4	24,3
Indeks socijalne isključenosti	10,2	7,8	9,2	9,2
Teška društvena isključenost	2,4	0,2	1,0	1,3

Nadalje, primjetne su razlike u stepenu socijalne isključenosti u odnosu na rod, pa su tako žene manje izložene socijalnoj isključenosti kao što je prikazano u slijedećoj tabeli, koja daje pokazatelje socijalne isključenosti po polovima i regionima.

274 UNDP i Institut za strateške studije i prognoze. Nacionalni izvještaj o humanom razvoju 2009. Crna Gora: društvo za svakoga, Podgorica 2009. Strane 30-32.

		Sjeverni region	Južni region	Centralni region	Crna Gora
Nedostatak zaposlenja	Muškarci	10,9	5,1	9,1	8,7
	Žene	12,5	3,8	7,5	8,2
Nesigurno zaposlenje	Muškarci	10,3	14,1	7,7	10,2
	Žene	6,3	10,9	5,3	7,1
Oskudijevanje u obrazovanju	Muškarci	14,4	7,3	12,7	12,0
	Žene	18,5	14,5	16,2	16,5
Niski prihodi (u siromaštvu)	Muškarci	24,8	19,7	24,6	23,4
	Žene	27,4	19,9	26,2	24,9
Indeks socijalne isključenosti	Muškarci	15,2	10,5	12,5	13,0
	Žene	5,0	5,1	6,2	5,5
Teška socijalna isključenost	Muškarci	2,1	0,4	1,1	1,3
	Žene	2,8	0,0	0,9	1,3

Kao što se može vidjeti iz tabelarnog prikaza, u sjevernom dijelu zemlje su žene te koje su izložene većim preprekama za socijalno uključivanje kada je u pitanju pristup obrazovanju, zapošljavanju i zdravstvenoj zaštiti. U sjevernom i centralnom dijelu zemlje muškarci su više nezaposleni, dok su osnovne prepreke za aktivnije učešće žena u društvu obrazovanje i sticanje prihoda. Sjeverni region ima najveći procenat muškaraca (2,1%) i žena (2,8%) koji su izloženi teškoj socijalnoj isključenosti.[275]

Slijedeća tabela prikazuje SEI za pojedince prema društveno ugroženim grupama:

	Osnovni uzorak	Korisnici prava iz dječje zaštite	Dugotrajno nezapo-sleni	Penzioneri	RAE	Osobe sa invali-ditetom	Raseljena lica
Oskudijevaju u zaposlenju	8,3	23,5	27,7	10,7	19,9	7,9	10,1
Nesigurno zaposlenje	8,6	3,8	7,6	9,2	9,6	3,7	10,4
Oskudijevaju u obrazovanju	14,2	30,7	14,6	22	65,0	28,5	27,9
Niski prihodi	24,3	58,5	46,6	43,1	42,3	36,1	29,9
Indeks socijalne isključenosti	9,2	21,8	15,5	17,3	13,9	15,7	12,6

- 21,8% pojedinaca iz domaćinstava koja su korisnici prava iz socijalne i dječije zaštite je socijalno isključeno, dok 4,1% spada u kategoriju teško isključenih. Kategorije u kojima oskudijevaju najvećim dijelom su kategorija prihoda (58,5%) i obrazovanja (30,7%).
- 15,5% pojedinaca iz domaćinstava čiji su članovi dugotrajno nezaposleni je socijalno isključeno, a 3,8% suočava se sa teškom socijalnom isključenošću.

275 UNDP i Institut za strateške studije i prognoze. Nacionalni izvještaj o humanom razvoju 2009. Crna Gora: društvo za svakoga, Podgorica 2009. Strane 30-32.

- 17,3% pojedinaca iz domaćinstava čiji su članovi penzioneri je socijalno isključeno, a procenat onih koji su izloženi teškoj socijalnoj isključenosti iznosi 2,4. Osobe iz ove kategorije imaju najviše problema u pristupu zdravstvenim uslugama.
- 13,9% pojedinaca RAE populacije socijalno je isključeno, sa visokim procentom onih koji su teško socijalno isključeni 13%. U ovoj grupi pojedinci najviše oskudijevaju u pristupu obrazovanju (65%), te u primanjima (42,3%).
- 15,7% osoba sa invaliditetom spada u kategoriju socijalno isključenih, sa najvećim postotkom oskudijevanja u prihodima (36,1%), obrazovanja (28,5%) i zdravstvene zaštite (22,3%)
- 12,6% osoba iz domaćinstava raseljenih osoba procjenju se kao socijalno isključeni, dok je samo 0,8% teško socijalno isključeno. Oskudijevanja kojima su najviše izloženi su primanja (29,9%), obrazovanje (27,9%) i usluge zdravstvene zaštite (24,0%).[276]

NAJUGROŽENIJE DRUŠTVENE GRUPE

Pojedine društvene grupe u Crnoj Gori spadaju u kategoriju posebno ugroženih i isključenih grupa zbog visokog stepena siromaštva i socijalne ugroženosti kojima su izložene. U njih spadaju: korisnici prava iz dječje i socijalne zaštite, dugotrajno nezaposlene osobe, penzioneri, RAE populacija, osobe sa invaliditetom i raseljene osobe. Indeks socijalne isključenosti (SEI) za korisnike prava iz socijalne i dječje zaštite iznosi 11,9%, dok za ova domaćinstva siromaštvo i nedovoljna primanja predstavljaju najveću prepreku za socijalno uključivanje. SEI za domaćinstva čiji su članovi dugotrajno nezaposleni iznosi 10,0%, dok je ovaj indeks za domaćinstva penzionera 8,9, a kod obje grupe glavni uzrok isključenosti je siromaštvo. RAE domaćinstva gotovo jednako oskudijevaju u sve tri kategorije: više od 41% RAE domaćinstava ima niska primanja, 51% nema odgovarajući pristup zdravstvenoj zaštiti, a 55% nije u stanju da redovno izmiruje svoje finansijske obaveze. 14,1% RAE domaćinstava istovremeno oskudijeva u sve tri kategorije, što predstavlja najveću vrijednost SEI-a među socijalno ugroženim grupama. Kod domaćinstava kod kojih jedan član prima invalidninu ili neko drugo primanje po osnovu invalidnosti 5,0% je društveno isključeno, dok je 8% domaćinstava raseljenih osoba isključeno u sve tri kategorije.

DUGOTRAJNO NEZAPOSLENE OSOBE

Visoka stopa nezaposlenosti u crnogorskom društvu najvećim dijelom je uzrokovana, kao i u drugim zemljama regiona, raspadom bivše Jugoslavije, naknadnim političkim dešavanjima i ekonomskom tranzicijom. Uprkos pozitivnom ekonomskom rastu u posljednjih nekoliko godina nezaposlenost i dalje ostaje jedan od najvećih problema koji vodi do siromaštva i socijalne isključenosti. Procenat nezaposlenosti u Crnoj Gori za 2008. godinu varira između 10,6% i 18%.[277]

Problem nezaposlenosti dodatno je veći jer se u većini slučajeva radi dugoročnoj nezaposlenosti. U prosjeku 62% nezaposlenih nemaju posao već duži vremenski period, dok je vremenski period traženja zaposlenja u 2007. godini u prosjeku bio 3,7 godina. Osobe koje duže vrijeme nisu u mogućnosti da pronađu posao se suočavaju sa visokim

276 UNDP i Institut za strateške studije i prognoze. Nacionalni izvještaj o humanom razvoju 2009. Crna Gora: društvo za svakoga, Podgorica 2009. Strane 30-32.

277 Postoji razlika u podacima jer podatke o nezaposlenosti sakupljaju dvije institucije, Zavod za zapošljavanje koji daje procenat od 10,6% nezaposlenosti, dok Zavod za statistiku (Monstat) daje procenat od 18%.

stepenom rizika od siromaštva i socijalne isključenosti. Samo činjenica da osoba ne radi uslovljava njenu izopštenost iz različitih društvenih dešavanja, te može voditi dugoročnoj socijalnoj isključenosti.

Iako je nezaposlenost i posljedična socijalna isključenost naročito izražena kod starije populacije, i povećava se sa godinama starosti,[278] i mladi su također pogođeni ovim problemom također zbog godina i nedovoljnog radnog iskustva.

Stepen obrazovanja je usko povezan sa prilikama za nalaženje zaposlenja. Prema provedenom istraživanju[279] 64% ispitanika ima srednje/tehničko obrazovanje, dok samo 7% ispitanika ima visoku stručnu spremu. Samo manji broj dugoročno nezaposlenih pohađa kurseve i obuke za sticanje dodatnih vještina i znanja koje se traže na tržištu rada kako bi povećali svoje šanse za nalaženje posla. Od 82% ispitanika koji ne pohađaju dodatne obuke i kurseve, jedna četvrtina kao razlog navela je to što mora da zarađuje za život (24,8%), dok ostali nisu dovoljno motivisani (23,1%) ili to ne mogu sebi da priušte (8,5%).

Jedan od uzroka visoke stope nezaposlenosti je i pristup zapošljavanju koji pored nekoliko privatnih agencija za pronalaženje posla uglavnom pruža Zavod za zapošljavanje kao glavna institucija za pružanje usluga nezaposlenim licima. Zavod u svom radu koristi aktivne programe zapošljavanja, organizuje javne radove, obuke za stručno usavršavanje, savjetovanje, posredovanje pri zapošljavanju i druge. Najviše korištene usluge Zavoda su savjetovanje i posredovanje, 57% nezaposlenih zaposlenje traže putem Zavoda za zapošljavanje, iako mnogi nisu zadovoljni uslugama koje dobijaju od Zavoda i većinom se moraju oslanjati na vlastite resurse (društvene i porodične veze) kako bi našli posao. Procjenjuje se da oko polovina dugoročno nezaposlenih osoba direktno obraća potencijalnim poslodavcima, dok ostalih 40% koristi pomoć prijatelja i rodbine.

Problem nezaposlenosti nije moguće ublažiti ni naknadom za nezaposlene jer ona iznosi 65% minimalne zarade (što je 40 EUR). Pored toga svi nezaposleni nemaju pravo na ovu naknadu. Svrha ove naknade je da potakne nezaposlene da traže posao, a ne da obezbijedi sredstva za život. Od 2005. godine nezaposleni su stekli i pravo na materijalno obezbjeđenje porodice za šta je naknada također mala, ali i pored toga demotiviše određeni broj nezaposlenih da traže posao i time rizikuju da izgube ovu naknadu koja ipak predstavlja sigurno i redovno primanje, te su stoga skloni da rade poslove na crno ili povremene poslove.[280] Većina dugoročno nezaposlenih dijeli mišljenje da je kvalitet socijalnih usluga nezadovoljavajući i da su socijalne naknade veoma male jer procjenjuju da je njihovim domaćinstvima potrebno najmanje 1.177 EUR mjesečno da pokriju troškove života.

Kao zaključak možemo reći da su nedostatak plaćenog i stalnog zaposlenja, te neredovna i nedovoljna primanja da se zadovolje egzistencijalne potrebe jedan od najznačajnijih uzroka socijalne isključenosti. Nezaposlenost pojednica i porodice vodi nizu negativnih pojava i posljedica kao što su izloženost riziku od siromaštva, zaduživanje, neadekvatni uslovi stanovanja, nemogućnosti sticanja obrazovanja, izolovanosti iz društvenih odnosa i događanja, gubitka motivacije pa sve do narušavanja zdravlja i smrtnosti.

278 Veliki broj srednjevječnih i starijih osoba je izgubio posao zbog zatvaranja, privatizacije i restrukturiranja državnih kompanija.

279 UNDP i Institut za strateške studije i prognoze. Nacionalni izvještaj o humanom razvoju 2009. Crna Gora: društvo za svakoga, Podgorica 2009. Strane 43-48.

280 Prema ISSP/EAM LFS istraživanju iz 2007., u junu 2007. gotovo 50,000 ili 22,6% nezaposlenih bili su aktivni u neformalnoj ekonomiji. EK DG za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake prilike, Jedinica E 2, Socijalna zaštita i uključivanje u Crnoj Gori, juni 2008. Strana 12.

Pored obezbjeđivanja sredstava za podmirenje egzistencijalnih potreba, zaposlenje omogućava ljudima da budu uključeni u društvene strukture i omogućava im pristup kulturnim, obrazovnim, sportskim i drugim aktivnostima. Ublažavanje ili otklanjanje problema nezaposlenosti zahtjeva uklanjanje administrativnih prepreka u poslovanju kako bi se stvorile mogućnosti za otvaranje novih radnih mjesta. Potrebno je uvesti efikasne mjere i mehanizme kao što su prekvalifikacija, dokvalifikacija i sporazum o finansijskim naknadama od strane poslodavaca. Potrebno je adekvatno odgovoriti i na ponude na tržištu rada koje su nastale kao posljedica privatizacije. Također Zavod za zapošljavanje treba intenzivirati programe za zapošljavanje, i izvršiti evaluacije troškova i učinkovitosti trenutnih obuka i njihov uticaj na smanjenje stope nezaposlenosti.

PENZIONERI S MINIMALNIM PRIMANJIMA

Starije osobe čine 17% ukupnog broja stanovnika Crne Gore od čega su 44% muškarci, a 56% žene. Prema popisu koji je proveden 2003. godine broj osoba starosti između 60 i 64 godine bio je 29.233, a preko 65 godina 74.160, što ukazuje na to da Crna Gora postaje država čija populacija stari. U 2008. godini u Crnoj Gori živjelo je 94.000 penzionera, dok je prosječna mjesečna penzija iznosila 184,40 EUR, što je malo iznad linije siromaštva (162 EUR prema provedenom istraživanju), a dva puta manje od prosječne zarade.

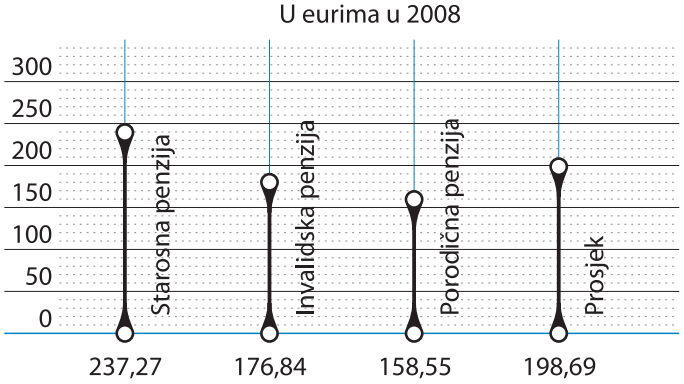

Penzioneri su u 2007. godini činili 35% neaktivnog stanovništva. Porast starenja populacije i veoma česta pojava ranog penzionisanja već sada predstavljaju problem i izazov za održivost javnog penzionog fonda i obezbjeđivanje penzija. Kao što je već rečeno, iznos prosječne penzije neznatno prelazi liniju siromaštva, dok je minimalna mjesečna penzija od 71,6 EUR manja od polovine linije siromaštva koja iznosi 162 EUR.[281] Zbog veoma malih prihoda penzioneri su jedna od društvenih grupa koja se najviše suočava sa socijalnom isključenošću i rizikom od siromaštva. Sjeverni dio zemlje kada je u pitanju i ova populacija ima veći stepen socijalne isključenosti penzionera koji su često izloženi višestrukoj isključenosti i rizicima od siromaštva. Penzioneri u ovom dijelu zemlje nerijetko žive u staračkim i samohranim domaćinstvima koja se nalaze u udaljenim, napuštenim selima. Stopa siromaštva u domaćinstvima čiji je član penzioner sa minimalnim primanjima iznosi 15,7%, a indeks socijalne isključenosti za domaćinstvo

281 Prema Statističkom godišnjaku 2007. Monstata 32.000 penzionera odnosno jedna trećina penzionera imalo je mjesečnu penziju manju od 100 EUR.
Vidi također Strategija za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti, Crna Gora 2007., dostupno na www.gov.me/files/1245845751.doc

je 8,9. Većina domaćinstava sa penzionerima (66,2%) navodi da se suočava sa manjim ili većim poteškoćama kako bi obezbijedili egzistenciju, dok 24% navodi da se suočava sa velikim poteškoćama kako bi zadovoljili osnovne životne potrebe.

Penzioneri se susreću sa različitim problemima, a jedan od najvećih je pristup zdravstvenoj zaštiti koja je za ovu starosnu populaciju jedna od najvažnijih usluga. Zdravstveno osiguranje obezbijeđeno je penzionerima u okviru penzionog paketa i iznosi 15% od ukupnog penzionog budžeta.[282] Međutim penzioneri većinom nisu zadovoljni uslugama zdravstvene zaštite i na skali od 10 ocjenjuju ih sa 4,5. Ovaj podatak ima veliki značaj jer 90% penzionera zdravstvene usluge traže u javnim zdravstvenim ustanovama.

Kada je riječ o uslugama socijalne zaštite samo 4,3% penzionera sa minimalnom penzijom prima materijalno obezbjeđenje porodice u prosječnom iznosu od 73,3 EUR mjesečno. Sistem usluga socijalne zaštite za penzionere nije razvijen, što se naročito odnosi na usluge u lokalnoj zajednici/opštini. Pored opštih socijalnih usluga koje obezbjeđuje Centar za socijalni rad, postoji i mogućnost smještaja u domu za stara lica i podrška "geronto domaćica", ali zbog nedostatka kapaciteta sve osobe kojima je ova vrste njege i podrške potrebna je ne dobijaju. U nekoliko lokalnih zajednica postoje inicijative za izgradnju dnevnih centara za starije, ali oni tek treba da se osnuju. Penzioneri generalno nisu zadovoljni uslugama socijalne zaštite i ocjenjuju ih samo sa 4,1.

Olakšavajući faktor socio-ekonomskog statusa penzionera jeste da najveći dio njih (84%) ima riješeno stambeno pitanje i posjeduje stambeni prostor što u određenoj mjeri utiče na njihovu ekonomsku sigurnost i društvenu uključenost. Međutim, procenat od 13% penzionera koji nisu vlasnici stambene imovine nije zanemariv. Mali procenat (3%) živi u iznajmljenim stanovima, ali oni zbog malih prihoda nisu u stanju da izmire troškove stanarine što ih svrstava u najugroženiji dio ove starosne populacije.

Zbog nedovoljnih primanja 17% penzionera u Crnoj Gori se bavi nekim dodatnim aktivnostima i na taj način obezbjeđuju dodatni prihod, koji u prosjeku iznosi 305 EUR mjesečno. Određeni broj penzionera se osjeća radno sposobnim i smatra da je diskriminiran zbog godina i pravnih propisa zbog kojih se ne mogu zaposliti ili zadržati svoje ranije zaposlenje. S druge strane određeni broj podržava to da se postojeća radna mjesta trebaju ostaviti mlađim generacijama, dok veliki dio starijih osoba zbog godina i slabog zdravlja uopšte nije u mogućnosti da radi.

Kada je riječ o učešću penzionera u političko-društvenom životu ono je poboljšano kroz aktivnosti 60 klubova za penzionere koji se nalaze u svakoj opštini. Pored toga postoji i NVO Udruženje penzionera koje zastupa prava penzionera i ima saradnju sa vlastima i Fondom PIO. Pored značajnih aktivnosti koje obavlja i podrške koju pruža Udruženje bi trebalo da se više angažuje oko uspostavljanja kontakata sa penzionerima koji nisu članovi Udruženja u cilju poboljšanja njihove participacije u društvu. Jedina druga organizacija koja se pored Udruženja penzionera brine za starije osobe je Gerontološko društvo, ali i ono samo se suočava sa različitim poteškoćama u pogledu održivosti i djelotvornosti.[283]

282 Statistički godišnjak 2007. i podaci PIO fonda.
283 Vidi također Vlada Crne Gore, Strategija za razvoj socijalne zaštite za starije u Crnoj Gori, 2008-2012.

OSOBE S INVALIDITETOM

Generalno govoreći statistički podaci o osobama sa invaliditetom u Crnoj Gori su velikim dijelom nedostupni, što predstavlja veliku prepreku za rješavanje problema ove društvene skupine. Prema paušalnim procjenama Svjetske zdravstvene organizacije u Crnoj Gori od ukupnog stanovništva 7-10% su osobe sa invaliditetom.[284] Zvanični podaci koji bi potvrdili ove procjene ne postoje jer tokom popisa stanovništva iz 2003. godine nisu prikupljani podaci o osobama sa invaliditetom. Prema procjenama Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja broj djece sa smetnjama u razvoju se kreće od 6000-7000.

Prava osoba sa invaliditetom su regulisana zakonodavstvom, na prvom mjestu Ustavom u kome se zabranjuje diskriminacija po bilo kom osnovu, te garantuje zaštita lica sa invaliditetom i materijalna podrška svima onima koji nisu sposobni za rad. Drugi pravni dokumenti kao što su Zakon o penzijsko-invalidskom osiguranju i Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti regulišu prava osoba sa invaliditetom. Nadalje, usvajanjem Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori za period 2008-2016. unaprijeđen je programski okvir koji se odnosi na osobe sa invaliditetom.[285]

I pored ovih značajnih pozitivnih pomaka položaj osoba sa invaliditetom je izuzetno težak. Jedan od glavnih problema sa kojim se susreće ova populacija je siromaštvo. Većina osoba sa invaliditetom su pasivni korisnici materijalnih davanja, a ne aktivni učesnici u društvu što je posljedica prevladavajuće stigmatizacije društva prema osobama sa invaliditetom. Stoga osobe sa invaliditetom najvećim dijelom zavise od ograničenih sredstava centralne i lokalnih vlasti putem kojih bi im se trebala obezbijediti redovna materijalna podrška. 2003. godine procijenjeno je da oko 60% osoba sa invaliditetom živi na ili ispod linije siromaštva, čemu je glavni uzrok nizak stepen obrazovanja i visoka stopa nezaposlenosti koji su posljedica već spomenute društvene stigmatizacije, diskriminacije i otežane pristupačnosti. Procjene ukazuju da 11,9% domaćinstava osoba sa invaliditetom živi ispod linije siromaštva, a da je 5% socijalno isključeno.[286]

Kada je riječ o zapošljavanju mogućnosti osoba sa invaliditetom su veoma male.[287] Iako je većina osoba sa invaliditetom koje su učestvovale u Istraživanju navela da koristi usluge Zavoda za zapošljavanje (72%), samo 22% ispitanika bilo je radno angažovano u nekoj vrsti radne aktivnosti u sedmici prije istraživanja. Međutim, kvalitet poslova nije zadovoljavajući jer je ocijenjen sa 3,6 dok nacionalni prosjek iznosi 5,7 (na skali od 1 do 10.)

Neosporna je činjenica da invaliditet snažno utiče na njihovu radnu sposobnost. 48% ispitanika navelo je da invaliditet u potpunosti utiče na njihovu radnu sposobnost i da uopšte nisu u stanju da rade, dok je 34,4% navelo da je uticaj samo djelimičan. Da bi se riješio ovaj problem potrebno je prije svega obezbijediti odgovarajuće prostorije i radne uslove za osobe sa invaliditetom[288].

284 UNDP i Institut za strateške studije i prognoze. Nacionalni izvještaj o humanom razvoju 2009. Crna Gora: društvo za svakoga, Podgorica 2009. Strana53.
Vidi također Strategija za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti, Crna Gora 2007., dostupno na www.gov.me/files/1245845751.doc

285 Strategija uključuje mjere za programiranje politike u oblasti zdravstvene i socijalne zaštite, obrazovanja, profesionalnih kvalifikacija, zapošljavanja, pristupačnosti, kulture i sporta kao i udruženja osoba sa invaliditetom.

286 Istraživanje je mjerilo siromaštvo i socijalnu isključenost domaćinstava osoba sa invaliditetom a ne pojedinaca tako da se pretpostavlja da bi procent siromaštva i socijalne isključenosti bio čak i veći da su mjerenja bila pojedinačna.

287 "Nacionalna agencija za zapošljavanje registruje 2.740 nezaposlenih osoba sa invaliditetom, što je 8% ukupnih nezaposlenih. Ipak, pretpostavka udruženja osoba sa invaliditetom je da veliki broj njih nije registrovan." – EK DG za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake prilike, Jedinica E 2, Socijalna zaštita i uključivanje u Crnoj Gori, juni 2008.

288 Vidi također Priručnik paraplegičara Crne Gore.

Prepreku za pronalaženje posla predstavlja i nizak nivo obrazovanja kod ove društvene grupe. Više od trećine ispitanika navelo je da je na njihovo obrazovanje uticao invaliditet - u 21,9% slučajeva to je bilo u potpunosti, dok je 15,6% slučajeva djelimično.[289] Nivo obrazovanja osoba sa invaliditetom također nije visok: jedna četvrtina ima završenu osnovnu školu, što uveliko smanjuje njihove mogućnosti za nalaženje posla, dok mali broj (1,4%) pohađa specijalizirane ustanove za osobe sa invaliditetom. Na svim nivoima školovanja broj muškaraca sa invaliditetom koji pohađa školu veći je u odnosu na broj žena. Oko trećine ispitanika izjavilo je da ne pohađaju školu ili da će prestati ići u školu zbog invaliditeta, godina ili zdravstvenih problema. Samo 1% djece sa smetnjama u razvoju upisano je u predškolske javne ustanove. Situacija je bolja u oblasti visokog obrazovanja gdje 7,2% osoba sa invaliditetom pohađa fakultet.[290]

Iako osobe sa invaliditetom imaju pravo na zdravstveno osiguranje i u ovoj oblasti se susreću sa problemima koji otežavaju pristup zdravstvenoj zaštiti. Javnim zdravstvenim osiguranjem pokriveno je 95% osoba sa invaliditetom, ali oni koji su naveli da nisu osigurani također su naveli da nisu u mogućnosti da sami snose troškove zdravstvenih usluga (64%). Ostali problemi se uglavnom odnose na fizičku nepristupačnost velikog broja zdravstvenih ustanova, tretmane koji nisu pokriveni državnim zdravstvenim osiguranjem i nedovoljnu raspoloživost protetičkih pomagala[291]. Zbog ovih razloga, osobe sa invaliditetom ocjenjuju kvalitet zdravstvenih usluga sa 3,6, a penzijskog sistema sa 3,4.

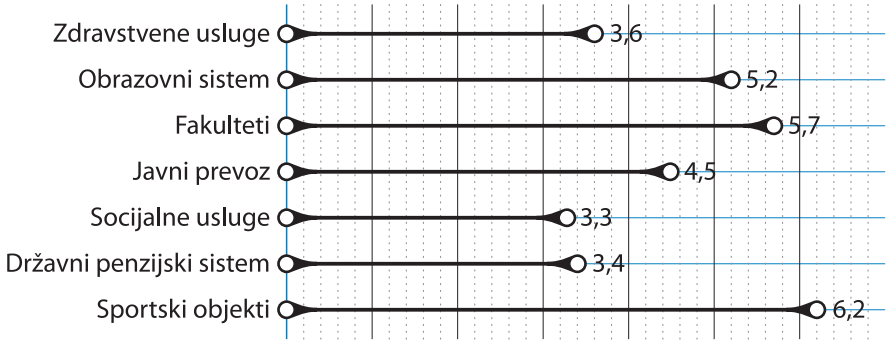

Kvalitet socijalnih usluga ocijenjen je sa 3,3, jer invalidske, starosne ili porodične penzije, te druga primanja koja dobijaju osobe sa invaliditetom jedva da dostižu liniju siromaštva.

Veliki broj prepreka na koje lica sa invaliditetom nailaze onemogućava njihovo aktivno uključivanje u različite oblasti i aspekte društvenog života. 5% domaćinstava osoba sa invaliditetom je socijalno isključeno. Osobe u ovoj grupi izložene su višestrukoj isključenosti koja zahtijeva dodatnu pažnju i resurse nego što je to slučaj sa drugim isključenim kategorijama.

289 Vidi također Izvještaj Ministarstva obrazovanja i nauke o obrazovanju djece sa posebnim potrebama 2009. i Strategije za razvoj inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori 2008. dostupno na www.mpin.gov.me/files/1211965409.doc

290 Ovaj procent je relativno visok zato što je posljednjih godina pristup javnim univerzitetima unaprjeđen kao rezultat napora Ministarstva obrazovanja i nauke, Udruženja mladih sa invaliditetom i EU. Nadalje, Ministarstvo obrazovanja i nauke daje šest stipendija svake godine za osobe sa oštećenim vidom.

291 Vidi također Strategiju za integraciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori dostupnu na www.gov.me/files/1245937763.doc

POPULACIJA ROMA, AŠKALIJA I EGIPĆANA (RAE)

Daleko više od drugih ugroženih i isključenih grupa populacija Roma, Aškalija i Egipćana (RAE) je izložena siromaštvu i marginalizovana nego druge grupe. Također je izložena ukorijenjenim društvenim predrasudama i negativnim stereotipima, što nije slučaj samo za Crnu Goru ili pojedine zemlje regiona, nego za cijelu Evropu. Procjenjuje se da u Crnoj Gori živi oko 11.000 pripadnika RAE populacije, ubrajajući i domicilne i raseljene osobe sa Kosova.[292]

Crnogorske vlasti uključene su u nekoliko međunarodnih inicijativa koje imaju za cilj poboljšanje položaja Roma kao što je npr. Dekada uključivanja Roma 2005-2015.[293] Vezano za realizaciju Dekade donešen je Nacionalni akcioni plan i Nacionalna strategija za poboljšanje položaja populacije RAE za period 2008-2012. Iako su ovo značajni pomaci nema značajnijih promjena u unaprjeđenju položaja RAE populacije. Stopa siromaštva RAE populacije iznosi 36%, dok je stopa isključenosti RAE domaćinstava 14%. Glavni razlozi velike stope siromaštva među RAE populacijom su:

- Nizak nivo obrazovanja,
- Visok procenat nezaposlenosti koji je naročito izražen kod žena,
- Društvene predrasude i stereotipi.

Iako nema zvaničnih podataka o broju zaposlenih iz RAE populacije, Istraživanje je pokazalo da je procenat zaposlenih iz ove populacije 20%, a veliki dio njih zaposlen je na neformalnom tržištu rada. Poslovi koje obavlja ova populacija uglavnom su slabo plaćeni, u lošim uvjetima, a njihova se radna prava često krše. Ti poslovi su uglavnom zanati (12%), popravke (37%) i zaposlenje u javnim-komunalnim preduzećima od kojih prosječan mjesečni prihod iznosi 237 EUR mjesečno.[294]

Nizak stepen obrazovanja pripadnika RAE populacije najznačajniji je razlog njihove nezaposlenosti. 36% populacije nema završenu školu, osnovnu školu ima 19%, a srednju 4%. Iako su svi nivoi obrazovanja dostupni ovoj populaciji, potrebna je dodatna pomoć, savjetovanje i ohrabrivanje da se uključe u obrazovni sistem. Veliki problem predstavlja procenat napuštanja škola među djecom RAE populacije. Nepismenost je također veoma izražena među ovom populacijom i procenat nepismenih iznosi oko 72% (od ovog procenta 74% su žene, a 26% su muškarci).

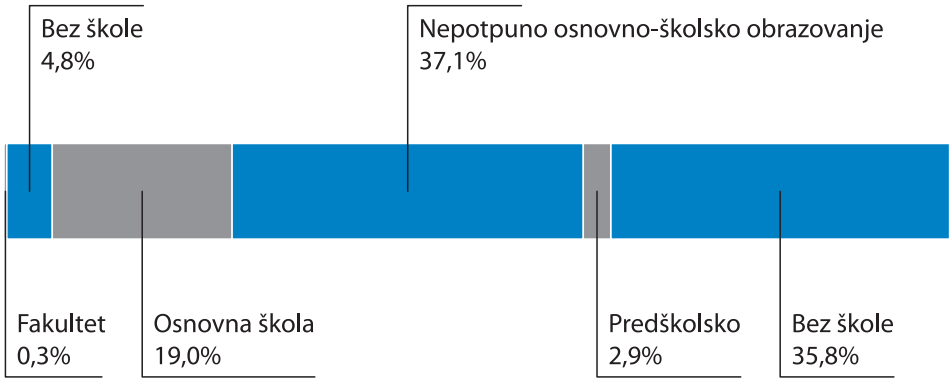

292 2008. crnogorski Zavod za statistiku (Monstat) zajedno sa Nacionalnim vijećem Roma i koalicijom romskih NVO-a implementirao je jednu vrstu popisa za RAE populaciju.
293 http://www.romadecade.org/
294 Vidi također UNDP/ISSP Istraživanje o socijalnoj isključenosti 2008.

Uslovi u kojima živi većina romske populacije u cijeloj Evropi su izuzetno loši, a njihova naselja su obično udaljena i izolovana. Stambeni problemi RAE populacije u Crnoj Gori se ne razlikuju. Više od polovine RAE populacije živi u neformalnom smještaju za koji nemaju odgovarajuću dokumentaciju, a 8% iznajmljuje smještaj. Oko 1/4 ove populacije živi u neuslovnim i prenatrpanim barakama, a 1/3 nema pristup vodi. Zaposlenost i loše plaćeni poslovi onemogućavaju pripadnicima ove populacije da dobiju kredite od banaka kako bi sebi obezbijedili smještaj.

Pripadnici RAE populacije velikim dijelom nisu u mogućnosti da koriste usluge socijalne zaštite zato što nisu državljani Crne Gore ili zbog nepismenosti. Manje od 1/5 RAE porodica koristi materijalno obezbjeđenje porodice, dok malo više od 1% prima starosnu penziju iako rade dovoljno dugo da ostvaruju pravo na ovu penziju.[295]

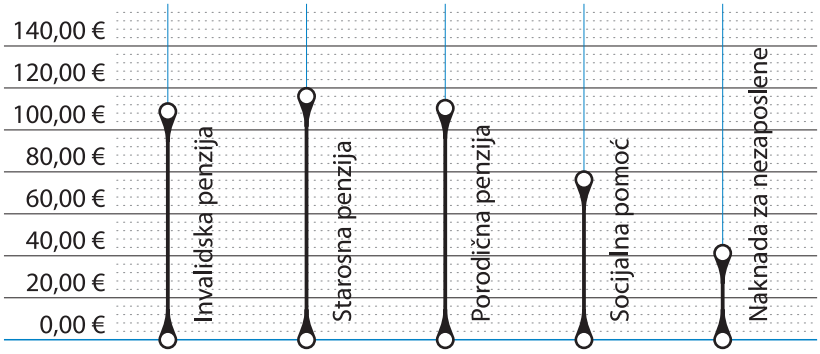

Društvena i politička participacija RAE osoba ograničena je zbog njihovog materijalnog položaja i predrasuda koje društvo ima prema njima. RAE populacija nema svog predstavnika u Skupštini što je automatski izostavlja iz političkih zbivanja i procesa odlučivanja. Pozitivan primjer je da je u posljednje vrijeme došlo do formiranja RAE NVO i Savjeta Roma koji nastoje unaprijediti položaj ove društvene grupe.[296]

Prepreke sa kojima se susreće RAE populacija su višestruke i društveno ukorijenjene. One obuhvataju loše obrazovanje koje prati visok procenat nepismenosti, nezaposlenost, društvene predrasude, neriješena stambena pitanja i status državljanstva. Žene RAE populacije su pored navedenih prepreka izložene i rodnoj diskriminaciji, bilo u svojim tradicionalnim patrijarhalnim porodicama, bilo u širem društvu.

IZBJEGLICE I RASELJENA LICA

Tokom sukoba na prostorima bivše Jugoslavije u 1990-tim oko 16.259 lica sa Kosova i 8.023 lica iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske našli su utočište u Crnoj Gori. Raseljena lica izbjegla su u Crnu Goru u različitim periodima i iz različitih zemalja i zbog toga im je dodijeljen različit pravni status. Prva kategorija naziva se "Raseljena lica iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske", koja su u Crnu Goru došla uglavnom u periodu 1990-1995. Imaju status raseljenih lica, koji zapravo ne odgovara okolnostima njihovog dolaska u Crnu Goru i time ih lišava određenih međunarodno priznatih prava.[297] Problemi ovih lica uglavnom uključuju nemogućnost

295 Vidi također Nacionalnu strategiju za unaprjeđenje statusa romske populacije u Crnoj Gori 2008-2012., dostupnu na www.minmanj.gov.me/.strategija-za-poboljsanje-polozaja-roma

296 Vidi također UNDP/ISSP Istraživanje o socijalnoj isključenosti 2008.

297 Prema UNHCR-u (*Visoki komesar za izbjeglice Ujedinjenih nacija) ovim osobama bi trebalo dati status izbjeglica kako bi ostvarile prava koja se garantuju Konvencijom iz 1951. koja se odnosi na status izbjeglica.*

dobijanja državljanstva, neposjedovanje putnih isprava, nemogućnost kupovine nekretnine ili iznajmljivanja stambenog prostora usljed neposjedovanja adekvatnih i međunarodno priznatih dokumenata.

Osobe koje su u Crnu Goru došle sa Kosova tokom 1999. godine također imaju status "raseljenih lica", iako se obično nazivaju "interno raseljena lica" jer su u tom periodu Crna Gora i Kosovo bili u sastavu Federalne Republike Jugoslavije, što se promijenilo kada se Crna Gora osamostalila 2006. i kada je Kosovo proglasilo nezavisnost 2008. godine. I pored ovih promjena ova lica se i dalje vode kao "raseljena lica" što im onemogućava da ostvare neka od svojih osnovnih prava kao što je pravo na rad. Kao posljedica toga raseljena lica suočavaju se sa brojnim drugim problemima. Prije svega ova društvena skupina je siromašnija od domicilnog stanovništva i drugih ranjivih grupa za tri puta osim RAE populacije. 34% raseljenih osoba živi ispod linije siromaštva, a 8% je društveno isključeno. Za većinu izmirenje mjesečnih troškova predstavlja problem domaćinstava (33%), dok je procenat onih domaćinstava koje sa velikim teškoćama pokušavaju izmiriti mjesečne obaveze veoma visok (26%). Siromaštvo najviše uzrokuje nezaposlenost jer ova lica nemaju pravo da se registruju u Zavodu za zapošljavanje kao lica koja traže posao i ne mogu koristiti usluge Zavoda.[298]

Raseljena lica uglavnom imaju obezbijeđenu zdravstvenu zaštitu, za 59% njih zdravstveno osiguranje pokriva država, 24% je osigurano preko člana porodice, 9% preko poslodavca, a 3% preko osiguravajućeg društva, dok 10% nemaju zdravstveno osiguranje najvećim dijelom zbog neregulisanog pravnog statusa. Raseljena lica ne ostvaruju pravo na socijalne naknade i pomoć, izuzev usluga koje nisu finansijske i koje pružaju Centri za socijalni rad.

Smještaj također predstavlja problem raseljenim osobama jer zbog neriješenog statusa ne mogu posjedovati nekretninu ili ne mogu uzeti kredit kako bi poboljšali uslove u kojima žive. 49,1% domaćinstava raseljenih lica iz Hrvatske i BiH žive u smještaju koji posjeduju, 21,3% posjeduje smještaj, a 12% živi u smještaju koji ne posjeduje. Polovina raseljenih lica sa Kosova koja nisu pripadnici RAE populacije živi u sopstvenom smještaju, iako veliki broj živi u kolektivnim centrima. Raseljena RAE populacija sa Kosova velikim dijelom (61%) živi u smještajnim objektima nad kojima nemaju pravno vlasništvo, 11,1% živi u kolektivnim centrima, dok 19,4% tvrdi da posjeduje smještaj nad kojim ima regulisano vlasništvo. Raseljena lica najvećim dijelom ne učestvuju u političkim procesima i odlučivanju. Iako postoji jedan dio udruženja raseljenih lica i povremeno se pokreću kampanje kako bi se riješila najvažnija pitanja za ovu društvenu grupu značajnijih rezultata nema.[299]

MLADI

Prema podacima popisa stanovništva iz 2003. godine u Crnoj Gori živi 620.145 stanovnika. Od tog broja 143.338 je mladih starosti između 15 i 29 godina što čini 23,2% ukupnog stanovništva.[300] Iako je ova grupa veoma heterogena problemi sa kojima se susreću su uglavnom isti za većinu.

298 Zakon o zapošljavanju stranaca (2009.) generalno garantuje pristup zapošljavanju, ali ovo se odnosi na osobe koje imaju pravni status stranaca u Crnoj Gori što se ne odnosi na raseljene osobe.

299 UNDP i Institut za strateške studije i prognoze. Nacionalni izvještaj o humanom razvoju 2009. Crna Gora: društvo za svakoga, Podgorica 2009. Strana 67-72.
Vidi također UNDP/ISSP Istraživanje o socijalnoj isključenosti 2008.
Vidi također Nacionalnu strategiju za trajno rješavanje problema izbjeglica i interno raseljenih lica dostupnu www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid...2...

300 Rezultati popisa pokazuju da je demografsko starenje zahvatilo Crnu Goru na cijeloj teritoriji. Prosječne godine su 35, dok je 1991. to bilo 32,7. Pad stope rađanja posljednjih godina je alarmantan: sa 5,1 u 2001. na 3,5 u 2004.

Problemi mladih javljaju se veoma rano, prije svega kada je u pitanju obrazovanje. Tokom osnovnog i srednjeg obrazovanja najizraženiji problemi su neujednačen nivo opremljenosti škola koji često zavisi od sredine i regije, neadekvatni školski prostori sa zastarjelom opremom, posebno u manjim mjestima i na seoskom području. Škole generalno raspolažu malim brojem računarskih kabineta, a i postojeći se nedovoljno koriste. Istovremeno, nema dovoljno posebnog prostora u školama koji bi se koristio za vannastavne sadržaje. Cijene udžbenika i školskog pribora su i dalje visoke za veliki broj roditelja. Problemi su jednako prisutni i u visokom obrazovanju i uglavnom se odnose na uslove upisa na studije, raznolikost programa, mobilnost diploma, povezivanje tržišta rada sa stručnim obrazovanjem i osposobljavanjem, uspostavljanje standarda u stručnom obrazovanju i osposobljavanju, značajniju uloga (po broju i sadržaju) humanističkih predmeta, te intenzivnije učenje stranih jezika. Vrlo izraženo je i produženo vrijeme studiranja, odustajanje od studija, «odliv mozgova», nedovoljna mobilnost studenata i nastavnika po pitanju stručnog usavršavanja i nedovoljno angažovanje mlađeg nastavnog kadra na fakultetima i višim školama. Za profesionalno usavršavanje mladih glavne prepreke su dobijanje stipendija, studijska putovanja u druge zemlje, studentske razmjene, nedovoljan broja stipendija, te nedovoljna informisanost mladih o postojećim.[301]

Postoji i jedan broj međunarodnih programa mobilnosti studenata, kao i stipendija stranih vlada koji podržavaju zemlje u razvoju – ali su oni još uvijek nedostižni za značajan broj zainteresovanih mladih u Crnoj Gori. Što se tiče fondova za talente, postoji fond Ministarstva prosvjete i nauke namijenjen talentovanim studentima koji nastavljaju postdiplomske studije, ali ni ovaj fond ne može odgovoriti na sve potrebe mladih.

I pored navedenih problema generalno se može reći da mlada populacija živi relativno dobar život tokom perioda školovanja. Najveći problemi nastaju kada mladi završe svoje obrazovanje i stupe na tržište rada i počnu da traže posao. Prema evidenciji Zavoda za zapošljavanje Republike Crne Gore, na zaposlenje čeka 21,9% nezaposlenih mlađih od 25 godina. Od ukupno 48.834 nezaposlenih lica krajem 2005. godine, mladih u starosnoj grupi od 15-30 godina je bilo 18.395. U ukupnoj nezaposlenosti, mlade osobe sa invaliditetom/hendikepom učestvuju sa 5,4% - na evidenciji Zavoda se nalaze 234 OSI/OSH u kategoriji mladih od 15-30 godina. Zvanični podaci govore da je u periodu od 2000. do 2005. godine došlo je do smanjenja nezaposlenih mladih u ovoj starosnoj grupi, sa 42.627 na 18.395.

GODINA	UKUPNO NEZAPOSLENIH	ŽENE	STOPA NEZAPOSLENOSTI
1990.	53.744	30.566	
2000.	81.069	48.304	32,7%
2001.	79.960	48.277	31,5%
2002.	76.293	46.208	30,5%
2003.	68.625	39.264	25,8%
2004.	59.002	30.980	22,6%
Decembar 2005.	48.834	23.294	18,5%

Veliki problem u vezi zapošljavanja mladih je "siva ekonomija" i rad "na crno". Nezaštićeni rad, bez uplate poreza i doprinosa na zarade postoji i u formalnom i neformalnom sektoru, u velikom broju djelatnosti i kod velikog broja zanimanja u svim stepenima stručne

301 Nacionalni akcioni plan za mlade, Podgorica 2006. Strane 8-43, dostupan na http://www.infomladi.me/fajlovi/mladi/attach_fajlovi/lat/glavnestranice/2010/03/pdf/Nacionalni_Plan_akcije_za_mlade_CG.pdf

spreme. Zbog nemogućnosti nalaženja posla mladi su primorani da prihvataju rad »na crno«. Kako su mladi velikim dijelom registrovani u evidenciji Zavoda za zapošljavanje status nezaposlenog lica obezbjeđuje im zdravstveno osiguranje, iako im penzijsko osiguranje nije pokriveno.

Mladi u Crnoj Gori sve kasnije stupaju u brak, a uslijed ekonomske zavisnosti, veliki broj mladih dugo ostaje u zajednici s roditeljima – "produžava" se život kod primarne porodice, dok se stvaranje vlastite porodice i djece odlaže za neki budući period.[302]

Mladi od 15 do 29 godina čine 23,2% stanovništva Crne Gore. Iz ovoga možemo zaključiti da je procenat mladih ljudi sa pravom glasa u ukupnoj biračkoj populaciji značajno veći. Dakle, mladi bi srazmjerno svojoj brojnosti trebalo da predstavljaju, ako ne najznačajniji, onda jedan od osnovnih faktora u kreiranju ukupne društvene realnosti. Poseban uticaj mladi bi trebalo da imaju u oblastima koje se direktno tiču njihovih života, ali i na ukupnu društvenu realnost s obzirom da su oni ti koji treba da kreiraju sopstvenu budućnost. Mladi u Crnoj Gori nisu motivisani da se aktivno uključe u život društva, nisu organizovani i nemaju dovoljno povjerenja u društveno-političke institucije. S druge strane, društvo nema dovoljno povjerenja u mlade ljude. Dijelom zbog skeptičnog pristupa da ne mogu mnogo promijeniti, zatim zbog neinformisanosti, ali i zbog sporih procedura uključivanja i prihvatanja mladih kao ravnopravnih učesnika u društvenim procesima, mladi ljudi su često nemotivisani da se aktivnije uključe u društvene procese. 2002. godine svega 39% mladih željelo da ostane u svojoj zemlji, 9% nije bilo sigurno, a ostali su se nadali da će otići u inostranstvo.

RELEVANTNE INSTITUCIJE I AKTERI SOCIJALNOG UKLJUČIVANJA U CRNOJ GORI

DRŽAVNI NIVO

Ustav Crne Gore predstavlja najznačajniji osnov i garant za socijalno uključivanje:

- Član 8 zabranjuje svaku direktnu ili indirektnu diskriminaciju po bilo kom osnovu;
- Član 64 propisuje da invalidi, žene i mladi moraju imati posebnu zaštitu na radu;
- Član 67 propisuje da je država dužna da materijalno obezbijedi osobe koje nisu sposobne za rad i nemaju sredstava za život;
- Član 68 garantuje posebnu zaštitu osobama sa invaliditetom;
- Član 74 propisuje da se djeci garantuje posebna zaštita od svih oblika psihičkog, fizičkog, ekonomskog i drugih iskorištavanja i zloupotrebe;
- Član 75 garantuje pravo na školovanje pod istim uslovima;
- Član 18 garantuje ravnopravnost muškaraca i žena.[303]

Prioritetni zadaci vlade Crne Gore su smanjivanje siromaštva, sprečavanje marginalizacije, sprečavanje posljedica nezaposlenosti i razvijanje odgovarajućih i potrebnih mjera u

302 Nacionalni akcioni plan za mlade, Podgorica 2006. Strane 8-43.
Vidi također EU strategiju za mlade dostupnu na http://www.infomladi.me/fajlovi/mladi/attach_fajlovi/lat/glavne-stranice/2010/03/pdf/EU_youth_strategy.pdf
Vidi također Akcione godišnje planove za mlade dostupne na http://www.infomladi.me/index.php?IDSP=68&jezik=lat
Vidi također http://www.europa.eu/youth

303 Vidi Ustav Crne Gore dostupan na cgo-cce.org/demokratija/dokumenti/Ustav%20CG.doc

različitim oblastima socijalne politike. U cilju ostvarivanja ovih prioriteta Vlada Crne Gore je u novembru 2003. usvojila Strategiju smanjenja siromaštva i socijalne isključenosti (SSSSI). Posebna pažnja posvećena je ranjivim grupama, sa posebnim naglaskom na one najugroženije kao što su osobe sa invaliditetom, RAE populacija i raseljena lica. Pored ovog krovnog dokumenta postoje i drugi koji se fokusiraju na rješavanje problema i unaprjeđenje situacije ranjivih grupa i koji su suplementarni SSSSI kao što su Nacionalni akcioni plan za "Dekadu uključenja Roma 2005-2015",[304] Nacionalna strategija za trajno rješavanje problema izbjeglica i interno raseljenih lica[305], Strategija za poboljšanje položaja raseljenih lica, Strategija razvoja socijalne i dječje zaštite[306], Strategija zaštite starijih lica[307] i druge. Svi ovi programi nastoje da osiguraju smanjenje siromaštva, jačanje socijalnog uključivanja i obezbjeđivanje jednakih prilika za sve u skladu sa evropskim socijalnim modelom.

Inovirana verzija Strategije smanjenja siromaštva i socijalne isključenosti donijeta je 2007.[308] kojom se artikuliše plan razvoja Crne Gore i postavljaju dostižni ciljevi koji će uticati na smanjivanje siromaštva, integrišu se socijalni, ekonomski i strukturni elementi, te identifikuju načini mjerenja ostvarivanja postavljenih ciljeva.

Još jedan veoma važan dokument je Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori 2008-2012.[309] Iako prava iz oblasti socijalne zaštite već postoje u sadašnjem sistemu potrebno je izvršiti promjene u skladu sa savremenim dostignućima u ovoj oblasti, kao i sa preuzetim obavezama koje proizlaze iz procesa Evropskih integracija i drugih međunarodnih procesa u koje je Crna Gora uključena. Osnovni razlozi za reformu sistema socijalne i dječje zaštite ogledaju se u slijedećem:

- Sistem socijalne i dječje zaštite je najvećim dijelom centralizovan;
- Sistem je opterećen različitim birokratskim procedurama i nije fleksibilan-ostvarivanje prava iz domena socijalne zaštite je otežano jer zahtijeva veliki broj dokaza koje korisnik mora da podnese što ne bi bilo potrebno da je informatički sistem bolje razvijen;
- Broj korisnika koji imaju pravo na različite oblike i usluge socijalne zaštite je veći nego što je sistemom obuhvaćeno;
- Usluge u sistemu socijalne zaštite nisu dobro razvijene i uglavnom se svode na materijalna davanja i institucionalni smještaj;
- Korisnici obuhvaćeni sistemom socijalne zaštite imaju pasivnu ulogu;
- Usluge koje pruža nevladin sektor, fizička i pravna lica čiji osnivač nije država, sa izuzetkom Crvenog krsta, nisu dovoljno razvijene i iskorištene;
- Saradnja i razmjena praksi i iskustava između aktera koji pružaju socijalne usluge nije dovoljno razvijena;
- Nivo znanja stručnjaka često je neujednačen, a postoji i nedostatak kvalifikovanog kadra i specijalizovanih znanja.

Jedna od osnovnih prepreka za efikasno funkcionisanje sistema socijalne zaštite u Crnoj Gori je centralizovan način upravljanja. S obzirom da najveći dio nadležnosti za utvrđivanje prava, odlučivanja o mogućnosti i načinu njihovog ostvarivanja i potrebnim

304 http://www.romadecade.org/
305 Nacionalna strategija za trajno rješavanje problema izbjeglica i raseljenih lica dostupna na www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid...2...
306 Dostupno na www.gov.me/files/1208947440.pdf
307 Dostupno na gdcg.info/doc/strategija1.doc
308 Vidi www.gov.me/files/1245845751.doc
309 Vidi www.gov.me/files/1208947440.pdf

sredstvima pripada državi, lokalna samouprava nema dovoljno samostalnosti, a samim tim ni motivacije, da na lokalnom nivou zadovoljava potrebe korisnika i unaprjeđuje sistem.[310] Posljedica ovoga je to da lokalna samouprava sve više upućuju građane na ona prava i usluge za koje je nadležna država što je najčešće institucionalni smještaj, koji često nije u najboljem interesu korisnika jer ih se na taj način izmješta iz mjesta stanovanja, a to je ujedno i najskuplji oblik zaštite.

Iskustva nekih zemalja pokazala su da decentralizacija sistema može dati dobre rezultate ako se određene funkcije u oblasti administracije, planiranja, pružanja usluga i odlučivanja sa centralnog nivoa "spuste" na regionalne ili lokalne jedinice samouprave i na neke sektorske organizacije. Decentralizacija također podrazumijeva da se u pružanje socijalnih usluga pored države uključe i drugi akteri: nevladin sektor, privatni sektor i sami građani.[311]

Upravo je centralizovani sistem socijalne zaštite doprinio tome da građani ne učestvuju u kreiranju ovog sistema i da ga ne doživljavaju kao sistem na koji mogu uticati jer se odluke donose izvan njihovog dosega na centralnom nivou, a utjecaj i djelovanje preko lokalnih vlasti je često slab što obeshrabruje građane i sprječava ih da postanu aktivni sudionici u ovom procesu. Stoga je neophodno omogućiti da se građani i korisnici socijalnih usluga aktivno uključe u procese odlučivanja i kreiranja socijalnih usluga i na taj način direktno utiču na vrstu, kvalitet i brojnost usluga koje će im biti dostupne. Pored aktivnog angažmana krajnjih korisnika, veoma je važno raditi i na unaprjeđenju pluralizma pružalaca usluga i uključivanje različitih aktera u sistem kreiranja i pružanja socijalnih usluga. Konkretni koraci za poboljšanje efikasnosti, dostupnosti i ciljana socijalnih usluga koji se nastoje realizovati kroz Strategiju razvoja sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori 2008-2012 mogu se sumirati na slijedeći način:

- Podizanje svijesti o nedostacima sistema socijalne zaštite i potrebama korisnika socijalnih usluga;
- Uključivanje svih relevantnih i zainteresovanih strana u kreiranje i provođenje socijalne politike-državne institucije, organizacije civilnog društva, medije, privrednike, korisnike i druge;
- Unaprjeđenje kreiranja i provođenja socijalne politike na lokalnom nivou putem formiranja lokalnih, mješovitih savjeta za planiranje socijalne politike;

Unaprjeđenje koordinacije i komunikacije između državnih, regionalnih i lokalnih aktera sistema socijalne zaštite.[312]

LOKALNI NIVO

Kao što je ranije spomenuto, prava iz socijalne i dječje zaštite ostvaruju se kod nadležnih centara za socijalni rad. Svaka opština je pokrivena djelatnošću centara za socijalni rad. Međutim, organizacija centara za socijalni rad je neadekvatna i nedovoljno stimulativna za razvoj usluga na lokalnom nivou i, u krajnjoj mjeri, neracionalna. Od deset centara za socijalni rad, samo su tri samostalni opštinski centri (Herceg Novi, Rožaje i Plav), dok su ostali međuopštinski. Pojedini međuopštinski centri su glomazni, opštine koje pokrivaju su

310 Isto.

311 Pri donošenju odluka o tome koje funkcije trebaju da se delegiraju lokalnom ili regionalnom nivou mnoge zemlje su primijenile se princip supsidijarnosti što znači da se određene nadležnosti dodjeljuju onim vladama koje imaju kapacitete da ih provedu. Također postoji mogućnost asimetrične decentralizacije što znači da se samo neke funkcije prenose na lokalne ili regionalne samouprave. Ova praksa je uobičajena u zemljama gdje se lokalne vlada znatno razlikuju u pogledu ekonomskog razvoja, teritorijalne veličine, stanovništva i drugih važnih karakteristika.

312 Vidi www.gov.me/files/1208947440.pdf

međusobno udaljene i sa veoma različitim demografskim karakteristikama, ekonomskom moći i sl. Kadrovska struktura zaposlenih u centrima za socijalni rad ne odgovara složenosti problema sa kojima se svakodnevno susreću.

Smještaj djece i mladih ostvaruje se u ustanovama socijalne i dječje zaštite koje osniva država. Evidentno je da ne postoji razvijen sistem ustanova za smještaj različitih kategorija djece sa posebnim potrebama pa se iz tih razloga koristi smještaj u ustanovama van Crne Gore. Smještaj djece bez roditeljskog staranja ostvaruje se u JU Dječji dom "Mladost" u Bijeloj. Smještaj djece i mladih sa posebnim potrebama/poremećajem u ponašanju ostvaruje se u JU Centar za djecu i mlade "Ljubović" u Podgorici.

Smještaj djece sa posebnim potrebama stepena umjerene, teže i teške mentalne zaostalosti ostvaruje se u JU Specijalni zavod "Komanski most" u Podgorici. U ovoj ustanovi nalaze se i odrasla i stara lica što predstavlja veliki problem za adekvatno zbrinjavanje ovih kategorija.

Smještaj odraslih-invalidnih i starih lica ostvaruje se u ustanovi za smještaj odraslih-invalidnih i starih lica. Posljednji period karakteriše povećan broj zahtjeva za institucionalni smještaj starih lica čemu postojeći kapaciteti ne mogu da odgovore. Također, ovi kapaciteti su neodgovarajući za različite kategorije korisnika, zbog čega je neophodno osnivati nove ustanove, ali prostorno bolje raspoređene po regionima i lokalnim zajednicama. Odmor i rekreacija djece korisnika materijalnog obezbjeđenja porodice i djece bez roditeljskog staranja ostvaruje se u JU "Lovćen" – Bečići. Kada je u pitanju zbrinjavanje žrtava porodičnog nasilja, uočeno je da nedostaju skloništa za žrtve nasilja kao i različiti programi rada sa žrtvama nasilja.[313]

Porodični smještaj je oblik zaštite koji osigurava interes djeteta i zaštitu i boravak u porodičnom okruženju. Zakonom je propisana naknade za smještaj djeteta u porodicu koja je određena u visini cijene smještaja u ustanovu socijalne i dječje zaštite (EUR 175), kao i posebna naknada licu kod kojeg je dijete smješteno u iznosu od 30% od cijene smještaja za jedno dijete. Kada se radi o potrebi smještaja odraslih i starih osoba, ova vrsta usluge nije razvijena.

Usluge na lokalnom nivou, osim onih koje su utvrđene kao prava od opšteg interesa, su slabo razvijene. Ovdje prvenstveno mislimo na usluge koje podržavaju ostanak korisnika u porodičnom okruženju: dnevni boravci za djecu sa smetnjama u fizičkom i mentalnom razvoju, dnevni centri i klubovi za stare, porodični smještaj (osim srodničkog porodičnog smještaja koje je prisutno u većini opština), specijalizovano hraniteljstvo za djecu i omladinu sa smetnjama u razvoju, djecu i omladinu sa poremećajima u ponašanju, kapaciteti za urgentni smještaj: prihvatilišta i prihvatne stanice, sigurne kuće za žrtve zlostavljanja i trgovine ljudima, kapaciteti za privremeni smještaj starih, stanovanje uz podršku za odrasla lica sa smetnjama u razvoju i djecu i omladinu bez roditeljskog staranja pred završetkom školovanja i sl.[314]

Usluge savjetodavnog rada koje se odvijaju u centrima za socijalni rad su u značajnoj mjeri kvalitetne, dostupne korisnicima/građanima i imaju izražen preventivni karakter, što doprinosi njihovoj ukupnoj efikasnosti. S obzirom na to da pružanje ove usluge svojim obimom predstavlja veliki pritisak/opterećenje na stručne timove, zahtjeva veliku stručnost i ujednačenost znanja i pristupa.

313 Vidi www.gov.me/files/1208947440.pdf.
314 Isto.

NEVLADIN SEKTOR U CRNOJ GORI

Ne postoji duga tradicija civilnog društva u Crnoj Gori. Pojava prvih NVO-a vezana je za stvaranje višepartijskog sistema prije nešto više od jedne decenije. NVO sektor je počeo da raste paralelno sa političkim promjenama u državi tokom 1997. i 1998. godine kada su prodemokratske snage pobjedile na predsjedničkim i parlamentarnim izborima. Sa ovim valom liberalizacije i postepenog kretanja prema demokratskim vrijednostima osnovan je značajan broj nevladinih organizacija. Svijest ljudi o potrebi osnivanja samostalnih organizacija zajedno sa željom da se usvoje vrijednosti i mehanizmi koji postoje u modernim demokratskim društvima doprinijeli su razvoju civilnog društva. Ovaj razvoj podrazumijevao je potrebu za zakonskim okvirom koji će regulisati osnivanje i funkcionisanje nevladinih organizacija. Izrada Zakona o nevladinim organizacijama u Crnoj Gori postala je kamen temeljac NVO sektora u Crnoj Gori. Zakon je nastao kao rezultat aktivnosti civilnog društva i pune saradnje sa savremenim i proreformski orijentisanim Ministarstvom pravde. Aktivna participacija civilnog sektora u izradi ovog zakona bila je veoma nova i neuobičajena praksa, o čemu će naknadno biti riječi.[315]

U martu 2006. godine u Crnoj Gori je registrovano ukupno 3.454 nevladina organizacija (od čega 3.344 udruženja i 110 fondacija). Procjene Centra za razvoj nevladinih organizacija ukazuju da broj aktivnih nevladinih organizacija (tj. onih koje imaju redovne aktivnosti, relativni kontinuitet finansiranja, članstvo, zaposlena lica, komunikaciju s medijima) ne prelazi više od 300 organizacija.

Ne postoje zvanični podaci o aktivnostima NVO-a u pojedinačnim oblastima najviše zbog toga što većina NVO polje svojih aktivnosti široko definiše-demokratizacija, obrazovanje mladih, borba protiv korupcije i slično. Najveći broj nevladinih organizacija, po osnovu podataka CRNVO, bavi se kulturom i umjetnošću (12,20%) i socio-humanitarnim problemima (15,10%), a najmanje se bave zakonodavstvom, zastupanjem i javnom politikom (0,87%) i problemima izbjeglica i raseljenih lica (1,31%). Najviše nevladinih organizacija nalazi se u Podgorici (32,15%) i Nikšiću (9,33%), a najmanje u Šavniku (2) i Plužinama (1). Regionalno gledano, najveći broj nevladinih organizacija je u centralnom dijelu Crne Gore (59,62%), u južnom ima 22,89%, a u sjevernom 17,49%. Od ukupnog broja, 25,22% nevladinih organizacija ostvaruje članstvo u domaćim i međunarodnim asocijacijama (mreže, savezi, koalicije); 27,26% nevladinih organizacija realizuje određeni vid izdavačke djelatnosti; 50,29% nevladinih organizacija koristi elektronsku poštu, a web-site posjeduje 10,35% organizacija.[316]

315 Centar za demokratiju u ljudska prava(CEDEM). Razvoj trećeg sektora u Crnoj Gori: izazovi i prilike, dostupno na http://www.euclidnetwork.eu/data/files/montenegro.pdf

316 Vidi http://www.crnvo.me/

Oblast djelovanja	Novembar 2002.	Novembar 2006.
Kultura i umjetnost	120	197
Obrazovanje i istraživanja	66	112
Zaštita okoliša	59	125
Humanitarni rad	30	38
Socijalna pitanja	104	145
Izgradnja i razvoj lokalnih zajednica	54	98
Zaštita radničkih prava	57	101
Promocija, zaštita i unaprjeđenje ljudskih prava i sloboda	55	98
Zakonodavstvo i javne politike	6	7
Zagovaranje nenasilja i kultura mira	11	16
Promocija prava žena	37	35
Pitanja izbjeglica i raseljenih lica	9	17
Međunarodne aktivnosti	13	21
Druga polja djelovanja	26	31
Strane organizacije	59	60

Važnost aktivnosti i usluga organizacija civilnog društva su najvidljiviji u dvije oblasti:

- Izrada novih zakona u saradnji sa NVO-ima, koji koriste svoje kontakte sa stranim stručnjacima; evidentno je da ministarstva trenutno nemaju dovoljan broj pravnika koji su upoznati sa zakonima EU;
- Podizanje svijesti javnosti putem kampanja o važnosti procesa integracija, Vlada Crne Gore je u posljednjih nekoliko godina pod stalnim nadzorom NVO-a koje ponekad imaju veći uticaj od opozicionih političkih partija.

ORGANIZACIONI KAPACITETI I FINANSIJSKA ODRŽIVOST NVO SEKTORA U CRNOJ GORI

Kada je riječ o organizacionim kapacitetima NVO-a u Crnoj Gori primjetna je velika razlika između malog broja velikih, profesionalnih NVO-a i velikog broja manjih i institucionalno slabih NVO-a. Nedostatak stalnog i profesionalnog osoblja jedan je od značajnih problema za NVO sektor. NVO-i koji imaju modernu opremu i pristup internetu su najčešće NVO-i koje finansiraju strani donatori. Pristup internetu još uvijek nije moguć u svim područjima na sjeveru Crne Gore. Samo nekolicina najrazvijenijih NVO-a ima solidnu osnovu za razvijanje svojih aktivnosti. Također, interna komunikacija je često slaba i dešava se da osobe na rukovodećim pozicijama ne dijele sve informacije sa drugim zaposlenicima organizacije. Nadalje, mnogim NVO-ima nedostaje jasno definisana misija ili strateški plan, dok one organizacije koje ih imaju često provode i mnoge druge aktivnosti i pružaju usluge koje izlaze iz okvira definisane misije.[317]

Nekoliko posredničkih organizacija za pružanje podrške i NVO resursnih centara organizuju treninge za NVO-e, pružaju im resurse za učenje i umrežavanje, pravnu pomoć kao i pomoć prilikom pisanja projektnih prijedloga, te pristup tehničkim uslugama kao što su internet ili faks. Međutim, u stvarnosti samo NVO u tri opštine, u koje spada i glavni grad, imaju redovan pristup uslugama podrške, jer teren otežava putovanja i povećava troškove.

317 USAID. NVO indeks održivosti 2009. Dostupno na http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2009/montenegro.pdf, strane 164-165.

Razumljivo, resursni centri izvan Podgorice ne mogu pružiti usluge i znanje jednakog kvaliteta kao što to rade oni u glavnom gradu što za posljedicu ima veoma različit stupanj razvijenosti među NVO-ima. Kao i u drugim dijelovima regiona unutar NVO sektora veoma je izražena konkurentnost i stalno smanjivanje podrške od strane međunarodnih donatora samo još dodatno pooštrava ovu konkurenciju. Izražen je i problem da NVO-i dijele informacije sa drugima, ali samo ukoliko od toga korist mogu imati obje strane.

Volonterski angažmani su još uvijek slabi zbog kulturnih faktora kao što su nedostatak tradicije volontiranja i naslijeđe socijalizma, te neadekvatan zakonski okvir. Ipak, pretpostavlja se da će nova strategija vlade o volontiranju potaknuti razvoj pravnih mehanizama koji će omogućiti da NVO-i više angažuju volontere bez trenutnih teških poreskih obaveza i putnih troškova.

Organizacijski kapaciteti u Crnoj Gori

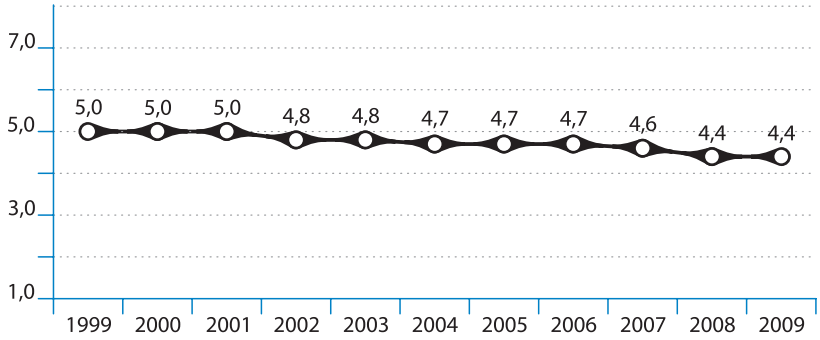

Problem obezbjeđivanja finansiranja i finansijske održivosti još uvijek je veoma izražen i većina NVO-a se suočava sa izazovom postizanja održivosti bez finansiranja od strane donatora. Najveći dio NVO-a u Crnoj Gori zavisi od finansiranja od strane međunarodnih donatora i samo jedan dio vodećih NVO-a ima zagarantovana sredstva na duže od jedne fiskalne godine.[318]

Finansijska održivost u Crnoj Gori

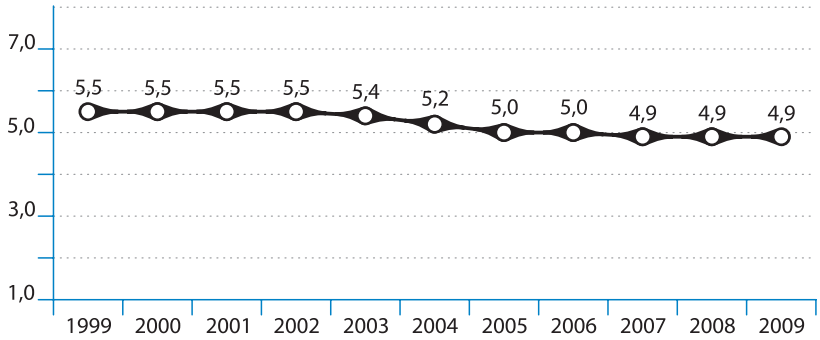

318 USAID. NVO indeks održivosti 2009. Dostupno na http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2009/montenegro.pdf, strane 164-165.

NVO također dobijaju grantove od domaćih donatora kao što je državna ili lokalne vlade. Međutim, program za parlamentarne grantove nije bio adekvatno vođen i kontrolisan tokom 2009. godine kao i prethodnih godina. Parlamentarna komisija koja nadzire raspodjelu ovih grantova odobrila je grantove mnogim slabim i neaktivnim NVO-ima bez bilo kakvih kontrolnih mehanizama kao što je finansijsko izvještavanje ili evaluacija programa.

Također je došlo i do povećanja saradnje i partnerstva između javnog i privatnog sektora i među-sektorskih inicijativa. Mnoge veće i razvijenije NVO na državnom nivou rade direktno sa privatnim kompanijama i medijima na zajedničkim inicijativama. Jedna NVO provodi zajedničku inicijativu sa tri privatna printana medija kako bi se putem istraživačkog novinarstva istražili i objavili slučajevi korupcije. Druga NVO je sklopila partnerstvo sa slovenačkom energetskom kompanijom kako bi započela kampanju o efikasnosti energije u Crnoj Gori.

Na prikupljanje finansijskih sredstava za nevladin sektor u Crnoj Gori u 2009. godini uticalo je i to što je došlo do manjeg poboljšanja u oblasti filantropije. Jedna lokalna fondacija je donekle podigla svjesnost o značaju filantropije time što je počela dodjeljivati nagrade preduzećima i pojedincima koji su podržali dobrotvorne aktivnosti. Ista ova NVO je izdala knjigu pod nazivom *Istorija filantropije u Crnoj Gori,* sa ciljem da se oživi filantropija. Druga NVO je počela saradnju sa OSCE-om da se promoviše korporativna društvena odgovornost u Crnoj Gori time što je formiran tim od 12 trenera koji će pomagati preduzećima da razviju socijalno odgovorne programe i putem niza publikacija koje su posvećene podizanju svjesnosti o društvenoj odgovornosti sa posebnim naglaskom na korporativnu i individualnu filantropiju.[319]

Kada je riječ o transparentnom korištenju sredstava i tu je došlo do pomaka tokom 2009. uslijed porasta broja organizacija koje objavljuju godišnje izvještaje i finansijske izjave. Do ove pozitivne promjene je došlo najviše zbog NVO koalicije koja broji 200 članova i nosi naziv "Zajedno do cilja" i koji su ispunili svoje obaveze na koje su se obavezali u Kodeksu ponašanja NVO-a potpisanom 2007. Ipak, nezavisne finansijske revizije su još uvijek rijetke u NVO sektoru iako je država pojačala broj inspekcija zbog novog amandmana na Zakon o nevladinim organizacijama. Uglavnom aktivne i iskusne NVO koje primaju višestruko finansiranje od stranih donatora imaju najrazvijenije sisteme kontrole i finansijskog izvještavanja.

PRAVNI OKVIR ZA DJELOVANJE NEVLADINIH ORGANIZACIJA U CRNOJ GORI

Osnovni normativno-pravni okvir za nesmetano djelovanje nevladinih organizacija u Crnoj Gori utvrđen je Ustavom Republike Crne Gore i posebnim zakonskim propisima.

Zakon o nevladinim organizacijama ("Službeni list RCG" br. 27/99 i 30/02) pod pojmom nevladina organizacija podrazumijeva nevladina udruženja i nevladine fondacije. Nevladino udruženje je definisano kao "neprofitna organizacija sa članstvom, koju osnivaju domaća i strana fizička i pravna lica, radi ostvarivanja pojedinačnih ili zajedničkih interesa ili radi ostvarivanja i afirmisanja javnog interesa." Nevladina fondacija je "neprofitna organizacija bez članstva, koju osnivaju domaća i strana fizička i pravna lica, radi udruživanja sredstava i imovine u cilju ostvarivanja dobrotvorne i druge djelatnosti koja je od javnog interesa i značaja." U skladu sa ovim zakonom nevladine organizacije nisu političke organizacije,

319 USAID. NVO indeks održivosti 2009. Dostupno na http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2009/montenegro.pdf, strane 164-165.

vjerske zajednice, sindikalne organizacije, sportske organizacije, poslovna udruženja niti organizacije i fondacije čiji je osnivač država.[320]

Zakon o nevladinim organizacijama, usvojen u julu 1999. godine, smatra se najliberalnijim u regionu i, po stavovima samih NVO "predstavlja dobru osnovu za nesmetanu registraciju i djelovanje nevladinih udruženja, nevladinih fondacija i stranih nevladinih organizacija na teritoriji RCG".[321] U toku je rad na izmjenama i dopunama Zakona o nevladinim organizacijama kojim se preciznije definiše privredna djelatnost nevladinih organizacija.

Pored toga, NVO i pitanja u vezi njihovog načina rada i djelovanja uređuju se i drugim zakonskim propisima. Tako, primjera radi, Zakon o porezu na dobit pravnih lica definiše neoporezivu dobit nevladinih organizacija. Nevladine organizacije oslobođene su plaćanja poreza i taksi odgovarajućim zakonskim propisima o administrativnim taksama, porezu na dodatu vrijednost, porezu na nepokretnosti i porezu na imovinu. Pored toga, Zakon o državnoj upravi ("Sl. list RCG", br. 38/03) i Zakon o lokalnoj samoupravi ("Sl. list RCG", br. 42/03) regulišu odnose organa državne uprave, odnosno lokalne samouprave i nevladinih organizacija, pri čemu utvrđuju obavezu odgovarajućeg konsultovanja nevladinih organizacija u postupku pripreme i donošenja zakonskih, podzakonskih i drugih propisa i akata, kao i razvojnih projekata i programa. Također, pojedenim zakonima definisano je učešće NVO-a u radnim i drugim tijelima nadležnih institucija (Zakon o radio-difuziji, Zakon o zdravstvenoj zaštiti i dr.).[322]

Zakonom o nevladinim organizacijama država je preuzela obavezu finansijske podrške nevladinim organizacijama. U 2000/2001. godini ova je podrška realizovana putem javnih konkursa Vlade, preko kojih su distribuirana određena sredstva za rad NVO-a. Međutim, nakon odluke Ustavnog suda RCG da je neustavna odredba Zakona o NVO-ima kojom je Vladi bilo dato pravo definisanja kriterijuma, načina i postupka raspodjele državne pomoći nevladinim organizacijama, izvršene su izmjene i dopune ovog zakona i utvrđeno je da o državnoj podršci nevladinim organizacijama odlučuje Komisija Skupštine Republike Crne Gore za raspodjelu sredstava nevladinim organizacijama.

Brojna ministarstva ostvaruju vrlo kvalitetnu i svestranu saradnju sa pojedinim nevladinim organizacijama. Primjera radi, u cilju unapređenja saradnje sa nevladinim organizacijama, Ministarstvo turizma je uposlilo saradnika koji obavlja poslove koordinatora za NVO sektor, a po osnovu konkursa za raspodjelu sredstava nevladinim organizacijama, ovo ministarstvo je ove godine podržalo 43 projekta iz oblasti turizma, zaštite i edukacije u oblasti životne sredine, očuvanja i promocije prirodnog i kulturnog nasljeđa. U Ministarstvu finansija uspostavljeno je posebno koordinaciono tijelo za partnerstvo privatnog i javnog sektora, a u izradi novog Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nevladinim organizacijama neposredno su uključeni predstavnici NVO. U izradi brojnih strateških razvojnih dokumenata Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora ostvaruje kontinuiranu i uspješnu saradnju sa nevladinim organizacijama. Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom i evropske integracije je sa jednim brojem nevladinih organizacija potpisalo poseban memorandum o saradnji koji se uspješno ostvaruje, posebno u implementaciji Komunikacione strategije za pridruživanje Evropskoj uniji. I Ministarstvo zdravlja je potpisalo memorandum o saradnji sa predstavnicima nevladinih organizacija sa kojima ostvaruje saradnju, prevashodno kroz rad

320 Osnovi saradnje između Vlade Republike Crne Gore sa NVO-ima dostupno na cgo-cce.org/.../Osnovi%20 saradnje%20Vlade%20RCG%20sa%20NVO.doc, strana 7.

321 Centar za obrazovanje građana. Razvoj NVO-a u Crnoj Gori u 21 priča o demokratiji. Podgorica 2005.

322 Osnovi saradnje između Vlade Republike Crne Gore sa NVO-ima dostupno na cgo-cce.org/.../Osnovi%20 saradnje%20Vlade%20RCG%20sa%20NVO.doc strana 7.

komisija ili radnih grupa koje se formiraju radi ostvarivanja različitih projekata. Ministarstvo unutrašnjih poslova ostvaruje vrlo značajnu i redovnu saradnju sa jednim brojem nevladinih organizacija. Također, značajan broj ministarstava imenovao je posebne koordinatore za saradnju sa nevladinim organizacijama. U cjelini gledano, nevladine organizacije su sve prisutniji partner Vladi, kako u izradi zakonskih akata i kreiranju strateških dokumenata i akcionih planova, tako i u njihovoj promociji i realizaciji.[323]

Kada je riječ o lokalnoj samoupravi treba istaći da su u više gradova usvojeni dokumenti o saradnji nevladinih organizacija i organa lokalne samouprave, a jedan broj opština preuzeo je obavezu javnog finansiranja projekata NVO-a. Na primjer, skupština opština Nikšić i Pljevlja usvojile su dokumente o saradnji lokalne samouprave i NVO-a u martu i maju 2003, dok je skupština opštine Podgorica usvojila Odluku o polaznim osnovama za saradnju sa NVO-ima i načinu finansiranja NVO-a i vrši raspodjelu godišnjih sredstava namijenjenih projektima NVO-a u skladu sa rezultatima javnog konkursa.

AKTIVNOSTI ZAGOVARANJA NEVLADINIH ORGANIZACIJA U CRNOJ GORI

NVO-i nastavljaju da rade na aktivnostima zagovaranja, lobiranja i nadziranja i postižu bolje rezultate. Tokom 2009. godine se poboljšala zastupljenost NVO-a u procesima političkog lobiranja, tako da su sada predstavnici nekih NVO-a članovi upravnih odbora javnog televizijskog servisa, Nacionalne agencije za borbu protiv korupcije i organizovanog kriminala, i u jednoj važnoj Parlamentarnoj komisiji o EU integracijama. U januaru 2009. Vlada je formalno potpisala Memorandum o razumijevanju u kome se navodi i Strategija za saradnju NVO-a i Vlade. Također, NVO-i sve više koriste pravna sredstva kojima raspolažu kako bi primorale Vladu da bude odgovornija. NVO redovno koriste Zakon o slobodnom pristupu informacijama kako bi došle do važnih informacija i primorale Vladu da i političke sisteme da budu otvoreniji, transparentniji i odgovorniji.[324]

Nevladine organizacije u Crnoj Gori sve značajnije su prisutne u promovisanju i ostvarivanju javnih interesa, kao i afirmaciji ukupnog položaja civilnog društva. Primjera radi, nevladine organizacije su pripremale ili učestvovale u pripremi više zakona, kao što su: Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o turizmu, Zakon o javnim nabavkama, Zakon o Agenciji za nacionalnu bezbjednost, Zakon o policiji, Zakon o slobodnom pristupu informacijama, Zakona o zaštiti potrošača, Zakon o igrama na sreću, Zakon o finansiranju političkih partija, Zakon o političkim partijama, Zakon o konfliktu interesa, Zakon o organskoj proizvodnji, Zakon o zaštiti svjedoka, Zakon o bezbjednosti u saobraćaju, Zakon o oružju i dr. Pored toga, nevladine organizacije su učestvovale i u izradi strateških dokumenata, kao što su Program razvoja i redukcije siromaštva, Program borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala, a istovremeno učestvuju u timovima koji prate implementaciju strateških dokumenata.[325]

323 Osnovi saradnje između Vlade Republike Crne Gore sa NVO-ima dostupno na cgo-cce.org/.../Osnovi%20saradnje%20Vlade%20RCG%20sa%20NVO.doc strane 7-10.

324 Samo je jedna NVO predala oko 21.000 zahtjeva za informacije na osnovu Zakona o slobodnom pristupu informacijama u posljednje četiri godine i bilo je 65 žalbi u procedurama Administrativnog suda koje se odnose na trenutne slučajeve, objavljene slučajeve kao i 45 slučajeva ispred nesudskih i predsudskih arbitrarnih tijela. Druga NVO je uspješno koristila ovaj zakon da osigura pristup dokumentima Ministarstva finansija koji su vezani za finansijske transfere iz budžeta državne i lokalne vlade političkim partijama za redovne i troškove kampanje. Ovi dokumenti su jasno pokazali kršenja Zakona o finansiranju političkih stranaka od strane nekih od vodeći stranaka u Crnoj Gori.

325 USAID. NVO indeks održivosti 2009. Dostpuno na http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2009/montenegro.pdf, strane165-166.
Osnovi saradnje između Vlade Republike Crne Gore sa NVO-ima dostupno na cgo-cce.org/.../Osnovi%20saradnje%20Vlade%20RCG%20sa%20NVO.doc, strana 6.

Zagovaranje u Crnoj Gori

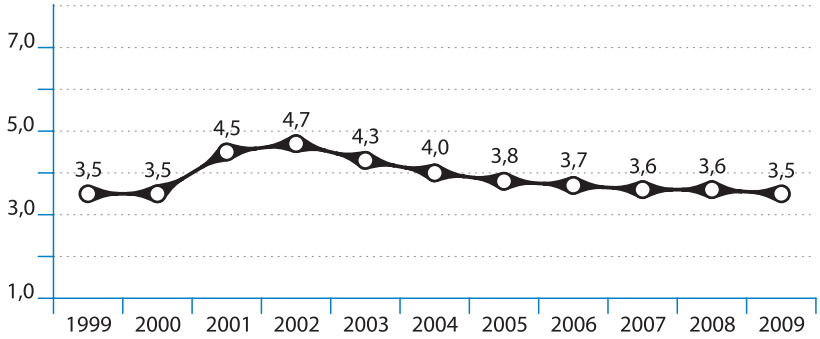

PRUŽANJE USLUGA

Usluge koje pruža NVO sektor u Crnoj Gori i dalje su prilično raznovrsne. NVO-i na lokalnom i državnom nivou pružaju usluge u oblasti zdravstva, zaštite okoliša i upravljanja. Kada je riječ o manjim NVO-ima koje nemaju redovan pristup finansiranju, one nisu u mogućnosti da pružaju svoje usluge kontinuirano. Veće i razvijenije NVO pružaju građanima usluge kao što su pravni savjeti i informacije, ali i njihove usluge su uslovljene finansiranjem od strane donatora.

Nadalje, NVO-i moraju biti certificirani kako bi mogli pružati usluge ili primati finansiranje od strane vlade, ali još uvijek ne postoji sistem za licenciranje NVO-a za pružanje usluga u oblastima kao što su socijalne usluge, obrazovanje i očuvanje kulturne baštine. Za one NVO-e koji već pružaju ove i slične usluge ne postoji sistem koji bi kontrolisao i procijenio njihov rad.[326]

Većina NVO-a koje se uključene u aktivnosti zagovaranja, koje postaju sve važnije naročito u kontekstu Evropskih integracija, nemaju dovoljno članova i njihove aktivnosti su uglavnom usmjerene na širu javnost, umjesto na pojedinačne interesne grupe. Manji broj udruženja koji imaju značajniji broj članova su bave zagovaračkim aktivnostima, pokreću ili se uključuju u inicijative koje imaju za cilj da unaprijede položaj njihovih članova kao što su osobe sa invaliditetom, izbjeglice, nacionalne manjine, prodavci na tržištu.

Pružanje usluga u Crnoj Gori

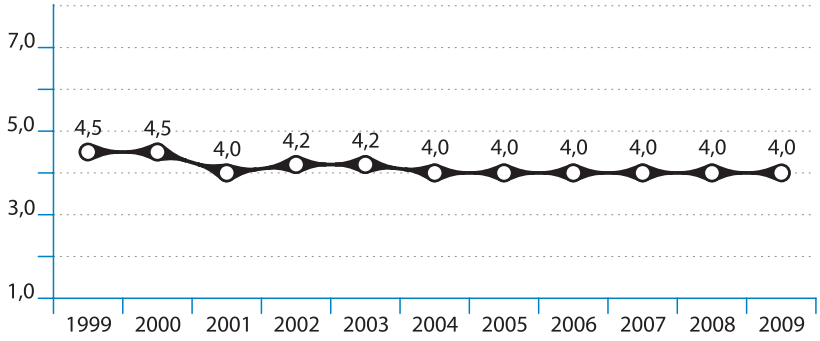

326 Isto, strane 166-167.

AKTIVNOSTI NEVLADINIH ORGANIZACIJA U SOCIJALNOM UKLJUČIVANJU I SMANJENJU SIROMAŠTVA

Dostupni podaci pokazuju da se od ukupnog broja NVO-a u Crnoj Gori 15,10% bavi socijalno-humanitarnim pitanjima, ali nije bilo moguće doći do preciznijih i integrisanih podataka o NVO-ima koje se bave socijalnim uključivanjem i smanjenjem siromaštva. Kao što je slučaj i u nekim drugim zemljama regiona, ne postoje organizacije koje generalno adresiraju pitanje socijalne isključenosti i siromaštva, nego se NVO-i uglavnom fokusiraju na određene ranjive i marginalizirane društvene grupe čiji položaj nastoje promijeniti i poboljšati. Stoga ćemo u ovom poglavlju nastojati prikazati neke od primjera dobre prakse djelovanja NVO u oblasti socijalne inkluzije.

Kada je riječ o socijalnom uključivanju Roma veoma je značajna Fondacija za stipendiranje Roma[327] čija je osnovna misija podrška integraciji Roma i Egipćana u Crnoj Gori kroz obezbjeđivanje pristupa obrazovanju, kulturi i zapošljavanju na svim nivoima. Neke od pojedinačnih aktivnosti Fondacije uključuju:

- Obezbjeđivanje pristupa finansijskim sredstvima za pojedince romske populacije koji pohađaju nastavu u srednjim školama, na univerzitetu ili koji pohađaju neformalnu nastavu
- Uspostavljanje baze podataka o romskoj djeci uključenoj u redovni sistem obrazovanja (po opštinama, školama i razredima)
- Demografsko istraživanje o potrebama obrazovanja i zaposlenja Roma u Crnoj Gori 2005/2006 (u saradnji sa **Zavodom za zapošljavanje** Crne Gore)
- Projekat "Druga šansa - integracija kroz opismenjavanje i stručno obrazovanje.[328]

Fondacija također ima i program stipendija koji tretira obrazovanje odraslih Roma i Egipćana u cilju njihove socijalne inkluzije. Ovaj program predstavlja podršku odraslim Romima, uzrasta od 15 do 45 godina starosti, koji su nepismeni, nikada nisu pohađali školu ili imaju završeno manje od četiri razreda osnovne škole. Program podrazumijeva funkcionalno opismenjavanje (jezička i matematička pismenost i socijalne vještine i znanje potrebno za život u savremenom društvu) i stručno osposobljavanje za jednostavna zanimanja. Tokom pohađanja polaznici dobijaju motivacionu stipendiju.

Kada je riječ osobama sa invaliditetom, može se istaći Udruženje mladih sa hendikepom koje se bavi pružanjem psiho-socijalne podrške, stvaranjem uslova za inkluzivno obrazovanje, podsticanjem mladih sa hendikepom za sticanje visokog obrazovanja, inicijativama za odgovarajuća legislativna rješenja, te podizanjem svijesti društva. Neki od osnovnih ciljeva Udruženja su:

- Podsticanje uključenja lica sa hendikepom u sve segmente društvenog i ekonomskog života, a naročito u oblasti obrazovanja i zapošljavanja;
- Priprema i razvoj sposobnosti i interesovanja mladih sa hendikepom u osnovnim i srednjim školama u cilju sticanja visokog obrazovanja, kao i školovanje preko interneta.
- Okupljanje i informisanje mladih sa hendikepom o njihovim pravima i potrebama;
- Angažovanje na ostvarivanju osnovnih građanskih i ljudskih prava mladih sa hendikepom;

327 http://www.isi-mne.org/en/index.php pristupljeno 15.08. 2012.
328 Isto.

- Podsticanje i provođenje aktivnosti koje ističu sposobnosti mladih sa hendikepom i doprinose razvijanju potencijala i jačanju njihove ličnosti;
- Angažovanje na stvaranju uslova za organizovanje servisa personalnih asistenata za mlade sa hendikepom;[329]

Osnovni programi	Aktuelni projekti
• Program za obrazovanje • Program za školovanje i dodjelu pasa vodiča/ pomagača • Pravni program i antidiskriminacija • Program ličnog osnaživanja OSH	• Monitoring i edukacija o pravima osoba s invaliditetom • Ka inkluziji u srednjem obrazovanju • Studentski servis • Štamparija na Brajevom pismu

Nadalje, za populaciju starijih osoba i penzionera značajna je NVO "Gerontološkog društvo Crne Gore" koje radi na promovisanju poboljšanja položaja i kvaliteta života starih lica i evropskih standarda i aktivno učestvovanje u planiranju i primjeni odgovarajućih socijalnih, zdravstvenih i društvenih politika. Aktuelni projekat Društva pod nazivom "PODRŠKA STARIM LICIMA U CRNOJ GORI" ima za cilj unaprjeđenje društvene pažnje i brige o starim licima u Crnoj Gori Projekat u trajanju od godinu dana unaprjeđuje informisanost starih lica i cijelog društva o ljudskim pravima starih lica i pravima iz oblasti socijalne zaštite starih lica, kako bi se, koliko je to moguće, podsticalo njihovo aktivno učešće u javnom i društvenom životu. Planirana je prezentacija iskustava iz zemalja EU, primjeri dobre prakse. Dalje, projekat promoviše nova alternativna rješenja društvene i psiho-socijalne podrške starim lica uz pokretanje programa javnog zastupanja, posebno kod lokalnih samouprava, u cilju razvijanja održivih alternativnih programa. Također projektom se otvara telefonska linija za podršku starim licima shodno iskustvima Slovenije.[330]

Omladinske NVO u Crnoj Gori su prilično brojne, a od primjera dobre prakse može se izdvojiti Forum MNE koji razvija i sprovodi programe neformalnog obrazovanja, omladinski rad u zajednici, volonterizam, kreativnost i aktivizam među mladima, te podržavamo izradu i primjenu strategija za mlade u saradnji sa svim relevantnim akterima u društvu. Pojedinačni programi koje provodi Forum MNE su:

1. Omladinski rad kroz programe omladinskih klubova,
2. Rad na priznavanju zanimanja omladinskog radnika i uvođenje akademskih programa iz omladinskog rada,
3. Organizovanje volonterskih programa,
4. Podrška razvoju strategija za djecu i mlade na nacionalnom i lokalnim nivoima,
5. Razvoj strukturiranog i sveobuhvatnog informisanja mladih.

Forum MNE djeluje u Podgorici, gdje se nalazi glavna kancelarija te Podgorici - glavna kancelarija, te Kotoru, Tivtu, Nikšiću, Herceg Novom, Plavu, Pljevljima, Beranama, Rožajama i u drugim opštinama u kojima postoji određeni vid podrške od strane mladih, građana ili vlasti[331].

329 www.umhcg.org/, pristupljeno 22.09. 2011.
330 gdcg.info/, pristupljeno 22.09. 2011.
331 www.forum-mne.com/, pristupljeno 22.11. 2011.

ZAKLJUČAK

Kao što je predstavljeno kroz prethodnu analizu, problem socijalne isključenosti i siromaštva je dominantan u Crnoj Gori kao i u ostatku regiona. Ranjive i siromašne grupe su, pored manjih razlika, iste kao i u drugim zemljama Zapadnog Balkana - penzioneri i djeca, osobe sa invaliditetom, izbjeglice i interno raseljena lica, žene, mladi, djeca i nezaposleni. Nadalje, Crna Gora je na sličnom stupnju reformi sistema socijalne zaštite i politika koje se odnose na ranjive i marginalizirane grupe u društvu. Javni sistem socijalne zaštite se transformiše na način da se socijalne usluge dodjeljuju lokalnim nivoima vlade, pod uslovom da oni imaju kompetencije i resurse da ih implementiraju i pruže, a u cilju da približe i učine ove usluge pristupačnijim građanima i da im omoguće da utiču na vrstu, broj i pokrivenost usluga u svojim zajednicama. Naročita pažnja se posvećuje boljem ciljanu stvarnih potreba korisnika što se također postiže putem uključivanja građana u kreiranje socijalnih usluga. Drugi važan aspekt reformi socijalnog sistema je dodjeljivane i podugovaranje pružanja socijalnih usluga sa drugim sektorima osim državnih institucija, prije svega sa neprofitnim sektorom. U Crnoj Gori postoji rastući trend uključivanja nevladinih organizacija u procese donošenja politika i odluka i proces konsultacija što je također evidentno i u oblasti socijalne zaštite i usluga otvarajući nove mogućnosti za aktivizam i rad NVO-a u oblasti socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva.

NVO sektor u Crnoj Gori je relativno dobro razvijen i brojan i veliki broj NVO-a je aktivan u oblasti socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva, iako istraživanje i analiza aktivnosti NVO sektora nije identifikovalo organizaciju koja se bavi ovim pitanjima u opštem smislu. NVO-i koji rade na jačanju socijalnog uključivanja i smanjivanju siromaštva fokusiraju se na određene marginalizirane grupe i nastoje da unaprijede njihov položaj putem različitih projekata i inicijativa. Na ovaj način NVO sektor nadopunjuje praznine i pomaže grupama o kojima se državne institucije ne brinu dovoljno i adekvatno. Postignuti rezultati jasno ilustruju potencijale i znanje NVO-a kada je u pitanju socijalno uključivanje i smanjivanje siromaštva i pokazuju da bi im država trebala dodijeliti pružanje određenih socijalnih usluga. Međutim, NVO-i se suočavaju sa ozbiljnim problemima kada je u pitanju implementiranje i održavanje aktivnosti i obezbjeđivanje održivog i dugoročnog finansiranja. Finansiranje aktivnosti NVO-a u Crnoj Gori, kao i u drugim zemljama regiona, uglavnom dolazi od međunarodnih donatora koji se povlače iz zemlje, dok se potreba za finansiranjem povećava. Pozitivna promjena, koja bi mogla barem donekle ublažiti ovaj problem, je to što država sada daje sredstva za aktivnosti NVO-a putem javnih poziva i odabirom od strane imenovanih komisija. Pored toga, dostupnost EU fondova se povećava zbog nedavnog kandidatskog statusa koji je dodijeljen Crnoj Gori.

Iako je došlo do pozitivnih pomaka u oblasti socijalne zaštite koje su postigle i država i NVO sektor, procent socijalno isključenih i siromašnih je i dalje veoma visok i zahtijeva mnogo pažnje i pojačane napore da se unaprijedi položaj ove grupe. NVO-i će nastaviti da imaju odlučujuću ulogu u ovom procesu i stoga moraju da osnaže i usmjere aktivnosti čak i više prema populaciji siromašnih i ranjivih. Kako bi se ovo postiglo one moraju ojačati svoje kapacitete putem umrežavanja, razmjene dobrih praksi i resursa i formiranja sektoralnih grupa koje će moći da adresiraju problem određene marginalizovane grupe na sveobuhvatniji i uspješan način kroz zajednički rad i saradnju. S tim u vezi veoma je važno da se radi na uspostavljanju regionalne saradnje i umrežavanja NVO-a unutar Zapadnog Balkana, da se formira forum za razmjenu informacija i započnu regionalne aktivnosti sa ciljem pronalaženja efikasnijih i održivih sredstava za suzbijanje socijalne isključenost i siromaštva u Crnoj Gori i ostatku regiona.

SOCIJALNA ISKLJUČENOST U SRBIJI

VI. SRBIJA

PROFIL DRŽAVE

Puni naziv: Republika Srbija

Glavni grad: Beograd

Položaj: Jugoistočna Evropa, između Makedonije i Mađarske

Ukupna površina: 88.407 km^2

Graniči sa: Albanijom, Bosnom i Hercegovinom, Bugarskom, Hrvatskom, Mađarskom, Makedonijom, Crnom Gorom, Rumunijom

Stanovništvo: 7.120.666 (bez Kosova i Metohije, popis 2011)

Etničke grupe: Srbi, Mađari, Romi, Jugoslaveni, Bošnjaci, Crnogorci, Albanci, ostali

Tip vlade: Republika

Administrativna podjela: 150 opština + 28 gradskih opština

Pravni sistem: građansko pravo

Izvršna grana: Šef države: Predsjednik
Predsjednik Vlade: Premijer

Vlast: republička ministarstva djeluju kao Vlada

Zakonodavna grana: jednodomna Narodna Skupština (250 zastupničkih mjesta)

Sudska grana: sudovi opšte nadležnosti (osnovni sudovi, viši, apelacioni i Vrhovni kasacioni sud); sudovi posebne nadležnosti (privredni sudovi, Privredni apelacioni sud, prekršajni sudovi, Viši prekršajni sud i Upravni sud)

BDP (paritet kupovne moći):
$80,1 milijardi (procjena iz 2010)
$78,72 milijardi (procjena iz 2009)
$81,26 milijardi (procjena iz 2008)

BDP (službeni tečaj):
$38,71 milijardi (procjena iz 2010)

Stopa zaposlenosti: 50,0% (UNDP Studija o humanom razvoju 2010)

Stopa nezaposlenosti: 17,4% (UNDP Studija o humanom razvoju 2010)

Stopa siromaštva: 6,9% (UNDP Studija o humanom razvoju 2010)

Izbjeglice i interno raseljene osobe: izbjeglice (prema zemlji porijekla): 71.111 (Hrvatska); 27.414 (Bosna i Hercegovina); 206.000 (Kosovo), napomena – većinom Srbi i Romi koji su pobjegli s Kosova 1999. (2007).

SOCIJALNA ISKLJUČENOST U SRBIJI

Početak post-socijalističke transformacije ili tranzicije u Centralnoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi vezujemo za pad Berlinskog zida 1989. godine, događaj koji simbolički označava raspad autoritarnih komunističkih režima. Konkretne promene koje obeležavaju ovaj proces uključuju i demokratizaciju i liberalizaciju političkog sistema, privatizaciju i liberalizaciju ekonomije, brojne izmene zakona i ukidanje državne kontrole celokupnog društvenog, ekonomskog i političkog života. Same promene i ishodi ovih procesa razlikuju se od zemlje do zemlje. Razlike se vide u koncepcijama privrednog razvoja (veća uloga države u Sloveniji nasuprot doslednoj liberalizaciji u Slovačkoj, na primer) ili upravljanja etničkim konfliktima (mirni razlaz u Čehoslovačkoj, nasuprot ratu u Bosni i Hercegovini ili tihoj podeli vlasti i teritorije u Makedoniji). Srbija je početkom 90-tih godina prošlog veka započela društvene, političke i ekonomske promene, ali one su vrlo brzo zaustavljene nizom unutrašnjih i spoljašnjih faktora. Zato se u literaturi period od 1989. do 2000. godine naziva blokirana ili odložena transformacija.[332] Početak pravih društvenih, političkih i ekonomskih promena u Srbiji vezujemo tek za 2001. godinu kada je došlo do prave smene režima.

UVOD

U period društvene i ekonomske transformacije, Srbija je ušla sa visokim stopama siromaštva i nezaposlenosti. Prema podacima Ankete o potrošnji domaćinstava, siromaštvo u Srbiji je 1990. godine iznosilo 14,1%, da bi 1995. godine poraslo na 28,9%, a 2000. godine na čak 36,5%. Već 2002. godine zabeležen je pad na stopu od 14,5%.[333] Od 2000. do 2007. godine, Srbija je beležila visoke stope rasta i to je trajalo sve do izbijanja svetske ekonomske krize. BDP je rastao po prosečnoj godišnjoj stopi od 5,4%. Uprkos visokim stopama rasta, Srbija nije uspela da nadoknadi gubitke iz 1990-tih, tako da je u 2007. godini BDP bio za 32% niži od onog iz 1989. godine. Usporavanje rasta BDP počinje 2008. godine, a tokom 2009. godine BDP je pao za 3,1%. Prema nezvaničnim podacima, Srbija je 2010. godine imala rast BDP od 0,9%.

U periodu između 2000. i 2008. godine neto zarade takođe su rasle i to mnogo brže nego BDP i dvostruko više nego produktivnost rada – 13,7% godišnje.[334] Rasle su i penzije (3,4 puta) i drugi socijalni transferi. Sve je to dovelo do značajnog poboljšanja materijalnog položaja stanovništva – prema jednom od dostupnih pokazatelja, stopa apsolutnog siromaštva je smanjena sa 14% u 2002. godini na 7,9% u 2009. godini.

RANJIVE I MARGINALIZOVANE GRUPE

Opšti rast nije se odrazio na socio-ekonomski položaj svih društvenih grupa. Među onima koji nisu osetili blagodeti rasta posebno mesto imaju Romi. Prema popisu iz 2002. godine u Srbiji je živelo oko 108.000 Roma (1,4% stanovništva Srbije). Oko ovog broja postoje neslaganja. Tako, na primer, nevladine i međunarodne organizacije procenjuju da u Srbiji živi između 300.000 i 500.000 Roma, što čini 4-5% ukupnog stanovništva.[335] Prema podacima iz Ankete o životnom standardu iz 2007. godine, stopa nezaposlenosti romskog stanovništva iznosila je 31,6%. Stvarna stopa nezaposlenosti je verovatno i veća imajući u

332 o tome više u: Lazić, 2000, Antonić, 2002.
333 Bogićević, *et.al.* 2002.
334 Jakopin i dr. (ur), 2009. Str. 20.
335 I Vlada RS je prihvatila ove procene, *cf.* "Zvaničan broj Roma u Srbiji", http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2009&mm=04&dd=07&nav_id=354362&nav_category=12

vidu da ovo istraživanje nije obuhvatilo i nehigijenska i nelegalna romska naselja (u kojima živi veoma veliki broj Roma) i u kojima je opšta socioekonomska situacija daleko lošija nego među romskom populacijom koja je integrisana u šire društvo .[336]

Anketa o socijalnoj isključenosti koju je 2009. godine sproveo UNDP[337] pokazuje da Romi ne samo da imaju problem u pristupu tržištu rada, već i kada se zaposle, tek 30% ostvaruje pravo na socijalno osiguranje (60% radi bez socijalnog osiguranja, a 10% ne zna da li ostvaruje ovo pravo na svom radnom mestu). Pored toga, 52% zaposlenih Roma radi bez formalnog ugovora ili kroz neformalnu samozaposlenost, a 60% je angažovano u nekvalifikovanim zanimanjima.

Romi doživljavaju ove prepreke zbog predrasuda većinskog stanovništva, ali i nedostatka formalnog obrazovanja. Broj Roma bez završene osnovne škole je 63%, dok je svega 0,9% Roma steklo više ili visoko obrazovanje. Sistemom obrazovanja obuhvaćeno je oko 20% romske dece, da 30-40% upisanih u osnovnu školu ne pređe u peti razred, a u specijalnim školama Romi čine većinu.[338]

NEZAPOSLENI

Visoka stopa nezaposlenosti predstavlja jedna od najvažnijih društvenih i ekonomskih problema u poslednjih deset godina. Prema Anketi o radnoj snazi iz aprila 2011. godine, stopa nezaposlenosti iznosila je 22,2%, od toga dve trećine su dugoročno nezaposleni, odnosno, lica koja čekaju posao duže od godinu dana. Na nepovoljnu sliku tržišta rada u Srbiji dodatno svetlo bacaju podaci o aktivnosti i zaposlenosti. Naime, početkom 2011. godine, stopa aktivnosti iznosila je 46,5% (u EU27 2008. godine iznosila je 70,9%), stopa zaposlenosti 36,2% (u EU27 64,6%), a stopa neaktivnosti 53,5%.[339]

Grafikon 1. Stope aktivnosti, zaposlenosti i nezaposlenosti u periodu 1999-2011. godine u Srbiji

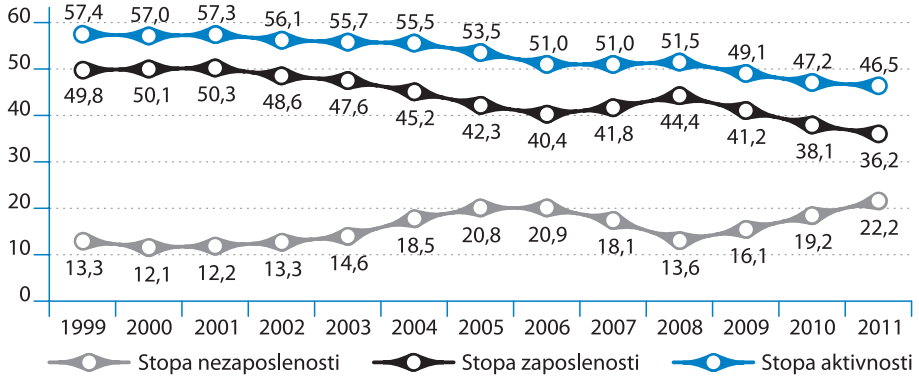

Izvor: RZS, 2009 i RZS, 2010

336 Krstić, G. (2011), "Long Waiting – Less Hoping", *Politika* 2011.

337 Satarić, N. Rašević M. and Miloradović S.(2009), Oni ne mogu da čekaju: Studija o siromašnim starijim licima u Srbiji (hey Can not Wait: Study on the Poor Elderly Persons in Serbia), Belgrade: Amity UNDP (2011), Nacionalna studija o humanom razvoju (National Human Development Study) Belograde, UNDP (in print).

338 Vukmirović and Govoni, 2008: 101, OSI, 2010.

339 U posebno teškom položaju na tržištu rada su osobe sa invaliditetom. Strategija za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom polazi od pretpostavke da u Srbiji živi između 700.000 i 800.000 osoba sa invaliditetom (VRS, 2007). Stopa neaktivnosti osoba sa invaliditetom je izrazito visoka i 2007. godine iznosila je 69% (prema Anketi o životnom standardu). To je posledica obeshrabrenosti u traženju posla, što potvrđuje i veoma mali broj osoba sa invaliditetom koji je prijavljen Nacionalnoj službi za zapošljavanje - već godinama unazad taj broj je konstantan i iznosio oko 22.000.

Poseban problem na tržištu rada predstavlja visok procenat dugoročno nezaposlenih, odnosno, lica koja su bez posla duže od godinu dana. Dve trećine nezaposlenih spada u dugoročno nezaposlene i od izbijanja krize ovaj procenat je porastao na 72%,[340] što znači da je najveći deo onih koji su posao izgubili tokom krize (od kraja 2008. godine), do danas ostao u statusu nezaposlenih. Procenat dugoročne nezaposleni je 14%, dok je prosek u EU samo tri procenta.[341] Polovina nezaposlenih (54,2%) posao traži duže od četiri godine i njihove šanse da nađu posao veoma su male, tako da se suočavaju sa gotovo trajnom isključenošću i rizikom od siromaštva.

Uprkos lošem stanju na tržištu rada i padu BDP-a, statistika siromaštva je relativno povoljna. Prema podacima republičkog zavoda za statistiku, stopa relativnog siromaštva iznosila je 17,7% 2009. godine i bila je manja nego 2007. godine (20,1%). Kao što ćemo kasnije videti, stopa relativnog siromaštva kod pojedinih grupa mnogo je viša.

STARI

Analize materijalnog standarda penzionera ukazuju na više dimenzija njihovog položaja, a rezultati ni u kom slučaju nisu jednoznačni. S jedne strane, stopa apsolutnog siromaštva starih je niža nego u opštoj populaciji. Naime, stopa apsolutnog siromaštva starih je sa 15,5% u 2002. godini (kada je opšti indeks siromaštva bio 14%) pao na 5,5% u 2007. godini (u poređenju sa 6,6% u opštoj populaciji). Međutim, stara lica su 2002. godine, u strukturi ukupnog stanovništva činila 17,7%, a u strukturi siromašnih 25,1%, dok je 2007. godine starijih u strukturi ukupnog stanovništva bilo 17,4%, a u strukturi siromašnih 25,3%. Stopa relativnog siromaštva za starije od 64 godine pala je sa 21,8% u 2006. godini na 18,2% u 2009. godini i nalazi se blizu proseka za celu zemlju (17,7%).[342]

Kada je reč o starima, u naročito lošem položaju su starih koji nisu penzioneri. Stopa siromaštva u ovoj grupi je 19,7%, a prema nekim analizama, do jedne trećina sanovnika starijih od 65 godina ne primaju penzije.[343] Posebno su ugrožena seoska i jednočlana i dvočlana staračka domaćinstva.[344] Kada posmatramo samo penzionere, njihov materijalni status je loš iz više razloga: dve trećine penzionera prima penziju ispod republičkog proseka, a tek 18% penzionera je odradilo pun radni vek. Oni svakako predstavljaju segmente penzionerske populacije sa najvišim prosečnim standardom: 2006. godine oni su ostvarivali penziju u iznosu od oko 90% prosečne plate, dok je 2008. godine taj udeo pao na oko 80%.[345]

340 Labour Force Survey. October 2010.

341 Krstić, G. (2011), "Dugo čekanje – Manje nadanje", *Politika* 2011.

342 GRS (2011), *Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i siromaštvu u Srbij* (First National Report on Social Inclusion and Poverty in Serbia), Belgrade: Government of the Republic o Serbia

343 EC (2008), *Social Protection and Social Inclusion in the Republic of Serbia*, Brussels: EC, Directorate–General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Unit E2:p. 119

344 See: Baronijana David, Hana (2009), *"Siromaštvo među penzionerima i starim licima sa 65 i više godina"* u Marković, Jelena (Ed), *Analiza karakteristika siromaštva u Srbiji* (Poverty among Pensioners and Elderly Persons Old 65 Years and More in Marković, Jelena (Ed), Analysis of the Characteristics of Poverty in Serbia), Belgrade: Government of the Republic of Serbia.
Satarić, N, Rašević M and Miloradović S (2009), Oni ne mogu da čekaju: Studija o siromašnim starijim licima u Srbiji (They Can not Wait: Study on the Poor Elderly Persons in Serbia), Belgrade: Amity UNDP (2011), National Human Development Study. Belgrade, UNDP (in print).

345 Matković, Gordana (2009), "Najčešće zablude o penzijskom sistemu Srbije" (Most Often Delusions on the Pensioner System in Serbia), Fokus, October 2009.p.41.
Matković, Gordana and Boško Mijatović (2009), Analiza državne podrške siromašnima (Analysis of the State Support to the Poor) Belgrade: Team of the Vice-president of the Government for Implementing Poverty Reduction Strategy.p.17.

Položaj penzionera je posebno loš među poljoprivrednicima i sadašnji trendovi mogu se u budućnosti samo pogoršati. Istraživanja pokazuju da 29% stanovnika radnog uzrasta koji nisu korisnici penzija nikada nije ni uplaćivalo ovo osiguranje, a čak 70% pojedinaca iz siromašnih domaćinstava ne uplaćuje ovo osiguranje, dok je takvih među ispitanicima iz domaćinstava iznad linije siromaštva 49%.[346] Pored siromaštva i odsustva socijalnog osiguranja, mnogi stari suočavaju se sa brojnim problemima u svakodnevnom funkcionisanju, pristupu javnim uslugama, obezbeđivanju dugoročne nege itd.[347]

SEOSKO STANOVNIŠTVO

Siromaštvo je i u Srbiji raširenije u ruralnim nego u urbanim sredinama. Zvanična statistika još uvek nije uskladila definicije ruralnih oblasti sa standardima koje primenjuju OECD i Eurostat, tako da postoje gradske i "ostale" oblasti. Prema podacima Zavoda za statistiku, nivo apsolutnog siromaštva u ruralnim područjima 2010. godine iznosio je 13,6%, a u gradskim 5,7%. Jedno istraživanje o socijalnoj isključenosti na selu iz 2009. godine[348] pokazuje da je stopa siromaštva u ruralnoj Srbiji 38,4%. Ovako visoka stopa ruralnog siromaštva zabeležena je i u drugim zemljama, na primer, u Portugaliji 2000. godine iznosila je 33%, a u Rumuniji 2005. godine – 48%.[349]

Kada je reč o tržištu rada, osnovna razlika između urbanih i ruralnih područja je u učešću ranjive zaposlenosti. Prema Anketi o radnoj snazi iz 2008. godine, učešće ranjive zaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti iznosi čak 47,6% u ruralnim područjima, a 18,3% u urbanim.[350] Ovakav socio-ekonomski status ruralne populacije u Srbiji mogao bi se objasniti i strukturom poljoprivrede i ekonomskih aktivnosti na selu, uopšte. Naime, tipično seosko gazdinstvo u Srbiji proizvodi za sebe i svoje potrebe. Istraživanja pokazuju da tek 40% gazdinstava iznosi svoje proizvode na tržište. Značajan deo rada na selu je zapravo niskoproduktivan poljoprivredni rad u okviru gazdinstva i on nudi male šanse seoskoj populaciji da pronađe zaposlenje u nepoljoprivrednom sektoru i izvan samog gazdinstva.

ŽENE

Položaj žena u Srbiji višestruko je nepovoljan, a posebno su ugrožene žene iz marginalizovanih grupa: Romkinje, osobe sa invaliditetom, žene sa sela itd. Lepu ilustraciju daje primer pomažućih članova domaćinstva na selu. Kao što smo videli, poljoprivredni rad pretežno se odvija u obliku **naturalne proizvodnje za sopstvene potrebe**, u okviru takozvane **"ekonomije opstanka"**. Značajan deo stanovništva angažovanog u ovakvom obliku rada nalazi se u statusu **pomažućih članova domaćinstva** (37% od ukupnog broja zaposlenih u poljoprivredi ili 19% od ukupnog broja zaposlenih). Izrazitu većinu ove

346 Ovi podaci potvrđuju ranije analize (Babović, Vuković, 2008) o lošijem položaju žena iz ruralnih područja: dok 24,2% muškaraca nikada nije uplatilo penziono osiguranje, kod žena je taj procent 37,3% (Cvejić, et.al, 2010). Druge marginalizirane grupe se suočavaju s problemom loše pokrivenosti penzionim osiguranjem. Ovaj postotak je posebno nizak kod romske populacije – samo oko 5% (Bodewig i Sethi, 2005, Secons, 2010)

347 Satarić, N. Rašević M. i Miloradović S.(2009), Oni ne mogu da čekaju: Studija o siromašnim starijim licima u Srbiji (They Can not Wait: Study on the Poor Elderly Persons in Serbia), Belgrade: Amity UNDP (2011), Nacionalna studija o humanom razvoju (National Human Development Study) Belograde, UNDP (in print)

348 U ovom istraživanju, osnova je klasifikacija ruralnih područja na osnovu standarda OECD i Eurostat-a. Prema ovim kriterijumima, ruralna područja su ona čija je gustina naseljenosti manja od 150 osoba po km^2, gdje je postotak stanovništva koji živi u gradovima 50% ili manji, a nemaju veliki administrativni centar (preko 20.000 stanovnika) (Cvejić, S., Babović, M., Petrović, M., Bogdanov, N., Vuković, O. (2010), *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije* (Social Exclusion in Rural Areas in Serbia*)*, Beograd: UNDP:str. 9).

349 Isto. str: 38.

350 Krstić, G. (2010), Položaj ranjivih grupa na tržištu rada (Position of the Vulnerable Groups at the Labor Market), Belgrade: UNDP. str: 106.

kategorije koja predstavlja neplaćenu radnu snagu čine **žene** (74%).[351] Marginalizovan radni status kod ovih žena proizvodi niz prepreka u pristupu socijalnim pravima (zdravstvenom, penzijsko-invalidskom osiguranju) i isključuje ih iz širih socijalnih mreža.[352]

Sa teškoćama na tržištu rada ne susreću se samo žene na selu. Položaj žena na tržištu rada dodatno je pogoršan procesima privatizacije i ekonomskog restrukturiranja. Podaci iz Ankete o radnoj snazi pokazuju da je 2005. godine ovo pogoršanje trendova u zaposlenosti žena dostiglo najnižu tačku,[353] da bi nakon toga trendovi počeli da ukazuju na postepeno poboljšanje (stopa nezaposlenosti žena u 2005. godini iznosila je 27,4% da bi u 2009. pala na 18,1%).[354] Šanse za zapošljavanje žena u nepoljoprivrednom sektoru nisu još uvek povoljne. Prema podacima Ankete o socijalnoj isključenosti, stopa nepoljoprivredne zaposlenosti žena iznosila je 48,9%, a učešće žena među zaposlenima u nepoljoprivrednom sektoru 45,6%. Rodne razlike ostaju posebno izražene u značajno nižoj stopi zaposlenosti žena i većem učešću neaktivnih lica među ženama. Rizicima isključenosti sa tržišta rada posebno su izložene žene nižih kvalifikacija, žene koje su izgubile posao u četrdesetim godinama starosti, mlade žene, a naročito žene iz marginalizovanih društvenih grupa.[355]

Za Srbiju je, kao i za druge evropske zemlje, karakterističan rodni jaz u siromaštvu. Razlike u nivou siromaštva žena i muškaraca posebno su izražene među **mladima i starima**. Tako je, na primer, stopa rizika od siromaštva kod žena starijih od 64 bila 19,5%, a kod muškaraca 16,4%.[356]

DECA I MLADI

Stopa rizika siromaštva kod dece veća je nego u opštoj populaciji i iznosi 22,1%. To je nešto više od proseka EU27 koji iznosi 20,3%.[357] Posebno je loš položaj dece iz siromašnih porodica, Roma i dece sa invaliditetom i smetnjama u razvoju. Ove kategorije suočavaju se sa otežanim pristupom javnim uslugama (na primer, prema anketnim podacima iz 2009. godine među siromašnim porodicama 12% dece nije bilo u obrazovnom sistemu),[358] sistem državne brige je neadekvatan (najveći deo dece sa smetnjama u razvoju još uvek se nalazi u institucijama za smeštaj korisnika), a njihove dugoročne šanse su daleko manje nego kod opšte populacije (među siromašnim porodicama je samo 14% dece uzrasta 19-24 godine koja studiraju, dok je ta proporcija na nacionalnom nivou 39%).[359] Mada, u nekim segmentima beleži se i napredak, pa je, na primer, obuhvat osnovnim obrazovanjem dece iz romskih porodica povećan sa 56% na 73% između 2002. i 2007. godine.[360]

351 Cvejić, S., Babović, M., Petrović, M., Bogdanov, N., Vuković, O. (2010), *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije* (Social Exclusion in Rural Areas in Serbia), Beograd: UNDP

352 Babović, M. i Vuković, O. (2008) *Žene na selu kao pomažući članovi poljoprivrednog domaćinstva: položaj, uloge i socijalna prava* UNDP, Beograd.

353 Babović, M., Cvejić, S. i Ilić, R. (2007), *Položaj Roma na tržištu rada u Šumadijkom okrugu*, Kragujevac: Romski informacioni centar.

354 RZS, ARS: 2006, 2009.

355 Satarić, N, Rašević M i Miloradović S (2009), Oni ne mogu da čekaju: Studija o siromašnim starijim licima u Srbiji, Beograd: Amity UNDP (2011), Nacionalna studija o humanom razvoju. Beograd, UNDP (u štampi).

356 RSB (2011), Anketa o radnoj snazi – prethodno saopštenje. Str. 89.

357 Iako je stopa rizika od siromaštva kod dece do 18 godina smanjena u periodu 2006-2009. godine, jedino je kod ove starosne grupe zabeležen statistički značajan rast stope rizika od siromaštva u 2009. godini (VRS, 2011).

358 Satarić, N. Rašević M. i Miloradović S.(2009), Oni ne mogu da čekaju: Studija o siromašnim starijim licima u Srbiji, Beograd: Amity UNDP (2011), Nacionalna studija o humanom razvoju Beograd, UNDP (u štampi)

359 Isto.

360 Vukmirović, D i Govoni, R. (Ed.), (2008*), Studija o životnom standardu: Srbija 2002-2007* (Study on Living Standard: Serbia 2002-2007), Beograd: Republički statistički biro.

Mladi imaju posebno loš položaj na tržištu rada koji karakteriše visoka stopa nezaposlenosti. Stopa nezaposlenosti kod mladih od 15 do 24 godine iznosi 46,4% i daleko premašuje one zabeležene u EU (prosek za EU27 je 19,7%). Stope aktivnosti i zaposlenosti mladih daleko su ispod nacionalnog proseka. Stopa aktivnosti u opštoj populaciji je 46,5%, a među mladima samo 28,1%, dok je opšta stopa zaposlenosti 36,2%, a među mladima 14,1%.[361] Konačno, i kada se zaposle, mladi češće rade sa skraćenim radnim vremenom ili na privremenim poslovima u neformalnoj ekonomiji. Nasuprot tome, stope rizika od siromaštva nisu visoke, kao što je to slučaj u mnogim drugim evropskim zemljama, posebno onim koje karakteriše rano odvajanje mladih od porodice. Tako je, na primer, stopa rizika od siromaštva 2009. godine u opštoj populaciji iznosila 17,7% a kod mladih od 18 do 24 godine – 16,7%.[362]

JAVNE POLITIKE ZA JAČANJE SOCIJALNE UKLJUČENOSTI I SMANJIVANJE SIROMAŠTVA

Već nekoliko godina unazad, socijalno uključivanje nalazi se na listi političkih i zakonskih prioriteta u Srbiji. U okviru kabineta potpredsednika vlade radi Tim za socijalno uključivanje koji je predstavlja ključni institucionalni mehanizam kroz koji se promovišu politike socijalnog uključivanja. Iako taj tim nema zakonske nadležnosti, on relativno uspešno povezuje rad različitih nacionalnih i opštinskih aktera, u saradnji sa Zavodom za statistiku uvodi nove indikatore za praćenje socijalne isključenosti, sprovodi obuke državnih službenika, naručuje analize stanja i javnih politika itd. Tako je, na primer, početkom 2011. godine vlada usvojila Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju. Ovaj dokument je važan jer državna statistika prvi put počinje da koristi indikatore socijalnog uključivanja koji su uporedivi sa drugim evropskim zemljama.[363]

Ključne sektorske mere sprovode se sa malim stepenom međusobne koordinacije. Analize pokazuju da iako su vođene idejom socijalnog uključivanja, mnoge sektorske politike zapravo ne odgovaraju na potrebe najugroženijih kategorija stanovništva.[364] To posebno važi za usluge obrazovanja, zdravstva i mere na tržištu rada. U narednim odeljcima pokušaćemo da prikažemo ključne mere i da skrenemo pažnju na ove nedostatke.

ZAPOŠLJAVANJE

Decenijama unazad moderne kapitalističke države težile su što većoj zaposlenosti, istovremeno razvijajući izdašne sisteme podrške nezaposlenima. Ovi sistemi karakterisali su moderne države blagostanja sve do kraja XX veka. Najznačajnije mere bile su usmerene na održavanje nivou prihoda u slučaju nezaposlenosti. Danas se na te mere referira kao na pasivne mere tržišta rada. Glavni mehanizam u ovoj grupi mera jeste osiguranje za slučaj nezaposlenosti, odnosno, naknada za slučaj nezaposlenosti. Nasuprot pasivnim, aktivne mere imaju za cilj da povećaju zapošljivost nezaposlenih, a time i da unaprede funkcionisanje tržišta rada. U aktivne mere zapošljavanja spadaju savetovanje i podrška u aktivnom traženju posla, obuke (prekvalifikacije, dokvalifikacije, obrazovanje odraslih itd.), kao i programi za kreiranje novih radnih mesta (pomoć pri samozapošljavanju, mikrokreditiranje, javni radovi, subvencije za zapošljavanje i dr.).

361 RSB (2011), Anketa o radnoj snazi – prethodno saopštenje (Labor Force Survey-Previous Statement), Belgrade: Republic Statistic Bureau

362 Isto.

363 Još 2008. godine grupa stručnjaka predložila je nacionalno specifične indikatore socijalne isključenosti (Babović i dr., 2009) koji još uvek nisu zvanično usvojeni.

364 Vuković, D. (2010), "Izazovi oblikovanja socijalnog režima u Srbiji" (Challenges of Shaping Social Regime in Serbia) in Marija Babović (Ed.) (2010) *Izazovi nove socijalne politike (Challenges of the New Social Policy),* Beograd: Secons.

Zbog velikog broja nezaposlenih, najveći deo budžeta Nacionalne službe za zapošljavanje odlazi na pasivne mere - materijalne nadoknade za nezaposlene. Država različitim merama teži da smanji pritisak visoke stope nezaposlenosti, ali i da politiku zapošljavanja stavi u funkciju ekonomskog rasta. Prve korake u pravcu liberalizacije tržišta rada država je sprovela već 2001. godine – omogućeno je zapošljavanje bez konkursa i fleksibilizovani su oblici zapošljavanja (na određeno vreme, sa skraćenim radnim vremenom itd.), pojednostavljeno je otpuštanje, napuštena praksa održavanja veštačke zaposlenosti i umanjena prava na otpremnine. Uprkos tim merama i rastu BDP, Srbija od tada beleži gotovo konstantan pad zaposlenosti. Usled visoke nezaposlenosti i visoke dugoročne nezaposlenosti, obuhvat nezaposlenih naknadama je mali – od oko 730 hiljada registrovanih nezaposlenih tokom 2010. godine ovu nadoknadu primalo je oko 82 hiljade ili oko 11%, što je mali porast u odnosu na 2005. godinu kada je taj broj iznosio 5%.[365]

Udeo ukupnih izdvajanja za programe podrške nezaposlenima u Srbiji ostaje relativno nizak: 0,5% BDP za sve mere i 0,1% BDP za aktivne mere zapošljavanja. Doduše, vlada smatra da su konsolidovana izdvajanja za podršku zapošljavanju ipak veća, jer uključuju i programe pokrajinskih i lokalnih vlasti kao i podsticajne programe i subvencije za otvaranje novih radnih mesta izvan budžeta Nacionalne službe za zapošljavanje.[366] U poslednjih nekoliko godina, aktivne mere dobijaju na popularnosti i u Srbiji, ali njihov udeo u budžetu sporo raste: 2003. godine iznosio je oko 10% ukupnog budžeta NSZ, a 2010. godine porastao je na oko 20%.[367] EU je u 2008. godini, prema podacima Eurostata, za aktivne mere trošila 1,6% BDP.

Jedan od najvećih programa za podršku zapošljavanju koji je usmeren ka siromašnim, niskokvalifikovanim i isključenim sa tržišta rada jeste program javnih radova. Javni radovi su bili dizajnirani tako da obuhvate što više Roma, čiji je položaj na tržištu rada najlošiji. Uprkos tome što se ovakvi programi često pokreću, analize pokazuju da oni ne uspevaju da trajno promene položaj korisnika na tržištu rada i njihov efekat je kratkotrajan.[368] Iz tog razloga, možemo ih posmatrati i kao socijalnu intervenciju kroz radno angažovanje.

Među aktivnim merama poslednje tri godine posebno mesto ima program "Prva šansa". To je najveći program među svim aktivnim merama politikama zapošljavanja: 2009. godine on je činio 37% celokupnog budžeta za aktivne mere, a 2010. godine čak 51%.[369] Ovim programom subvencioniše se prvo zaposlenje – pripravnici se zapošljavaju u

365 Slično ovome, u prvim godinama tranzicije u zemljama Centralne i Istočne Evrope, pokrivenost naknadama za nezaposlenost je bila ekstremno niska, a njihov iznos nije bio dovoljan da ispuni osnovne životne potrebe (Standing, Guy (1996), "Social Protection in Central and Eastern Europe: A Tale of Slippong Anchors and Torn Safety Nets"/"Socijalna zaštita u Centralnoj i Istočnoj Evropi: Priča o sidrima koja klize i poderanim zaštitnim mrežama", u: Esping-Andersen, Gosta (ed.) (1996) *Welfare State in Transition: National Adaptations in Global Economics/ Socijalna država u Tranziciji: Nacionalne adaptacije u globalnoj ekonomiji*, London: SAGE i UNRISD: str.236-238). Trenutno je odnos između naknada za nezaposlenost i plaća 50%. Minimalne naknade iznose 80% minimalne plaće, a maksimalne do 160% minimalne plaće. RSB (2011), *Anketa o radnoj snazi – prethodno saopštenje (Labor Force Survey-Previous Statement),* Beograd: Republički statistički biro. str.119. Svjetska banka (2006), *Labor Market Assessment/Procjena tržišta rada*, Washington: Svjetska banka. str.83.

366 RSB (2011), Anketa o radnoj snazi – prethodno saopštenje (Labor Force Survey-Previous Statement), Belgrade: Republički statistički biro.str.113.

367 Isto, str.114, Arandarenko, M. i Krstić, G. (2007), *Analiza uticaja politika zapošlavanja i aktivnih mera tržišta rada u Republici Srbiji*, Beograd: GRS, str: 26)

368 Krstić, G. (2010), Položaj ranjivih grupa na tržištu rada (Position of the Vulnerable Groups at the Labor Market), Beograd: UNDP.

369 NSZ (2009), Izveštaj o radu Nacionalne službe za zapošljavanje (Report on the Work of the National Employment Bureau) 2009, Beograd: Nacionalna služba za zapošljavanje. NSZ (2010), Izveštaj o radu Nacionalne službe za zapošljavanje(Report on the Work of the National Employment Bureau) 2010, Beograd: Nacionalna služba za zapošljavanje.

preduzećima koja se prijave, a platu i sve troškove njihovog angažmana u periodu od godinu dana pokriva država. Ovaj program je u velikoj meri bio usmeren na srednje, više i visoko obrazovane korisnike – može se čak reći da je vrlo verovatno da bi se mnogi njegovi korisnici zaposlili i bez državne pomoći. S druge strane, niskokvalifikovani radnici, čiji je položaj na tržištu rada najgori, ne mogu da očekuju ovakve sisteme podrške. Slično je i sa obukama koje su malo zastupljene u programu Nacionalne službe za zapošljavanje i među njima potpuno su zapostavljeni programi namenjeni osobama sa nižim obrazovanjem.[370]

U Srbiji, dakle, dolazi do postepenog ali ne i nedvosmislenog preformulisanja politika zapošljavanja. Budžet za aktivne mere zapošljavanja raste, mada je većina ovih mera usmerena ka lakše zapošljivim kategorijama. Nadoknade za nezaposlene ostaje dominantna stavka u budžetu Nacionalne službe za zapošljavanje, ali njihov iznos se smanjuju. Kao što smo rekli, značajan deo mera na tržištu rada bio usmeren ka lakše zapošljivim kategorijama (tu pre svega mislimo na program Prva šansa), te radnicima u javnom sektoru i državnim, odnosno, društvenim firmama (programi isplate zarada, spajanja staža, izdašne otpremnine itd.). Mnogo manje pažnje i sredstava usmereno je najteže zapošljive kategorije, to jest, niskokvalifikovane, Rome i radnika iz ruralnih područja. Mnogi pripadnici marginalizovanih grupa nemaju ni pristup sistemima podrške. Tako je istraživanje UNDP o socijalnoj uključenosti pokazalo 6,3% nezaposlenih nije prijavljeno NSZ, kod ruralne populacije taj procenat raste na 9,2%, pa na 13,3% među interno raseljenim i konačno 24,5% nezaposlenih Roma.[371] Druga manja istraživanja pokazuju slične nalaze: samo 5,2% nezaposlenih Roma iz Šumadijskog okruga bilo je tokom 2006. godine uključeno u programe zapošljavanja,[372] ili dve godine kasnije samo 8,5% IRL iz Kragujevca, Kraljeva i Vranja.[373] Istraživanje o socijalnoj isključenosti u ruralnim oblastima Srbije pokazuju da tek 2,7% nezaposlenih koristi programe zapošljavanja.[374] Slične tendencije pokazuju i podaci o javnoj potrošnji. U budžetu Republike Srbije za 2010. godinu za aktivne politike zapošljavanja izdvojeno je 3,7 milijardi dinara, a od toga sredstva za Rome iznose samo oko 65 miliona dinara.[375] Primenu svih ovih mera koči nepovoljna struktura nezaposlenih i spor porast zaposlenosti u privatnom sektoru.

OBRAZOVANJE

Obrazovni sistem u Srbiji čine obavezno predškolsko vaspitanje i obrazovanje koje je uvedeno 2007. godine, obavezno osnovno-školsko obrazovanje, te srednje i visoko obrazovanje. Osnovno obrazovanje u Srbiji je obavezno i besplatno, a srednje i visoko su takođe besplatni na državnim školama i fakultetima. Kao i drugi sistemi, i obrazovanje je posle 2000. godine ušlo u temelje promene. Reforma obrazovnog sistema bila je usmerena na unapređenje kvaliteta nastave i ishoda nastavnog procesa: reformisane

370 RSB (2011), Anketa o radnoj snazi – prethodno saopštenje (Labor Force Survey-Previous Statement), Beograd: Republički statistički biro. str.116.

371 Satarić, N. Rašević M. i Miloradović S.(2009), Oni ne mogu da čekaju: Studija o siromašnim starijim licima u Srbiji (hey Can not Wait: Study on the Poor Elderly Persons in Serbia), Belgrade: Amity UNDP (2011), Nacionalna studija o humanom razvoju (National Human Development Study) Beograd, UNDP (in print).

372 Babović, M. *et al.* (2009), *Praćenje društvene isključenosti u Srbiji* (Monitoring of Social Exclusion in Serbia), Beograd: Vlada RS, Tim za smanjenje siromaštva.

373 SeConS (2009) *Mapiranje šansi za zapošljavanje interno raseljenih lica: analiza stanja u Kragujevcu, Kraljevu i Vranju (Mapping Chances for Employment of Internally Displaced Persons: Situation Analysis in Kragujevac, Kraljevo and Vranje),* UNDP, Beograd.

374 Cvejić, S., Babović, M., Petrović, M., Bogdanov, N., Vuković, O. (2010), *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije* (Social Exclusion in Rural Areas in Serbia*),* Beograd: UNDP.

375 RSB (2011), Anketa o radnoj snazi – prethodno saopštenje (Labor Force Survey-Previous Statement), Belgrade: Republički statistički biro. str.117.

su srednje stručne škole, a Srbija je pristupila Bolonjskom procesu. Mnoge javne mere u oblasti osnovnog obrazovanja bile su usmerene ka poboljšanju infrastrukture.[376] Istovremeno, menja se i obrazovni program: liberalizovan je udžbenički fond, uvedeni novi predmeti, decentralizovano finansiranje i upravljanje, a u nižim razredima prešlo se na opisne ocene. Iako je u periodu do 2003. godine započeto uspostavljanje sistema zasnovanog na ishodima, a ne na nastavnim planovima i programima, taj trend nije nastavljen i reforma osnovnog obrazovanja delimično je zaustavljena. Tako osnovnoškolci u Srbiji i dalje više slušaju predavanja (39% vremena u jednoj tipičnoj radnoj nedelji) nego što je međunarodni (25%) i regionalni prosek (27%). Naši đaci takođe provode manje vremena u eksperimentima i istraživačkom radu u fizici (9%, međunarodni prosek u fizici je 28%, a regionalni 19%). U posmatranom periodu ulagano je u nastavni kadar, ali ne i dovoljno.[377] Svi ovi podaci ukazuju da na male promene i pomake u pogledu kvaliteta nastave, pedagoški pristup i ishode.

Na nivou srednjoškolskog obrazovanja, najveće promene dogodile su se u oblasti srednjeg stručnog obrazovanja, dok se gimnazije nisu menjale u poslednjih deset godina. Reformom srednjeg stručnog obrazovanja otvoreni su brojni novi stručni profili koji odgovaraju na nove potrebe tržišta rada, ali oni obuhvataju svega 15% srednjoškolaca. Ostali profili realizuju se po zastarelom nastavnom planu i programu i nastavnim metodama, kao i u neadekvatnoj infrastrukturi. Učešće poslodavaca u izradi školskih programa i izvođenju obuke je ograničeno, a i dalje postoje obrazovni profili za kojima ne postoji tražnja na tržištu rada.[378]

Srbija troši između 3,5 i 4,5% BDP na obrazovanje (što je manje od EU proseka, i baltičkih zemalja, a u ravni Rumunije, ali po glavi stanovnika malo zbog niskog BDP). Na strani ishoda, Srbija zaostaje za zemljama sličnog stepena razvoja. Srpski učenici pokazuju komparativno loše rezultate na PISA i TIMSS testovima (2003. i 2006. godine za 15 do 20% ispod međunarodnog proseka).[379] Opšta obrazovna struktura je relativno nepovoljna: 3,4% stanovnika starijih od 10 godina je nepismeno, 22% starijih od 15 godina ima nepotpuno osnovno obrazovanje, 24% samo osnovno, a 41% srednje. Samo 11% ima više ili visoko obrazovanje, a samo 6,5% fakultet.[380] Posebno nepovoljno situacije zabeležena je kod obrazovnog stanja siromašnih i Roma: 58% Roma ima manje od 8 razreda škole, a 71% najsiromašnijih nije završilo osnovnu školu ili ima završenu samo osnovnu školu. Prema Anketi o životnom standardu iz 2007. godine, 97,5% dece iz opšte populacija, 88% dece iz siromašnih porodica i 73% romske dece[381] pohađa osnovnu školu. Obuhvat pada na nivou srednjih škola na 75% mladih (čak 21% mladića i 12% devojaka je van srednjeg

376 Poseban problem u ovoj oblasti predstavlja neracionalna mreža škola i isturenih odeljenja u seoskim područjima. U ovim školama obrazuje se mali broj učenika, dok se u 30 osnovnih škola u Srbiji nastava još uvek sprovodi u tri smene, a u mnogim školama odeljenja su veoma brojna što otežava obrazovni proces (*cf.* VRS, 2011; Svetka banka, 2009). Jedan od rezultata je smanjenje prosečne veličine odeljenja, ali i opremljenost računarima ispod svetskog i regionalnog proseka (IPI, 2007).

377 IPI (2007), TIMSS 2007 – Main Results / Glavni rezultati. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, dostupno na: http://www.ipisr.org.rs/Dokumenta/TIMSSPDF/Rezultati%20TIMSS%202007.pdf

378 RSB (2011), Anketa o radnoj snazi – prethodno saopštenje (Labor Force Survey-Previous Statement), Belgrade: Republički statistički biro. str. 138-139.

379 Vukmirović, D. i Govoni, R. (Ed.), (2008*), Studija o životnom standardu: Srbija 2002-2007* (Study on Living Standard: Serbia 2002-2007), Beograd: Republički statistički biro.

380 Radi poređenja, prosjek za dobnu grupu 25- 64 godina za države OECD je 28%, od 14% u Češkoj Republici i Italiji, preko 19% u Mađarskoj i 25% u Njemačkoj, do, na primjer, 37% u Finskoj (podaci preuzeti sa: http://www.oecd.org/document/55/0,3746,en_2649_37455_46349815_1_1_1_37455,00.html, 2 Juli, 2011). Vidi: RSB (2011), *Anketa o radnoj snazi – prethodno saopštenje (Labor Force Survey-Previous Statement),* Belgrade: Republički statistički biro. str.129.

381 Ovaj podatak ne uključuje Rome iz nehigijenskih naselja.

obrazovanja),[382] dok su sistemi podrške za obrazovanje najsiromašnijih i društveno isključenih i dalje nefunkcionalni.[383] Rezultat takvog stanja su i relativno niske obrazovne šanse dece iz porodica sa nižim socio-ekonomskim statusom.

Na nejednakosti i nepravednosti u obrazovnom sistemu ukazuju i rezultati PISA testova: deca iz nižih socio-ekonomskih slojeva imaju za oko 100 do 110 poena niža postignuća nego deca iz viših slojeva ili oko 60 poena niža postignuća u odnosu na prosek. To znači da oni zaostaju oko 3, odnosno jednu i po godinu školovanja za najbogatijim, odnosno, za decom iz prosečnih porodica.[384] Pored toga što postižu niže rezultate, deca iz nižih društvenih slojeva ređe upisuju gimnazije i nastavljaju školovanje ka fakultetu. Stopa upisa u gimnazije je 29% niža od proseka kod dece iz nižih društvenih slojeva, a 16% viša kod dece iz viših društvenih grupa. To pokazuje da sistem obrazovanja ne stvara mogućnosti da deca iz nižih društvenih slojeva nastave školovanje, čime društvo ostaje uskraćeno za značajan humani kapital koji se krije u ovim uspešnim đacima osnovcima.[385]

Nova vlast nastavila je politiku implicitne, odnosno, delimične privatizacije i selektivne decentralizacije. Još tokom 1990-tih otvarane su privatne obrazovane ustanove, a njihov razvoj se u prvoj deceniji 21. veka ubrzao. Na promene u ovim oblastima uticali su i jaki profesionalni lobiji, posebno u tercijarnim sektorima obrazovanja. Upravo u ovim segmentima sistema najbrže je rastao privatni sektor – u samo nekoliko godina, širom zemlje otvoreni su brojni fakulteti i više škole. Udeo privatnih osnovnih škola u ukupnom broju osnovnih škola je 0,6%, srednjih škola 5,1%, a fakulteta i visokih škola – 35,1%. Na privatnim fakultetima školuje se oko 7% studenata, što je i dalje više nego u Hrvatskoj (0,4%) i Sloveniji (5%), ali manje nego u Crnoj Gori (15%).[386] U početku, u većini ovih ustanova najveći broj zaposlenih činili su profesori sa državnih univerziteta. Sistemom akreditovanja u visokom školstvu, prelivanje resursa iz javnog u privatni sektor je regulisano, iako ne i zaustavljeno.

Ovde skicirane promene u obrazovnom sistemu ukazuju na trend privatizacije i marketizacije obrazovanja, koji se primarno ogleda u brzom rastu privatnog sektora u visokom obrazovanju i makar deklarativnom okretanju državnog sektora potrebama tržišta. Ovakav tok promena posledica je težnje države da se u svim aspektima integriše u savremene evropske političke, ekonomske i društvene procese, prevlasti liberalne ideologije, ali i pritisaka profesorskog kadra koji je činio značajan segment političke elite u post-miloševićevskoj Srbiji.[387] Položaj siromašnih, Roma, osoba sa invaliditetom i stanovnika ruralnih područja u obrazovnim sistemu je veoma loš i gotovo da ne postoje mehanizmi za podršku ovoj deci u toku obrazovanja. Na kraju, uprkos svim uloženim naporima, obrazovni ishodi ostaju niski.

382 Vukmirović, D. i Govoni, R. (Ed.), (2008*), Studija o životnom standardu: Srbija 2002-2007* (Study on Living Standard: Serbia 2002-2007), Beograd: Republički statistički biro.

383 Verovatno jedini izuzetak predstavlja uvođenje inkluzivnog obrazovanja za decu sa invaliditetom i smetnjama u razvoju, o čijim efektima je još uvek rano govoriti.

384 Naravno, ove nejednakosti nisu odlika samo Srbije, tako da su one u nivou sa nejednakostima koje nalazimo u Hrvatskoj ili Rumuniji, a manje nego u Slovačkoj, Sloveniji i Bugarskoj (Baucal i Pavlović-Babić, 2009: 38).

385 Baucal, A. i Pavlović Babić, D. (2009). Kvalitet i pravednost obrazovanja u Srbiji: Obrazovne šanse siromašnih (Quality and Fairness of Education in Serbia: Educational Opportunities for the Poor) Beograd, Vlada RS i Institut za psihologiju. str: 40

386 Vukasović, M. (2009). *Finansiranje visokog obrazovanja u Jugoistočnoj Evropi: Albanija, Crna Gora, Hrvatska, Slovenija, Srbija* (Financing of the High Education in Southeast Europe: Albania, Montenegro, Croatia, Slovenia, Serbia), Beograd i Novi Pazar: Centar za obrazovne politike i Državni Univerzitet u Novom Pazaru. Str. 72.

387 U svakoj vladi do poslednje bilo je između četvrtine i trećine članova vlade koji su došli sa nekog državnog ili privatnog fakulteta ili su posle mandata karijeru tamo nastavili. Broj savetnika, državnih sekretara, pomoćnika ministara ili ambasador koji su došli sa univerziteta nije moguće precizno ustanoviti. I danas je ministar prosvete nekadašnji dekan jednog od privatnih fakulteta.

ZDRAVSTVO

Javni zdravstveni sistem u Srbiji finansira se iz obaveznog osiguranja zaposlenih lica i budžetskih doprinosa. Pravo na zdravstveno osiguranje imaju zaposleni, penzioneri i samozaposleni, uključujući i poljoprivrednike. Ista prava imaju njihovi supružnici, deca i druga zavisna lica. U sistem zdravstvenog osiguranja uključeni su i registrovani nezaposleni, interno raseljeni sa Kosova i Metohije, izbeglice itd.

Osnovni socijalni indikator kvaliteta zdravlja populacije je **očekivano trajanje života**. U 2007. godini, očekivano trajanje života za žene je u EU iznosilo 82 godine a za muškarce 76 godina. To je povećanje od 4, odnosno 5 godina, u poslednje dve decenije. **Očekivano trajanje života u Srbiji** iznosilo je u 2006. godini 71 godina za muškarce i 76 godina za žene i blago je poraslo od 1990. godine (dve godine za muškarce i jednu za žene), ali i dalje zaostaje za prosekom u EU. Ilustracije radi, očekivano trajanje života žena u Grčkoj je 82,4, a nivo današnje Srbije Grčka je dostigla pre 40 godina, a Norveška pre pola veka.

Zdravstveni sistem Srbije ne uspeva najadekvatnije da odgovori na potrebe najugroženijih stanovnika. Anketa o životnom standardu iz 2007. godine beleži da 32% najsiromašniji stanovnika svoje zdravlje ocenjuje kao loše, nasuprot 12% najbogatijih. Siromašni ređe koriste zdravstvene usluge od bogatijih, pa tako 23% lica ispod linije siromaštva koristi zdravstvene usluge u poređenju sa 36% onih koji su iznad linije siromaštva. Bolničke i stomatološke usluge manje koriste siromašni, Romi i interno raseljena lica, nekada čak i duplo manje nego ukupna populacija. Kada nisu koristili zdravstvene usluge, novac je predstavljao prepreku za 18% bolesnih siromašnih i čak 33% bolesnih Roma.[388]

Kao što se moglo očekivati, analize pokazuju da bogatiji troše više na zdravstvene usluge, da uspevaju da dobiju bolje usluge, bolje lekove, da preskoče liste čekanja itd. S druge strane sistem zdravstvene zaštite suočava se sa preprekama u obezbeđivanju osnovne zdravstvene zaštite za Rome i marginalizovane delove većinske populacije. Istraživanje UNDP o socijalnoj isključenosti pokazuje da krajem 2009. godine 8,1% opšte populacije nije imalo zdravstveno osiguranje. Među Romima, čak četvrtina nema zdravstveno osiguranje.[389] U istraživanju o socijalnoj isključenosti u ruralnim područjima,[390] 20% ispitanika navelo je da zbog nedostatka novca nije moglo da kupi potrebne lekove, 8% medicinska pomagala, a 17% da plati specijalističke preglede. Čak 12,6% ispitanika tvrdilo je da nema zdravstveno osiguranje.

Promene u oblasti zdravstva sprovedene u poslednjoj deceniji u osnovi lične na one u oblasti prosvete: rekonstrukcija i opremanje objekata, racionalizacija mreže ustanova i kadrova, te unapređenje kvaliteta rada. Država teži da zameni takozvanu kurativnu orijentaciju u pružanju zdravstvenih usluga usmerenjem ka promociji zdravlja i prevenciji bolesti otvaranjem preventivnih zdravstvenih programa. Ipak, kada se pogleda zdravstveni budžet, uočava se da se svega 3% izdvaja za preventivne programe, 33% za primarnu zdravstvenu zaštitu, a 63% za bolničku zaštitu.[391]

388 Vukmirović, D. i Govoni, R. (Ed.), (2008*), Studija o životnom standardu: Srbija 2002-2007* (Study on Living Standard: Serbia 2002-2007), Beograd: Republički statistički biro. str. 89)

389 Satarić, N. Rašević M. i Miloradović S.(2009), Oni ne mogu da čekaju: Studija o siromašnim starijim licima u Srbiji, Beograd: Amity UNDP (2011), Nacionalna studija o humanom razvoju Beograd, UNDP (u štampi).

390 Cvejić, S., Babović, M., Petrović, M., Bogdanov, N., Vuković, O. (2010), *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije* (Social Exclusion in Rural Areas in Serbia*),* Belgrade: UNDP.

391 RSB (2011), Anketa o radnoj snazi – prethodno saopštenje (Labor Force Survey-Previous Statement), Beograd: Republički statistički biro. str.183.

U poslednjih deset godina, nivo izdvajanja za zdravstvo je konstantan i kretao se između 7% i 8% BDP. Približno dve trećine troškova za zdravstvo pokriva se iz javnih prihoda,[392] dok se u nedostatku razvijenog sistema privatnog zdravstvenog osiguranja, privatne zdravstvene usluge plaćaju direktno "iz džepa" (u ovu brojku spadaju još i plaćanja za lekove i vanstandardne usluge).[393] Sa razvojem tržišta finansijskih usluga, međunarodna i domaća osiguravajuća društva počela su nuditi i dobrovoljno privatno zdravstveno osiguranje u koje je uključen isključivo privatni sektor zdravstvenih usluga.

Jedan deo zdravstvenog sektora čine privatne zdravstvene ustanove.[394] One su najpre otvarane u visoko-profitabilnom tercijarnom sektoru, ali se postepeno šire i na primarnu zdravstvenu zaštitu. Država je dugo tolerisala povremeni i privremeni rad lekara iz državnih ustanova u privatnim bolnicima. Iako ta regulativa postaje sve restriktivnija, privatni sektor se u velikoj meri i dalje oslanja na specijalističke usluge lekara sa dugom praksom u javnim ustanovama. To otvara čitav niz pitanja u vezi sa dostupnošću usluga za siromašne slojeve, odnosno, za one pacijente koji ne mogu ili neće da plate usluge u privatnim ustanovama, te pitanje transfera pacijenata iz državne u privatnu praksu, a konačno i korupcije, koje je već godinama veliki problem zdravstvenog sistema u Srbiji. Sociološka istraživanja već godinama unazad pokazuju da građani Srbije zdravstvo smatraju jednim od najkorumpiranijih sektora.[395] Ovde treba imati u vidu da raširena korupcija predstavlja veću barijeru za siromašnije, te se time nejednakosti u zdravstvu njome povećavaju. Nejednakosti u pristupu uslugama nastaju i zbog velikog investiranja u tercijarni sektor, kako u opremu, tako i u ljudske resurse. Takva politika stvara određene regionalne nejednakosti, budući da se pacijentima iz velikih urbanih sredina omogućava lakši pristup boljim uslugama.[396]

Do sada opisane promene pokazuju da je u oblasti zdravstvene zaštite sprovedena je tiha i delimična privatizacija, bilo kroz otvaranje tržišta za privatne pružaoce usluga, bilo kroz sufinansiranje javnih usluga (kroz razne takse, participacije i sl.). Država je počela stidljivo da eksperimentiše sa podugovaranjem usluga u zdravstvu (magnetna rezonanca, veštačka oplodnja, hitne intervencije itd.), ali se suočava sa tipskim problemima upravljanja i kontrole. Privatni sektor u zdravstvu mnogo je razvijeniji (oko trećine tržišta) nego u prosveti (manje od desetine u visokom školstvu). Postepeno se razvijaju dobrovoljna privatna zdravstvena osiguranja, ali je njihov udeo još skroman – većina plaćanja i dalje se vrši iz džepa. Na ove promene uticali su profesionalni lobiji (koji čitavu deceniju imaju odlučujuću reč u ministarstvu zdravlja). Nivo usluga u javnom

392 "Health Care System and Spending in Serbia", www.healthsystems2020.org. Za slične procene uporedi Svetska banka, 2009 i VRS, 2011.

393 Prosek u EU u 2008. godini iznosio je 77% udela javnog sektora u ukupnim izdacima za zdravstvenu zaštitu (VRS; 2011).

394 Prema podacima Udruženja privatnih lekara Srbije (www.uplks.com), u Srbiji ima 8.500 privatnih zdravstvenih ustanova, od čega je 4.500 iz oblasti medicine, ostalo su stomatolozi, laboratorije, apoteke i dr. U privatnom zdravstvenom sektoru stalno je zaposleno oko 10.000 lekara, a sektor poseduje preko 80 bolnica sa oko 500 kreveta. Prema podacima iz Ankete o radnoj snazi iz 2006. godine, po 7% zaposlenih u sektoru obrazovanja i sektoru zdravstvene i socijalne zaštite bilo je zaposleno kod privatnih poslodavaca (OECD, 2008: 33). Druge analize pokazuju da mali broj građana koristi usluge privatnih lekara. U ukupnoj populaciji 27,2% koristilo je zdravstvene usluge, a samo 1,2% privatne zdravstvene usluge. Isto istraživanje ukazuje na daleko manji broj zaposlenih u privatnom sektoru – 612 u 2007. godini ne računajući apoteke, stomatološke ordinacije i sl. Koje zapošljavaju najveći deo radnika u privatnom zdravstvenom sektoru (IESI, 2009)

395 Begović, B. *et al.* (2004), *Korupcija u pravosuđu* (Corruption in Judiciary), Belgrade: Center for Liberal-Democratic Studies (CLSD).

396 EC (2008), *Social Protection and Social Inclusion in the Republi of Serbia*, Brussels: EC, Directorate–General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Unit E2. p: 144.

zdravstvu je i dalje problematičan i istraživanja pokazuju nezadovoljstvo građana[397]. Ipak, marketizacija javnog zdravstva je i dalje pod kontrolom. Uprkos lobiranju iz međunarodnih razvojnih i poslovnih krugova, država se još nije odlučila da uvede sistem univerzalnih usluga niskog kvaliteta koje bi se finansirale iz budžetskih sredstava i dodatni skup usluga koji bi se i naplaćivao. Međutim, ni ključna pitanja obezbeđivanja adekvatnih i jednakih usluga za sve još uvek nisu rešena.

SOCIJALNA ZAŠTITA

Sistem socijalne zaštite sastoji se iz programa finansijske pomoći siromašnim, porodicama sa decom i osobama sa invaliditetom, te različitih usluga socijalnog rada. Program socijalne pomoći (nekada nazivan "materijalno obezbeđenje porodice" ili MOP) ključni je program socijalne pomoći u Srbiji. Socijalnu pomoć prima oko 60.000 porodica, a još oko 400.000 korisnika prima dečji dodatak. U budžetu Republike Srbije za ove programe izdvajaju se relativno mala sredstva: 0,14% BDP za MOP i 0,3% za dečiji dodatak. Poređenja radi, izdvajanja za socijalnu pomoć u Estoniji iznose 0,2% BDP, u Slovačkoj 0,5% BDP, Rumuniji 0,6% BDP, a u Sloveniji 0,7 BDP.[398] Ovi programi su dobro usmereni prema siromašnim pojedincima i domaćinstvima, ali je njihov obuhvat mali – prema analizama Svetske banke, tek oko 3% siromašnih domaćinstava prima socijalnu pomoć.

Iznosi koje primaju korisnici socijalne pomoći relativno su skromni, a uslovi za priznavanje prava veoma strogi. Sredinom 2011. godine socijalna pomoć iznosila je od 6.552 dinara (65 EUR) za jednočlanu porodicu do, na primer, 13.760 dinara (135 EUR) za četvoročlanu porodicu. Pravo na socijalnu pomoć imaju porodice i pojedinci čiji su prihodi ispod propisanog minimuma (za pojedince to je 16% prosečne zarade, za porodicu od četiri člana to je 30% prosečne zarade), nemaju više od pola hektara zemlje i stambene objekte osim onih u kojima žive (a koji ne mogu imati više od jedne sobe po članu domaćinstva plus još jedna soba).

Dečiji dodatak je program socijalne zaštite za decu i porodice sa niskim prihodima, mada pored dohodovnog postoji i imovinski cenzus. U avgustu 2011. godine, dečiji dodatak iznosio je 2.206 dinara u redovnom iznosu (oko 22 EUR) i 2.868 dinara u uvećanom iznosu (28 EUR). Pravo na dečiji dodatak u Srbiji imaju deca do 19 godina starosti, a uslov za svu decu stariju od 7 godina je da se redovno školuju. Na ovaj način dečji dodatak je u većoj meri dobio obeležje uslovljenog novčanog transfera (engl. *conditional cash transfer*)[399].

Sistem usluga socijalne zaštite u Srbiji bio je i ostao u velikoj meri zasnovan na institucionalnom smeštaju i dominantnoj ulozi centara za socijalni rad. Reforme u oblasti socijalne zaštite sprovode se punih deset godina i rukovođene su idejama decentralizacije, deinstitucionalizacije i razvoja usluga u zajednici. Najveći uspeh ostvaren je u oblasti zaštite dece bez roditeljskog staranja. Konstantan rad na razvoju mreže hraniteljskih porodica, izgradnja sistema podrške, te zabrana prijema dece u

397 IPSOS (2011), Mišljenje javnosti i medicinskih radnika o zdravstvenom sistemu u Srbiji, dostupno na: http://www.dils.gov.rs/documents/files/izvestaj/IzvestajMnenjeOpstePopulacijeIMedicinskihRadnikaOZdravstvenomSistemuUSrbiji.pdf

398 Svetska banka (2009), *Kako sa manje uraditi više* (How to Do More with the Less), Beograd: Svetska banka. str: 48.

399 U Srbiji je osnovno obrazovanje obavezno, ali među najsiromašnijima značajan broj dece rano odustaje od školovanja i nikada ne završi ni osnovnu školu. Iako su očekivani efekti ovih promena bili da se poveća pohađanje osnovne škole, rezultat je mogao da bude i smanjenje broja korisnika dečjeg dodatka (Matković i Mijatović, 2009: 10).

ustanove doveli su do porasta broja dece u hraniteljskim porodicama sa 2.923 u 2005. godini na 4.704 u 2009. godini i pada broja dece u ustanovama sa 2.175 u 2005. godini na 800 u 2008. godini.[400] Na žalost, ovaj pozitivan trend ne važi za decu sa smetnjama u razvoju, kao ni za druge grupe korisnika, kod kojih se broj korisnika u ustanovama povećava.[401]

Asocijacija za promociju inkluzije, nevladina organizacija iz Beograda, već osam godina sprovodi uslugu "Stanovanje uz podršku". Korisnici usluge su osobe sa intelektualnim teškoćama. U pet stanova u Beogradu žive 23 korisnika, uz podršku stručnih službi i asistenata. Živeći u okruženju koje u najvećoj mogućoj meri liči na prirodno okruženje porodice, korisnici stiču svakodnevne veštine, ali i prolaze obuke koje im olakšavaju zapošljavanje i punu integraciju u društvo. Krajnji cilj usluge je osamostaljivanje korisnika. www.sapi.rs

Hraniteljstvo je u Srbiji finansirano i uređeno sa centralnog nivoa, čime se obezbeđuje jednak pristup u svim opštinama (što, kao što ćemo kasnije videti, nije slučaj sa ostalim uslugama socijalnog rada). Uspešan razvoj mreže hraniteljskih porodica i smanjenje broj korisnika domova za decu bez roditeljskog staranja nije dovelo do transformacije ili zatvaranja ovih ustanova, iako je transformacija i zatvaranje ustanove postavljen kao cilj u Strategiji razvoja socijalne zaštite iz 2005. godine. Novi Zakon o socijalnoj zaštiti predviđa čak i namenske transfere za transformaciju ustanova (čl. 207), ali njegova primena još uvek nije počela.

Sličnu logiku kao i kod smeštaja dece, država je primenila i kod usluga za stare. Posebnu popularnost u proteklim godina stekle su usluge pomoći i nege u kući za stare.[402] Organizacije koje su ih sprovodile (centri za socijalni rad, ustanove ili NVO) čak su često uspevale da obezbede sredstva iz opštinskih budžeta za finansiranje ovih usluga.[403] Ma kako razvijene bile ove usluge, one nisu doprinele smanjenju broja korisnika u ustanovama za smeštaj starih, niti su smanjile tražnju za ovim uslugama. Naprotiv, vlada je dugi niz godina bila suočena sa neformalnim sektorom u pružanju usluga domskog smeštaja za stare. Kako nije postojao zakonski okvir, ove usluge su pružane kao hotelski smeštaj, a nisu bile ni predmet državne regulacije ni kontrole kvaliteta. Sredinom 2011. godine u Srbiji je dozvolu za rad imalo 48 privatnih domova za stare ukupnog smeštajnog kapaciteta od 1.249 korisnika.[404] Tačan broj korisnika državnih domova nije poznat, ali se procenjuje da ih ima oko 7.000,[405] što znači da oko 15% svih smeštajnih kapaciteta čine privatni domovi, a ako se računaju i oni koji rade bez dozvole, taj broj je sigurno veći i mogao bi iznositi i četvrtinu svih korisnika.[406] Uprkos relativno razvijenom privatnom sektoru, novinski izveštaji ukazuju na visoku tražnju i nedostatak kapaciteta.

400 VRS, 2011: 155; Grujić, Tekić, 2006: 102
401 vidjeti *cf.* VRS, 2011.
402 vidjeti, Vuković, 2010.
403 Razlog verovatno leži u političkom značaju koji stari i njihovi srodnici mogu imati, za razliku, recimo, od osoba sa invaliditetom, ali i međugeneracijska solidarnost i neposredno iskustvo brige o starima.
404 Pored toga, još 33 privatna domova bila su pod zabranom rada krajem 2010. godine. Podaci Ministarstva rada i socijalne politike, www.mrsp.gov.rs, pristupljeno 01.07.2011. godine
405 "Smeštaj u privatne domove i bez saglasnosti starih", *Politika*, 18.08.2010.
406 Ako se pretpostavi da je prosečna veličina nelegalnih domova ista kao i legalnih, ukupni smeštajni kapaciteti ovog sektora mogli bi iznositi oko 2.100 korisnika.

Važnu kariku u stvaranju novog sistema zasnovanog na uslugama u zajednici predstavljaju lokalne samouprave. Prema starom i novom zakonu o socijalnoj zaštiti, u nadležnosti lokalne samouprave je otvaranje nekoliko vrsta otvorenih usluga socijalne zaštiti: pomoć u kući, dnevni boravak, kao i privremeni smeštaj u prihvatilište, oprema korisnika za smeštaj u ustanovu ili drugu porodicu i jednokratna pomoć. Analize pokazuju da su retke opštine koje svoje obaveze u oblasti socijalne zaštite u potpunosti realizuju.[407] Razlozi su u konstantnom nedostatku finansijskih sredstava, izostanku kontrole realizacije obaveza koje je lokalna samouprava u obavezi da ostvari, te nepostojanju utvrđenih kriterijuma o minimalnoj stopi izdvajanja iz budžeta opština za socijalnu zaštitu.[408] Pored toga, same opštinske administracije oslanjaju se na kapacitete CSR da planira i predlaže mere, a neki centri za socijalni rad nemaju proaktivan pristup, što ne podstiče otvaranje usluga. Zahvaljujućim ovakvom spletu okolnosti, sistem lokalnih usluga ostao je nerazvijen u velikom broju opština.

***

Iz dosadašnje analize možemo zaključiti da javne politike u Srbiji nisu bile posebno uspešne u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti, posebno kada je reč o ugroženim i marginalizovanim kategorijama kao što su Romi, seoska populacija, stari, osobe sa invaliditetom, mladi i deca. Osim mera koje smo do sada izložili, država je pokušavala da različitim intervencijama unapredi neke segmente socio-ekonomskog položaja mladih, Roma, osoba sa invaliditetom i, na primer, žena. Već nekoliko godina unazad država, u saradnji sa međunarodnim organizacijama iz sistema UN, otvara kancelarije za mlade u mnogim opštinama Srbije. Prema podacima Ministarstvo omladine i sporta, danas u Srbiji ima 123 kancelarije za mlade. Kancelarije za mlade bave se problemima mladih u opštini i njihov plan rada zavisi od konkretne situacije u samoj opštini. One mogu da promovišu stvaralaštvo mladih, pružaju podršku različitim omladinskim inicijativama, sportskim i kulturnim događajima itd. Njihov rad sledi obrazac koji je primenjen i u oblasti socijalne politike, pa je do jula 2011. godine 107 opštine donelo Lokalni akcioni plan za mlade. Najčešće, one podržavaju i promovišu stvaralaštvo mladih, pružaju uslove i podršku za samoorganizovanje mladih i aktivno učešće u kreiranju i sprovođenju kulturnih politika na lokalnom nivou, povećanju dostupnosti kulturnih, edukativnih i sportskih sadržaja, organizuju vršnjačke edukacije o prevenciji nasilja i bolesti zavisnosti, zaštiti životne sredine i održivom razvoju. Slične inicijative sprovedene su i u drugim oblastima, kao što je na primer zapošljavanje romskih koordinatora za obrazovanje i zdravstvo. Ma koliko ovi programi bili uspešni kao donatorske ili razvojne inicijative, i ma koliko bili uspešni u rešavanju konkretnih problema građana sa kojima su radili, mi ne posedujemo globalne pokazatelje koji bi ukazali na vidljivo poboljšanje socio-ekonomskog položaja ciljnih grupa. Iz svega

407 Inače, u pozadini ideje o aktivnijem uključivanju lokalne samouprave u planiranje, finansiranje i sprovođenje socijalne zaštite stoji nekoliko pretpostavki: da je javne politike i programe bolje formulisati na nivou koji je bliže samim građanima, ali i da će se na ovaj način postići međusektorska saradnja (na primer, saradnja centara za socijalni rad, škola, filijala službe za zapošljavanje i sl), što je u mnogim analizama uočeno kao slabost našeg sistema (*cf.* Petrović, 2010). Novi zakon samo u jednom članu govori o potrebi da se neke usluge ostvaruju u saradnji sa drugim sektorima, ali ne predviđa jači mehanizam za međusektorsku saradnju od protokola o saradnji (čl.58).

408 Novi zakon predviđa aktivniju ulogu lokalne samouprave i rješava neke probleme koji su opaženi u prošlom desetljeću. Na primjer, uveden je mehanizam specifičnih transfera za otvaranje servisa usluga socijalnog rada u nerazvijenim opštinama. (VRS, 2005; Matković 2006)

do sada iznetog, može se zaključiti da socijalna politika u Srbiji odgovara na potrebe srednjih socio-ekonomskih slojeva, istovremeno zanemarujući dugoročne intervencije na poboljšanju zdravstvenog stanja, obrazovnog nivoa ili šansi za zapošljavanje najugroženijih.

ANALIZA VELIČINE I STRUKTURE NVO SEKTORA U SRBIJI

Građansko društvo ćemo posmatrati kao autonomnu sferu građanskog aktivizma, ispoljavanja vrednosti i interesa, koja leži izvan porodice, ekonomije i države.[409] Društvena i politička historija jedne zemlje i jednog društva utiče na razvoj građanskog društva u prošlosti, kao i na njegov današnji oblik. Kada je o Srbiji reč, na današnje građansko društvo uticalo je i to što Srbija nije imala iskustvo prosvetiteljskog raskida sa apsolutnim monarhijama, teškoće u razvoju modernih tržišnih ekonomija, vekovna tradicija jakih veza patronaže i klijentelizma koje uređuju politiku, ekonomiju i svakodnevni život, te autoritarne vlasti koje obeležavaju celokupan moderni period srpske države i društva. Ovi faktori doprineli su da srpsku istoriju obeležava jaka država i nerazvijeno društvo i tržište.[410] U savremenom kontekstu, građansko društvo dobija sve više pažnje naučnika i političara. Za to postoje mnogi razlozi, ali su za našu raspravu bitna dva: demokratska konsolidacija i transformacija modernih država blagostanja.

Uloga građanskog društva u ***demokratskoj konsolidaciji*** postala je predmet interesovanja stručnjaka i šire javnosti poslednjih nekoliko decenija, posebno u kontekstu demokratizacije u Južnoj Americi, Južnoj i Jugoistočnoj Evropi. Organizacije građanskog društva, pa i nevladine organizacije, posmatraju se ka kontrolni mehanizmi koji će naterati vlasti da budu odgovorne i transparentne, kao kanali kojima se ispoljavaju “pravi interesi" građana i zajednice i kao osnova za “dobru upravu". Međunarodni razvojni partneri i zapadne vlade ulažu velika sredstva u razvoj nevladinih organizacija i medija, koji često zamenjuju sam politički proces u zemljama koje se nalaze u procesu demokratizacije.[411]

Drugi važan teorijski i praktični impuls razvoju organizacija građanskog društva, pa i nevladinih organizacija, dale su duboke ideološke i programske ***promene u oblasti socijalne politike*** koje su nastupile u poslednjim decenijama dvadesetog veka. Ove promene uključuju smanjivanje uloge države u planiranju i sprovođenju različitih socijalnih usluga (socijalnog rada, obrazovnih, posredovanja na tržištu rada itd.) i uvođenje novih aktera, marketizaciju i privatizaciju u sektorima socijalne politike, te jačanja individualne odgovornosti pojedinaca i uloge zajednice i rada u zajednici. Države razvijenog kapitalizma sve više podugovaraju usluge sa neprofitnim sektorom, a raste i uverenje da je javni sektor birokratizovan, krut, neresponzivan i skup i da ne može da izađe u susret “istinskim" potrebama građana.[412] Upravo u ovom kontekstu pokušaćemo da analiziramo i razumemo stanje, veličinu i strukturu nevladinog sektora u Srbiji.

Iako postoje brojne podele i klasifikacije NVO i organizacija građanskog društva, mi ćemo, iz analitičkih razloga, posmatrati dve glavne grupe organizacija. U prvu grupu spadaju moderne organizacije okrenute savremenim temama koje se kreću od podrške građanskom društvu, preko demokratije i ljudskih prava, do problema kao što su održiv ili lokalni razvoj. To su novije organizacije, koje se uglavnom finansiraju iz međunarodnih

409 Za detaljniju raspravu vidjeti: *cf.* Molnar, 2003; Kin, 2003.
410 *cf.* Čalić, 2004; Lazić, 2009; Stojanović, 2010.
411 *cf.* Linc i Stepan, 1998; Chandler, 2000; Chandler, 2006.
412 Detaljnije vidi u: *cf.* Jordan, 2006; Jessop, 2002; Gilbert, 2002, for the Serbian context *cf.* Vuković, 2010.

fondova, imaju kvalifikovano osoblje, hijerarhijsku i profesionalizovanu strukturu, jake upravljačke kapacitete, ali i relativno širok dijapazon aktivnosti i tema koje pokrivaju. Mnoge od njih bave se pitanjima iz oblasti socijalne isključenosti i siromaštva: Romima, decom ulice, LGBT populacijom i sl. Drugu važnu grupu čine "NVO za samopomoć". To su organizacije koje se primarno bave problemima i interesima svojih članova i među njima nalazimo organizacije osoba sa invaliditetom, Roma, izbeglica i interno raseljenih, te možda čak studentske i penzionerske organizacije (strukovna udruženja, poslovni klubovi i sl. organizacije takođe bi mogle da budu deo ove grupe). Ostajući u ravni ovih grubih generalizacija, njih karakteriše manja profesionalizovanost i usmerenost na menadžment, te veži stepen aktivizma. Kao što ćemo videti u redovima koji slede, ove organizacije uspele su uspostave brojne usluge za svoje članstvo, te da se na druge načine uspešno bore za svoje interese.

Za razliku od ovog segmenta građanskog društva, opšti podaci o građanskog aktivizmu ukazuju na relativno nizak stepen zainteresovanosti građana Srbije za aktivno učestvovanje u građanskim inicijativama. Aktivno članstvo u religijskim organizacijama, odnosno, crkvama od 3,9% građana nešto je više nego u Rusiji ili Bugarskoj, na nivou izrazito sekularne Francuske (4,4%), ali daleko manje nego, na primer, Slovenija (12,4%). Nešto viši stepen aktivizma uočavamo kod sportskih i rekreativnih organizacija (6,9%). Međutim, ma kako one bile važne za njihove članove, ali i građansko društvo uopšte, daleko važnije svakako je malo učešće građana Srbije u drugim važnim oblicima organizovanja. Ekološke, profesionalne, humanitarne i organizacije za zaštitu potrošača u Srbiji okupljaju nekoliko puta manje građana nego u zemljama zapadne Evrope. Na kraju, i nivo sindikalnog organizovanja je nizak, daleko niži nego u Norveškoj (koja ne predstavlja tipičnu evropsku zemlju u ovom pogledu, zbog jake socijal-demokratske tradicije) ili u Bugarskoj, Rusiji i Nemačkoj.

Tabela 1. Aktivno članstvo u organizacijama građanskog društva

Aktivni član...	Francuska	Velika Britanija	SAD	Norveška	Slovenija	Bugarska	Rusija	Srbija	Nemačka
Crkve ili religijske organizacije	4,4%	19,2%	37,9%	8,3%	12,4%	1,9%	2,6%	3,9%	12,9%
Sportske ili rekreativne organizacije	22,7%	30,0%	15,4%	27,1%	18,2%	1,3%	5,9%	6,9%	26,8%
Umetnost, muzika, obrazovanje	11,3%	21,7%	15,1%	12,6%	9,2%	1,2%	4,2%	2,5%	8,2%
Sindikati	5,8%	10,1%	7,7%	13,6%	8,9%	3,2%	3,4%	2,2%	3,4%
Političke partije	2,6%	3,3%	16,3%	4,3%	2,1%	2,1%	0,8%	2,7%	2,3%
Ekološke organizacije	6,3%	6,0%	6,1%	1,3%	2,7%	0,4%	0,4%	1,1%	1,5%
Profesionalne organizacije	6,4%	14,6%	12,1%	7,5%	6,4%	1,2%	1,6%	1,9%	3,8%
Humanitarne organizacije	8,8%	20,9%	15,2%	12,3%	7,7%	0,7%	1,1%	1,2%	4,7%
Organizacije za zaštitu potrošača	2,7%	3,2%	4,4%	2,4%	1,1%	0,3%	0,5%	0,9%	0,2%

Izvor: World Vaule Survey, 2005-2008, podaci dostupni na http://www.worldvaluessurvey.org

Dakle, građansko društvo mereno stepenom građanskog aktivizma, u Srbiji ostaje relativno nerazvijeno. To, međutim, ne znači da u Srbiji ne postoje brojne organizacije koje se bave nekim od ključnih pitanja koje moderno građansko društvo postavlja na svoju agendu: ljudskim pravima, vladavinom prava, siromaštvom, interesima socijalno ugroženih itd. U narednom odeljku prikazaćemo podatke o stepenu razvoja i strukturi nevladinih organizacija kao jednih od najvidljivijih segmenata građanskog društva. Takođe, analiziraćemo podatke o podršci koje su ove organizacije dobijale od međunarodnih razvojnih partnera i same države. Mehanizmi podrške su važni jer, kao što vidimo, te organizacije nisu nastale na slabo raširenoj praksi građanskog aktivizma. One su nastale uz jak impuls "odozgo" i zato ćemo u nastavku pokušati da pokažemo kako i struktura i dominantne aktivnosti NVO sektora u Srbiji ukazuju upravo na njegove izvore.

Predstavnici dvanaest nevladinih organizacija koje se bave socijalnim uključivanjem i smanjenjem siromaštva osnovali su 2011. godine Mrežu za borbu protiv siromaštva. Misija Mreže za borbu protiv siromaštva MPSS je da "radi na svim poljima na kojima se može poboljšati kvalitet života osoba i grupa na udaru siromaštva i unaprediti procesi socijalnog uključivanja u Srbiji" (www.protivsiromastva.org). Mreža je članica Evropske mreže za borbu protiv siromaštva, organizacija koja okuplja predstavnike građanskog društva iz čitave Evrope. Evropska mreža obuhvata 27 nacionalnih mreža i 23 organizacije koje rade na nivou Evropske unije (www.eapn.eu).

VELIČINA NVO SEKTORA U SRBIJI

U Srbiji je registrovano 18.119 udruženja građana koja zapošljavaju 5.376 radnika, što je pad u odnosu na 2008. godinu kada su zapošljavale 6.113 radnika. Ukupni prihodi ovih udruženja iznose oko 265 miliona evra (APR, 2011). U ovu grupu spadaju sva udruženja građana, uključujući i profitabilna poslovna udruženja i organizacije čiji je primarni cilj da se bore za interese svojih članova. Podaci iz Agencije za privredne registre predstavljaju jedini potpuno obuhvatan podatak kojim raspolažemo, a svi drugi izvori podataka zasnivaju se na istraživanjima koja su rađena na uzorcima nevladinih organizacija. Mi ćemo se koristiti nalazima različitih istraživanja koje karakterišu neujednačeni ciljevi i metodologije. Pored toga, koristićemo i neke baze podataka (Centra za neprofitni sektor i Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu) koje se popunjavaju na dobrovoljnoj bazi. Iz tih razloga, naša analiza ima metodološka ograničenja kojih ćemo sve vreme biti svesni.

Dostupna istraživanja daju relativno ujednačene rezultate. Istraživanje koje su sprovele NVO "Građanske inicijative" u saradnji sa stručnjacima iz Republičkog zavoda za statistiku (a čiji je cilj bio da se "izmeri" ekonomske parametri neprofitnog sektora)[413] sprovedeno je na uzorku od 4.786 NVO koje se bave pitanjima demokratije, ljudskih prava, socijalne zaštite, ekologije, kulture i sl.[414] i koje su predale popunjen završni račun. Od tog broja, samo 72 ili 1,5% imale su više od 10 zaposlenih. Relativno mali broj neprofitnih organizacija uopšte

413 *cf.* CI (2009), *"Analiza ekonomskih performansi neprofitnih institucija u Srbiji"* (Analysis of Economic Performances of Non-profit Institutions in Serbia) Beograd: Civilne inicijative (CI), http://www.gradjanske.org/admin/download/files/_id_250/ecc%20doprinos%20NVO.doc.

414 Ovo istraživanja nije obuhvatilo organizacije zabavnog i sportsko-rekreativnog karaktera, udruženja poslodavaca i uzgajivača životinja i biljaka, skupštine stanara zgrada, organizacije SUBNOR-a, udruženja, lovaca, boraca i veterana ratova, i sve druge organizacije koje su primarno orijentisane ka realizaciji užih ciljeva vlastitog članstva isključene su iz analize. Moguće je da je ovakav izbor uzorka uticao na relativno visoke iznose godišnjih budžeta.

ima zaposlene – oko 17% - što je posledica činjenice da se neprofitne organizacije većinski oslanjaju na volonterski rad ili na rad spoljnih saradnika angažovanih po osnovu ugovora izvan radnog odnosa. Prema podacima ovog istraživanja, prosečna NVO je u 2008. godini zapošljavala manje od jednog zaposlenog, a prosečna plata u sektoru bila je oko 300 evra, dok je prosečna neto plata u Srbiji te godine iznosila oko 390 evra.[415]

Za dalje analize veličine i strukture budžeta okrenućemo se istraživanju NVO sektora koje su Građanske inicijative obavile na uzorku od 516 NVO.[416] Prema podacima iz ovog istraživanja, prosečan godišnji budžet jedne srpske NVO iznosi 103.334 evra (u Beogradu je taj iznos, očekivano, veći i iznosi oko 140 hiljada evra). U odnosu na 2006. godinu, prosečan budžet je skoro duplo veći.[417]

Tabela 2. Struktura NVO prema veličini budžeta

	2005	2009
Do 1.000 evra	22%	12%
1.000 - 5.000 evra	25%	20%
5.000 – 20.000 evra	27%	24%
20.000 – 100.000 evra	19%	32%
Preko 100.000 evra	7%	12%

Izvor: GI, 2010

Ovi podaci ukazuju da je u periodu između 2005. i 2009. godine došlo do okrupnjavanja NVO sektora, što se pre svega ogleda u padu udela malih organizacija i rastu udela velikih. Naravno, moramo imati u vidu da je ovde reč o iskazu predstavnika ispitivanih NVO i njihovim budžetima, a ne *preciznim podacima iz registra*.

Najveće budžete imaju organizacije koje se bave razvojem civilnog društva (362.202 evra), zatim ljudskim pravima (74.069 evra), humanitarnim i socijalnim radom (67.358 evra), a na kraju su one NVO koje se bave mladima, ekonomijom i stručna udruženja sa prosečnim budžetima od 40.321 evra.[418]

Donacije međunarodnih organizacija predstavljaju glavni izvor prihoda za domaće NVO i taj nalaz potvrđuju sva istraživanja. U proseku oko 75% NVO u Srbiji finansira se iz međunarodnih donacija i dotacija iz republičkog, lokalnih i pokrajinskog budžeta (to jest, sredstva Republike Srbije), 12,7% od ostalih prihoda, 7,9% od prihoda od prodaje roba i usluga, i skromnih 4,2% od članarine[419]. Međutim, i na ovom planu nastupile su neke zanimljive promene. Najuočljivije je porast broja NVO koje prijavljuju da dobijaju sredstva iz državnih fondova. Period između 2005 i 2009. godine odlikuje sve veća dostupnost javnih fondova – lokalnih, gradskih, pokrajinskih i republičkih. U tabeli 3 prikazani su višestruki odgovori na pitanje "Ko finansira vašu organizaciju?"

415 CI (2009), *"Analiza ekonomskih performansi neprofitnih institucija u Srbiji"* (Analysis of Economic Performances of Non-profit Institutions in Serbia) Beograd: Civilne inicijative (CI), http://www.gradjanske.org/admin/download/files/_id_250/ecc%20doprinos%20NVO.doc

416 Isto.

417 Nama se čini da ovako visoki budžeti možda ukazuju na to da je u uzorak ušao nadproporcionalno visok broj velikih organizacijama, ali mi to u ovom tekstu ne možemo dokazati.

418 CI (2010), *NVO u Srbiji u 2009. godini* (NGOs in Serbia in 2009), Beograd: Civilne inicijative. Str. 57.

419 CI (2009), *"Analiza ekonomskih performansi neprofitnih institucija u Srbiji"* (Analysis of Economic Performances of Non-profit Institutions in Serbia) Beograd: Civilne inicijative (CI), http://www.gradjanske.org/admin/download/files/_id_250/ecc%20doprinos%20NVO.doc

Tabela 3. Izvori finansiranja

	2005	2009
Međunarodne donatorske organizacije	74%	75%
Lokalna vlada	36%	55%
Domaće donatorske organizacije	34%	49%
Ministarstva	17%	44%
Poslovni sektor	27%	35%
Samofinansiranje	34%	28%
Regionalna vlada	13%	22%
Građani	15%	11%

Izvor: GI, 2010

Već treću godinu za redom, Centar za razvoj neprofitnog sektora, organizacija iz Beograda sa dugom tradicijom rada u oblasti razvoja nevladinog sektora, sprovodi projekat monitoringa budžetskih izdvajanja za NVO sektor. Centar je u okviru tog projekta razvio detaljnu bazu podataka sa podacima o dotacijama NVO sektoru iz značajnog broja nacionalnih institucija (ministarstva, agencije itd.). Baza podataka predstavlja značajan izvor informacija o načinu na koji se troše budžetska sredstva, korišćena je za zagovaranje interesa NVO sektora, a u mnogim slučajevima ukazivala je na netransparentne i nezakonite postupke. Baza je dostupna na adresi http://www.crnps.org.rs/nvobudzet

Predstavljeni podaci pokazuju da poslednjih godina dolazi do okrupnjavanja segmentovanog NVO sektora u Srbiji. To okrupnjavanje najvidljivije je među NVO koje se bave političkim pitanjima i samim civilnim sektorom. Većina njih oslanja se na strane fondove.[420] Taj iznos opada, tako da 2010. godine iznosio oko 10 miliona evra, nasuprot 59 miliona evra u 2003. godini ili 30 miliona evra u 2006. godini. S druge strane, uloga države u finansiranju NVO veća je iz godine u godinu.[421] Finansiranje NVO od strane države dovodi do niza načelnih problema: prvo očigledno pitanje je kako će NVO koje finansira vlada zastupati interese svojih članova ili građana čije interesa brani, onda kada to podrazumeva kritiku vlasti? Zato na prvi pogled čude rezultati istraživanja koji pokazuju da su upravo NVO koje okupljaju neke korisničke grupe i koje je finansirala država, bile te koje su odlučujuće uticale na, na primer, uspostavljanje usluga za osobe sa invaliditetom, veću brigu za decu sa smetnjama u razvoju i sl.[422]

420 Od 1999. godine do 2011. godine ukupna međunarodna pomoć građanskom društvu u Srbiji iznosila je 320 miliona evra. Ukupna pomoć EU civilnom sektoru u Srbiji od 2002. do 2011. godine iznosila je oko 60 miliona evra ili oko 6 miliona evra godišnje. *Cf.* "Procena realizacije međunarodne pomoći Republici Srbiji po OECD sektorima i godinama", http://www.seio.gov.rs/upload/documents/medjunarodna_pomoc/pregled_medjunarodne_pomoci /procena_medjunarodne_pomoci_po_oecd_sektorima.pdf i "Za nevladin sektor Zapadnog Balkna i Turske 20 miliona evra", *Danas*, 19.maj 2011. godine

421 Prema podacima Centra za razvoj neprofitnog sektora, u Srbiji je iz republičkog budžeta tokom 2010. godine dodeljeno 47 miliona evra nevladinim organizacijama. Tome treba dodati još 46 miliona evra iz lokalnih budžeta. Koliko novca odlazi NVO sektoru, a koliko se preliva u druge oblasti nije poznato. NVO su često kritikovale državu zbog netransparentne raspodele ovih sredstava, ali i činjenice da veliki deo sredstava odlazi i na finansiranje crkava, verskih organizacija, predstavničkih institucija manjinskih naroda itd.. *Cf.* "Najunosnija privredna grana u Srbiji: nevladine organizacije dobijaju 150 miliona evra godišnje", *Novi Standard*, 1. juli 2010. godine, www. standard.rs

422 Vuković, D. (2010b) "Institutional Capacities, Social and Human Capital and the Application of Law: Reforms of the Local Social Protection System in Serbia"/Institucionalni kapaciteti, društveni i ljudski kapital i primjena Zakona: Reforme lokalnog sistema socijalne zaštite u Srbiji, rad prezentovan na konferenciji *Poverty and Social Inclusion in the Western Balkans*, Svjetska banka, 2010, Brisel, Belgija.

STRUKTURA NVO SEKTORA U SRBIJI

Kada je reč o međunarodnim izvorima finansiranja, oni su dugo i u velikoj meri bili usmereni na pitanja kao što su ljudska prava i razvoj građanskog društva i zato neće biti predmet daljih razmatranja.[423] Pored toga, prethodne dve decenije obeležila je i velika domaćim NVO koje se bave socijalnim pitanjima. Pojedinačne NVO i mreže dobijale su podršku za rad sa izbeglicama i interno raseljenim, Romima, decom i drugim ranjivim i socijalno isključenom građanima.[424] Drugi važan izvor finansiranja predstavlja država – na republičkom, pokrajinskom ili opštinskom nivou. U poslednjih nekoliko godina država sve više finansira rad NVO kao pružalaca usluga ili sprovoditelja državnih strategija. Najbolji primer predstavljaju sektori kao što su socijalna zaštita i omladina. U okvirima Ministarstva za rad i socijalnu politiku, sa manjim prekidima, već punu deceniju rade fondovi koji finansiraju usluge socijalnog rada koje sprovode NVO (o čemu će više reči biti u narednom poglavlju). Ovaj model rada preuzelo je i Ministarstvo omladine i sporta koje finansira stotine omladinskih projekata čiji je cilj sprovođenje državne Strategije za mlade, ali i podugovara NVO da sprovode neke aktivnosti koje bi u drugim okolnosti pre bile u mandatu državnih organa.[425] Sve dostupniji državni fondovi podstiču razvoj NVO koji se bave socijalnom zaštitom, mladima, Romima, rodnom ravnopravnošću i sličnim pitanjima iz domena socijalne uključenosti.

Istraživanje NVO u Srbiji (GI, 2010) pokazuje upravo ovakvu strukturu:[426] najveći je procenat NVO koji se bave socio-humanitarnim pitanjima (25%) i rodnom ravnopravnošću (13%), a kada tome dodamo još po 5% onih koji se bave obrazovanjem i mladima, dolazimo do zaključka da bi se za gotovo polovinu obuhvaćenih NVO moglo reči da se bave pitanjima koja spadaju u domen socijalne uključenosti.

Tabela 4. Misija NVO

Misija	Procenat u uzorku
Socio-humanitarna pitanja	25%
Rodna ravnopravnost	13%
Ljudska prava i demokratija	10%
Mir, tolerancija i saradnja	10%
Razvoj građanskog društva	7%
Mladi	5%
Obrazovanje	5%
Razvoj lokalne zajednice	5%
Ostalo (zdravlje, umetnost, kultura itd.)	20%

423 Napomenimo samo da je jedan od ključnih problema NVO sektora u Srbiji – nepoverenje javnosti – proističe iz ovih strukturnih korena. "Pogled na svet" koji stoji u osnovi ovog dela sektora suštinski se razlikuje od dominantnih interpretacija stvarnosti i prošlosti koju prihvataju građani Srbije (za podatke *cf.* npr. Mihajlović, 2007; GI, 2009b). Zato kritičari ovakvog građanskog sektora kažu da više počiva na ideji legitimisanja novog poretka, nego podsticanja dijaloga i negovanja različitih vizija sveta (*cf.* Chandler, 2006).

424 U tom pogledu vredi pomenuti, na primer, podršku Vlade Kraljevine Norveške i Vlade Velike Britanije Fondu za socijalne inovacije koja je usmerena ka lokalnim inicijativama javnog i nevladinog sektora (ukupan iznos 4,3 miliona EUR).

425 Zbog zabrane zapošljavanja novih radnika, državni organi često koriste mehanizme podugovaranja da omoguće obavljanje redovnih dužnosti.

426 Podaci su preračunati i neke kategoriju su spojene, radi lakšeg praćenja.

Analiza Direktorijuma NVO koje održava Centar za razvoj neprofitnog sektora iz Beograda donekle potvrđuje ove nalaze.[427] Od 2.282 NVO upisane u Direktoriju NVO, najviše njih, jedna četvrtina ili 547 bavi se socio-humanitarnim radom.[428] Ove nalaze potvrđuju i odgovori na pitanje o prioritetnim oblastima za aktivnosti: 16% NVO odgovara da su to socio-humanitarni rad i obrazovanje, 12% mladi, po 11% ženska i ljudska prava itd.[429] Ovako visok udeo NVO koji se bave siromaštvom, socijalnom zaštitom ili posebno ugroženim grupama posledica je specifičnog toka tranzicije u Srbiji koji obeležava gotovo dve decenije raširenog siromaštva i propadanja privrede. Drugi važan faktor jeste opredeljenost prvo međunarodnih donatora, a kasnije i države, da finansiraju projekte koji se bave siromašnim i socijalno isključenima. Naredna poglavlja baciće dodatno svetlo na ove nalaze o strukturi NVO sektora u Srbiji i ukazati na neke njegove segmente koje odlikuje *grassroots* karakter, čvrsta veza sa građanima članovima i jasna usmerenost na ostvarenje interesa članstva.

Dnevni boravak za decu sa smetnjama u razvoju u Prokuplju počeo je da radi kao inicijativa roditelja. U početku su sami roditelji finansirali i sprovodili uslugu, da bi zahvaljujući prvim donacijama iz inostranstva i sredstvima Fonda za socijalne inovacije, dnevni boravak bio opremljen. Lokalna samouprava je kasnije dodelila objekat u selu koje se nalazi blizu samog grada, koji je bio dovoljno veliki, a pristupačan i deci sa sela i iz grada. U tom objektu danas radi dnevni boravak, a planira se uvođenje novih usluga za decu sa teritorije cele opštine Prokuplje.

POSTIGNUĆA I POTENCIJALI NVO SEKTORA U SRBIJI ZA JAČANJE SOCIJALNE INKLUZIJE I SMANJIVANJE SIROMAŠTVA

Nevladine organizacije u Srbiji postale su važan deo mreža za pružanje različitih usluga socijalno isključenim, pre svega, siromašnim, osobama sa invaliditetom i smetnjama u razvoju i starima. Manje sistematskih podataka imamo o uslugama za Rome i izbeglice i interno raseljena lica koje pružaju nevladine organizacije. S druge strane, nevladine organizacije bile su uspešne u zastupanju interesa ranjivih grupa, pre svega osoba sa invaliditetom i smetnjama u razvoju, LGBT populacije, žena i donekle Roma i izbeglica i interno raseljenih lica.[430] U narednim odeljcima mi ćemo posebnu pažnju posvetiti ulozi NVO u oblasti socijalne zaštite jer je to jedino polje za koje posedujemo koherentne

427 Ovaj izvor podataka ima niz ograničenja, a najvažnije je to što direktorijum nije sveobuhvatan. Naime, upis u direktorijum je dobrovoljan, tako da imamo podatke samo o onim NVO koje su znale za direktorijum i bile zainteresovane da se upišu. Međutim, u nedostatku drugih izvora podataka, mi ćemo koristi ovaj, sve vreme imajući u vidu njegova ograničenja. Direktorijum NVO u Srbiji dostupan je na adresi http://www.crnps.org.rs/direktorijum-nvo.

428 Po učestalosti slede NVO koje se bave umetnošću i kulturom (11%), obrazovanjem i istraživanjem (10%), životnom sredinom (10%), izgradnjom i razvojem lokalne zajednice (10%) i ljudskim pravima (8%). Kao što smo i očekivali, polovina registrovanih NVO rade u pet velikih gradova (Beograd, Novi Sad, Niš, Kragujevac i Kraljevo), a najveća je koncentracija u Beograd – jedna trećina svih registrovanih NVO.

429 CI, 2010: 16.

430 Takvih kampanja i programa bilo je mnogo: Grupa484 godinama zagovara promene u oblasti socijalnog stanovanja, Amity se zalaže za prava starih, niz domaćih i međunarodnih organizacija zahteva promene u odnosu prema osobama sa invaliditetom, Dekada Roma je okupila državne institucije, međunarodne organizacije i brojne romske NVO, a nedavno je osnovana Mreža za borbu portiv siromaštva koja okuplja 24 velikih NVO, jak LGBT pokret bori se za ravnopravnost LGBT populacije itd. Kako dostupnih podataka o ovim inicijativama nema, jedini način da se sistematski proceni efekat ovih napora jeste da se pogleda stanje u pogledu zakona, javnih politika i socio-ekonomskog položaja ranjivih grupa. Zato ćemo zaključne pasuse ovog rada posveti rezimiranju ključnih nalaza i proceni uticaja NVO u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti.

podatke. Jedan od faktora koji je posebno podsticajno delovao na uključivanje NVO sektora u rad sa siromašnim i socijalno isključenim jesu reforme u oblasti socijalne zaštite. U oblastima obrazovanja, zdravstva, pravde i dr. ne postoje sličan primer otvaranja prema nevladinom sektoru kao pružaocu usluga. Verovatno da su važnu ulogu u tom pogledu imale i profesionalne zajednice lekara i pravnika, na primer, koje su bile manje sklone da umanjuju svoj profesionalni monopol (poznati primer je višegodišnji otpor pravnika i advokata prema uslugama besplatne pravne pomoći). Uprkos ovom ograničenju, verujemo da će neki od nalaza biti relevantni za celokupan NVO sektor koji se bavi socijalnim uključivanjem.

Dimitrovgrad je mala i nerazvijena opština na jugoistoku Srbije u kojoj su NVO "Balanstra" i udruženje "Hendikep", koje okuplja roditelje dece sa invaliditetom, pokrenuli inicijativu za podršku deci i roditeljima, ali i za inkluziju dece sa invaliditetom. Za stariju decu u centru Dimitrovgrada otvoren je dnevni boravak, a za mlađu decu "Inkluzivna igraonica" koja se prostire na površini od 180 m^2 u okviru Sportskog centra. Jedan deo igraonice isključivo služi za programe rada sa decom sa invaliditetom, dok je drugi deo otvoren i za svu decu. Cena karte za igraonicu je 50 dinara (0,5 EUR) i iz tih sredstava finansira se deo troškova usluge (oko 10%, po proceni ljudi uključenih u realizaciju programa). Dva dela su povezana, tako da se deca sa invaliditetom koja koriste usluge centra igraju sa decom iz zajednice. Celokupni program finansira se iz više izvora – donacije, sredstva resornog ministarstva, lokalne samouprave i komercijalne delatnosti.

Razvoj novih pružalaca usluga, jačanje uloge lokalne samouprave u planiranju, naručivanju i finansiranju usluga, te smanjivanje uloge javnog sektora, posebno centara za socijalni rad, u pružanju lokalnih usluga socijalnog rada predstavljali su ključne segmente reformskog paketa u socijalnoj zaštiti koji su podstakli rast NVO sektora. Od 2005. godine, više od tri četvrtine srpskih opština prošlo je kroz program razvoja lokalnih saveta za socijalnu politiku i pripreme opštinskih strategija. Drugi faktor koji je uticao na razvoj NVO kao pružaoca usluga jeste rad dva velika fonda u okviru Ministarstva rada i socijalne politike: Fonda za socijalne inovacije i Fonda za podršku organizacijama osoba sa invaliditetom. Značajan procenat sredstava iz ova dva fonda bio je usmeren ka nevladinom sektoru,[431] a poseban naglasak bio je na uslugama za stare (pomoć i nega u kući) i uslugama za osobe sa invaliditetom i smetnjama u razvoju (pomoć i nega u kući i dnevni boravci).

Uprkos svim ovim naporima, usluge socijalne zaštite i dalje su nerazvijene u jednom delu srpskih opština. Od svih lokalnih programa iz oblasti socijalne zaštite, najrazvijenija je jednokratna materijalna pomoć i postoji u gotovo svakoj opštini. Podaci dobijeni anketom sa predstavnicima 96 opština u Srbiji pokazuju da najveći deo lokalnih fondova za socijalnu zaštitu odlazi upravo na ovaj program. Kada je reč o uslugama, najviše je razvijena pomoć i nega u kući – u 71% ispitivanih opština. Dnevni centri za decu sa invaliditetom postoje u nešto manje od trećine opština, klubovi za starije u četvrtini, dok ostale usluge postoje u daleko manjem broju opština.[432]

431 Trećinu projekata koje je finansirao Fond za socijalne inovacije sprovodile su NVO.

432 Vuković, D. (2010b) "Institutional Capacities, Social and Human Capital and the Application of Law: Reforms of the Local Social Protection System in Serbia"/Institucionalni kapaciteti, društveni i ljudski kapital i primjena Zakona: Reforme lokalnog sistema socijalne zaštite u Srbiji, rad prezentovan na konferenciji *Poverty and Social Inclusion in the Western Balkans*, Svjetska banka, 2010, Brisel, Belgija.

Tabela 5. Rasprostranjenost usluga

Usluga	Rasprostranjenost 2010
Jednokratna materijalna pomoć	98%
Pomoć u kući za stare	71%
Dnevni centar za decu sa invaliditetom	42%
Pomoć u kući za OSI[433]	39%
Podrška maloletnim prestupnicima	28%
Klub za stare	25%
SOS telefon	23%
Prihvatilište	19%
Dnevni centar za OSI	19%
Stanovanje uz podršku za mlade	16%
Dnevni centar za stare	12%
Personalni asistenti za OSI	11%
Klub za mlade	9%
Nezavisno stanovanje za OSI	2%

Izvor: Vuković, 2010b

Podaci pokazuju da postoje velike razlike između opština različitog stepena razvoja – najrazvijenije opštine uspostavile su više usluga nego manje razvijene. Jedini izuzetak predstavlja jednokratna materijalna pomoć koja je jednako zastupljeno u svim opštinama, nezavisno od stepena razvoja. Velike razlike postoje kada je reč o uslugama za decu, osobe sa invaliditetom ili stare i sve one se češće nalaze u razvijenijim opštinama. Lokalne samouprave u najvećem broju slučajeva finansiraju manje usluga nego što na njihovoj teritoriji postoji. Uprkos tome, ukupan udeo usluga koje finansiraju lokalne samouprave porastao je u periodu između 2008. i 2010. godine. Na primer, dnevni centri za osobe sa invaliditetom funkcionišu u 42% opština, dok ih u svakoj drugoj finansira lokalna samouprava (22%), što je opet porast u odnosu na 2009. godinu kada ih je bilo 13%.[434]

Ovi podaci pokazuju da se širi tržište usluga socijalnog rada i da se povećava prostor za uključivanje nevladinih organizacija. Sve više sredstava iz lokalnih i republičkog budžeta troši se za finansiranje ovih usluga. Pored toga, mnoge usluge koje danas pruža javni sektor, u budućnosti će, u skladu sa novim Zakonom o socijalnoj zaštiti, pružati drugi akteri, iz profitnog ili neprofitnog sektora.

433 Ova usluga često je spojena sa uslugom pomoć u kući za stare.

434 Vidi: Vuković, D. i Čalošević, A. (2009), "Socijalna zaštita, regionalne nejednakosti i moguća nova uloga Fonda za socijalne inovacije" (Social Protection, Regional Inequalities and Possible New Role of the Fund for Social Innovations), Beograd, UNDP radni dokument.
Vuković, D. (2010), "Izazovi oblikovanja socijalnog režima u Srbiji" (Challenges of Shaping Social Regime in Serbia) u: Marija Babović (ur.) (2010) *Izazovi nove socijalne politike (Challenges of the New Social Policy)*, Beograd: Secons

U Vlasotincu već nekoliko godina radi Međuopštinski centar za decu i mlade, koji je otvoren kao organizaciona jedinica Međuopštinskog centra za socijalni rad, a u svom radu tesno sarađuje sa lokalnim NVO, ali i predškolskom ustanovom, domom zdravlja i lokalnim školama. Ovaj centar sprovodi više usluga: dnevni boravak za decu sa smetnjama u razvoju, SOS telefon za žrtve nasilja, Teen telefon za mlade i Savetovalište za mlade, Dnevni boravak za decu sa rizičnim ponašanjem i Klub dece i hranitelja. Sve usluge sprovode se u velikoj kući koja je bila privatna zadužbina, a uz podršku lokalne samouprave, ministarstva, Fonda za socijalne inovacije i drugih aktera, renovirana je i opremljena. Usluge SOS telefona i Teen telefona sprovodi lokalna NVO, na čiju inicijativu je i pokrenut čitav projekat.

Republički zavod za socijalnu zaštitu nedavno je razvio bazu podataka o pružaocima usluga socijalnog rada.[435] Ona sadrži podatke o 350 lokalnih usluga koje se sprovode u 101 opštini, dok o ostalim opštinama u Srbiji (kojih ima 168) nema podataka. Kao i u prethodnom istraživanju, i ovde se pokazuje da je pomoć i nega u kući najrasprostranjenija usluga – ima je u 80 opština i ona čini gotovo jednu četvrtinu svih registrovanih usluga. Na drugom mestu nalazi se dnevni boravak za decu i mlade sa smetnjama u razvoju koji radi u 64 opštine u Srbiji, prihvatilište i prihvatna stanica (30 opština ili 9% svih usluga), te klub za starije (28 opština). Kada posmatramo strukturu pružalaca usluga, nailazimo na neke zanimljive podatke. Najveći broj usluga pružaju centri za socijalni rad – 196 usluga il 55%, zatim slede NVO sa 80 usluga ili 23%, pa ustanove za smeštaj korisnika sa 50 usluga ili 14% svih evidentiranih usluga. Ovi podaci pokazuju da je sistem lokalnih usluga socijalnog rada u Srbiji dominantno u javnom sektoru – tri četvrtine svih *evidentiranih* usluga prema podacima Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu. S druge strane, u poslednjih desetak godina NVO sektor je popunio, po ovim podacima, *četvrtinu tržišta usluga*, što predstavlja značajan uspeh (mi, naravno, nemamo podatke o obuhvatu korisnika, trajanju usluga i sl, što svako zaključivanje čini ograničenim).

Tabela 6. Vrste usluga koje pružaju NVO u Srbiji

	CEO UZORAK	NVO SLUGE
Dnevni boravak za decu i mlade sa smetnjama u razvoju	64	30
Dnevni boravak za decu i mlade sa telesnim invaliditetom	14	7
Dnevni boravak za odrasle i starije	10	6
Klub za starije	28	4
Personalna asistencija	9	6
Pomoć i nega u kući za odrasle i starije	80	7
Predah usluga za decu sa invaliditetom i njihove porodice	6	3
Prihvatilište/prihvatna stanica	30	3
SOS telefon	18	3
Ostale usluge	91	6
Ukupno	350	80

Izvor: Baza lokalnih usluga Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu

435 Ova baza ima iste manjkavosti kao i Direktorijum NVO – nije reprezentativna, upis je dobrovoljan, podaci za mnoge opštine nisu dati, dok su neki podaci očigledno višak, a konačno, nisu nam poznati ni koji mehanizmi se koriste za proveru verodostojnosti podataka. Uprkos tim manjkavostima, podaci će nam ukazati na neke zanimljive osobine NVO iz oblasti socijalne zaštite, koje su, u kranjoj liniji, u skladu sa prethodnim nalazima. Baza podataka o lokalnim uslugama socijalne zaštite dostupna je na adresi http://www.zavodsz.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=240&Itemid=240

Najveći fokus nevladine organizacija stavljaju na različite usluge osobama sa invaliditetom i smetnjama u razvoju: dnevni boravak za decu i odrasle sa smetnjama u razvoju (38% usluga NVO), dnevni boravak za decu i mlade sa smetnjama u razvoju (9%), personalna asistencija (8%) i predah usluga za decu sa invaliditetom i njihove porodice (4%). Dve trećine svih usluga koje pružaju NVO namenjen je osobama sa invaliditetom i osobama sa smetnjama u razvoju. Analizom baze podataka došli smo do zaključka da najmanje 37 NVO, dakle, gotovo polovina svih upisanih NVO, spada u grupu "društava za samopomoć". To su, zapravo, različite organizacije osoba sa invaliditetom i smetnjama u razvoju i njihovih roditelja. Ostatak NVO čine organizacije koje pružaju usluge socijalnog rada (među kojima je i 9 podružnica Crvenog krsta Srbija). Dve trećine svih usluga koje pružaju NVO nalaze se u najrazvijenijim i prosečno razvijenim opštinama, a samo jedne trećina u nerazvijenim i izrazito nerazvijenim opštinama.

Ovi podaci pokazuju da su veliki napori da se razviju lokalne usluge socijalnog rada urodili plodom. Struktura razvijenih usluga odgovara strukturi dostupnih fondova – država je finansirala pomoć i negu u kući i dnevne centre i upravo to danas i imamo. Na nivou strukture pružalaca usluga, društva za samopomoć, posebno organizacije osoba sa invaliditetom, u sadašnjim uslovima imaju više uspeha u postavljanju i održavanju usluga. Njihovo veće prisustvo može, međutim, biti i indikator nespremnosti drugih aktera da uđu u zahtevno polje pružanja usluga za osobe sa invaliditetom i smetnjama u razvoju.

ZAKLJUČAK

Javne politike u oblasti podrške nezaposlenima, obrazovanju, zdravstvu i donekle i socijalnoj zaštiti ne uspevaju uvek da pruže efikasne mehanizme podrške najugroženijim stanovnicima Srbije. Osim *ad hoc* mehanizama (kao što su romski koordinatori i medijatori) ne postoje institucionalni mehanizmi za podršku, recimo, Romima, siromašnim i seoskoj populaciji da u potpunosti iskoristi resurse javnog sektora: da uz državnu podršku školuju decu, da koriste zdravstvene usluge koliko i većinska populacija ili da imaju pristup uslugama socijalnog rada (pomoć u kući, savetovanja i posredovanja, na primer). S druge strane, mnogo više novca i napora uloženo je da se unapredi kvalitet javnog sektora, ali pre svega u onim segmentima koje najugroženije kategorije koriste manje i u odnosu na svoj udeo u opštoj populaciji (na primer, investiranje u tercijarni sektor u zdravstvu i obrazovanju). Struktura sistema podrške i tip socijalnog režima u Srbiji[436] ukazuje na ograničene domete projekata zagovaranja i zastupanja prava i interesa posebno ugroženih grupa.

Siromašni i socijalno isključeni više se oslanjaju na usluge javnog sektora nego privatnog i neprofitnog. To važi za obrazovanje, zdravstvo, pa čak i socijalnu zaštitu. Neprofitni sektor se najviše razvio u socijalnoj zaštiti, a njegov razvoj u ovoj oblasti posledica je interakcije javnih politika i snažnog građanskog aktivizma. Javne politike, uz međunarodnu stručnu i finansijsku podršku, učinile su dostupnim državne fondove i otvorile prostor pružaocima usluga iz neprofitnog sektora, što nije bio slučaj u oblasti besplatne pravne pomoći, podrške za ostvarivanje prava u oblasti zdravstva i obrazovanja i sl. Na osnovu dostupnih podataka, čini se da su najveći pomaci učinjeni u oblasti zaštite prava osoba sa invaliditetom i smetnjama u razvoju, za šta su zaslužne nevladine organizacije koje se bave ovim pitanjima, kao i "grupe za samopomoć". Ove organizacije su brojne i relativno uspešne u uspostavljanju i održavanju usluga socijalnog rada u svojim zajednicama.

436 *cf.* Vuković, 2010

Postepeno, one postaju važan akter (i partner javnom sektoru) u borbi za unapređenje socio-ekonomskog statusa i socijalno uključivanje svojih članova i korisnika. Njihov uspeh posledica je, kao što smo rekli, srećnog preklapanja javnih politika i jakog i duboko usađenog građanskog aktivizma. Kada je reč o finansiranju, državni i međunarodni fondovi ostaju glavni “pokretač" NVO sektora (u nedostatku filantropije i srednje klase sposobne da finansira neke od ovih aktivnosti). Te investicije, kao što smo videli, daju efekte samo uz učestvovanje zainteresovanih i organizovanih građana.

VII. UMREŽAVANJE NVO NA ZAPADNOM BALKANU – KLJUČ U BORBI PROTIV SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI I SIROMAŠTVA

Grupe i organizacije civilnog društva se umrežavaju kako bi zajedno radile na postizanju ciljeva održivog razvoja i demokratskog upravljanja, koje same ne mogu postići. Mreže mogu pojačati moć i uticaj glasa građana u zagovaranju za politike i poboljšanju upravljanja. Isto tako, mreže mogu povezati davaoce usluga kako bi razmjenjivali informacije i resurse, ili kako bi razvili koordinisane sisteme pružanja usluga. Mreže civilnog društva su postale izabrani partneri mnogim međunarodnim razvojnim agencijama koje su htjele da maksimalno povećaju doseg, obim i uticaj svojih programa. Raširena je potreba za boljim razumijevanjem jedinstvenih karakteristika mreža civilnog društva i načina na koje se s njima može uspješno sarađivati.

Mreže civilnog društva se mogu definisati kao grupe, organizacije, a ponekada i pojedinci civilnog društva koji se povezuju dobrovoljno kako bi radili na postizanju ciljeva socijalnog razvoja ili demokratskog upravljanja. Ove njihove svrhe mogu uključivati razmjenjivanje resursa, bavljenje zajedničkim socijalnim problemima ili izražavanje njihovih identiteta kao zajednice ili socijalne grupe. U mrežama civilnog društva, grupe i organizacije koje su njihove članice zadržavaju svoju osnovnu autonomiju, sa vlastitim identitetom, misijom i upravom.

Učinkovite mreže mogu omogućiti grupama i organizacijama civilnog društva koje pružaju socijalne usluge da povećaju svoj socijalno-razvojni uticaj približavajući ih siromašnim i marginalizovanim grupama, šireći raspon njihovih programa ili poboljšavajući kvalitet njihovih usluga. One daju veoma značajne doprinose građanskim demokratskim pravima i dobrobiti tako što daju glas interesima građana i pružajući usluge tamo gdje su najpotrebnije. Organizacije civilnog društva su globalno prepoznate zbog njihovog uspjeha u oblikovanju javnih politika, održavanja odgovornosti vlasti, transformisanja konflikata i promovisanja mira, odbrane ljudskih prava i vođenja računa o tome da građani imaju pristup osnovnim uslugama.

Mreže organizacija civilnog društva, ako su uspješne, građanima omogućavaju da udruže svoje glasove i postignu veći uticaj i efekte u politici, demokratskom upravljanju i društvenim promjenama. Kada teži ka rezultatima kao što su izgradnja miroljubivih i pravednijih društava ili sprječavanje kršenja ljudskih prava nad ranjivim grupama stanovništva, mreže civilnog društva mogu obezbijediti:

- Forume na kojima se mogu razmjenjivati iskustva, izražavati različiti identiteti, raspravljati i razmjenjivati mišljenja o potrebnim promjenama i izrađivati strategije za aktivnosti;
- Zaštitu za one koji su inače ranjivi za razne forme izrabljivanja, zlostavljanja ili odmazde zbog javnog izražavanja mišljenja;
- Zajednički vođena tijela za koordiniranje kampanja i druge vrste zajedničkih aktivnosti;
- Legitimitet pred stvaraocima politika i drugim institucionalnim liderima u demokratskim kontekstima, zbog broja i socijalnih identiteta onih koji traže promjene.

Kao forumi, poveznice i okupljališta, mreže mogu biti prava prilika za izgradnju društvenog kapitala među pojedincima i grupama koji dijele slična mišljenja ili između raznovrsnih grupa koje dijele zajedničke ciljeve i ambicije. Dok bilo kakav forum ili kampanjski savez

mogu biti privremeni, zadovoljavanje ličnih i institucionalnih veza koje obilježavaju međusobno povjerenje i zajedničke norme za zajednički rad obično duže traju i često postanu resursi za buduće aktivnosti.

Kao komiteti ili institucionalna tijela pod zajedničkom upravom, mreže mogu imati i ulogu škola u kojima se razvija demokratsko građanstvo. Da bi se postigli opipljivi rezultati, lideri moraju razviti vještine demokratskih praksi kao što su izgradnja konsenzusa, olakšavanje dijaloga i praćenje demokratskih procedura za donošenje odluka. Članovi mreža moraju razviti vještine komunikacije, koordinacije i legitimnog decentralizovanog donošenja odluka.

Međutim, postoji nekoliko uobičajenih izazova koje često susreću mreže civilnog društva, donator i međunarodne NVO, a oni uključuju:

- Implementaciju rezultata koji ne ispunjavaju početna očekivanja o dosegu, rasponu i uticaju;
- Frustrirajuća iskustva sa pokušajima saradnje koji dovode do nevoljkosti za učešćem ili podržavanjem mreža; i
- Mreže koje prvenstveno funkcionišu kao aranžmani finansiranja i ne uspijevaju da održe učinke svojih programa nakon što se prekine podrška donatora.

Neke od ovih prepreka su izazvane osnovnim osobinama mreža, koje su relativno komplikovane forme organizacije. S obzirom na to da uključuju autonomne organizacije, od kojih svaka ima svoju vlastitu misiju, upravno tijelo i niz aktera i interesnih skupina kojima mora odgovarati, može biti teško za članove mreže da se usklade u zajedničkim aranžmanima na duže periode. Mreže često uključuju koordinisanje mnogo nivoa organizacije i interakcije, od tehničkog dijeljenja do uprave i aktivnosti baziranih na konkretnim problemima.

Jedini način da se prevaziđu ovi izazovi i prepreke je da se javno promovišu vrijednosti umrežavanja i preduslovi koji se moraju ispuniti kako bi mreže bile održive i uspješne. Think-tankovi i druge organizacije orijentisane na politike predstavljaju vrijedne resurse u ovoj oblasti, pošto mogu efikasno promovisati ove vrijednosti i doprijeti do relevantnih donosioca politika, utičući na njih tako da oni podrže slične inicijative.

Trenutno postoji pet identifikovanih i poznatih tipova[437] zajedničkih ciljeva mreža koje često nalazimo među NVOima u međunarodnom okruženju. To su:

- Razmjena informacija i učenje jedni od drugih, na primjer učenje o krizi i aktivnostima svake organizacije, dijeljenje pristupa i programa i identifikovanje najboljih praksi, ili saznanje o najnovijim pristupima rješavanju zajedničkih problema.
- Koordinisanje politika, programa ili drugih aktivnosti, na primjer, rješavanje problema kao što su ponavljanja ili praznine u radu, ili maksimalno korištenje resursa za zajedničke ciljeve.
- Obezbjeđivanje zajedničkog finansiranja za članove, na primjer, argumentovanje resursa svakog pojedinačnog člana ili alokacija programskih sredstava u određenom sektoru ili oblasti nizu pojedinačnih organizacija.
- Stvaranje novih društvenih vrijednosti, kao što su sprovođenje zagovaračke kampanje za socijalne ili političke promjene ili razvijanje zajedničkih programa za pružanje usluga.

437 Ashman, D. et. al. Supporting Civil Society Networks in International Development Programs. AED Center for Civil Society and Governance, December 2005.

- Jačanje zajedničkih identiteta i interesa članova na dugoročnom planu, na primjer izgradnja standard unutar sektora ili primjena legislative za stvaranje poticajnog okruženja.

Ova tipologija pet modela mreža razjašnjava činjenicu da ne postoji jedinstven dizajn ili komplet kapaciteta kojima treba težiti svaka mreža. Veća je vjerovatnoća da će mreže biti učinkovite i efikasne kada usklađuju svoje zajedničke ciljeve sa strukturom mreže koja najbolje odgovara njihovom nivou međuzavisnosti. Efikasne mreže predstavljaju veliki resurs za bilo koje civilno društvo.

Akciono orijentisane mreže predstavljaju posebnu kategoriju, pošto se fokusiraju na specifične sektore ili probleme. Ovo ih čini više usmjerenim i motivisanim da postignu svoje ciljeve. Svi njihovi napori i stručna znanja su fokusirani na usku grupu ciljeva, zbog čega je vjerovatnije da će ostvariti stvarni uticaj u području svojih interesa. U kontekstu Zapadnog Balkana, tačnije, zemalja bivše Jugoslavije, većina postojećih mreža nije ni regionalno ni akciono orijentisana. Većinom se bave generalnim pitanjima kao što su samo civilno društvo, demokratija, itd. Ovo znači da su specifični problem i sektori zanemareni, osim kroz aktivnosti malih, lokalnih *grassroots* organizacija. Iako je rad ovakvih organizacija izuzetno pohvalan i značajan, njihovi rezultati i najbolje prakse ostaju ograničeni na usko lokalno okruženje. Mreže imaju tu prednost da pokrivaju veće područje što, u kombinaciji sa stručnim znanjem i iskustvom manjih organizacija, daje dalekosežne i održive rezultate.

Mreže su nezamjenjivo sredstvo za poboljšanje socijalnih usluga i borbu protiv socijalne isključenosti i siromaštva. Sve države koje su analizirane u ovoj Studiji (Albanija, BiH, Makedonija, Crna Gora i Srbija) su povezane svojom prošlošću i zasnivaju se na istim "ostacima" ex-socijalističkog naslijeđa. To predstavlja odličan osnov za blisku saradnju i umrežavanje. Umjesto da se sve više udaljavaju, ove države bi trebale da vide partnere jedne u drugima, sa istim ciljevima i mehanizmima za njihovo postizanje. Mogu mnogo naučiti jedne od drugih u svim aspektima razvoja. Povezujući svoja civilna društva i osnivajući regionalnih akciono orijentisanih mreža, one zajedno mogu napredovati ka EU i, što je još važnije, prema dostizanju društva koje potpuno implementira principe demokratije i jednakosti.

Ovu analizu treba posmatrati kao osnov i smjernice za uspostavljanje regionalne saradnje i umrežavanja OCDa na Zapadnom Balkanu s ciljem smanjenja socijalne isključenosti i siromaštva. Sljedeće specifične preporuke imaju za cilj rješavanje određenih problema i ispunjavanje potreba vezanih za poboljšanje i održavanje čvrste i formalne regionalne saradnje u ovim područjima.

VIII. PREPORUKE U KONTEKSTU JAČANJA SOCIJALNOG UKLJUČIVANJA I SMANJENJA SIROMAŠTVA

PREPORUKE ZA ORGANIZACIJE CIVILNOG DRUŠTVA U ALBANIJI, BIH, MAKEDONIJI, CRNOJ GORI I SRBIJI

- OCD se ohrabruju da jačaju saradnju kroz sektorsko umrežavanje i formiranje koalicija, kako bi efikasnije lobirali za socijalno uključivanje i rješavanje problema siromaštva, koji su od zajedničkog interesa i vlastima i donatorima;
- Kako bi povećale svoj kredibilitet, odgovornosti i transparentnost svojih aktivnosti, OCD se ohrabruju da aktivno promovišu i pridržavaju se osnovnih principa već postojećeg Kodeksa ponašanja NVOa ili sličnih dokumenata, kao i da zajednički ulože trud u izgradnju efikasnijih mehanizama za njihovu dosljednu primjenu kako bi povećali svoje kapacitet za rješavanje pitanja socijalnog isključivanja i siromaštva;
- Savjetujemo OCD da uvedu i promovišu sistem kontrole kvaliteta za organizacije civilnog društva, s ciljem profesionalizacije i standardizacije, posebno u području socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva;
- OCD bi trebale u cijeloj regiji da promovišu i razmjenjuju pozitivne zakonodavne prakse iz svojih država na području socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva, kao i da uče iz pozitivnih praksi u drugim zemljama Zapadnog Balkana;
- OCD i mediji bi trebali sarađivati kako bi povećali prisustvo OCD u javnosti i njihovo izražavanje nezavisnih stavova i mišljenja u vezi sa ključnim pitanjima socijalne isključenosti i siromaštva u bh. društvu;
- OCD u svim analiziranim državama trebaju da prošire svoje aktivnosti podizanja svijesti stanovništva da je jedna od dužnosti odgovornih građana u demokratskim društvima aktivno učešće u procesima donošenja odluka u svojoj zajednici, te da ih ohrabre da istraže svoje mogućnosti učešća koje bi najbolje podržale OCD da ostvare različite inicijative;
- OCD bi posebno trebale da povećaju svoj doprinos razvoju društvenog kapitala, internoj reintegraciji regije, razmjenjivanju primjera najboljih praksi na području socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva i stvaranju kohezije, što je jedan od osnovnih preduslova za članstvo u EU;
- Također preporučujemo da OCD budu aktivnije u osnivanju i održavanju različitih mehanizama formalnih, ali i neformalnih, konsultacija između vlasti i organizacija civilnog društva, što bi OCD omogućilo da budu uključenije u svim fazama procesa koji vodi stvaranju reformskih politika, strategija i zakona koji regulišu socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva;
- OCD bi trebale postati aktivnije u konstantnom monitoring implementacije državnih politika za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva;
- OCD moraju preuzeti vodstvo u jačanju partnerstava sa javnim institucijama za jačanje socijalnog uključivanja i smanjenje siromaštva;
- Primarni cilj OCD moraju biti interesi njihovih korisnika kako bi se postiglo bolje socijalno uključivanje i smanjilo siromaštvo;

- Savjetujemo OCD da iniciraju uvođenje obaveze predavanja nezavisnih izvještaja o napretku njihove države u procesu EU integracija (čiji su neodvojivi dio socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva), te da se uključe u procese monitoringa i evaluacije;
- OCD se savjetuje da rade na uspostavljanju pozitivnog okruženja za razvoj civilnog društva u svojim državama i regiji. Ovo se može postići kroz lobiranje za pozitivne promjene i/ili amandmane postojeće regulative, kao i donošenjem nove regulative vezane za rad organizacija civilnog društva, što bi u konačnici povećalo njihove kapacitete za lobiranje za poboljšanje socijalne uključenosti i smanjenje siromaštva;
- OCD se preporučuje da aktivno promovišu uspostavljanje jasnih i transparentnih mehanizama za podršku i finansiranje aktivnosti OCD iz državnih budžeta kroz pravljenje nacrta i usvajanje Kodeksa finansiranja;
- Organizacije civilnog društva bi trebale ohrabrivati umrežavanje i saradnju između istraživačkih organizacija (posebno think-tankova i instituta) i lobirajućih OCD na polju pravljenja nacrta i implementacije zajedničkih projekata i programa iz područja nacrta, monitoring i evaluacije rezultata i efekata javnih politika koje se tiču socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva;
- Umrežavanje i poboljšanje saradnje između istraživačkih i zagovaračkih organizacija (think-tankova, instituta) se preporučuje sa ciljem pravljenja nacrta i primjene zajedničkih projekata koji se tiču stvaranja, kontrole implementacije i evaluacije rezultata javnih politika koje se bave socijalnim uključivanjem i smanjenjem siromaštva;
- Pored "opštih" mreža, potrebno je formirati i *akciono orijentisane* mreže koje će okupljati organizacije fokusirane na jedan određeni sektor, problem i temu (smanjenje siromaštva, socijalna isključenost, prava žena, prava radnika, itd.).

PREPORUKE VLASTIMA U ALBANIJI, BIH, MAKEDONIJI, CRNOJ GORI I SRBIJI

- Predstavnici vlasti bi trebali i u praksi potvrditi svoju deklarativnu volju i spremnost za uspostavljanje i razvoj dijaloga i saradnje sa OCD na osnovu principa jednakog partnerstva;
- Identifikovati institucionalni okvir za davanje podrške vlasti razvoju održivog civilnog društva sposobnog za unošenje promjena na području socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva;
- Poboljšati sistem finansiranja i podrške razvoju civilnog društva u regiji, kao i u pojedinačnim državama regije, posebno kroz podržavanje principa udruživanja sredstava iz državnih budžeta i drugih donatora;
- Podržati mehanizme udruživanja sredstava iz lokalnih budžeta i sredstava drugih donator kao sredstvo postizanja održivosti i lokalnog vlasništva nad OCD;
- Pokrenuti osnivanje digitalnog registra organizacija na Zapadnom Balkanu i registara u pojedinačnim državama, što bi uključilo popis aktivnih i neaktivnih registrovanih organizacija;
- Definisati prioritete saradnje između vladinog i nevladinog sektora u skladu sa državnim razvojnim planovima i prioritetima državnih akcionih planova, posebno kada je riječ o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva;
- Praktično demonstrirati izraženu političku volju i spremnost za razvoj dijaloga i saradnje sa organizacijama civilnog društva na području socijalnog uključivanja i

smanjenja siromaštva, zasnovanih na jednakosti, nezavisnosti i partnerstvu. Ovo je posebno važno u kontekstu pokretanja institucionalnih mehanizama saradnje sa OCD (na primjer, zasnivanje ureda za saradnju s OCD i/ili vijeća za razvoj OCD, itd.);

- Veoma je važno da vlasti omoguće uključivanje NVO u proces kreiranja javnih politika na svim nivoima vlasti s ciljem razmjene informacija i konsultacija (kroz organizovanje okruglih stolova, radionica, fokus grupa, foruma, itd.) kao i kroz nominovanje predstavnika OCD u privremena i trajna radna tijela, komisije, odbore u okviru izvršnih i državnih tijela koja se bave socijalnim uključivanjem i smanjenjem siromaštva;
- Osnovati **funkcionalnu** i **nezavisnu** organizacijsku jedinicu u okviru nadležne državne institucije za saradnju s organizacijama, koja bi mogla imati ulogu koordinatora ministarstava i koja bi mogla koordinisati i upravljati sredstvima EU za razvoj civilnog društva s ciljem jačanja socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva;
- Osnovati vijeće za razvoj civilnog društva kao savjetodavno i stručno tijelo u okviru institucije vlasti nadležne za pitanja socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva;
- Aktivno podržavati i investirati u jačanje tehničkih i institucionalnih kapaciteta vladinih institucija nadležnih za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva kroz promotivne i obrazovne programe i projekte. Preporučuje se da se koncepti socijalnog uključivanja uključe u programe obuke državnih službenika i uposlenika koji rade u sektoru socijalnih usluga;
- Vladinim predstavnicima se također savjetuje da omoguće sistematsku participaciju i partnerstvo organizacija civilnog društva u procesu izrade javnih politika, u vidu neformalne razmjene informacija, kao i uključivanja predstavnika civilnog društva u stalnim i privremenim radnim grupama, komitetima, odborima i drugim tijelima vlasti koja se bave socijalnim uključivanjem i smanjenjem siromaštva;
- Kao dio aktivnosti implementacije i daljeg razvoja Sporazuma, mehanizmi za transparentno finansiranje programa i projekata bi se trebali uspostaviti kroz usvajanje Kodeksa o dobroj praksi finansiranja, kako bi se osigurala primjena mehanizama finansiranja koji su propisani u aneksima lokalnih Sporazuma;
- Unutar stvaranja pogodnog pravnog i fiskalnog okruženja za rad organizacija civilnog društva, trebali bi biti usvojeni zakoni i odredbe o primjeni poreskih, fiskalnih i drugih olakšica koji bi unaprijedili rad organizacija civilnog društva koje se bave socijalnim uključivanjem;
- Da aktivno podržavaju postojeće i stvaranje novih regionalnih mreža i koalicija OCD koje se bave socijalnim uključivanjem i smanjenjem siromaštva, kako bi se stvorili uslovi za bolju, efikasniju koordinaciju i saradnju organa vlasti nadležnih za civilno društvo;
- Da identificiraju precizne modele i institucionalne mehanizme za konsultacije sa građanima, građanskim inicijativama i organizacijama civilnog društva, načine njihove participacije u izradi, implementiranju i evaluaciji javnih politika (kodeks pozitivne prakse konsultacija), odnosno da uspostave efikasnije, inkluzivne modele/mehanizme konsultacija sa organizacijama civilnog društva u vezi sa ključnim reformskim pitanjima socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva, koji bi se oslanjali na komparativnu analizu i dobru praksu u drugim zemljama ("krovne organizacije", Vijeća organizacija civilnog društva, Platforme organizacija civilnog društva, itd.);
- Naročito se preporučuje da se organizacijama civilnog društva omogući lakši pristup evropskim i drugim fondovima kroz uspostavu odgovarajućih mehanizama sufinansiranja za finansijsku podršku i pomoć (fondovi, fondacije itd.).

PREPORUKE ZA DELEGACIJE I INSTITUCIJE EU U ALBANIJI, BIH, MAKEDONIJI, CRNOJ GORI I SRBIJI

- Socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, posebno uloga NVOa u poboljšanju tih procesa, bi trebali biti glavni prioriteti EU nacionalnih strategija u svim državama, iako su do sada zanemarivani;
- EU institucijama na Zapadnom Balkanu se preporučuje da redovno izvještavaju o sprovođenju dijaloga i partnerstva sa organizacijama civilnog društva u procesu socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva, kao i da izrade smjernice za konsultacije sa organizacijama civilnog društva u svim fazama izrade, implementacije, monitoringa i evaluacije strategija za reformu, programa i politika;
- Delegaciji EU i drugim EU institucijama se također preporučuje da uvedu obavezu primjene principa dijaloga, kao i partnerstva sa vlastima i organizacijama civilnog društva kao jednog od ključnih principa za jačanje socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva, na taj način jačajući proces integracija u Evropsku uniju;
- EU delegacija bi također trebala imati strategiju komuniciranja sa organizacijama civilnog društva koja bi odredila kanale i metode za bržu razmjenu informacija u vezi sa socijalnim uključivanjem i pitanjima siromaštva, što bi također bilo bazirano na otvorenom dijalogu i saradnji tijela vlade, organizacijama civilnog društva i EU (trostranački dijalog i saradnja);
- Savjetujemo da se održavaju konsultacije i u procesu pravljenja nacrta dokumenata planiranja, dizajnu, implementaciji, monitoring i evaluaciji prioritetnih programa i projekata. Također savjetujemo da se odabir lokalnih organizacija civilnog društva sa kojima će se održati konsultacije zasniva na principima kompetentnosti, iskustva na području socijalnog uključivanja i problema siromaštva, predstavljanju i upravljanju kvalitetom;
- Od nadležnih EU institucija se očekuje da preispituju važeća pravila i procedure programskog i projektnog finansiranja koje podržava EU, kao i da ih poboljšavaju, čineći ih fleksibilnijim i pristupačnijim OCD koje pružaju usluge radi poboljšanja socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva;
- Preporučuje se da IPA podrži uspostavljanje i razvoj regionalnih sektorskih organizacija i regionalno umrežavanje organizacija koje se bave socijalnim uključivanjem i problemima siromaštva;
- U procesu biranja prioritetnih programa i projekata za podršku, EU institucijama se preporučuje da promovišu projekte iz područja socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva, kao i da promovišu princip odgovornosti lokalnih aktera, održivost, ekonomičnost, komplementarnost, sinergiju, blisku regionalnu saradnju i koordinaciju sa programima i projektima drugih donatora;
- Podržati razvoj organizacija civilnog društva koje se bave pitanjima socijalnog uključivanja i siromaštva na regionalnom nivou, što se najbolje može postići kroz podržavanje osnivanja regionalnih organizacija koje će podržavati takve OCD, posebno think-tank organizacije;
- EU bi trebala razmotriti uvođenje nekoliko modela pomoći i podrške koji će biti prilagođeni razvojnom nivou civilnog društva na Zapadnom Balkanu, i čijom bi se kombinacijom mogla obezbijediti sveobuhvatni programi sa nekoliko komponenti za poboljšanje socijalnog uključivanja i smanjenje siromaštva;

- EU institucije bi također trebale podržati osnivanje efikasnijih, inkluzivnih modela/mehanizama konsultacije sa vlastima i OCD na Zapadnom Balkanu u vezi ključnih reformskih pitanja socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva.

PREPORUKE DONATORSKOJ ZAJEDNICI U ALBANIJI, BIH, MAKEDONIJI, CRNOJ GORI I SRBIJI

- Donatori bi trebali dati prioritet projektima socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva koji primjenjuju princip udruživanja njihovih sredstava sa sredstvima iz lokalnih budžeta, jer to osigurava buduću održivost i lokalno vlasništvo nad njihovim investicijama;
- Projekti i programi donatora bi trebali biti bolje koordinirani kako bi se osigurala efektna sinergija organizacija koje se bave socijalnim uključivanjem i smanjenjem siromaštva, kao i da bi se izbjeglo nepotrebno ponavljanje aktivnosti ili neracionalno usmjerene dodjele novčanih ili drugih sredstava. Ova koordinacija bi trebala da bude vidljiva i u javnim i u privatnim izvorima finansiranja, zato što postaje sve jasnije da su javni fondovi nedovoljni da osiguraju socijalnu zaštitu i uključivanje;
- Predstavnici civilnog društva bi trebali biti uključeni u sistem Foruma donatorske koordinacije u svim zemljama Zapadnog Balkana, da bi bolje komunicirali i razmjenjivali informacije;
- Donatorskoj zajednici na Zapadnom Balkanu, zajedno sa Delegacijom EU, se preporučuje da usmjeri dio svoje podrške i pomoći udruženim programima koji imaju za cilj jačanje tehničkih i institucionalnih kapaciteta organizacija civilnog društva koje se bave pitanjima socijalnog uključivanja i siromaštva;
- Donatorima na Zapadnom Balkanu se savjetuje da podržavaju jačanje kapaciteta organizacija civilnog društva da sprovode istraživanje i analizu koja bi služila kao osnova za bolje usmjeravanje i dodjelu sredstava, kao i da predlože mijenjanje javnih politika u oblasti socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva kroz programe koji bi podržali lokalne think-tankove i njihovo povećano učešće u procesu izrade politika;
- Donatore na Zapadnom Balkanu treba podstaći da se postepeno udalje od projekata koji se bave opštim pitanjima kao što je civilno društvo, etnički odnosi ili ljudska prava, a da se približe integrisanom pristupu koji kombinuje ekonomski razvoj (na primjer, poticaj malim preduzećima, poljoprivredi i poduzetništvu) i socijalna pitanja (na primjer, nezaposlenost mladih i drugi programi stvaranja poslova) s naporima da se ojačaju i reintegrišu lokalne zajednice kroz socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva i poboljšanje regionalne saradnje;
- Neophodno je da se prilagode dizajn programa podrške u skladu s lokalnim i regionalnim kontekstom i sa ciljevima programa podrške. Međunarodni stručnjaci i posrednici ne trebaju biti angažovani samo u kratkoročnim konsultacijama. Dugoročni angažman, i fizički boravak u državi su neophodni da bi se postigli najbolji rezultati, prema tome, prioritet treba dati lokalnim stručnjacima i jačanju njihovih kapaciteta da utiču na politike socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva;
- Donatori bi trebali da razmotre prebacivanje na projekte fokusirane na problem u oblasti socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva, koje su ciljne organizacije i institucije identificirale kao hitne.

PREPORUKE ZA JAČANJE REGIONALNE SARADNJE

- EU podrška bi se trebala više fokusirati na bavljenje regionalnih strukturno ekonomskih, socijalnih i razvojnih ciljeva. Krajnje je vrijeme da se prevaziđe pristup sprečavanja konflikata i da se pozabave problemima koji su trenutno najizraženiji;
- Zahtjev za lokalnim kofinansiranjem (udruživanjem sredstava) EU i međunarodnih donator bi se trebao uvesti kako bi se osigurala održivost i lokalno vlasništvo;
- Zbog ozbiljnih problema održivosti i ograničenog stvarnog uticaja, projekti koji za cilj imaju formulisanje najboljih praksi bi trebali biti fokusirani na oblasti koje su relativno ekonomski razvijene, a ne na one najnerazvijenije;
- Regionalne projekte ne bi trebala osmišljavati jedna eksterna organizacija, a onda ih nametnuti regionalnim učesnicima. Projekte trebaju osmišljavati države koje imaju interes da u njima učestvuju, ili bi se sa njima unaprijed trebalo konsultovati;
- Preporučuje se da međunarodne strategije uzmu u obzir i politike regije;
- Regionalna saradnja između manjih grupa zemalja Zapadnog Balkana bi mogla prevazići prepreke regionalnom povezivanju koje proizvodi simbolična politika regiona;
- OCD moraju da rade na jačanju regionalne saradnje kroz sektorsko umrežavanje, posebno u pogledu socijalnog sektora, i formiranje koalicija s ciljem boljeg predstavljanja i zagovaranja zajedničkih interesa donatorima i vlastima;
- Mreže koje se na ovaj način formiraju u regiji bi trebale biti akciono orijentisane i fokusirane na rješavanje određenih problema (socijalnih, itd.) zajedničkog interesa, za razliku od postojećih mreža koje su fokusirane na opšta pitanja;
- Na osnovu primjera Evropske mreže protiv siromaštva (European Anti Poverty Network – EAPN) koja je formirana 1990. i nalazi se u Briselu u Belgiji, regionalne OCD trebaju formirati nezavisnu, reprezentativnu mrežu OCD, NVO i ostalih grupa koje su uključene u borbu protiv socijalne isključenosti i siromaštva na Zapadnom Balkanu;
- Svim zemljama Zapadnog Balkana se preporučuje da podrže i učestvuju u osnivanju regionalnih platformi za koordinaciju programa, aktivnosti i resursa mnogobrojnih grupa i organizacija kako bi se ostvarili zajednički politički ili programski ciljevi;
- Uspostavljanje regionalne mreže OCD/think-tankova se preporučuje kao jako važan korak za dobijanje legitimiteta pred vlastima i donatorima kao odgovornih i ekonomičnih načina za implementaciju politika i programa društvenog razvoja koje će doprijeti do najizoliranijih i marginaliziranih zajednica;
- Veoma je važno iskoristiti potencijale Regionalnog vijeća za saradnju (Regional Cooperation Council - RCC) da bi se usmjerila pažnja javnosti, da bi se ona koordinisala i informisala o regionalnim inicijativama u oblasti socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva;
- Uzimajući u obzir da RCC učestvuje u različitim inicijativama i sarađuje sa velikim brojem aktera, ono također može biti važan mehanizam za saradnju NVO i think tankova iz regije;
- Svim akterima (OCD, vlastima, EU i drugim donatorima) se preporučuje da dalje razvijaju već postojeći društveni kapital, kao i da razvijaju novi društveni kapital. Odnosi međusobnog razumijevanja, povjerenja i normi saradnje među vođama mreža i njihovih članova su neophodni u uspješnim mrežama.

- Postojeće političko i pravno okruženje je također veoma važno, prema tome je veoma preporučljivo za sve države Zapadnog Balkana da se usklade i poboljšaju svoje prave okvire vezane za civilno društvo, nevladin sektor, prikupljanje sredstava i prilike za umrežavanje.

BIBLIOGRAFIJA

ALBANIJA

- Afrim Krasniqi, Civil Society in Albania, Frankfurt 2005
- Albania Council of Ministers, Department of Strategy and Donor Coordination. *External Assistance in Albania – Progress Report 2008*. Tirana 2009.
- Bank of Albania. Balance of Payment Report. 2006.
- Centre for Social and Economic Studies, in collaboration with the Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty, University of Sussex, UK. *From Brain Drain to Brain Gain: Mobilising Albania's Skilled Diaspora: A policy paper for the Government of Albania*. Tirana, April 2006.
- Conning, J. Kevane, M. WB Social Protection Discussion Paper Series No 0102: *Community Based Targeting Mechanisms for Social Safety Nets*. January 2001.
- De Soto, H., P. Gordon, I. Gedeshi, and Z. Sinoimeri. 2002. *Poverty in Albania: A Qualitative Assessment.* Technical Paper No. 520. Washington, DC: The World Bank.
- DeSoto, H; Beddies, S; Gedeshi, I. World Bank Working Paper No 53: *Roma and Egyptians in Albania – From Social Exclusion to Social Inclusion*. 2005.
- EC, Laeken Indicators—Detailed Calculation Methodology, Working Group Statistics on Income, Poverty & Social Exclusion, Luxembourg, April, 2003.
- European Commission. Social Inclusion and Social Protection in Albania. September 2008.
- European Roma Rights Centre. *No Record of the Case: Roma in Albania*. Country Report Series, No 5. June 1997.
- European Training Foundation (ETF). *Country Analyses Albania*. 2006
- European Training Foundation (ETF). *Labour Market Review of Albania*. 2006
- Gender Alliance for Development Centre and Ministry of Labour and Social Affairs-Government of Albania. *Domestic Violence - A Presentation of the Existing Situation in Albania*. Tirana, April 2006
- GTZ. Strengthening Civil Society and Democratic Structures in Albania - Lessons Learnt. Albania, 2010.
- http://www.guardian.co.uk/business/feedarticle/8981537, Reuters, March 9 2010, *IMF tells Albania to cut deficit, sees 2010 growth*. Last accessed on March 10, 2010.
- Human Development Promotion Centre. Third Sector Development in Albania: challenges and opportunities. 2007.
- ILO. Social Security Spending in South Eastern Europe: A comparative Review. 2005.
- Immigration and Refugee Board of Canada, *Country Fact Sheet - Albania*, August 2007, Research Completed: 13 August 2007, available at: http://www.unhcr.org/refworld/docid/47de299b0.html [accessed 7 October 2011].
- INSTAT, UNDP, World Bank. Albania: Trends in Poverty 2002 – 2005 – 2008. April, 2009.
- INSTAT. 2009 labour Force Survey Results: Labour Market in Albania. Republic of Albania Institute of Statistics: http://www.instat.gov.al/. (August 29, 2011).
- INSTAT: Albania Living Standard Measurement Survey 2005.

- Ivanov. A., Collins. M., Grosu. C., Kling. J., Milcher. S., O'Higgins. N., Slay. B., Zhelyazkova. A., *At Risk: Roma and the Displaced in South East Europe*. UNDP Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States, Bratislava 2006.
- Matković, G. *Overview of Poverty and Social Exclusion in the Western Balkans*. Western Balkans Forum on Social Inclusion and the Millennium Development Goals, background paper, Tirana 2005. http://intra.rbec.undp.org/mdg_forum/Overview.htm, article in English, *Population* (periodical) 1-2 2006.
- Najada Tafili. Consolidation of Democracy: The Albanian Case. New York 2007.
- Open Society Institute. *Romani Women's Employment in Albania - Fact sheet 2006*. (http://www.soros.org/initiatives/women/articles_publications/publications/albania_20061207/albania_factsheet.pdf, October 10, 2011)
- Partners Albania, Centre for Change and Conflict Management, Directory of Albanian NGOs in 2009: http://www.partnersalbania.org/?fq=brenda&gj=gj2&kid=56
- Partners Albania, Directory of Albanian NGOs in 2009: http://www.partnersalbania.org/?fq=brenda&gj=gj2&kid=56 (October 10, 2011).
- Project Strategy for the improvement of Living Conditions of the Roma Minority, Tirana, April 2003, p.21.
- South East Europe Country Unit, Europe and Central Asia Region, Report No. 37594-AL, December 2006.
- Tushi, G. Albania: National Report on Social Services. In: Fultz, E. & Tracy, M. (ed.) Good Practices in Social Service Delivery Good Practices in Social Service Delivery in South Eastern Europe. ILO Subregional Office for Central and Eastern Europe Budapest, 2004.
- UNDP Albania. National Human Development Report Albania - 2010: Capacity Development and Integration with the European Union. Tirana, Albania, August 2010.
- UNDP Vulnerable Groups Dataset, 2005
- UNDP, The Albanian Response to the Millennium Development Goals.2002. p. 24
- UNDP. The Social Vulnerability of Roma in Albania, August 2006
- UNICEF- NACSS, Assessment of child care system in Albania, 2005.
- UNICEF. The State of Albania's Children. 2006.
- United States Department of Labour, *2004 Findings on the Worst Forms of Child Labour - Albania*, 22 September 2005, available at: http://www.unhcr.org/refworld/docid/48c8ca4032.html [accessed 7 October 2011]
- USAID. Annual Report on Good Practices, Lessons Learned and Success Stories. October 1, 2004 – September 30, 2005. Women's Legal rights Initiative Under the Women In Development IQC.
- USAID. NGO Sustainability Index 2008 for Central and Eastern Europe and Eurasia, 2009.
- V. Kolpeja, M. Ekonomi, F.Mema, S.Kusi; *Measuring Child Poverty and Social Exclusion*, 2006
- Women's Centre, Studim mbi kontributin e shkruar të lëvizjes së gruas në Shqipëri 1990–1998. (An Overview of the Written Contribution of the Women's Movement in Albania 1990–1998) 2000. Tirana: Women's Centre.
- World Bank Group. Republic of Albania – Poverty Assessment. 2003.

- World Bank Working Paper: *Roma and Egyptians in Albania*. 2005.
- World Bank, Vulnerability needs Assessment, 2005. UNICEF, Impact of emigration for socially excluded families and children, 2007.
- World Bank. *Albania: A Public Expenditure and Institutional Review Volume 1: Overview and Policy Options*. Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region, Report no. 36543-AL, June 2006.
- World Bank. *Albania Decentralisation in Transition in Two Volumes Volume II Summary Report and Matrix of Issues and Options*. Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia Unit, Report no. 27885 ALB, February 2004.
- World Bank. *Albania Decentralisation in Transition in Two Volumes Volume II Analytical Report*. Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia Unit, Report no. 27885 ALB, February 2004.
- World Bank. *Albania Health Sector Note* Report No. 32612-AL Human Development Sector Unit South East Europe Country Unit, Europe and Central Asia Region. Washington DC World Bank. 2006.
- World Bank. *Albania Labour Market Assessment* Report No. 34597-AL May 2006. Human Development Sector Unit, South East Europe Country Unit, Europe and Central Asia Region.
- World Bank. *Albania Urban Growth, Migration and Poverty Reduction*. World Bank, Poverty Reduction and Economic Management Unit, December 2007.
- World Bank. *Albania: A Public Expenditure and Institutional Review Volume 2: Background Chapters*. Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region, Report no. 36453-AL, June 2006.
- World Bank. *Albania: Social Insurance Review*, Human Development Sector Unit. 2006.
- World Bank. The Italy – Albania Remittance Corridor. Shifting from the Physical Transfer of Cash to a Formal Money Transfer System. Convergence Project, World Bank, 2006

BOSNA I HERCEGOVINA

- Andrew Clayton, Peter Oakley, Jon Taylor. Civil Society Organisations and Service Provision (Organizacije civilnog društva i pružanje usluga). Programski dokument. UNRISD, 2000.
- Bagić i MacKellar. Final Evaluation of Project "Civil Society Participation in Poverty Reduction Strategy and Support to the Social Innovation Fund" / Finalna evaluacija projekta "Učešće civilnog društva u Strategiji smanjenja siromaštva i podrški Društvenom fondu za inovacije", UNDP Izvještaj 2007.
- Battaglia, M. "On Measurement and Definition of Poverty; Social Exclusion and Inequality", a Review of the literature" (O mjerenju i definisanju siromaštva; Socijalna isključenost i nejednakost), u: DEP/LSE "Poverty, Deprivation and Social Exclusion in Bosnia and Herzegovina" (Siromaštvo, uskraćenost i socijalna isključenost u Bosni i Hercegovini), Maj 2008.
- Bertelsmann Stiftung. BTI 2010: Bosnia and Herzegovina Country Report (Bosna i Hercegovina: izvještaj o državi). Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2009.
- BHAS, FOS i RSIS uz podršku Istat-a i LSE Konzorcija. (2008) Household Budget Survey in BiH 2007: Final Results (Anketa o potrošnji domaćinstava u BiH 2007: Finalni rezultati). BHAS, Sarajevo.

- BHAS, FOS i RSIS uz podršku Istat-a i LSE Konzorcija. (2008) Household Budget Survey in BiH 2007: Poverty and Living Conditions (Anketa o potrošnji domaćinstava u BiH 2007: Siromaštvo i životni uslovi). BHAS, Sarajevo.
- BHAS, Tematski bilten 07, Social protection 2002 – 2007 (Socijalna zaštita 2002-2007).
- Braithwaite, J. i D. Mont. 2008. Disability and Poverty: A Survey of World Bank Poverty Assessments and Implications, Social Policy Discussion Paper (Invalidnost i siromaštvo: Anketa procjena siromaštva Svjetske banke i implikacija, Rasprava o socijalnoj politici). br. 0805 (Svjetska banka, Februar 2008).
- Chzhen Y. Child Poverty in Bosnia and Herzegovina: Analysis of the 2007 Household Budget Survey, Izvještaj za UNICEF, University of York, SPRU, Juli 2008.
- Commission of the European Communities, 2004, Commission Staff Working Paper: Social Inclusion in the New Member States, a Synthesis of the Joint Memoranda on Social Inclusion.
- Commission of the European Communities, 2005, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Working together, working better: A new framework for the open coordination of social protection and inclusion policies in the European Union.
- Commission of the European Communities, 2008, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: "A renewed commitment to social Europe: Reinforcing the Open Method of Coordination for Social Protection and Social Inclusion".
- Vijeće ministara BiH. Strategija socijalnog uključivanja BiH. Sarajevo, 2009.
- Deacon, B. i Stubbs, P. International Actors and Social Policy Development in Bosnia-Herzegovina: globalism and the 'new feudalism', Journal of European Social Policy 8, 1998.
- DEP, IBHI. Novi pristupi invalidnosti – Inkluzivno obrazovanje. Sarajevo i Banja Luka, 2009.
- DEP, IBHI. Novi pristupi invalidnosti – Standardi, kapaciteti, modeli i mehanizmi za jačanje osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini. Sarajevo i Banja Luka, 2009.
- DFID. Reducing Poverty by Tackling Social Exclsuion. Sarajevo, 2005.
- Dmitrović, T. IBHI Policy Brief: Prednosti i mogući oblici partnerstva između javnog, civilnog i privatnog sektora. Sarajevo, 2010.
- European Commission, 2005, Community Action Programme to Combat Social Exclusion (2002-2006), Draft Annual Work Plan 2006.
- European Commission, 2005, Working together, working better: proposals for a new framework for the open co-ordination of social protection and inclusion policies.
- European Commission, 2008, Social Protection and Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina.
- European Commission, Joint Report on Social Protection and Social Inclusion 2008: Social Inclusion, Pensions, Healthcare and Long-Term Care, March 2008.
- Gender Equality Agency of BiH, Gender Centre of FBiH, Gender Centre of RS, IBHI. "Gender Barometer", Sarajevo/Banja Luka 2004.

- Halepović, D. IBHI Pravna analiza: BiH, FBiH i RS institucije i relevantni zakoni vezani za upravljanje socijalnim politikama. IBHI Sarajevo, 2009.
- Halepović, D. IBHI Pravna analiza: Pravni sistem i nevladine organizacije u socijalnom sektoru i moguća poboljšanja za jačanje NVO sektora i civilnog društva. IBHI Sarajevo, 2009.
- HTSPE Ltd. And Kronauer Consulting. Civil Society: Contributions to the Development of the Strategy on Establishment of an Enabling Environment for Civil Society Development in Bosnia and Herzegovina. Sarajevo, 2009.
- IBHI, Analysis of NGO Sector from the Perspective of Social Inclusion. Sarajevo, 2009.
- IBHI, Lokalni NVO sektor u Bosni i Hercegovini: problemi, analize i preporuke. [Local NGO sector in BiH: problems, analyses and recommendations]. Sarajevo: IBHI, 1998.
- IBHI, Strengthening of Professional Capacities of Nongovernmental Organisations. Sarajevo, 2009.
- Abdelbasit, A; Ćuk, M; Imamović, D; Lovrenović, I; Papić, Ž; Selimbegović, V; Vuković, A. (IBHI tim autora), Šta da se radi? Socijalno uključivanje i civilno društvo – Praktični koraci. IBHI, Sarajevo, 2009.
- Kronauer Consulting. Analysis of Institutional Cooperation between the Government and the Non-government Sector in BiH, 2009.
- OSF. Procjena demokratije u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 2006.
- OSFBiH tim autora (ur. Papić, Ž.). "Međunarodne politike podrške zemljama jugoistočne Evrope – lekcije (Ne) naučene u BiH". Sarajevo, 2001.
- Papić, Ž. Analiza dječijeg siromaštva u Bosni i Hercegovini (Nacrt). UNICEF, 2010.
- Papić, Ž. i Fetahagić, M. "Napredak prema realizaciji Milenijumskih razvojnih ciljeva u Bosni i Hercegovini, 2010. BiH Ministarstvo finansija i trezor, UN državni tim u BiH. Sarajevo, Juli/August, 2010.
- Papić, Ž; Slijepčević, T; Dmitrović, T; Ninković-Papić, R. Mit i stvarnost civilnog društva: Uloga civilnog društva u jačanju socijalnog uključivanja i smanjenju siromaštva. IBHI/FSU u BiH, Sarajevo, 2011.
- Sali-Terzić, S. "Civilno društvo" [Civil society]. u: OSFBiH tim autora (ur. Papić, Ž.). "Međunarodne politike podrške zemljama jugoistočne Evrope – lekcije (Ne) naučene u BiH". Sarajevo, 2001.
- SDC/IBHI, Civilno društvo u jačanju socijalnog uključivanja. Sarajevo, 2007.
- FSU u BiH i CPCD, "Na pola puta: Izdvajanja vladinog sektora za nevladin sektor u Bosni i Hercegovini za 2010. godinu". Sarajevo, FSU u BiH i CPCD, Februar 2011.
- UNDP/IBHI, Izvještaj o humanom razvoju 2007: Socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 2007.
- UNDP: Pension Reform and Social Protection System in BiH.
- UNDP: Pulse of the Citizenry. Sarajevo, 2007.
- UNICEF, BHAS. Multiple Indicator Cluster Survey 2006. Sarajevo, 2007.
- USAID. Civil Society Assessment. Sarajevo, 2004.
- USAID. The 2009 NGO Sustainability Index: Bosnia and Herzegovina. Sarajevo, 2009.
- WB/DEP, "Protecting the Poor During the Global Crisis: 2009 Bosnia and Herzegovina Poverty Update". December 2009.

- World Bank, From Aid Dependence to Fiscal Independency, October 2005.

MAKEDONIJA

- Civikus, Civil Society Index 2010, Long Way to Bigger Civic Engagement
- EC 2007, Social Protection and Social Inclusion in the former Yugoslav Republic of Macedonia
- EC 2010, The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2010 Progress Report
- Government of Macedonia 2009, Report on the Progress towards the Millennium Development Goals
- INSOK 2010, Decade Watch 2010
- Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights - Research Association Skopje (BIM-FV Skopje) (2010), *Analysis of the State of Social Protection and Social Inclusion at Local Level*
- Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights - Research Association Skopje (BIM-FV Skopje) (2011), *Study on Poverty and Social Exclusion in the Republic of Macedonia*
- Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights - Research Association Skopje (BIM-FV Skopje) (2008), On the Path to EU: A Contribution of the Civil Society Sector in the Creation of the Policy of Social Inclusion in the Republic of Macedonia
- Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights - Research Association Skopje (BIM-FV Skopje) (2011), Human Rights Legal and Policy Action Framework, Focusing on Social Inclusion and Poverty Reduction in Macedonia
- Macedonian Anti-Poverty Platform, 2010 Report on Poverty and Social Exclusion in the Republic of Macedonia
- Ministry of Labour and Social Policy of the Republic of Macedonia (2010), National Strategy on Alleviation of Poverty and Social Exclusion in the Republic of Macedonia 2010-2020
- State Statistical Office of RM, *Macedonia in Figures 2010*
- State Statistical office, Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia 2011
- UNDP 2010, People Centered Analysis
- UNDP 2011, Beyond Transition Towards Inclusive Societies, Regional Human Development Report
- UNDP 2099, Report on the Progress towards the Millennium Development Goals
- UNICEF 2007, Child Poverty Study in fyr Macedonia
- USAID, NGO Sustainability Index 2009 for Central and Eastern Europe and Eurasia, June 2010

CRNA GORA

- Godišnji Akcioni planovi za mlade dostupni na: http://www.infomladi.me/index.php?IDSP=68&jezik=lat
- Osnove saradnje Vlade Republike Crne Gore sa NVO dostupne na: cgo-cce.org/.../Osnovi%20saradnje%20Vlade%20RCG%20sa%20NVO.doc
- Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM). Razvoj trećeg sektora u Crnoj Gori: izazovi i prilike, dostupno na: http://www.euclidnetwork.eu/data/files/montenegro.pdf

- Ustav Crne Gore dostupan na: cgo cce.org/demokratija/dokumenti/Ustav%20CG.doc
- EC Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Unit E 2, Social Protection and Social Inclusion in Montenegro, June 2008
- EU Strategija za mlade dostupna na: http://www.infomladi.me/fajlovi/mladi/attach_fajlovi/lat/glavnestranice/2010/03/pdf/EU_youth_strategy.pdf
- Vlada Crne Gore, Strategija za razvoj socijalne zaštite starih osoba u Crnoj Gori 2008-2012.
- Priručnik Udruženja paraplegičara Crne Gore.
- Izvještaj Ministarstva obrazovanja i nauke o obrazovanju djece s posebnim potrebama 2009 i Strategija za inkluzivno obrazovanje u Crnoj Gori 2008. Dostupno na: www.mpin.gov.me/files/1211965409.doc 10.
- Nacionalni plan akcije za mlade, Podgorica 2006. Str. 8-43 dostupno na: http://www.infomladi.me/fajlovi/mladi/attach_fajlovi/lat/glavnestranice/2010/03/pdf/Nacionalni_Plan_akcije_za_mlade_CG.pdf
- Nacionalna strategija za poboljšanje položaja Roma u Crnoj Gori 2008-2012, Dostupno na: www.minmanj.gov.me/.strategija-za-poboljsanje-polozaja-roma
- Nacionalna strategija za trajno rješavanje problema izbjeglica i IRO, dostupno na: www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid...2...
- Strategija ublažavanja siromaštva i socijalnog uključivanja, Crna Gora 2007, dostupno na: www.gov.me/files/1245845751.doc
- Strategija za poboljšanje položaja raseljenih osoba, Strategija za razvoj socijalne i dječije zaštite, dostupno na: www.gov.me/files/1208947440.pdf
- Strategija za zaštitu starih osoba, dostupno na: gdcg.info/doc/strategija1.doc
- Strategija za integraciju osoba s invaliditetom u Crnoj Gori, dostupno na: www.gov.me/files/1245937763.doc
- UNDP i Institut za strateške studije i prognoze. Izvještaj o humanom razvoju 2009 Crna Gora: Društvo za sve, Podgorica 2009.
- UNDP Hrvatska. NHDR – Unplugged- Faces of Social Exclusion. Croatia, 2006.
- UNDP/ISSP Social Exclusion Research 2008
- USAID. NGO Sustainability Index 2009. Available at http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2009/montenegro.pdf
- www.crnvo.me
- www.europa.eu/youth
- www.isi-mne.org/en/index.php
- www.romadecade.org/
- www.umhcg.org
- www. gdcg.info
- www.forum-mne.com

SRBIJA

- Antonić, Slobodan (2002), *Zarobljena zemlja: Srbija za vlade Slobodana Miloševića*, (Captive Country: Serbia during the Governance of Slobodan Milošević) Belgrade: Otkrovenje
- APR (2011), *Saopštenje o poslovanju neprofitnih institucija u Republici Srbiji u 2010. godini,* (Statement of the Business Activities of Non-profit Institutions in the Republic of Serbia in 2010) Belgrade: Agency for the Commercial Registers
- Arandarenko, M. and Krstić, G. (2007), *Analiza uticaja politika zapošlavanja i aktivnih mera tržišta rada u Republici Srbiji*, (Analysis of the Impact of Employment Policies and Active Measures of Labor Market in the Republic of Serbia) Belgrade: GRS
- Babović, M., Cvejić, S. and Ilić, R. (2007), *Položaj Roma na tržištu rada u Šumadijkom okrugu*, Kragujevac (Position of Roma at the Labor Market in Šumadija Region): Roma Information Center
- Babović, M. *et al.* (2009), *Praćenje društvene isključenosti u Srbiji* (Monitoring of Social Exclusion in Serbia), Belgrade: Government of the RS, Poverty Reduction Team
- Babović, M. and Vuković, O. (2008) *Žene na selu kao pomažući članovi poljoprivrednog domaćinstva: položaj, uloge i socijalna prava (*Women at Village as Assisting Members of the Agriculture Household: Position, Role and Social Rights) UNDP, Belgrade
- Baronijana David, Hana (2009), *"Siromaštvo među penzionerima i starim licima sa 65 i više godina"* u Marković, Jelena (Ed), *Analiza karakteristika siromaštva u Srbiji* (Poverty among Pensioners and Elderly Persons Old 65 Years and More in Marković, Jelena (Ed), Analysis of the Characteristics of Poverty in Serbia), Belgrade: Government of the Republic of Serbia
- Baucal, A. and Pavlović Babić, D. (2009). Kvalitet i pravednost obrazovanja u Srbiji: Obrazovne šanse siromašnih (Quality and Fairness of Education in Serbia: Educational Opportunities for the Poor) Belgrade, Government of the RS and Institute for Psychology
- Begović, B. *et al.* (2004), *Korupcija u pravosuđu* (Corruption in Judiciary), Belgrade: Center for Liberal-Democratic Studies (CLSD)
- Bodewig, Christian and Akshay Sethi (2005), Poverty, Social Exclusion, and Ethnicity in Serbia and Montenegro: The Case of Roma, Washington D.C., The World Bank
- Bogićević, Biljana, Gorana Krstić, Boško Mijatović and Branko Milanović (2003), *Siromaštvo u Srbija i reforma državne pomoći siromašnima* (Poverty in Serbia and Reforms of the State Aid to the Poor), Belgrade: CLDS
- Chandler, David (2000), *Bosnia: Faking Democracy After Dayton*, London: Pluto Press
- Chandler, David (2006), Empire in Denial: The Policy of State-building, London: Pluto Press
- Cvejić, S., Babović, M., Petrović, M., Bogdanov, N., Vuković, O. (2010), *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije* (Social Exclusion in Rural Areas in Serbia*),* Belgrade: UNDP
- Čalić, Mari-Žanin (2004), *Socijalna istorija Srbije 1815-1941*(Social History of Serbia 1815-1941*)*, Belgrade: Clio
- Eurostat (2009), *Labour Market Statistics*, Brussels: Eurostat
- EC (2008), *Social Protection and Social Inclusion in the Republi of Serbia*, Brussels: EC, Directorate–General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Unit E2

- CI (2009), *"Analiza ekonomskih performansi neprofitnih institucija u Srbiji*" (Analysis of Economic Performances of Non-profit Institutions in Serbia) Belgrade: Civil Initiatives (CI), http://www.gradjanske.org/admin/download/files/_id_250/ecc%20doprinos%20NVO.doc
- CI (2009b), *Percepcije i stavovi javnosti o NVO sektoru (*Perceptions and Public Attitudes on the NGO Sector) Belgrade: Civil Initiatives
- CI (2010), *NVO u Srbiji u 2009. godini* (NGOs in Serbia in 2009), Belgrade: Civil Initiatives
- Gilbert, Neil (2002), Transformation of the Welfare State: The Silent Surrender of Public Responsibility, Oxford: OUP
- Grujić, Dobrila and Vesna Tekić (2006), "Unapređenje hraniteljstva u Srbiji" (Improvement of Fostering in Serbia) Social Thought, Vol. 13, No. 1.
- IESI (2009), Ka izradi nacionalnog zdravstvenog računa Srbije: procena privatnog sektora u zdravstvu (Towards Making a National Health Account of Serbia), Belgrade: Institute for Social and Economic Research
- IPI (2007), TIMSS 2007 – Main Results Belgrade: Institute for Pedagogic Research, available at http://www.ipisr.org.rs/Dokumenta/TIMSSPDF/Rezultati%20TIMSS%202007.pdf
- IPSOS (2011), Opinion of the General Public and Medical Workers on the Health System in Serbia, available at: http://www.dils.gov.rs/documents/files/izvestaj/IzvestajMnenjeOpstePopulacijeIMedicinskihRadnikaOZdravstvenomSistemuUSrbiji.pdf
- Jakopin, E., Radosavljević, S., Jovanović, D. (Ed) (2009), *Izveštaj o razvoju Srbije*(Report on Development of Serbia), Belgrade: Republic Bureau for Development
- Kin, Džon (2003), *Civilno društvo* (Civil Society), Belgrade: Filip Višnjić
- Jessop, Bob (2002) *The Future of the Capitalist State*. Oxford: Martin Robertson.
- Jordan, Bill (2006), *Social Policy for the Twenty-First Century*, Cambridge: Polity Press
- Krstić, G. (2010), Položaj ranjivih grupa na tržištu rada (Position of the Vulnerable Groups at the Labor Market), Belgrade: UNDP
- Krstić, Gorana (2011), "Dugo čekanje – Manje nadanje", *Politika* 2011
- Lazić, Mladen (Ed.), (2000), *Račji hod* (Cancer's Walk*)*, Beograd: Filip Višnjić
- Lazić, Mladen (2005), *Promene i otpori*(Changes and Resistance), Belgrade: Filip Višnjić
- Lazić, Mladen (2009), "Društveni odnosi u Srbiji u vreme zakasnelog kapitalističkog razvoja", *Godišnjak za društvenu istoriju* (Social Relations in Serbia in Time of Late Capitalistic Development, Yearbook for Social History), Year XVI, No. 3
- Linc, Huan and Alfred Stepan (1998), Demokratska tranzicija i konsolidacija (Democratic Transition and Consolidation), Belgrade: Filip Višnjić
- Matković, Gordana (2009), "Najčešće zablude o penzijskom sistemu Srbije" (Most Often Delusions on the Pensioner System in Serbia), Fokus, October 2009
- Matković, Gordana and Boško Mijatović (2009), Analiza državne podrške siromašnima (Analysis of the State Support to the Poor) Belgrade: Team of the Vice-president of the Government for Implementing Poverty Reduction Strategy
- Mihajlović, Srećko (2007), "Javno mnjenje o civilnom društvu i nevladinim organizacijama" (Public Opinion on Civil Society and NGOs),in Paunović, Žarko (Ed.), Budućnost civilnog društva u Srbiji (Future of Civil Society in Serbia), Belgrad:e MilenijuM-Center for Development of Civil Society

- Molnar, Aleksandar (2003), "Civilno društvo" (Civil Society), in Vukadinović, Đorđe and Predrag Krstić (Ed.), *Kritički pojmovnik civilnog drštva (Critical Glossary of Civil Society), Book. 1*, Beograd: Group 484
- NEB (2009), Izveštaj o radu Nacionalne službe za zapošljavanje (Report on the Work of the National Employment Bureau) 2009, Belgrade: National Employment Bureau
- NEB (2010), Izveštaj o radu Nacionalne službe za zapošljavanje(Report on the Work of the National Employment Bureau) 2010, Belgrade: National Employment Bureau
- OSI (2010), Roma Children in "Special Education" in Serbia: overrepresentation, underachievement, and impact on life, Budapest: OSI
- Petrović, Marina (2010), " Međusektorska saradnja u pružanju usluga korisnicima socijalne pomoći"(Inter-sectroal Cooperation in Providing Services to Social Aid Beneficiaries) Fokus, 2010
- RSB (2011), Anketa o radnoj snazi – prethodno saopštenje (Labor Force Survey-Previous Statement), Belgrade: Republic Statistic Bureau
- Satarić, N. Rašević M. and Miloradović S.(2009), Oni ne mogu da čekaju: Studija o siromašnim starijim licima u Srbiji (hey Can not Wait: Study on the Poor Elderly Persons in Serbia), Belgrade: Amity UNDP (2011), Nacionalna studija o humanom razvoju (National Human Development Study) Belograde, UNDP (in print)
- SeConS (2009) *Mapiranje šansi za zapošljavanje interno raseljenih lica: analiza stanja u Kragujevcu, Kraljevu i Vranju (Mapping Chances for Employment of Internally Displaced Persons: Situation Analysis in Kragujevac, Kraljevo and Vranje),* UNDP, Beograd.
- SEIO (2011), *Evropska orijentacija građana Srbije – Trendovi*, predstavljanje rezultata istraživanja javnog mnjenja (European Orientation of Citizens of Serbia-Trends, results of the public opinion research) available at http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istrazivanja_javnog_mnjenja/javno_mnjenje_jun_2011.pdf
- Standing, G. (1996), "Social Protection in Central and Eastern Europe: A Tale of Slippong Anchors and Torn Safety Nets", u Esping-Andersen, Gosta (ed.) (1996) *Welfare State in Transition: National Adaptations in Global Economics*, London: SAGE and UNRISD
- Stojanović, Dubravka (2010), *Ulje na vodi: Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije Oil on Water*: Experiments from the History of Contemporary Serbia) Belgrade: Peščanik
- World Bank (2009), *Kako sa manje uraditi više* (How to Do More with the Less), Beograd: World Bank
- GRS (2007), Strategija za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom (Strategy for Improving Position of Persons with Disabilities), Official Gazette Republic of Serbia 1/2007
- GRS (2010), *Praćenje socijalne uključenosti u Srbiji* (Monitoring of Social Inclusion in Serbia), Belgrade: Government of the Republic o Serbia
- GRS (2011), *Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i siromaštvu u Srbij* (First National Report on Social Inclusion and Poverty in Serbia), Belograde: Government of the Republic o Serbia
- Vukasović, M. (2009). *Finansiranje visokog obrazovanja u Jugoistočnoj Evropi: Albanija, Crna Gora, Hrvatska, Slovenija, Srbija* (Financing of the High Education in Southeast Europe: Albania, Montenegro, Croatia, Slovenia, Serbia), Belgrade and Novi Pazar: Center for Education Policies and State University in Novi Pazar

- Vukmirović, D. and Govoni, R. (Ed.), (2008*), Studija o životnom standardu: Srbija 2002-2007* (Study on Living Standard: Serbia 2002-2007), Beograd: Republic Statistic Bureau
- Vuković, D. and Čalošević, A. (2009), "Socialna zaštita, regionalne nejednakosti i moguća nova uloga Fonda za socijalne inovacije" (Social Protection, Regional Inequalities and Possible New Role of the Fund for Social Innovations), Belgrade, UNDP working document
- Vuković, D. (2010), "Izazovi oblikovanja socijalnog režima u Srbiji" (Challenges of Shaping Social Regime in Serbia) in Marija Babović (Ed.) (2010) *Izazovi nove socijalne politike (Challenges of the New Social Policy),* Begrade: Secons
- Vuković, D. (2010b) "Institutional Capacities, Social and Human Capital and the Application of Law: Reforms of the Local Social Protection System in Serbia"/ Institucionalni kapaciteti, društveni i ljudski kapital i primjena Zakona: Reforme lokalnog sistema socijalne zaštite u Srbiji, rad prezentovan na konferenciji *Poverty and Social Inclusion in the Western Balkans*, Svjetska banka, 2010, Brisel, Belgija.
- World Bank (2006), *Labor Market Assessment*, Washington: The World Bank.